

Közép-Európai Közlemények
Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata
V. évfolyam 2. szám, 2012/2. No. 17.

TANÁCSADÓ TESTÜLET

Botos Katalin DSc, a Tanácsadó Testület elnöke

A Tanácsadó Testület tagjai:

Buday-Sántha Attila DSc, Pécsi Tudományegyetem
Csáth Magdolna DSc, Kodolányi Főiskola
Horst Haselsteiner akadémikus
Hajdú Zoltán DSc, MTA Regionális Kutatások Központja
Rechnitzer János, DSc, Széchenyi István egyetem
Süli-Zakar István DSc, Debreceni Egyetem
Tóth József, DSc, Pécsi Tudományegyetem

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Dr. habil. PhD PhD Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Kaposvári Egyetem, Budapesti Corvinus Egyetem

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Dr. PhD Keczer Gabriella – Szegedi Tudományegyetem
Dr. habil. Marjanucz László – Szegedi Tudományegyetem
Prof. Dr. Majoros István, DSc – Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Dr. PhD Maruzsa Zoltán – Eötvös Loránd Tudományegyetem
Prof. Dr. Nagy Imre – Újvidéki Egyetem
Dr. habil. Papp Norbert – Pécsi Tudományegyetem
Prof. Dr. Rédei Mária, DSc – Nyume SEK
Dr. habil. Gál Zoltán – Kaposvári Egyetem, MTA KRTK
Dr. univ. Tóth István – Móra Ferenc Múzeum, Szeged
Dr. PhD Veres Lajos, elnök-vezérigazgató – Hazai Térségfejlesztő Rt., Dunaújvárosi Főiskola

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

Elnök: Dr. Gulyás László

Székhely: 6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37. e-mail: gulyas1@t-online.hu

ISSN 1789-6339

HU ISSN 1789-6339

Technikai szerkesztő:

Kádas Gabriella

Nyomda:

Planet Corp. Szolgáltató Kft., Szeged

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
A HABSBURG MONARCHIA ÉS ÖRÖKSÉGE	
Tóth Andrej: A magyar nemzeti kisebbség helyzetének néhány aspektusa az első Csehszlovák Köztársaságban (1918–1938)	7
Kugler József: A békés-csanádi szlovák paraszteszadok csehszlovákiai kitelepítése a lakosságcseré keretében (1945–1948)	16
Zachar Péter Krisztián: Német-Ausztria keresztény-konzervatív gondolkodói és válaszaik a gazdasági-társadalmi válságperiódusra	29
Vizi László Tamás: A Magyar Távirati Iroda közleménye Benárd Ágost nyugalmazott miniszter népbírói ítéletéről (1948. október 7.)	42
REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK	
Lőrinczné Bencze Edit: Az uniós csatlakozás támogatottságának változásai Horvátországban	56
Bali Lóránt–Hegedűsné Baranyai Nóra: A harkányi folyamat, avagy a horvát–magyar határon átnyúló tervezés hajnala	70
Soós Edit: Az EGTC alapítás kihívásai a hármashatár térségében. A Banat-Triplex Confinium EGTC	77
POLITIKAI FÖLDRAJZI ROVAT	
Gulyás László: Egy régió kettészakítása: A Bánság kérdése a versailles-i békekonferencián	88
TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ ROVAT	
Frisnyák Sándor: Adalékok a Gömöri-medence történeti földrajzához	100
FIATAL REGIONALISTÁK	
Csonka Arnold: Strukturális folyamatok a vágósertés-piacon az EU-csatlakozás után	115
Sipos Tamás: Az atomerőmű-bővítés térségfejlesztésre gyakorolt hatása	123
Pintér Ákos: Lengyelország légi személyközlekedésének közelmúltbeli dinamikus növekedése, a lengyel légi „boom” legfrissebb trendjei	130
Turcsányi Katalin–Kálmán Krisztina: Turisztikai mikro- és kisvállalkozások a magyarországi régiókban	138
Martyin Zita–Boros Lajos: A turizmus szerepe Mórahalom fejlődésében	145
Kis Krisztián–Nagy Sándor: A LEADER-megközelítés alkalmazásának tapasztalatai az eredményesség, hatékonyság és fenntarthatóság szempontjából	159
FIATAL TÖRTÉNÉSZEK	
Döbör András: A Jelenkor a nemzeti identitás és a polgári átalakulás szolgálatában az 1830-as években	169
GAZDASÁGTÖRTÉNET	
Kaposi Zoltán: Az agrárkonjunktúra hatása a nagykanizsai uradalom erdőgazdálkodására (1850–1914)	178
Csehné Papp Imola: A hazai felsőoktatásban részt vevő határon túli magyar hallgatók munkaerőpiaci elképzelései	188

ESEMÉNYEK ÉS KONFERENCIÁK.....	198
---------------------------------------	------------

RECENZIÓK

Mezei Cecília–Bakucz Márta (szerk.):

Agrárátalakulás, környezeti változások és regionális fejlődés

Ismerteti: *Weber Erika* 200

Újváry Gábor (szerk.):

A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfü Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében

Újváry Gábor (szerk.) Történeti ártértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus

A kettő Újváry kötetet ismerteti: *Szűts Zoltán*..... 204

M. Császár Zsuzsa:

Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon

Ismerteti: *Zemniczky Nándor*..... 208

Előszó

2008 tavaszán induló folyóiratunk No. 17-es számát tartja a kezében az ezen sorokat olvasó érdeklődő.

Jelen számunk két újdonsággal is szolgál, útjára indítottuk a POLITIKAI FÖLDRAJZ rovatot, illetve a TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ rovatot. Külön örömünkre és büszkeségünkre szolgál, hogy ezen utóbbi rovatban a történeti földrajz kiemelkedő személyisége – egyik magyarországi úttörője – Frisnyák Sándor professzor úr tanulmányát közölhetjük.

Természetesen emellett korábbi rovatainkat – REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK, FIATAL REGIONALISTÁK –, is megőriztük. Ez utóbbi rovatban ezúttal 6 fiatal kutatónak biztosított publikációs lehetőséget.

Szeretnénk kihangsúlyozni, hogy folyóiratunk nem zártkörű klubként működik, azaz várjuk történész, geográfus, regionalista és közgazdász kollégáink ötleteit és tanulmányait folyóiratunk számára.

Befejezésképp köszönetet mondunk mindenkinek, aki munkájával, támogatásával lehetővé tette, hogy a Közép-Európai Közlemények elindulhasson, és eljuthasson a tizenhetedik számáig. Kérjük, maradjanak továbbra is szerzőink, olvasóink.

Szeged, 2012 szeptembere

Dr. Gulyás László
főszerkesztő

TÓTH ANDREJ*

A MAGYAR NEMZETI KISEBBSÉG HELYZETÉNEK NÉHÁNY ASPEKTUSA AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGBAN (1918–1938)

ON SOME ISSUES OF STATUS OF HUNGARIAN MINORITY IN THE FIRST CZECHOSLOVAK REPUBLIC (1918–1938)

ABSTRACT

The multinational Austro-Hungarian Monarchy was replaced by successor states after World War I. But in the end, those states did not become national states, as had been originally expected, but nationally mixed states as well. The Czechoslovak Republic had one of the most varied national compositions of population among the established successor states. The second most numerous national minority, after the German national minority numbering more than three million inhabitants, consisted of about 750 000 Hungarians. The political representation of the Hungarian minority, opposing the government during the whole period of duration of the First Czechoslovak Republic, criticized permanently the unequal status of the Hungarian minority against the majority Czechoslovak nation. They criticized for example the unequal conditions for political representation of the Hungarian population in the National Assembly, caused by the unfavourable borders of electoral districts in the regions with Hungarian majority where the number of inhabitants falling on one deputy and senator mandate was markedly higher than in the electoral districts in the historical countries. The political representatives of the Hungarian-speaking population criticized also the Language Act from 1920 and the respective implementation provision from 1926. They called the conditions for use of minority language in contact with authorities, standardized in them, insufficient and demanded their extension. The Czechoslovak Hungarian minority politicians subjected also the area of education to strong criticism. The criticism of the status of the minority Hungarians in the First Czechoslovak Republic, expressed by the political representation of the Hungarian minority, was very extensive and it concerned a great number of areas of the political, social and cultural life of the Hungarian minority. But in spite of all errors that the Czechoslovak state of that time had, it must be stated that the First Czechoslovak Republic was the undoubtedly most democratic state in the Central-Eastern European space. With regard to the study of the legal status of the national minorities in the First Czechoslovak Republic, it is necessary to emphasize the basic characteristic of the legal system or of the legal state limits of the interwar Czechoslovak state that determined the dominant positions of individual civil rights that, *via facti*, took precedence over the collective rights.

Bevezetés

Az első Csehszlovák Köztársaság volt a legjellemzőbb példája annak, hogy a többnemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia ún. utódállamokkal való helyettesítése nem eredményezett kellő megoldást.¹ Hiszen Románia, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és főképpen Csehszlovákia épp olyan változatos soknemzetiségű állami alakulatok voltak, mint a régi közös állam.² Az egyetlen, ami ebből a szempontból voltaképpen változott, az volt, hogy a mérvadó nemzetek kicserélték a szerepüket: az eredeti többségi nemzetből nemzeti kisebbség és az eredeti nemzeti kisebbségből pedig nemzeti többség lett.

* PhD., Károly Egyetem Bölcsészettudomány Kar, Prága.

1. Csehszlovákia megalakulása

Csehszlovákia történelmének alapvető dátuma 1918. október 28., amikor a Nemzeti Tanács kihirdette az új állam megalapítását. Viszont az államforma meghatározása még függőben maradt. A köztársaság kikiáltására csak két héttel később került sor, 1918. november 14-én, a Nemzeti Tanácsból az ideiglenes alkotmány (37/1918. sz. törvény) alapján létrejött ideiglenes egykamarás Nemzetgyűlés első ülésén. Az első csehszlovák törvényhozó testületben 256 képviselő ülésezett. Az átmeneti nemzetgyűlés összeállítása az 1911-es birodalmi választások eredmények alapján történt, a szlovák képviselőket pedig önkényesen, tetszés szerint Vavro Šrobár Szlovákia teljhatalmú minisztere választotta ki. Hiszen az utolsó dualista kori magyarországi választásokon 1910-ben csak három szlovák képviselő került be az országgyűlésbe, így ebben az esetben nem lehetett alkalmazni a politikai kulcsot. Szlovákiát eleinte 41-en képviselték, későbben, 1919 tavaszán Szlovákia pedig további 14 képviselőhelyet kapott (138/1919. sz. törvény), így az ideiglenes képviselők összáma 270-re emelkedet. Az ún. Forradalmi Nemzetgyűlésről beszélünk (RNS), amely 1920 áprilisáig ülésezett. A nemzeti kisebbségek képviselői a Forradalmi Nemzetgyűlésben nem kaptak helyet, hiszen ellenezték az új állam megalapítását s ennek testületeiben való részvételt. Az új állam ideiglenes Nemzetgyűlésének létrejöttét nem voltak hajlandók elismerni sem a németek, sem a magyarok, de a lengyelek sem, mindazonáltal az igazság az, hogy az említett nemzetiség egyikét sem hívták meg a Forradalmi Nemzetgyűlésbe, amely viszont egyben alkotmányozó törvényhozó testület is volt. Az államalapításban részt vevő csehszlovák vezető politikusok tartottak az obstrukciótól valamint attól, hogy az alkotmányos törvények jóváhagyásához nem érik el a szükséges többséget.³

2. Az 1920-as alkotmány és a nyelvtörvény

Nyilvánvaló, hogy a nemzeti kisebbségek, melyeknek aránya csaknem az egyharmadát tette ki az összlakosságnak (leszámítva még a közel félmillió orosz lakosságot), képvisleti abszenciája a Forradalmi Nemzetgyűlésben kedvező alapfeltételeket teremtett egy olyan alkotmány elfogadásához, amely a lehető legnagyobb mértékben biztosítaná az új állam integritását. Ezt az államalapító nemzet domináns politikai szerepének a törvénybe iktatásával akarták biztosítani. Az uralkodó államalkotó nemzet státusa a mesterségesen megalapított csehszlovák nemzeté lett, amely két ágból tevődött össze – a csehekből és a szlovákokból. Erre a szokatlan lépésre azért volt szükség, mert egy meghatározott többségi nemzet nélkül nem lehetett volna megokolni a csehszlovák állam létrejöttének jogosultságát. Hiszen az 1921-es népszámlálás adatai alapján a csehek lakossági aránya alig haladta meg az 50%-ot, és a Szlovákiában élő szlovákok száma alig érte el a kétmilliót, márpedig a számban legerősebb német kisebbséget több mint három millióan képviselték (!). Az állam alkotmányát, hivatalosan „A Csehszlovák Köztársaság alkotmányos alapokmányát” (121/1920. sz. törvény) 1920. március 29-én fogadta el a Forradalmi Nemzetgyűlés. A törvénygyűjteményben 1920. március 6-án hirdették ki, s ezen a napon hivatalosan is hatályba lépett. A nemzeti kisebbségeket a legnagyobb mértékben az alkotmány hatodik fejezete érintette, amelyre a fejezet címe is utal: „A nemzeti, vallási és faji kisebbségek védelme”. A fejezet alapvető határozatát a 128. paragrafusban találjuk, amelyben a következőket olvashatjuk: „A Csehszlovák Köztársaság minden állampolgára a törvény előtt teljesen egyenjogú, és teljes mértékben egyforma polgári és politikai jogokban részesül függetlenül attól, hogy milyen fajú, nyelvű vagy vallású.” Az állam minden polgára tehát egyforma jogokban részesült. A 134-es paragrafus pedig tiltott bármely, elnemzetlenítésre tett kísér-

letet. Az alkotmány hatodik fejezete lényegében a nemzeti kisebbségek védelméről szóló ún. kis saint-germaini szerződés reprodukciója. Ezt a nemzetközi okmányt Csehszlovákia 1919. szeptember 10-én írta alá az osztrák békeszerződéssel együtt. Viszont az alkotmányt bevezető preambulum kezdete sok mindenről tanúskodik, amely így szólt: „Mi, a csehszlovák nemzet képviselői, akarván megerősíteni a nemzet tökéletes egységét...”. Ez a formuláció tehát a nemzeti kisebbségeket mellőzte. Tekintettel a nemzeti kisebbségek magas arányára kétségkívül hasznos gesztus lett volna az alkotmány megalkotói részéről, ha a preambulum eleje például úgy fogalmazott volna: „mi, ennek meg ennek az államnak a polgárai...”⁴

A nemzeti kisebbségeket gyakorlatilag a nyelvtörvény érintette leginkább, amely az alkotmány részét képezte. A nyelvtörvény alaphatározata az volt, hogy: „A csehszlovák nyelv a köztársaság államnyelve, hivatalos nyelve”. A nyelvtörvény szerint a nemzeti kisebbségeknek joguk volt használni a saját nyelvüket a bíróságokkal, hivatalokkal és hatóságokkal való érintkezés folyamán. De csak olyan bírósági eljárásokban, amelyekben az azonos, de más, mint csehszlovák nyelvű ott lakó csehszlovák állampolgárainak száma elérte a 20%-ot; ebben az esetben a hatóságok kötelezve voltak elfogadni ezen nyelvi kisebbség tagjai által saját nyelvükön benyújtott hivatalos beadványt, s erre pedig a hivatalos nyelv mellett ugyanazon nyelven is kellett válaszolni.⁵

A nemzeti kisebbségek jogi helyzetének szempontjából fontos rámutatni az akkori csehszlovák jogrendszer alapvető jellemzőjére, az egyéni polgári jogok előnyben való részesítésére a kollektív jogokkal szemben. A prioritást élvező egyéni polgári jogok bázisán alapuló társadalomépítésére viszont abban az időben került sor, amikor a társadalom többsége a kollektív jogok egyértelmű törvénybe való transzparens beiktatását követelte. Hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását követő társadalompolitikai változások, meghagyván az egyik nemzet vezető státusát az újonnan alakult többnemzetiségű államokban, csupán annyit jelentettek, hogy a törvényileg garantált nemzeti kollektív jogok átruháztak az egyik nemzeti csoportról a másikra, mellőzve a nemzeti kisebbség igényeit.

3. A két világháború közötti Csehszlovákia demográfiai képe

Az első Csehszlovák Köztársaság legnépesebb nemzeti kisebbségét a németek alkották. Az 1921-es népszámlálási adatok 3 123 568 németajkú polgárról tanúskodnak Csehszlovákiában. A németek aránya így a több mint 13 milliós országban csaknem elérte a 25%-os (23,4%) arányt. A német lakosság többsége az ún. történelmi országrészekben élt, tehát Cseh-, Morva- és Szilézia területén. Ezek az ún. szudétanémetek voltak. Az ország másik legnagyobb nemzetiségi kisebbségét a magyarok képezték. 1921-ben összesen 745 431 lakos vallotta magát magyarnak. Amint a németek a történelmi országrészekben, úgy a magyarok alkották a legjelentősebb nemzeti kisebbséget Szlovákiában. A magyarok itt az 1921-es népszámlálási adatok alapján a lakosság majdnem egynegyedét (21,5%-ot) képezték. Számban erős volt a magyarság Kárpátalján is. A Köztársaság legkeletibb csücske összlakosságában a magyarság pontosan 17%-os aránnyal vett részt. A harmadik jelentős etnikai kisebbsége az országnak a ruszinok voltak, számuk 1921-ben elérte a 461 849-et. Sorban a negyedik legnagyobb nemzetiségi kisebbséget Csehszlovákiában (ha nem számoljuk ide a zsidó hitvallású lakosságot) a két világháború között a lengyelek képezték, kik 1921-ben 75 853-en voltak.⁶

4. A magyar nemzeti kisebbségi pártok képviselete a Nemzetgyűlésben

A magyar kisebbséget az első Csehszlovákia idején két magyar politikai párt képviselte: az Országos Keresztény Szocialista Párt (OKSZP) és a Magyar Nemzeti Párt, (MNP), amelyek majd 1936 júniusában egy pártba egyesültek, Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt néven, de a párt általában a rövidített nevét használta – Egységes Magyar Párt (EMP). Mindkét párt mindvégig parlamenti párt volt, és pedig a rendes Nemzetgyűlés mind a négy választási ciklusában (az első Csehszlovák Köztársaság idején négy alkalommal rendeztek parlamenti választásokat: 1920-, 1925-, 1929- és 1935-ben), és a két párt folyamatosan képviselve volt a Nemzetgyűlés mindkét kamarájában: a képviselőházban és a szenátusban. Az 1920-as alkotmány alapján létrejött 450 tagú Nemzetgyűlésben mindig 14–15 törvényhozó ülésezett (kivéve az első választási ciklust, amikor a két magyar párt 9 mandátummal rendelkezett) a két magyar pártból, azaz a magyar pártok a Nemzetgyűlés összes mandátumainak a 3,1–3,3%-át nyerték el. Mind a két magyar párt, ill. majd 1936-tól az EMP ellenzéki politikai párt volt, habár az MNP a húszas évek második felében komolyan kacérkodott az aktivizmussal, és a párt nem zárkozott el a kormányba lépés lehetőségétől sem. Tekintettel arra, hogy mindkét magyar párt bírálta az akkori csehszlovák állam alkotmányjogi kereteit, ún. negativista pártoknak bélyegezték őket.⁷

A magyar kisebbség politikai reprezentációja az ellenzéki párt pozíciójából permanensen bírálta a magyar kisebbségek egyenlőtlen helyzetét az országba a többségi csehszlovák nemzettel szemben. A magyar kisebbségi politikusok bírálták pl. a magyar kisebbség képviseletének egyenlőtlen feltételeit a Nemzetgyűlésben, az elégtelen nyelvi jogokat, ill. ezeknek a be nem tartását, valamint a magyarság hátrányos viszonyát az iskolaügy területén.

5. A választói kerületek határainak kérdése a történelmi országrészekben és Szlovákiában

Bár a csehszlovák állam alkotmányjogi keretei lényeges demokratikus változásokat hoztak az egykori dualista magyarországi választási rendszer gyakorlatában Szlovákia és Kárpátalja területén, a nyugati és a keleti országrész képviselete a Nemzetgyűlésben mégsem volt egyenlő. Míg a nyugati országrészek választóira összesen 230 képviselői mandátum jutott a 300-ból, addig a keleti országrészek választóira összesen 70 képviselői mandátum jutott, azaz, amíg a nyugati országrészekben az ország összlakosságának itt élő 73,4%-ára a képviselőház összes mandátumnak 76,7%-a esett, addig az ország keleti felében élő összlakosság 26,6%-ára a képviselői mandátumok a 23,3%-a jutott. Miközben Szlovákiában 61 képviselői mandátumról dönthettek az ott élő választópolgárok, Kárpátalján 9 képviselői mandátum sorsa dőlhetett el. Hasonló volt a helyzet a szenátusi mandátumok elosztásában is.⁸

A választókerületek határainak meghúzója az ország keleti felében főképpen a magyarságot érintette legjobban. Míg a tiszta szlovák liptószentmiklósi választókerületben egy képviselői mandátum 41 450 lakost képviselt, addig a többségi magyar érsekújvári választókerületben 57 223 és a szintén többségi magyar kassai választókerületben pedig 57 238 lakosra jutott egy képviselői mandátum, ami tehát körülbelül 16 000 lakossal volt több. Még hátrányosabb volt a helyzet a szenátusi mandátumok elosztása esetében. Míg a történelmi országrészek választókerületeiben az egy mandátumra eső lakosok száma 75 715 és 94 422 között mozgott, addig a többségi magyar érsekújvári választókerületben, amelyhez ebben az esetben hozzácsatolták a szintén magyar többségű kassai választókerületet (külön választókerületekben folyt a szavazás a képviselőházba és külön kerületekben pedig a szenátusba), ez a szám 114 459 volt. Miközben a szlovák többségű választókerületekben egy szenátusi mandátumra eső lakosok száma 82 549 és 95 033 között mozgott.⁹

Ennek az asszimetriának az volt az eredménye, hogy míg a német kisebbség képviselőinek aránya a Nemzetgyűlésben megfelelt a német lakosság számarányának (25% a képviselőházban és 24% a szenátusban – a második nemzetgyűlési választások adatai alapján, amelyek már tükrözték a csehszlovák belpolitikai élet stabilizációját), a magyarok képviselői aránya a törvényhozó testületben a Nemzetgyűlés második választási ciklusában csak a 3,6%-ot érte el, ami tehát pont két százalékkal volt alacsonyabb mint a magyar ajkú lakosság számaránya. A magyar kisebbségi politikusok szerint, ha az ország keleti részeiben is egyforma feltételek alapján szabják meg a választókerületeket, mint a történelmi országrészekben, akkor a magyar nemzetiségre a Nemzetgyűlésben legalább 25 mandátum jutna.¹⁰

Ezenkívül a választásokkal kapcsolatban még egy másik hátrányos intézkedés volt érvényben az ország keleti részében. Amíg a nyugati országrészekben elég volt a jelöltséget alátámasztani 100 aláírással, Szlovákiában és Kárpátalján a jelöltséghez szükséges volt összegyűjteni a szavazó polgároktól 1000 aláírást. Ez a kivétel 1920-ban lett elfogadva, 15 éves időtartamra, azaz 1935-ig.¹¹

6. A nyelvi jogok problematikája

Amint már fentebb említettem, a nyelvtörvény alapján, amely a csehszlovák alkotmány részét képezte, a nemzetiségi kisebbség használhatta nyelvét a bírósággal, hivatalokkal és hatóságaikkal való érintkezés folyamán, amennyiben a bírósági eljárásban legalább 20%-os arányban éltek az érintett nemzetiség tagjai. A magyar kisebbségi pártok ezzel kapcsolatban bíralták a bírósági eljárások szándékos korrekcióját Szlovákiában, amely az 1921-es népszámlálásból indult ki, és elsősorban a magyar nemzeti kisebbség ellen irányult. A magyar kisebbségi politikusok szerint az állam azzal kerülte ki a nyelvtörvény klauzuláját, hogy a vegyes szlovák–magyar bírósági eljárásokból kivette a magyar községek egy részét, és ezeket aztán más szlovák járáshoz csapta, ahol kiemelkedően magas volt a szlovák községek száma. A magyarok itt konkrétan mutattak rá a 456/1921. sz. kormányrendelet célzatos intézkedéseire, melynek köszönhetően a magyar kisebbség aránya a pozsonyi bírósági eljárásban 20,3%-ról 17,6%-ra csökkent. További hasonló kiigazításokra került sor az 55/1926. sz. kormányrendelet értelmében, mikor a magyar kisebbség nyelvi jogai a kassai, nyitrai, gálszécsi és a rimaszombati eljárásban szenvedtek sérelmet.¹²

A magyar kisebbség politikai reprezentációja bírálta a nyelvtörvény végrehajtó rendeletét is, amely a nyelvtörvény életbelépése után 6 év elteltével lett kiadva (17/1926. sz. kormányrendelet). Ez a rendelet pontosította a nyelvtörvény alkalmazását a közigazgatásban, mindazonáltal az egész területre nem volt érvényes. A rendelkezés nem vonatkozott pl. a közlekedés-, posta- és távírda ügyi minisztériumra, oktatásügyre, beleértve ezen minisztériumok alá tartozó hivatalokat is, azaz nem vonatkozott pl. az államvasutak igazgatóságára, a posta- és távírda hivatalaira, az iskolaügyi hivatalokra (kerületi és járási iskolai/oktatási bizottságokra vagy tanácsokra), az oktatási intézmények igazgatóságára stb. Ennek köszönhetően a színmagyar régiókban a vasútállomásokon és postákon nem volt magyar felirat, alkalmazottaik pedig nem is tudtak magyarul.¹³

A nyelvi jogokat Csehszlovákiában mindezek ellenére liberálisnak lehet nevezni, és legnagyobb fogyatékosságai az alsóbb közigazgatási apparátus lojalitásának a hiányában voltak. Ezen a területen is érvényes volt az, amit Izsák Imre kárpátaljai református esperes emelt ki Hodzsa Milan kormányelnöknek írt memorandumában 1938-ban: a nemzetiségi béke érdekében biztosítani kell, hogy a közigazgatás szerveiben dolgozók, azaz a jogszabályokat és előírásokat gyakorlati szinten érvényesítők az egész lakosságot szolgálják, ne csak egy nemzetcsoportot, hanem minden nemzetiséget. Ebben az összefüggésben Izsák

felhozza, hogy nem engedhető meg, hogy az alsóbb instanciók hivatalnokai túlzott sovizizmussal tönkretegyék azt, amit a jogszabályok biztosítanak a nemzeti kisebbségeknek. A református esperesként figyelmeztetett: „A törvények végrehajtásánál nem szabad elszabotálni azt, ami a más nemzethez tartozó joga, hanem lekötelező szívesség és előzékenység jellemezze a végrehajtóközegek eljárását. Lélek adja meg csak a nézetek közötti hön óhajtott békét, ezt a lelket pedig csak hathatós valláserkölcsei ránevelés és krisztusi szellem teremtheti meg.”¹⁴

7. A kisebbségi oktatás problematikája

A csehszlovákiai magyar kisebbségi pártok legkomolyabb kritikája az állami és magán iskolákról szóló 189/1919. sz. törvényt érte. Ez a törvény előírta az azonos nyelvű iskolaköteles gyerekek minimális létszámát (összesen 40), amely szükséges volt ahhoz, hogy saját anyanyelvű általános iskolát kapjanak. A törvénynek területiális hatásköre volt, és csak a történelmi országrészekre vonatkozott, tehát Cseh-, Morva- és Szilézia területére. Nem volt érvényes Szlovákia és Kárpátalja területére. Az említett törvény kiterjesztéséért harcoltak, a magyarokon kívül, a szlovákok is. A történelmi területekre korlátozódó törvényt a magyarok a nemzetiségek diszkriminációjának tekintették a többségi nemzet javára, ill. annak bizonyítékának, hogy a többségi és a kisebbségi lakosság közötti egyenlőtlenség ezzel de facto a csehszlovák törvényhozásban is benne foglaltatik.¹⁵

A magyarok gyakran bíralták a Szlovák Liga politikáját, amely azokban a községekben és városokban, ahol a magyar lakosság volt többségben, csehszlovák tanításhoz kötelező iskolákat hoztak létre 2–3 gyerek számára, tehát a csendőrök, fináncok és hivatalnokok gyerekeinek, ahová különféle módon csábították (pl. ingyenes tankönyvek stb.) a magyar ajkú gyerekeket, vagy megfélemlítették a szülőket. A magyarok tiltakoztak az ellen is, hogy az állam ezeket az iskolákat pénzbelileg is támogatta. A kisebbségi magyar politikusok szerint a Szlovák Liga a magyar lakta területeken 1930-ig 255 osztállyal 178 iskolát hozott létre. Az említett 178 iskolából a Liganak saját eszközökből 164-et kellett létrehozni. Az államnak pedig magára kellett vállalnia 42-t. A magyarok szerint az állam 1 milliárd koronát szánt a hasonló kisebbségi iskolákra.¹⁶

A kisebbségi magyar politikusok aktivitása az oktatás területén nagyon sokrétű volt és több konkrét javaslatot illetve kérelmet nyújtottak be – követelték az anyanyelvi oktatás hálózatának kibővítését, reszpektíve a magyar nyelvű oktatás igazgatásában és ellenőrzésében való részesedést. Nemcsak a magyar nyelv és irodalom kvalifikált előadónak a megbízottat követelték a prágai és a pozsonyi egyetemen, hanem a magyar tanításhoz kötelező egyetem létrehozását is.¹⁷

A csehszlovákiai kisebbségek, ill. a magyar kisebbség helyzetének bírálata a magyar kisebbség politikai reprezentációja által nagyon sokoldalú volt, kiterjedt a politikára, társadalmi életre és kultúrára egyaránt. A fentiekben rámutattam az alapvető területekre, ezeken belül a részletproblémákra, amelyek a magyar pártok által voltak kiemelve, hangsúlyozva. A magyar pártok kritikai álláspontja a kormánnyal szemben következetes volt. Az állami vezetők a magyar kisebbség politikai reprezentációjának tett ígéreteinek be nem tartása oda vezetett, hogy 1936 szeptemberében Esterházy János, az Egyesült Magyar Párt végrehajtó elnöke visszautasította az Edvard Beneš köztársasági elnök által felkínált tárca nélküli miniszteri posztot.¹⁸

El kell azonban mondani, hogy a Csehszlovák Köztársaság minden hiányosságának el-
lenére a közép-európai térség legdemokratikusabb állama volt, polgárainak biztosította a legszélesebb politikai és polgári jogokat, beleszámítva a kisebbségek tagjait is, még ha csak az egyéni polgárjogok alapján is. A két világháború közötti csehszlovák Nemzetgyű-

lés az akkori Európa egyik legdemokratikusabb parlamentje volt. Valamennyi európai országban, kivéve Finnországot, Litvániát és a szóban forgó Csehszlovákiát, a parlamentben csak az államnyelvet lehetett használni. A kisebbségi nyelv használatának joga a csehszlovák Nemzetgyűlésben nagyon széles volt. A parlament megválasztott tagjai, mielőtt beléptek volna a tárgyalóterembe, kötelesek voltak a képviselőház vagy a szenátus hivatalában bejelenteni nemzetiségüket. A német, magyar, ruszin és lengyel nemzetiségű törvényhozók anyanyelvükön mondhatták el beszédeiket, felszólalásaikat és interpellációikat. Nem voltak kötelesek mellékelni fordításokat ezekhez. Ezt a parlament kancelláriája biztosította, ennek volt a feladata. Melyik soknemzetiségű közép-európai országban találkozhatunk ezzel a jelenséggel napjainkban?

JEGYZETEK

1. Erről bővebben lásd Gulyás László (2003): A csehszlovák állam felbomlásának (1938–1939) regionális vonatkozásai. *Tér és Társadalom* 2003/3. szám 129–145. old.
2. Gulyás László (2002): Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. In: Gazdag László (szerk.) Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyve. Pécs. 168–188. old.
3. Gronský Ján (2005): Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I. 1914–1945. Karolinum. Praha. 38. old.; Sbírka zákonů a nařízení státu československého (Sb. z. a n.) 1918. évf. 37/1918 sz. törvény (t.) 1. §. 30. old.; Národní shromáždění, Těšnopisecké zprávy, 1. 1918–1919. 1–50. Těšopisecká zpráva o I. schůzi Národního shromáždění československého v Praze dne 14. listopadu 1918. A napirend 2. pontja: A Csehszlovák Köztársaság kikiáltása és a köztársasági elnök megválasztása, 6. old., vagy lásd Národní shromáždění Československé (REVOLUČNÍ). Zápis 1–145. 1918–1919. (A Forradalmi Nemzetgyűlés naplójának rövidített változata.) Zápis o 1. schůzi Národního shromáždění československého v Praze dne 14. listopadu 1918. A napirend 1. és 2. pontja. 1. old.; Rychlík Jan (2010): Ústava ČSR z roku 1920 – historické souvislosti. In: Loužek Marek (szerk.): Československá ústava 1920. Devadesát let poté. CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku. Praha. 49. old.
4. Sb. z. a n. 1920. évf. 121/1920. sz. t. Preambulum. 255. old.; uo. 128. §. 266. old. és 134. §. 267. old.
5. Uo. 129. §. 267. old.; Sb. z. a n. 1920. évf. 122/1920 sz. t. 1. és 2. §. 268. old.
6. Československá statistika (továbbá csak ČSS) (1924) – Svazek 9. Řada VI. (Sčítání lidu, Sešit 1.) Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl se 16 kartogramy. Státní úřad statistický – v komisi knihupectví Bursík & Kohout v Praze – Knihtiskárna „Polygrafie” v Brně. Praha. 50. sz. táblázat (Národnost československých státních příslušníků. I.). 60*. old.
7. Tóth Andrej, Novotný Lukáš, Stehlík Michal (2010): Short Summary of the Constitutional Confirmation of the So-Called First Czechoslovak Republic. The Basic Premise for Establishment of National Minorities in the Social-Political Life of Interwar Czechoslovakia. *Öt Kontines*. Budapest. 162. old.; összefoglalóan a magyar kisebbségi politikai pártokhoz az első Csehszlovák Köztársaságban lásd legújabbban pl. Tóth Andrej (2010): Political Parties of Hungarian Minority in Interwar Czechoslovakia (1918–1938) – Brief Summary and Outline of the Issue. *Öt Kontines*. Budapest. 169–193. old. Érdemes itt megemlíteni, hogy amíg a magyar kisebbség politikai reprezentációja ellenzékben volt a kormánnyal meg az állammal szemben (alkotmányjogi szempontból), a mérvadó német kisebbségi politikai pártok Csehszlovákiában – Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik (DSAP), Deutsche christlichsoziale Volkspartei (DCV) és Bund der Landwirte (BdL) – kormánypártok voltak, és pedig egészen 1938-ig (leghosszabb ideig a BdL volt képviselve a kormányban, 1926-tól 1938-ig; a DSAP 1929 és 1938 között vett részt a kormány összetételében és a DCV pedig 1926–1929 és 1936–1938 között volt kormánypárt). A csehszlovákiai németiség ellenzéki és negativista politikai irányzatának fokozatos kibontakozása csak a Sudetendeutsche Heimatfront (SHF), ill. a Sudetendeutsche Partei (SdP) ne-

- vű pártnak a politikai porondra lépésével függ össze 1933 őszén (az SHF politikai párttá átalakulására csak 1935 tavaszán került sor). A német kisebbségi politikai pártokhoz a két világháború közötti Csehszlovákiában lásd újonnan összefoglalóan pl. Novotný Lukáš (2010): *Political Parties of the German Minority in Interwar Czechoslovakia (1918–1938) – Brief Summary and Outline of the Issue*. Őt Kontines. Budapest. 2010. 195–216. old.
8. Svazek 1. Řada I. (Volby, Sešit 1.) Volby do Národního shromáždění v dubnu roku 1920 a všeobecné volby do obecních zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919 s 10 kartogramy (továbbá csak Volby 1920). Státní úřad statistický – v komisi knihupectví Bursík & Kohout v Praze – Knihtiskárna „Melantrich”. 1. sz. táblázat. Praha. 16*. old. Az 1921-es népszámlálás adatai alapján Cseh-, Morva- és Szilézia területén 9 815 999, Szlovákiában 2 958 557 és Kárpátalján 599 808 lakos élt. Srv. ČSS (1924) – Svazek 9. Řada VI. SL RČS 1921. Praha. 50. sz. táblázat (Národnost československých státních příslušníků. I.). 60*. old.
 9. V. ö. ČSS (1922) – Svazek 1. Řada I. Volby 1920. 16*. old.
 10. V. ö. Záděra Vladimír (1929): *Politické strany v Národním shromáždění*. Nákladem vlastním. V komisi Českomoravských podniků tiskařských a vydavatelských v Praze. Tiskem Rolnické tiskárny v Praze. Praha. 63. old. A második parlamenti választásokon 1925-ben 207 csehszlovák, 75 német, 10 magyar, 5 ruszin, 2 lengyel és 1 orosz (azaz lényegében szintén ruszin) képviselő, és 106 csehszlovák, 36 német, 6 magyar, 1 ruszin és 1 orosz szenátor (azaz ismét lényegében szintén ruszin) lett beválasztva a Nemzetgyűlésbe. Lásd uo.
 11. Sb. z. a n. 1920. évf. 123/1920. sz. t. 21. §. 277. old.; lásd még *The Situation of the Hungarian Minority in Czechoslovakia [1930?]*. Publication of the Central Bureau of the United Oppositional Parties in Slovakia and Carpathian-Russia. Printing Office of Paul Kaltschmid, Vienna XVIII, Gymnasiumstrasse 40. Wien. 17. old.
 12. Magyar Országos Levéltár (MOL). K 63 – 63 – 1938 – 7/4 – I – 195/pol./1938. A magyar párt emlékirata a statutum kérdésében. 327–328. fol.
 13. Národní archiv. Praha. (NA) [Nemzeti Levéltár. Prága.] f. Prezídium ministerstva vnitra (PMV). 809. sz. dob. 225–809–58. Melléklet a 10.174/1934, ill. a 7155/1934 prez. sz. irathoz, 112. fol.
 14. NA. f. Předsednictvo ministerské rady (PMR). 218. sz. dob. Szám nélküli iratsomó. Melléklet a 6736/491/1 sz. irathoz. MEMORANDUM. (Izsák Imre 1938. augusztus 16-án kelt levele Hodža Milan miniszterelnöknek, fólió nélküli irat.) 2. old.
 15. Sb. z. a n. 1919. évf. 189/1919. sz. t. 1. §. 263 old. és 15. §. 264 old.; MOL, K 64 – 70 – 1937 – 7 – 280/res. pol./1937. A csehszlovákiai magyarság sérelmei. 3. fol.
 16. MOL. K 64. Uo. 5. fol.; NA. f. PMV. 809 sz. dob. 225–809–58. Melléklet a 10.174/1934, ill. a 7155/1934 prez. sz. irathoz. 113. fol.
 17. V. ö. pl. NA. f. PMR. 218. sz. dob. Szám nélküli iratsomó. (Az Egyesült Magyar Párt 1938. április 5-én kelt memorandumja Hodža Milan miniszterelnöknek, fólió nélküli irat.) 7–12 old.
 18. MOL. K 64 – 70 – 1937 – 7 – 128/res. pol./1936, ill. 606/res. pol./1936. 15. fol.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Československá statistika (1924) – Svazek 9. Řada VI. (Sčítání lidu, Sešit 1.) Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl se 16 kartogramy. Státní úřad statistický – v komisi knihupectví Bursík & Kohout v Praze – Knihtiskárna „Polygrafie” v Brně. Praha. 50. sz. táblázat (Národnost československých státních příslušníků. I.). 60*. old.
- Československá statistika (1922) – Svazek 1. Řada I. (Volby, Sešit 1.) Volby do Národního shromáždění v dubnu roku 1920 a všeobecné volby do obecních zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919 s 10 kartogramy. Státní úřad statistický – v komisi knihupectví Bursík & Kohout v Praze – Knihtiskárna „Melantrich”. Praha. 1. sz. táblázat. 16*. old.
- Gronský Ján (2005): *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I. 1914–1945*. Karolinum. Praha. 38. old.
- Gulyás László (2003): *A csehszlovák állam felbomlásának (1938–1939) regionális vonatkozásai*. Tér és Társadalom 2003/3. szám 129–145. old.

- Gulyás László (2002): Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. In: Gazdag László (szerk.) Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyve. Pécs. 168–188. old.
- Magyar Országos Levéltár. K 63 – 63 – 1938 – 7/4 – I – 195/pol./1938. A magyar párt emlékirata a statutum kérdésében. 327–328. fol.
- Magyar Országos Levéltár. K 64 – 70 – 1937 – 7 – 280/res. pol./1937. A csehszlovákiai magyarság sérelmei. 3. és 5. fol.
- Magyar Országos Levéltár. K 64 – 70 – 1937 – 7 – 128/res. pol./1936, ill. 606/res. pol./1936. 15. fol.
- Národní archiv, Praha. [Nemzeti Levéltár. Prága.] f. Prezídium ministerstva vnitra. 809. sz. dob. 225–809–58. Melléklet a 10.174/1934, ill. a 7155/1934 prez. sz. irathoz. 112. és 113. fol.
- Národní archiv, Praha. [Nemzeti Levéltár. Prága.] f. PMR. 218. sz. dob. Szám nélküli iratesomó. MEMORANDUM. (Az Egyesült Magyar Párt 1938. április 5-én kelt memorandumja Hodža Milan miniszterelnöknek, fölió nélküli irat.) 7–12 old.
- Národní shromáždění, Těšnopisecké zprávy, 1. 1918–1919. 1–50. Těšopisecká zpráva o I. schůzi Národního shromáždění československého v Praze dne 14. listopadu 1918. A napirend 2. pontja: A Csehszlovák Köztársaság kikiáltása és a köztársasági lenökmegválasa, 6. old.
- Národní shromáždění Československé (REVOLUČNÍ). Zápisy 1–145. 1918–1919. Zápis o 1. schůzi Národního shromáždění československého v Praze dne 14. listopadu 1918. (A Forradalmi Nemzetgyűlés naplójának rövidített változata.) A napirend 1. és 2. pontja. 1. old.
- Novotný Lukáš (2010): Political Parties of the German Minority in Interwar Czechoslovakia (1918–1938) – Brief Summary and Outline of the Issue. In: Öt Kontines, Budapest, 2010, 195–216. old.
- Rychlík Jan (2010): Ústava ČSR z roku 1920 – historické souvislosti. In: Loužek Marek (szerk.): Československá ústava 1920. Devadesát let poté. Devadesát let poté. CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku. Praha. 49. old.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1918. évf. 37/1918 sz. t. 1. §. 30. old.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1919. évf. 189/1919. sz. t. 1. §. 263. old.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1919. évf. 189/1919. sz. t. 15. §. 264. old.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1920. évf. 121/1920. sz. Preambulum. 255. old.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1920. évf. 121/1920. sz. t., 128. §. 266. old.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1920. évf. 121/1920. sz. t. 129. §. 267. old.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1920. évf. 121/1920. sz. t., 134. §. 267. old.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1920. évf. 122/1920, sz. t., 1. §. 268. old.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1920. évf. 122/1920, sz. t., 2. §. 268. old.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1920. évf. 123/1920. sz. t., 21. §. 277. old.
- The Situation of the Hungarian Minority in Czechoslovakia [1930?]. Publication of the Central Bureau of the United Oppositional Parties in Slovakia and Carpathian-Russia. Printing Office of Paul Kaltschmid, Vienna XVIII, Gymnasiumstrasse 40. Wien. 17. old.
- Tóth Andrej (2010): Political Parties of Hungarian Minority in Interwar Czechoslovakia (1918–1938) – Brief Summary and Outline of the Issue. In: Öt Kontines, Budapest, 169–193. old.
- Tóth Andrej, Novotný Lukáš, Stehlík Michal (2010): Short Summary of the Constitutional Confirmation of the So-Called First Czechoslovak Republic. The Basic Premise for Establishment of National Minorities in the Social-Political Life of Interwar Czechoslovakia. In: Öt Kontines, Budapest, 162. old.
- Záděra Vladimír (1929): Politické strany v Národním shromáždění. Nákladem vlastním. V komisi Českomoravských podniků tiskářských a vydavatelských v Praze. Tiskem Rolnické tiskárny v Praze. Praha. 63. old.

KUGLER JÓZSEF*

A BÉKÉS-CSANÁDI SZLOVÁK PARASZTCSALÁDOK CSEHSZLOVÁKIAI LETELEPÍTÉSE A LAKOSSÁGCSERE KERETÉBEN (1945–1948)

THE BEKES-CSANÁD SLOVAKIAN PEASANT FAMILIES RESETTLEMENT IN CZECHOSLOVAKIA UNDER THE POPULATION EXCHANGE (1945–1948)

ABSTRACT

In 1947 on April 12, that is now 65 years ago that actually, the Hungarian-Czechoslovakian population exchange has been started. 60 to 70 rail-car trains departed and arrived to the Slovaks and Germans inhabited settlements in Hungary and also to the villages and small towns of “Mátyusföld” and “Csallóköz”, the places which were under Czechoslovak sovereignty that time. (The name of the above mentioned - mostly Hungarian-populated geographical area – was Slovak Lowland.) The trains transported all the movable properties (furniture, agricultural tools, livestock) of the families covered by the convention from one State to another. The relocation of the Slovaks in Hungary (as well known) was voluntary, while the Hungarian families living in the Highland were ordered to live their homeland by the Czechoslovak Government. The Slovak authorities wanted to move more and more Hungarian Slovak families with husbanding experiences in to the mentioned area, just to ensure the change of the ethnic composition of this region, to make sure of the continuity of agricultural production. The presentation analyzes the resettlements issues (in Slovakia) of the mentioned families and the locating difficulties of the Highland families arriving to Hungary.

Bevezetés

65 évvel ezelőtt, 1947 áprilisának első napjaiban kezdődött meg a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény tényleges végrehajtása, ettől az időponttól kezdve közel két éven át (téli hónapokat és aratási időszakot leszámítva) naponta indultak az 50–60 vagonból álló, az áttelepülőket és ingóságaikat szállító szerelvények egyik országból a másikba. Főként mátyusföldi, csallóközi és Garam menti magyar gazdacsaládok érkeztek a magyarországi németek és szlovákok által lakott településekre, míg kényszerűségből elhagyott lakóhelyeikre, amelyik a II. világháború után került ismét csehszlovák fennhatóság alá, magyarországi, leginkább alföldi, ezen belül is békés-csanádi szlovák földműves családok kerültek.

Az 1990. évi kelet-közép-európai demokratikus átalakulás eredményeként az elmúlt két évtizedben számos monográfia és tanulmány dolgozta fel az említett népességmozgást, feltárva annak sok szempontú ok-okozati összefüggéseit is.¹ Jelen rövid tanulmány is e sokirányú migrációs folyamat egyik elemét, a békés-csanádi szlovákság szlovákiai letelepítésének folyamatát foglalja össze.

* PhD, történész, MTA KRTK Alföldi Tudományos Osztály, Békéscsaba.

Telepítések, telepítéspolitika Kelet-Közép-Európában a XX. században

A telepítések, pontosabban az etnikai szempontú telepítéspolitika a közép-európai államok XX. századi kisebbségpolitikájának egyik meghatározó vonása. Telepítésekkel, amelyeket népességnövelő és gazdaságfejlesztő vagy éppen honvédelmi céllal alkalmaztak, már középkor századaitól találkozunk.² Így egyebek mellett idesorolható a szászok, a jászok és a kunok vagy hajdúk letelepítése a magyar uralkodók által, illetve a Habsburgok védelmi politikáját szolgáló szerb határőrvidék létrehozása is a történelmi Magyarország déli részén. A török uralom alól felszabadult, csaknem teljesen elnéptelenedett alföldi és dunántúli térségek újbóli XVIII. századi benépesítése részben az uralkodóház, részben pedig a régi és az új földbirtokos családok telepítéspolitikájának az eredménye, aminek során a földesurak nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül fogadták be a birtokaik megmunkálásához elengedhetetlenül szükséges munkáskezeket.

A dualizmus időszakában a magyar kormányok telepítéspolitikáját kevésbé befolyásolták nemzeti szempontok, vagyis a magyar ajkú népességet alig részesítették előnyben a föld tulajdonjogának megszerzése vagy a parcellázok során.³ A dualizmus évtizedeiben a városok, főként a megyeszékhelyek népességének nemzetiségi-anyanyelvi összetétele ugyanakkor kisebb-nagyobb változáson ment keresztül, fokozatosan emelkedett a magyarok aránya a nemzetiségiek által lakott igazgatási központok többségében, amit részben a tisztviselők betelepítése (beköltöztetése) is erősített az elmagyarosodás mellett.

A trianoni békeszerződés aláírását követően a Magyarországgal szomszédos, kiterjedésükben és népességszámukban is jócskán gyarapodó államok a fennhatóságuk alá került magyarság lélekszámának minél nagyobb arányú csökkentésére törekedtek.⁴ Ennek a politikának része volt egyebek mellett a népszámlálási eredményeknek a nemzetállami érdekek szerinti manipulálása, a magát magyarnak valló népesség állampolgárságának megvonása, lakóhelyéről történő eltávolítása. Ezzel egy időben kezdődtek meg az államnemzeti szempontú telepítések, amelyik a városokat és a vidéki-falusi térségeket egyaránt célba vette. Az új államhatalomhoz kötődő hivatalnokréteget költöztettek be a közigazgatási központokba, míg faluhelyen „nemzeti jellegű” földreformot hajtottak végre, ami leginkább azzal jellemezhető, hogy a többnyire magyar földbirtokosoktól csekély (jelképes) összegért az állam megváltotta (kisajátította) a termőföldet, és azt az „uralkodó” nemzethez tartozó új földbirtokos réteg, köztük a parasztság számára osztotta ki. A szomszédos államokban élő, magukat magyarnak valló egyének viszont így (ha egyébként jogosultak is lettek volna erre), nem juthattak földhöz. Számos új mezőgazdasági telep, kolónia épült a szomszédos államok magyarok lakta térségeiben a felparcellázott egykori nagybirtokon. A telepítésekkel szociális és honvédelmi-határőrizeti feladatokat (dobrovoljácok, granicsárok) is igyekezett megoldani az új államhatalom.⁵

Az első Csehszlovák Köztársaság időszakában is telepes falvak (kolóniák) egész hálózatát hozták az új államalakulat magyar lakta határvidékei. Az I. világháborút követő telepítések, illetve a földreform tulajdonjogilag kevésbé érintette a birtokos paraszti réteget, inkább a további földszerzési lehetőségtől fosztotta meg őket, bár az első Csehszlovák Köztársaság idején számos településen korlátozott földbérleti lehetőséghez jutottak a magyar gazdák is.⁶

A II. világháború alatti területi átrendeződések (bécsi döntések, a Délvidék egy részének visszacsatolása) egy újabb, de rövidebb ideig tartó „magyar érdekeltségű” telepítési hullámot eredményeztek, amivel főként a korábbi telepítéspolitika eredményeinek részleges felszámolását, és egy szűkebb körű nemzeti jellegű földreformot próbált meg a magyar kormányzat elérni. Ennek része volt a bukovinai székhelyek haza-, pontosabban a Bácskában történő letelepítése vagy a vitézi birtokok kialakítása is. Azok viszont, akik a korábbi

földreformok kedvezményezettjei voltak, a magyar visszacsatolás miatt kerültek nehéz helyzetbe, és ezért elmenekültek, vagy a magyar kormány utasította ki őket.⁷

A II. világháborút követő években a hatalmi viszonyok és ezzel együtt az egyes államok területi kiterjedése, határai ismét megváltoztak, ami a korábbinál is nagyobb arányú etnikai típusú népességmozgást idézett elő, felerősödtek ugyanis az egyes államokban a teljes etnikai homogenizációt követelő politikai elképzelések, aminek a háborús vereségből adódóan Közép-Európában mindenekelőtt a kisebbségi sorban élő vagy kerülő németek és a magyarok lettek a szenvedő alanyai. Ezeknek az etnikai homogenizációs terveknek részét képezték a nemzeti irányultságú telepítések is, amelyek leginkább Csehszlovákiára, Jugoszláviára és a Szovjetunióra voltak jellemzőek, de még Magyarországra is begyűrűdzött, ahol a német kisebbség vált annak kárvallottjává.⁸

A II. világháború utáni csehszlovákiai etnikai homogenizáció és telepítéspolitika

A II. világháború után az 1937. évi (a müncheni egyezmény és az I. bécsi döntés előtti) államterületen újjászerveződő Csehszlovákia régi-új politikai elitje a nacionalista csoportosulásoktól a polgári pártokon át egészen a kommunistákig (maga mögött tudva Szövetséges Hatalmak, mindenekelőtt a Szovjetunió támogatását) az egységes, kizárólag csak a csehek és a szlovákok által lakott nemzetállam megteremtését tűzte célul. A politikusok által megfogalmazott elvekkel pedig a többségi nemzethez tartozók nagy része is egyet értett, s így az jelentős társadalmi támogatottságot élvezett. Beneš elnök és köre ugyanis azt a következtetést vonta az első Csehszlovák Köztársaság felbomlásából, hogy a magyarok és a németek hálátlanná váltak az államalkotó nemzettel szemben, nem értékelték kellőképpen a csehszlovák politikusok által megvalósított egyetlen kelet-közép-európai demokráciát, hanem hátba támadták, felbomlasztották a republikát. Ennek az új politikai koncepciónak az első nyilvános megfogalmazása az 1945. április 5-én kihirdetett kassai kormányprogram volt.

A nemzetállami elképzeléseket azonban az 1937. évi államterületen kívánták megvalósítani, ahol több mint hárommillió német, és Kárpátalját is hozzászámítva közel egymillió magyar, továbbá legalább félmillió ruszin is élt. Jóllehet a ruszinokkal, mint a szláv népek egyikével, „különleges” kegyet gyakoroltak a cseh és szlovák politikusok. Egyesülhettek a korabeli megfogalmazás szerint „ősi hazájukkal” Ukrajnával, mivel 1945 nyarán Beneš elnök hálája jeléül felajánlotta a kárpátaljai területeket a Szovjetuniónak. Ezt követően, tehát 1945 nyarán–őszén is még mindig három millió német és háromnegyed millió magyar maradt az államterületen, az ország népességének majdnem harmada. A csehszlovák politikusok igyekeztek nemzetközi támogatást szerezni, hogy homogén nemzetállamukat minél gyorsabban és hatékonyabban meg tudják valósítani. A németek kitelepítéséhez a potsdami konferencián sikerült is megnyerniük a győztes nagyhatalmak támogatását, míg a magyar kérdés rendezését főként a nyugati államok diplomáciai nyomására a kétoldalú (magyar–csehszlovák) tárgyalásoktól várták. Céljaik eléréséhez pedig a korábbi, vagyis az I. világháború utáninál sokkal hatékonyabb telepítéspolitikáját dolgoztak ki, amelyiknek számos egymást erősítő összetevője volt.⁹

Már 1944 ősztől, a Vörös Hadsereg megjelenésétől megkezdődött a korábbi Csehszlovákia területén élő nem szláv ajkú népek üldöztetése, így a mai Kelet-Szlovákia (Bodrogköz, Zemplén) magyar lakosságának egy részét „málenkij robotra” hurcolták el a szovjetek. Az egyoldalú kitelepítés főként a Csehszlovákiához tartozó ún. Szudéta-vidék német lakosságát, és a Szlovákia területén (Pozsony és környéke, Szepesség) élő ún. kárpáti németeket érintette, és részben a felvidéki magyar kisebbségek lélekszámát is apasztotta.

Elsőként azokat a magyarokat rakta át a határon a fokozatosan kiépülő csehszlovák államhatalom, akik az első bécsi döntést követő években költöztek (tisztviselők, pedagógusok) a visszacsatolt területekre. De számos „öslakos” felvidéki magyart is távozásra kényszerítettek a deportálás vagy a börtönbüntetés kilátásba helyezésével szintén már 1944 ősztől a csehszlovák hatóságok. A magyar források 30–40 ezerre teszik azok számát, akik az említett módon érkeztek a csehszlovák közigazgatás visszaállítását követő hónapokban, nagyrészt ingóságaik hátrahagyásával a mai Magyarország területére.¹⁰

A II. világháború nemcsak az emberi életben okozott iszonyatos veszteséget, igaz ez volt a legfájóbb és egyszerűen pótolhatatlan is, hanem az anyagi javakban is, ezért legtöbb európai országban bevezették közmunka-kötelezettséget, vagyis az állam elrendelhetette, hogy a romok eltakarítását és az újjáépítést a polgároknak sokszor lakóhelyüktől távoli vidéken kell elvégezniük. Bár az 1944 ősztől fokozatosan újjászerveződő Csehszlovákia európai mértékkel mérve nem szenvedett jelentős károkat, a németek kitelepítése miatt azonban jelentős munkaerőhiány lépett fel a cseh-morva területeken, ezért a szlovákiai országrészből pótolták a hiányzó munkáskezeket, és egyúttal a közmunkarendeletet is alárendelték a nemzeti homogenizációs politikának. Így 1945 őszen közel tízezer magyar nemzetiségű férfit szállítottak a Szudéta-vidékre, munkaszolgálatra, majd 1946/47 telén további tízezer felvidéki magyar családot, több mint negyvenezer személyt ugyancsak említett térségbe küldtek.¹¹

A kényszmunkára elhurcolt és a Magyarországra menekült magyarok helyére pedig Szlovákia északi és középső részéből toboroztak telepeseket. Már a csehszlovák közigazgatás visszaállítását követően a magyarok lakta szlovákiai településeken kizárólag csak szlovákok (csehek) lehettek helyi előjárók vagy a nemzeti bizottságok tagjai, továbbá ők voltak a kedvezményezettjei az ún. nemzeti gondokság (národný právca) intézményének is. A gondnokok ugyanis az elkobzásra ítélt (zár alá vett) magyar vagyonok (főként ipari és kereskedelmi vállalkozásokat) felett gyakoroltak ellenőrzést. A tisztviselők dél-szlovákiai megjelenése mellett a hatóságok már 1945 nyarától-őszétől szorgalmazták szlovák iparos és főként földműves családok letelepítését is. Ez a szándék azonban csak részben valósulhatott meg. Az ún. belső telepések megjelenése ugyanis konkurenciát jelentett a külföldről hazatérő (repatriáns, reemigráns) szlovákok számára, mivel a felvidéki magyarság egy részének, mintegy kétszázezer embernek az egyoldalú kitelepítését nem sikerült elérnie a csehszlovák kormánynak.¹²

A felvidéki (szlovákiai) magyarság lélekszámának kifejezetten statisztikai csökkentését szolgálta az ún. reszlovakizáció. Mivel a Kassai kormányprogram a cseh és szlovák nemzeti-séghez való tartozáshoz kötötte az állampolgárságot és a hozzákapcsolódó jogokat, ezért az állam lehetőséget adott a magukat korábban magyar nemzetiségűnek valló felvidékieknek, hogy a hatóságok előtt szlovákká nyilvánítsák magukat, mintegy ezzel mentesüljenek a hátrányos megkülönböztetés alól. A szlovákiai magyarság több mint 40%-a engedett a csábításnak, és vállalta fel e kényszerhelyzetben a többségi nemzethez való tartozását.¹³

A szlovák és cseh politikusok a magyar és német lakosság elköltöztetését (kitelepítését) összekötötték az évszázadok során szétszóródott szlovákok és csehek hazatelepítésével, repatriálásával. Ennek egyik eleme az 1946. február 27-én aláírt magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény is. Az egyezmény megkötését a csehszlovák fél szorgalmazta, és e diplomácia dokumentumban is jól tükrözi, hogy azt, két nem egyenrangú fél kötötte. A magyarországi szlovákok áttelepülése az önkéntességen alapult, míg a szlovákiai magyarok esetében a kiválasztás joga az államot illette, vagyis a számukra ez az egyezmény kényszer-kitelepítésként értelmezhető.¹⁴

A történelmi Magyarország egyes térségei (Dél-Dunántúl, Dél-Alföld) a török uralom évszázadaiban, majd pedig azt követő felszabadító háborúk során csaknem teljesen elnép-

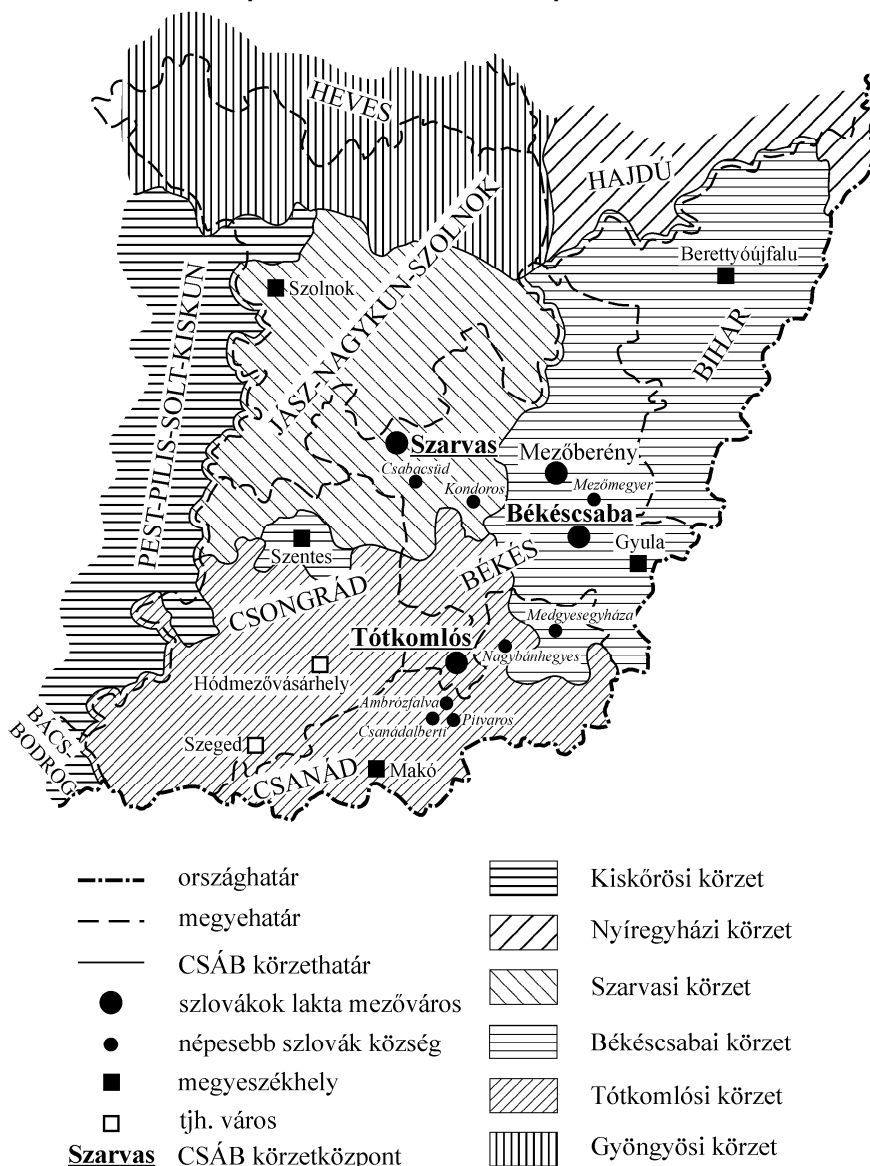
telenedtek. A XVIII. századi újratelepítés eredményeként többek között Felső-Magyarország sűrűn lakott térségeiből magyar és szlovák (tót) telepések érkeztek az Alföldre. A legnépesebb szlovák közösségek Békés és Csanád megyében jöttek létre, de a Bácskában (Petróc) és a Bánságban is éltek kisebb-nagyobb számban szlovákok. A Békés és Csanád megyei szlovákok őseinek többsége a mai Közép-Szlovákia területéről (főként az egykori Nógrád, Gömör, Kishont, Zólyom vármegyéből) vándorolt a jobb élet és a szabad vallásgyakorlás reményében a Délkelet-Alföldre, mivel legnagyobb részük evangélikus volt. Számos család azonban már úgy érkezett ide, hogy néhány évet átmenetileg valamelyik dél-nógrádi vagy Pest megyei településen töltött. A szlovákok többsége az alföldi mezővárosokban (Békéscsaba, Szarvas, Mezőberény és Tótkomlós) élt *(1. ábra)*.¹⁵

A XVIII. századi újratelepítéstől az Alföld középső és déli térségeiben a viszonylag sűrűbb középkori településhálózat ugyanis nem szerveződött újjá, helyette kevesebb számú, de népesebb és nagyhatárú mezőváros alakult. E mezővárosi rendszerhez alkalmazkodtak megtelepedésük során a magyarok mellett az alföldi térségbe érkező nemzetiségek, így a németek, románok vagy a szlovákok is. E településtípus egyik jellemzője volt a XVIII. század második felétől kialakuló tanyarendszer, amelyik a XIX. század közepétől élte virágkorát. A dualizmus évtizedeiben megjelenő agárkonjunktúra kedvező hatással volt a mezővárosok fejlődésére, ugyanakkor egyfajta differenciálódás is bekövetkezett az említett időszakban a parasztság körében.

A szlovákok által délkelet-alföldi települések másik típusát az ún. telepítvényes falvak vagy kertészközségek (Pitvaros, Ambrózfalva, Csanádalberti) képezték. Határuk és népességszámuk messze elmaradt a mezővárosokétól. Ezek a falvak kamarai vagy magánföldesúri alapításúak voltak. A XIX. század első felében pusztáik benépesítésére, főként pedig dohánytermesztésre kötettek szerződést a földbirtokosok jórészt földnélküli zsellérekkel. A telepítvényes falvakat általában az egyfelekezetűség és egynyelvűség jellemezte, a legtöbb közösség ugyan magyar ajkú katolikus volt, de német és szlovák, illetve evangélikus és református közösségeket is találunk közöttük. A dohánytermesztést ezekben a falvakban a XIX. század közepétől a hagyományos gabona- és takarmánytermesztésre épülő gazdálkodás váltott fel. Mivel a falvak által használt földterület nem tartozott a telki állományhoz, külön rendelet szabályozta annak a polgári korszakbeli tulajdonjogát. A szűkhatárú falvakban a földbirtokviszonyok kedvezőtlenül alakultak, a helyi társadalomban meghatározó váltak a törpe- és kisbirtokosok, akik nem tudták földterületüket gyarapítani.

Az említetteken kívül még további településeken is találunk kisebb-nagyobb szlovák közösségeket, amelyek a nagybirtokok XIX–XX. századi felparcellázása (Medgyesegyháza, Kondoros, Csorvás, Csabacsúd) eredményeként jöttek létre, vagy egyéb (egyéni) földvásárlás útján (Mezőmegyer, Békés) alakultak ki. Összességében elmondható, hogy a békés-csanádi szlovákság társadalmi összetételét tekintve heterogén volt. A paraszti népesség jelentette (a térségbeli magyarsághoz hasonlóan) a legszámottevőbb csoportot, ugyanakkor a paraszti réteg gazdálkodása, birtokstruktúrája is változatos képet mutatott, a modernizálódó, piacra termelő családi gazdaságoktól az önellátást biztosító gazdaságokon át egészen a törpebirtokosokig és az agrárproletár létig. A kiegyezést követő gazdasági fellendülés is természetesen érezte hatását a térségben élő szlovákság körében is, főként Békéscsabán és a mezővárosokban emelkedett az iparban és a terciér szektorban foglalkoztatott népesség száma és aránya.¹⁶ A szlovák identitás, a nyelv és a kultúra megőrzése is eltérő mértékű volt az egyes közösségeken, sőt még az egyes családokon belül is. Az 1930-as évek végére Békéscsabán már megszerveződött egy viszonylag szűk körű értelmiségi-iparos réteg is, amelyik az asszimiláció feltartóztatását fogalmazta meg célként, a térségbeli szlovák közösségekben ugyanis (bár eltérő mértékben) az 1920-as évektől megindult az erőteljesebb elmagyarosodás.¹⁷

1. ábra. A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB) délkelet-alföldi körzetei a népesebb szlovák lakta településekkel

Forrás: A szerző saját szerkesztése

A telepítések előkészítése, és lebonyolítása

A Szlovák Telepítési Hivatal szakemberei nagy reményeket fűztek a Kárpát-medencei és ezzel együtt a békés-csanádi szlovák parasztcsaládok „hazatelepítéséhez”. Ettől az akciótól ugyanis nemcsak a szlovákság lélekszámának jelentős emelkedését várták, hanem olyan a gazdálkodásban jártas családok letelepítését is, akik legalább részben pótolhatták volna a kitelepített vagy elmenekült magyarok mezőgazdasági szakértelmét, és így a termelés folyamatosságának fennmaradását is. A háborús veszteségek mellett a zömében földműves felvidéki magyarság bizonytalan jogi helyzete is hozzájárult ahhoz, hogy Csehszlovákiában élelmiszerellátási nehézségek jelentkeztek a béke első éveiben.

A lakosságcsere-egyezmény alapján már 1946. március elejétől a CSÁB összességben mintegy három hónapon keresztül folytathatott toborzást a magyarországi szlovákok kö-

zött, hogy minél nagyobb számban nyerje meg őket az áttelepülésre. A trianoni országterületen többé-kevésbé figyelembe véve a szlovákok területi elhelyezkedését a CSÁB 18 toborzási körzetet hozott létre, amiből három (XIV. sz. Szarvasi, a XV. sz. Békéscsabai és a XVI. sz. Tótkomlói található a Délkelet-Alföldön (v. ö. *1. ábra*).

A magyar és a szlovák fél között nézeteltérés támadt a magyarországi szlovákság lélekszámának megítélésében. A CSÁB 300–450 ezer közöttire becsülte a magyarországi szlovákok számát, míg a magyar fél az 1941. évi népszámlálás eredményeire hivatkozva, aminek során mintegy 76 ezren vallották magukat szlovák anyanyelvűnek, százezer körüli szlovák kisebbséggel számolt. Az 1941. évi népszámlálás szerint az akkori magyarországi szlovák anyanyelvűek több mint 60%-a, közel 48 ezer fő élt a békés-csanádi térségben.

A szlovákiai politikusokból, értelmiségiekből álló agitációs bizottság tagjai gyakorlatilag minden magyarországi (délkelet-alföldi) érdeklődőhöz eljutottak, munkájukat hatékonyan segítették a Magyarországi Szlovákok Antifasiszta Frontjának tagjai és szimpatizánsai, akik a helyi közösségekben személyes ismeretségüket is latba vetették az áttelepülés érdekében, a szervezet szlovák nyelvű lapja, a Sloboda is teljes egészében az áttelepülést propagálta. Az érdeklődő szlovákok minél nagyobb arányú meggyőzését érzelmi (nemzeti) és racionálisnak tűnő (gazdasági) érvekkel próbálták elérni. A toborzógyűléseken is gyakran elhangzott, és a CSÁB által osztogatott rölapokon is hasonló volt olvasható: Miszerint az évszázadok alatt szétszóródott szlovákság egyedülálló lehetőség előtt áll, egyesítheti szétszóródott gyermekeit, és azért minden Szlovákián kívül élő szlováknak élnie kell a „hazatelepülés” lehetőségével. Aki szlovákságát (nyelvét, kultúráját) meg szeretné tartani, annak át kell költöznie az anyaországba, amelyik szélesre tárja kapuit a hazatérő véreik előtt. Aki nem tér haza, szólt a figyelmeztetés, az beolvad a magyar tengerbe, örökre elvesz a szlovákság számára.

Külön is nagy figyelmet fordítottak a földműves lakosságra, akik számára a toborzó gyűlések során gazdálkodásra alkalmas tágas portákat, és megfelelő minimum 5–10 kat. hold, vagy énnél is nagyobb földterületet helyeztek kilátásba áttelepülésük esetére.¹⁸ Az agitáció részeként a Sloboda is térképmelléklettel ellátott cikkekkkel igyekezett az érdeklődést felkelteni, az áttelepülők jövőendő lakóhelyét bemutatva. Már az ún. négy oldalas jelentkezési, közismertebb nevén, a Szlovák lapon is, amelyet aláírásukkal kellett hitelesíteniük a jelentkezőknek, részletesen felmérték a kitelepülni szándékozók ingatlanvagyonát (ház, termőföld és annak művelési ág szerinti megoszlása) és a hozzátartozó ingóságokat (állatállomány, gazdasági eszközök stb.) is. A jelentkezési lapok birtokában összesíthették 1946 nyarán az áttelepülni szándékozók erőforrásait, és használták fel az adatokat szlovákiai telepítési terveik kidolgozására. A csehszlovákiai áttelepülésre jelentkezettek lélekszáma országosan elérte a 95 ezret, az átköltözni szándékozók több mint harmada (35 ezer fő) volt délkelet-alföldi illetőségű (*1. táblázat*).¹⁹ A jelentkezők társadalmi megoszlása változatos képet mutat. A kitelepülés iránti érdeklődést mindenképpen befolyásolták szociális szempontok, a kilátásba helyezett kedvezőbb csehszlovákiai életlehetőségek is, hiszen a napszámosok száma és aránya mind a Délkelet-Alföldön, mind pedig országosan meghaladta a földművesekét.

Ha a földműves családok által birtokolt föld nagyságát vesszük alapul, akkor szembevetünk a kisbirtokosok túlsúlya (*2. táblázat*).²⁰ A kitelepülésre jelentkezők földterületének nagyságát kedvezően befolyásolta az 1945. évi magyarországi földreform is. A lakosság-cserét magyar oldalról koordináló Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság (MÁK) összesítése szerint a jelentkezők több mint 52 ezer kat. hold mezőgazdasági területet birtokoltak, amelynek harmada (18 ezer kat. hold) az említett földreform eredményeként került tulajdonukba. Az említett földterületnek majdnem fele (25 ezer kat. hold) esett a délkelet-alföldi településekre, ebből a földreform során juttatott terület nagysága megközelítette a 11,5 ezer kat. holdat, ami az összterület 46%-a.

1. táblázat. Az áttelepülésre jelentkezett békés-csanádi szlovákok foglalkozási megoszlása (1946)

CSÁB-körzet	A jelentkezők lélekszáma (fő)	A jelentkezői lapok száma (db)	A jelentkezők foglalkozási szerkezete a jelentkezési lapok alapján (fő)				
			földműves	nap-számos	iparos	háztartásbeli	egyéb
Szarvasi	5 691	2 408	496	1 120	278	150	364
Békéscsabai	16 808	6 853	1465	1 458	2 519	580	831
Tótkomlói	12 975	6 071	1731	2 336	595	180	1269
Békés-Csanád összesen	35 404	15 332	3692	4 916	3 392	850	2484
Magyarország egyéb	60 320	27 549	5324	7 716	7 437	3057	4015
Magyarország összesen	95 724	42 881	9016	12 630	10 829	3907	6499

Forrás: A szerző saját szerkesztése

2. táblázat. Az áttelepülésre jelentkezett békés-csanádi szlovák földművesek megoszlása birtoknagyság szerint (1946)

CSÁB-körzet	A földművesek		Megoszlása birtoknagyság szerint (kat. hold)		
	száma	aránya (%)	1–5	5–20	20–100
Szarvasi	496	20,7	229	258	9
Békéscsabai	1465	21,4	957	492	16
Tótkomlói	1731	28,5	1261	439	31
Békés-Csanád összesen	3692	24,1	2447	1189	56
Magyarország egyéb	5324	19,3	4049	1110	155
Magyarország összesen	9016	21,0	6506	2299	211

Forrás: A szerző saját szerkesztése

A csehszlovákiai áttelepülésre jelentkezők döntését részben „nemzeti szempontok” is befolyásolták, az agitáció hatására feléledhetett a jelentkezők szunnyadó szlovák öntudata is, de legalább ilyen erősek voltak a szociális indítékok is, a jobb élet, a saját tulajdon (ház, föld) utáni vágy, illetve ezek valósággá válása az áttelepüléssel. A magyarországi s így békés-csanádi szlovákság erősen megosztottá vált a „menni vagy maradni” kérdésében. Többségük a több mint két évszázad során, amely az alföldi letelepedésüktől telt el a lakosságcsereig, beilleszkedett a magyarországi társadalmi és kulturális keretek közé, és a XX. század elejétől erősödtek az asszimilációs tendenciák is. Egyfajta kettős identitás alakult ki a békés-csanádi szlovákság körében is, ragaszkodtak hagyományaikhoz, így az irodalmi szlováktól valamelyest eltérő anyanyelvükhöz, és erős lokális kötődéssel is rendelkeztek, mindezek sokuknál a szülőföldön való maradás szándékát erősítette.²¹

A toborzási akcióval egy időben, 1946 tavaszán a csehszlovák helyi (települési) igazgatás is számba vette magyar nemzetiségű polgárainak vagyoni helyzetét, főként az ingatlanjaikat, a családfőket ugyanis egymás után idézték be a helyi község- vagy városházára, ahol okmányokkal kellett igazolniuk tulajdonjogukat.²² 1946 nyarára tehát a kitelepülni szándékozó magyarországi szlovákok és az áttelepítésre kijelölt felvidéki magyarok ingatlan-nyilvántartása egyaránt a csehszlovák hatóságok kezében volt. Ennek birtokában állíthatták össze az ún. ikresítési vagy ingatlancsere-névjegyzékeket, amelyek a tényleges csere, a tervezett kölcsönös átköltöztetések alapját jelentették.

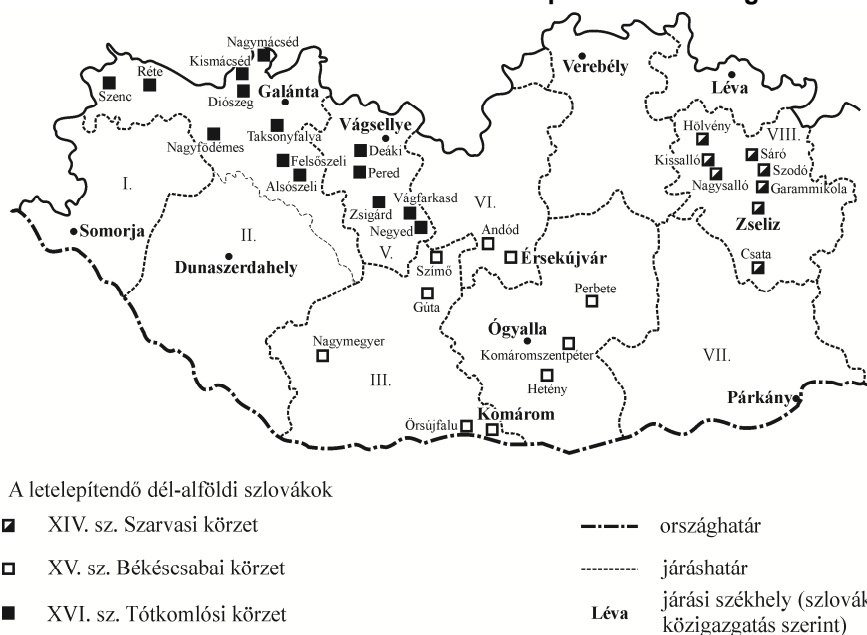
A szlovákiai telepítési szempontok közül az etnikai volt a legfontosabb, az államterületnek gyakorlatilag azt a déli részét érintették, amelyik az első bécsi döntés eredményeként átmenetileg ismét visszakerült Magyarországhoz. Ebben a döntő többségben magyarok lakta, néhol 35–40 km széles területsávban próbálták meg a Szlovák Telepítési Hivatal szakemberei a szlovák nyelvhatárt délebbre tolni, illetve a homogén magyar lakosságú területek közé szlovák szigeteket kialakítani a többirányú betelepítéssel. De legalább ilyen jelentőséget tulajdonítottak a szlovák gazdasági szakemberek annak is, hogy a „hazatérők” a korábbiakhoz hasonló földrajzi-természeti viszonyok, talajadottságok közé kerüljenek, ahol a mezőgazdasági termelés, növények és tenyésztett állatok is többé-kevésbé hasonlóak. Általános elvként fogadták el, hogy a kölcsönös áttelepítés alapja a családok, hivatalos megfogalmazás szerint a „gazdasági egységek” legyenek. A gazdálkodáshoz pedig megfelelő lakóházak, gazdasági épületek álljanak rendelkezésükre, továbbá egy-egy gazdasági egységhez legalább 5 kat. hold birtok tartozzon, a magyarországi szlovákoknak szánt földterületet egyéb helyi forrásokból (községi földekből) kívánták még kiegészíteni.

A telepítési hivatal a tervek kidolgozásába bevonta kitelepülni szándékozók képviselőit, az egyes magyarországi szlovák közösségek által delegált megbízottakat is, akik lehetőséget kaptak arra is, hogy Szlovákiába utazzanak és a helyszínen, a közösségük, településük számára kijelölt faluban, kisvárosban tájékozódjanak. Az ún. „bizalmiak” érdekvédő tevékenységüket a népességcseréig lezárásig végezték. A Magyarországra áttelepített magyarok közül többen úgy emlékeznek, hogy a magyarországi szlovákok, illetve képviselőik 1946 nyarán–őszén körbejártak a felvidéki falvakat, és amelyik ház megtetszett nekik, annak tulajdonosát jelölték ki magyarországi átköltöztetésre.

A Szlovák Telepítési Hivatal 1946 augusztusában–szeptemberében jelölte ki azokat a magyar családokat, akiket a csere keretében Magyarországra kívánnak telepíteni. Kik lettek a „kiválasztottak”? A hatóságokat nemzeti, illetve szociális-vagyoni szempontok egyaránt irányították az áttelepítendő magyarok kiválasztásakor. Azok kerültek a névjegyzékbe, akik az ún. betelepítési övezetben laktak, továbbá következetesen ragaszkodtak magyarságukhoz, vagyis nem nyújtottak be reszlovakizációs kérelmet, és végül olyan megfelelő ház- és földvagyonnal rendelkeztek, amelyik alkalmassá teheti az új tulajdonost az önálló gazdálkodásra. Így jelölték ki a délkelet-alföldi szlovákok letelepítési helyéül a gazdasági szakemberek a mátyusföldi, a csallóközi és az Alsó-Garam menti magyar falvakat, kisvárosokat, illetve ezen települések magyarságuk mellett végletekig kitartó, módosabb családjait ingatlanjaikkal (2. ábra).²³ E térség a közeli felvevőpiacoknak és a kiépült gazdasági kapcsolatoknak köszönhetően fejlett, árutermelő mezőgazdasággal, rendelkezett, és egész Csehszlovákia éléstárának számított.

1946 őszén került sor az ikresítési ívek összeállítására, amelyik a tényleges kétoldalú csere alapját jelentették. Az egy-egy magyarországi településről származó szlovák családokat igyekeztek ugyanabba vagy legalább egymáshoz közeli felvidéki helységekre irányítani. Az ún. „ikresítési ívek” „A” és „B” oldalból álltak. Az előbbi az áttelepítésre kijelölt felvidéki magyar család (gazdasági egység) adatait tartalmazta: laccímet, a gazdasági egységhez tartozó személyek felsorolását, születési évükkel együtt, a családfő foglalkozását, a gazdasági egységhez tartó mezőgazdasági terület nagyságát, külön jelölve a szőlőt, illetve az áttelepítendőket által birtokolt ház (házzész) arányát. A másik, vagyis a „B” oldal ugyanezeket az információkat jelenítette meg, csak éppen az áttelepülni szándékozó szlovák családokra vonatkoztatva. Egy-egy ív 32 magyar és ugyanannyi szlovák család (gazdasági egység) adatait helyezte egymás mellé, úgy, hogy mindegyik felvidéki családnak volt egy magyarországi szlovák „ikerpárja”. Azokról a kitelepülni szándékozó szlovákokról, akik nem, vagy alig rendelkeztek ingatlanvagyonnal önálló („S”jelzésű) névjegyzéket állítottak össze, őket egyoldalúan fogadta be Csehszlovák Állam, legtöbbjük az ún. Szudéta-vidéken, a kitelepített németek ingatlanjaiban helyezték el.

2. ábra. A békés-csanádi szlovákok szlovákiai kitelepítése a lakosságcsere keretében

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Az ikresítési ívek számbavétele során egyértelművé válik, hogy a szlovák hatóságok többnyire módosabb magyar családokat jelöltek ki áttelepítésre, mint szlovák „ikerpárjaik” voltak (3. táblázat).²⁴ Az említett névjegyzékek segítségével bonyolították le a tényleges átköltöztetéseket 1947 április elejétől mintegy két éven keresztül.

3. táblázat. Az ún. ingatlancsere-névjegyzék

	A oldal szlovákiai település	B oldal magyarországi település
	Érsekújvár, Komáromszentpéter, Andód, Perbete	Békéscsaba
A névjegyzékben szereplő családok (gazdasági egységek) száma	599	595
A gazdasági egységekhez tartozó személyek száma	2241	2572
A családok tulajdonában levő házak (tanyák) száma	594	369
Ebből 1/1 tulajdonrész	573	326
A mezőgazdasági ingatlanok összterülete (kat. hold)	6721	2112
Ebből 1–5 kat. hold	112	419
5–10 kat. hold	323	146
10–20 kat. hold	182	29
20 kat. hold felett	73	1
A családfők közül földműves foglalkozású	552	556

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Az egyezmény biztosította az ingóságok (bútorok, mezőgazdasági eszközök, állatállomány) kölcsönös, szabad és vámmentes átvitelét egyik országból a másikba, jóllehet ezt az elvet a csehszlovák fél szerette volna megváltoztatni, a magyar kormány azonban ragasz-

kodott az egyezmény szelleméhez, a vita miatt viszont mintegy félévvel később kezdődhetett meg a tényleges csere. Mivel óriási tömegű árut kellett elszállítani, ezért a költöztetéseket csak a vasút igénybevételével lehetett megoldani. Az ún. berakodó állomásokon álló induló szerelvényekhez pedig tehergépkocsival szállították az ingóságokat, és ugyanilyen módon történt a megérkezés után az értékeknek az érkezési állomásról történő házhoz vitele is. Az ikresítési íveket kizárólag csak a szlovák fél tudta hasznosítani, mivel az áttelepített magyarok annyi ingatlant hagytak hátra, amennyi biztosította a kitelepülő szlovák családok megfelelő életkezdesét. Magyarországon azonban az említett okok miatt rendkívüli nehézséget okozott az áttelepített felvidéki családok fogadása, akiknek közel négyötödét a kitelepített vagy vagyoneklobzást szenvedett magyarországi németek ingatlanjaiban helyezte el kormánybiztosság.²⁵

A lakosságcsere keretében a békés-csanádi térségből mintegy 35 ezren jelentkeztek áttelepülésre, akinek több mint kétharmada közel 25 ezer fő (6 ezer család) ténylegesen is csehszlovák állampolgár lett. A magyarországi szlovákok ugyanis, amíg át nem lépték a magyar határt, visszavonhatták kitelepülési szándékukat, ezt a lehetőséget a MÁK többször is megerősítette számukra, a csehszlovák fél azonban emiatt Magyarországot a csere elszabotálásával vádolta. Levéltári forrásokra alapozott becsléseink szerint mintegy 1000–1200 olyan kisbirtokos békés-csanádi szlovák parasztcsalád (gazdasági egység) költözött át Szlovákiába, akik többé-kevésbé már Magyarországon is önállóan gazdálkodtak, mellettük még néhány száz, kevés földdel rendelkező, de a gazdálkodásban valamilyen fokú jártasságot szerzett délkelet-alföldi családot is letelepítettek az említett térségbe a szlovák hatóságok. Az önálló gazdálkodásban jártas magyar parasztcsaládok szakértelmét legfeljebb csak részben sikerült a lakosságcsere során pótolnia a Szlovák Telepítési Hivatalnak. A telepítési szakemberek igen jelentős segítséget nyújtottak (gépek, állatok, vetőmag) az áttelepült parasztcsaládoknak, akik ennek ellenére nehezen találták meg helyüket új otthonukban.²⁶

JEGYZETEK

1. A felvidéki magyarság II. világháború utáni kálváriájának első összefoglalása a szocializmus időszakában csak külföldön (nyugaton) jelenhetett meg (Janics Kálmán 1979) Néhány a magyar–csehszlovák lakosságcsere vonatkozó monográfia és tanulmánykötet, amelyik az utóbbi években jelent meg: Gulyás László (1993), Kugler József (2000), Vadkerty Katalin (2001), Popély Árpád–Szarka László–Šutaj, Štefan. (2007), Šutaj, Štefan (2008).
2. Az Osztrák–Magyar Monarchia esetében erről bővebben lásd Gulyás László (2002): Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs. 168–188. old.
3. Gulyás László (2009): Regionális folyamatok a 19. században. 93–95. old. In. Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó.
4. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 75–76., 89–93. old.
5. Gulyás László (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–1939) regionális vonatkozásai. Tér és Társadalom 2003/3 szám 129–145. old.
6. Az első Csehszlovák Köztársaság telepítéspolitikájáról: Popély Árpád (2003), a szerző egyebek mellett felsorolja az államfordulat után a déli határtérségben létrehozott telepeket, kolóniákat (92–93. o.). Simon Attila (2004) tanulmányában összegzi a kolonizációs tervek csehszlovák nemzeti vonatkozásait is (129–131. o.).
7. Simon Attila (2010): 30–33. o.
8. Tóth Á. (1993): 21–51. o. A kollektív bűnösség elvét a háború utáni új magyar politikai elit is elfogadta a magyarországi németek vonatkozásában, és érvényesítette is azt többek között a földreform végrehajtása során.

9. A csehszlovák nemzetállam kiépítésének tervezetéről és annak részleges megvalósulásáról: Popély Árpád–Szarka László–Šutaj, Štefan. (2007): 7–33. o., Gulyás László (2008): 351–371. o.
10. Vadkerty Katalin (2001): 213. o.
11. Vadkerty Katalin (2001): 54–55. o.
12. Vadkerty Katalin (2001): 197–204. o.
13. Vadkerty Katalin (2001): 351–372. o.
14. A lakosságcsere-egyezmény megkötésének külpolitikai vonatkozásaihoz: Kertész István (1995): 231–270. o.
15. 1. ábra. Forrás: Kugler József (2000.) 220. o.
16. A békés-csanádi szlovákok történetére, művelődéstörténetére, életviszonyaira vonatkozó néhány monográfia, forráskiadás és szépirodalmi mű: Závada Pál (1997), Gyivicsán Anna. (2003), Gombos J. (2008), Bernula M. (é. n.), Gyivicsán Anna–Krupa András. (é. n.).
17. Tóth István (1999): 39–49. o.
18. Kugler József (2000): 47–55. o., Skultéty Csaba (2010): 75–89. o.
19. 1. táblázat: Forrás: Új Magyar Központi Levéltár (ÚMKL) Magyar Áttelepítési Kormánybiztoság (MÁK) XIX-A-15-d/117. „Kimutatások” adatai alapján szerkesztve.
20. 2. táblázat: Forrás: ÚMKL-MÁK XIX-A-15-d/117. „Kimutatások” adatai alapján szerkesztve. A kétnyelvű (szlovák-magyar) jelentkezési lapokat a CSÁB tisztviselői töltötték ki négy példányban, a kitöltött lapok egyikét kapta meg a MÁK, és ez alapján ellenőrizhette le a magyar állam is a kitelepülésre jelentkezők vagyoni viszonyait, készíthette elő ennek birtokában a felvidéki családok fogadását.
21. Kugler József (2000): 47–55. o. A lakosságcsere délkelet-alföldi lebonyolítására vonatkozó újabb kutatási eredmények: Miklós Péter (2008). Bagyinszky M. (2007): a szerző mélyinterjút készített egyebek mellett a szülőföldjükön maradt megyesegyházi szlovákokkal is (102–106. o).
22. Angyal B. (2007) 33–35. o.
23. 2 ábra. Forrás: ÚMKL-MÁK XIX-A-15-d/65-66. adatai alapján szerkesztve. A szlovák telepítési szakemberek a CSÁB magyarországi körzeteit a többé-kevésbé hasonló földrajzi adottságokkal rendelkező szlovákiai telepítési körzetekkel ikresítették. Vadkerty K. (2001): 264–269. o.
24. 3. táblázat. Forrás: ÚMKL-MÁK XIX-A-15-d/65-66. Az ikresítési névjegyzékek adatai alapján szerkesztve.
25. A felvidéki magyarok anyaországi letelepítésének nehézségeiről Kugler József (2007).
26. A lakosságcsere hatása a békés-csanádi szlovák családokra. Krupa András. (2004) saját csanád-alberti gyökerű családjának a szétszórattatását mutatja be. Az áttelepült szlovák családok integrációjának nehézségeiről, hosszan elnyúló folyamatáról Pariková, Magdaléna (2001, 2010), és Szarka László–Tóth Károly (2010): 150–156. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Angyal Béla (2007): Gúta 1945–1949. Lilium Aurum Kiadó, Dunaszerdahely. (Második bővített kiadás).
- Bagyinszky Marianna (2007): Medgyesegyháza a csehszlovák–magyar lakosságcsere tükrében. Belverde Meridionale (Történelem és Társadalomtudományok) 5–8. sz. 94–131. o.
- Bernula Mihály (é. n.): Pitvarosi krónika. Szubjektív fejezetek a magyarországi szlovákok történetéhez. Mikszáth Kiadó, Balassagyarmat.
- Gombos János szerk. (2008): Szlovákok a Dél-Alföldön. Forrásválogatás a 17. század végétől a 18. század végéig. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba.
- Gulyás László (1993): A csehszlovák–magyar lakosságcsere rövid története. KAPU 1993/10-11-12. szám 54–57. old.
- Gulyás László (2002): Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs. 168–188. old.
- Gulyás László (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–1939) regionális vonatkozásai. Tér és Társadalom 2003/3 szám 129–145. old.

- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2008): Edvard Beneš – Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó, Gödöllő.
- Gulyás László (2009): Regionális folyamatok a 19. században. 93–95. old. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó.
- Gyivicsán Anna (2003): A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói I–II. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba.
- Gyivicsán Anna–Krupa András (é. n.): A magyarországi szlovákok. Útmutató Kiadó, Budapest. (Változó világ 16.)
- Janics Kálmán (1979): A hontalanság évei. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása, München. (Új, első magyarországi kiadása: Budapest, Hunnia Kiadó Kft. 1989.)
- Kertész István (1995): Magyar békeillúziók 1945–1947. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Krupa András (2004): Moja rodina – Családom. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. 20. (Szerk.: Anna Divičanová–Juraj Ando). Magyar Néprajzi Társaság, Budapest. 33–143. o.
- Kugler József (200): Lakosságcsera a Délkelet-Alföldön 1944–1948. Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.
- Kugler József (2007): A felvidéki magyarok letelepítése. In: Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcserére 60. évfordulójára. (Szerk.: Molnár Imre–Szarka László.) MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Komárom. 114–126. o.
- Miklós Péter (2008): A csehszlovák–magyar lakosságcserére Csanád megyei történetéhez. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 2007. (Szerk. Tóth István.) Móra Ferenc Múzeum, Szeged. 93–100. o.
- Paríková, Magdaléna (2001): Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946–1948. Etnokultúrne a sociálne procesy. STIMUL, Bratislava.
- Paríková, Magdaléna (2010): Etnokulturális és társadalmi folyamatok Európában a második világháborút követő migrációk tükrében. A csehszlovák–magyar lakosságcserére-egyezmény következményei 105–110. o.
- Popély Árpád (2003): A kolonizáció területi vonatkozásai és etnikai következményei. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2. sz. 83–102. o.
- Popély Árpád–Šutaj, Štefan–Szarka László (szerk.) (2007): Benes-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948 (Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok.) Attraktor Kiadó, Gödöllő.
- Simon Attila (2004): Telepítések Dél-Szlovákiában a két világháború között. Korall Társadalomtörténeti folyóirat 18. sz. 30–47. o.
- Simon Attila (2010): Előzménye volt-e az 1938-as év a csehszlovákiai magyarok 1945 és 1948 közötti jogfosztottságának? In: Vonatok északnak és délnek. A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcserére története és következményei. (Szerk.: Szederjesi Csilla.) Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján. 15–33. o. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 57.)
- Skultéty Csaba (2010): A szlovákok és mi egy kelet-nyugati publicista szemével. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Šutaj, Štefan 2008: Magyarok Csehszlovákiában 1945–1948 között Tanulmányok a beneši dekrétumokról, a csehországi deportálásokról és a lakosságcseréről. Lucidus Kiadó, Budapest.
- Szarka László–Tóth Károly (szerk.): Alsó- és Felsőszeli a 20. században. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja-Komárom (Lokális és regionális monográfiák 6.)
- Tóth Ágnes (1993): Telepítések Magyarországon 1945–1948 között – A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcserére összefüggései. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét.
- Tóth István (1999): A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919–1944. Országos Szlovák Önkormányzat, Budapest. (Szlovák nyelven is egy kötetben)
- Vadkerty Katalin (2001): A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai a magyarság 1945–1948 közötti történetéről. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- Závada Pál (1997): Jadviga párnája. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.

DR. ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN*

NÉMET-AUSZTRIA KERESZTÉNY-KONZERVATÍV GONDOLKODÓI ÉS VÁLASZAIK A GAZDASÁGI-TÁRSADALMI VÁLSÁGPERIÓDUSRA (1918–1938)**

CHRISTIAN-CONSERVATIVE THEORETICIANS OF GERMAN-AUSTRIA AND THEIR ANSWERS TO THE ECONOMIC-SOCIAL CRISIS (1918–1938)

ABSTRACT

The present economic crisis did not only exert a serious influence on the economic, production, service and social systems of Western democracies, but also generated a scientific interest in the past crisis periods and their solutions. The Hungarian social and economic history research did not pay necessary attention to the not totalitarian efforts of the interwar period aimed at reforming the state, society and economy till now. This study tries to present the theories based on holistic views of the 1930's. The suggestion of solution based on conservative thoughts and especially the social teach of the Holy See intended to overcome the crisis by strengthening the community instead of maintaining the individualist society having start to fall apart. The new estate style social and economic organizing model put often under the same heading with corporatism started its winning course especially after the Great Depression. It seemed that the state of vocational order may assist in solving the political and economic crisis and eliminating the lacks of democracy and of capitalism organizing. The study presents two trends of the vocational order conception. The first one is based on social instruction of Roman Catholic Church, which – especially following Johannes Messner – suggested to build a new social and economic order, which is based on subsidiarity and gives free play for democratic elements as well. The concept of the other trend, the universalism however had radically anti-democratic elements. After Othmar Spann's views it constituted a concept of the autoriter-carismatic state, and leaned to cooperate even with the national socialism for reaching its goal: eliminating the liberalism and „partyocracy”. The author emphasizes in his summary that the Messner-trend did not cease to exist even after the Second World War: the social market economy based on concordance and cooperation between social actors instead of class battle is a descendant of this view in many respects.

1. Bevezetés

A „Nagy Háború” a korabeli Európa számára világrengető változásokat hozott. Nemcsak politikai-földrajzi szempontok alapján rendezte újjá Európa szinte egészét, de számos új kihívás elé állította a 20. századba lépő államokat és társadalmakat. Véleményünk szerint a kialakult gazdasági, államszervezési, társadalmi és szociális válság révén általánossá vált az a nézőpont, hogy a hagyományos liberális szemléletmód és a vele szorosan összefonódó klasszikus manchesteri kapitalizmus jutott mély válságba. A korabeli Európában tapasztalható infláció, a pénztartalékok kiürülése, a munkanélküliség és a szegénység olyan társadalmi feszültségeket generáltak, melyek egyre nyilvánvalóbbá tették a szabadverse-

* Főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola. Az OTKA K-100546 „Gazdasági-szociális reformelképzelések és társadalmi modellek a két világháború között” vezető kutatója.

** Jelen tanulmány az OTKA programjának keretében és támogatásával készült.

nyen alapuló liberális pénzpiaci szemléletmód árnyoldalait. A fékek és korlátok nélküli individualista előnyökre, munkaköltség-csökkentésre és ezáltal profitmaximalizálásra építő kapitalista gazdaság 1929-es válsága pedig egyértelművé tette, hogy új utakra van szükség a társadalmi robbanás elkerülése érdekében. Az útkeresés során, a válság percepciójának köszönhetően különösen Közép- és Kelet-Európa „új nemzetiségi államai” igyekeztek elszakadni az alapvetően a győztes nagyhatalmak révén rájuk helyezett demokratikusnak tekintett államberendezkedéstől. Így jó táptalajt kínáltak azoknak a mozgalmaknak, melyek az „egység, rend és integritás” megteremtését vizionálták.

A problémák iránt fogékony politikusok, szociológusok, társadalomtudósok és közgazdászok ettől kezdve az elsődleges kérdésnek az állam nemzetgazdaságban elfoglalt helyének tisztázását tekintették. Úgy vélték, a társadalmi béke és az állami stabilitás megvalósítása érdekében elkerülhetetlen a 19. századi fejlődésmenet nyomán meghatározóvá vált új társadalmi viszonyrendszer, a munkaadó és munkavállaló kapcsolatának újragondolása. A korábbi tapasztalatokra és új elméletekre egyaránt alapozva igyekeztek új alapokra helyezni a szociális kérdés megoldását, ezen belül is az állami szerepvállalás motívumait és az egyes társadalmi osztályok szerepkörét.

Ennek során kialakultak az erő politikájára építő totalitárius válaszok és megoldások, melyekkel ehelyütt nem kívánunk részleteiben foglalkozni. Ezek közé sorolhatjuk az 1917-től államszervező erőként jelentkező marxista gyökerekre visszatekintő szovjet kommunizmust (ekkor még elsősorban leninizmus és sztálinizmus), továbbá az 1922-től szintén saját állami formákat kialakító olasz fasizmust, valamint az első ízben 1923-ban a hatalom átvételét megkísérlő német típusú nemzeti szocializmust (hitlerizmust).¹

E totalitárius megközelítésmódokkal szemben fogalmazódott meg a keresztény-konzervatív gondolkodói körre és különösen a pápai szociális tanításra alapozó megoldási kísérlet, amely az individualista, szétforgácsolódo társadalmak helyett a közösség megerősítésével gondolta a válságot leküzdhetőnek. A korporatív berendezkedéssel gyakran egy kalap alá vett új rendi társadalom- és gazdaságszervezési modell különösen a nagy gazdasági válság után indult európai hódítóútjára. Úgy tűnt, hogy a hivatásrendi állam előmozdíthatja a belpolitikai válságok felszámolását, a világválság kihívásainak megoldását és mindezeket túl a demokráciában, valamint a kapitalista gazdaságszervezésben mutatkozó hiányosságok kiküszöbölését. A kiút-keresésben mintegy varázsszökevényként hatott a (hivatás)rendi közösségi állam megteremtése, melyet igen széles körben propagáltak: a politikai katolicizmus jeles képviselőitől a konzervatív forradalmárokon át a nemzetiszocialista, sőt a mérsékelt szociáldemokrata táborig nyúlt az e kérdést felkarolók köre.² Az mindenesetre korábbi kutatásokból is nyilvánvalóvá vált, hogy akár a korszak totalitárius vezetői is előszeretettel hivatkoztak korporatív, illetve (hivatás)rendi koncepciókra. A tömegek számára közérthető módon ezzel is a hagyományos liberális parlamentarizmus túlhaladottságát, a demokratikus társadalmi berendezkedés hibás mivoltát igyekeztek hangsúlyozni. Mindez azonban nem jelentette a hivatásrendi eszme tényleges megvalósítását, sokkal inkább az ezzel a gondolkodással foglalkozó tudósok későbbi diszkreditálását, az eszmében fellelhető autoriter hajlamok későbbi recitálását.³

A számos megoldási kísérlet egy alaptézisben egyetértett: nem elégséges a tüneti jelenségek, vagyis a társadalmi feszültségek és a szociális problémák felületi kezelése, ennél sokkal mélyebbre ható megoldásokra van szükség, ami pedig mindegyik esetben egy teljesen új politikai, társadalmi-gazdasági szisztéma létrehozását jelentette. A változást igénylők előtt egyértelműnek tűnt, hogy újra kell gondolni a társadalmi és gazdasági érdekek képviseletének egész rendszerét, azaz újra kell szabályozni a gazdasági és szociális, valamint az ezeket átfogó politikai döntéshozatali struktúrákat.

A két világháború között a fent említett hivatásrendi eszme leginkább két államban, a Salazar-féle Portugáliában, valamint Német-Ausztriában válhatott államformáló erővé.⁴

Ezen időszak megítélése a történetírásban mindmáig nem egységes, az objektív tények háttérével, következményeivel kapcsolatosan eltérő politika-történeti, filozófiai álláspontok alakultak ki és mindmáig a szubjektív történészi hozzáállás határozza meg eme néhány év megítélését. Számos esetben igyekeztek az osztrák modellt összemenni a totalitárius megoldási kísérletekkel; véleményünk szerint azonban nem született mindeddig olyan összegzés, amely az államberendezkedés sokrétűségét, valamint a nemzetközi erőter által kirajzolt összefüggéseket minden tekintetben elemző értékelés alá vonta volna. Mindezek nyomán a korszak osztrák gondolkodóinak előítéletektől mentes bemutatása és értékelése sem valósult meg a hazai történetírásban. Viszont éppen emiatt nem érhetünk egyet azzal a megfogalmazással, miszerint „az osztrák fasizmus [sic!] nem rendelkezett önálló ideológiai rendszerrel, amely a konzervatív-katolikus eszmekörrel szemben lényegesen új elemeket tartalmazott volna.”⁵ Jelen tanulmány ennek épp ellenkezőjét igyekszik bizonyítani és egyidejűleg a bemutatásra kerülő politika-, társadalom- és filozófiatörténeti gondolatok egységes keretben történő értelmezésével egy jövőbeni átfogó és összegző elemzés létrejöttéhez is támpontokat kíván nyújtani.

Fontos itt hangsúlyoznunk, hogy az elemzés központi tárgyát képező (hivatás)rendi gondolat nem alkotott egységes, általános ismérvekkel leírható eszmerendszert. A válaszokat kereső gondolkodók (közgazdászok, filozófusok, történészek, szociológusok, egyháziak) számos korai előfutárra, akár Aquinói Szent Tamás „organikus társadalom-szemléletéig” visszanyúló előzményre építhettek.⁶ Eddigi kutatásaink alapján három irányzatát különíthetjük el egymástól a két világháború között reneszánszát élő „rendi gondolatnak”. Az egyik alapvetően a katolikus egyház szociális tanítására is alapozó irányzat, mely egy szubszidiaritásra építő, demokratikus elemeknek is teret engedő új társadalmi-gazdasági rend megvalósítására tesz javaslatot. Eme irányzat meghatározó dokumentumainak tekinthetjük azt a két pápai enciklikát, melyek a későbbiekben a hivatásrendi államszerveződések számára is alapidokumentummá, hivatkozási alappá és eszmei bázissá váltak. XIII. Leó pápa 1891. május 15-én tette közzé *Rerum novarum* kezdetű, a munkások helyzetéről szóló enciklikáját, mely egyfelől az addig felhalmozott keresztény-konzervatív gondolkodók elméleteire épült, másfelől pedig alapvetően meghatározta a továbbiakban a keresztényszociális⁷ (és egyéb konzervatív) gondolkodók eszméit. Az enciklika 40. évfordulójára időzítette XI. Pius pápa saját *Quadragesimo anno* kezdetű társadalmi tanítását, melynek hatására indult meg a hivatásrendiség részletesebb kidolgozása, és a hivatásrendi gondolat gyakorlatba történő átültetésének több kísérlete.⁸ Ennek a katolikus ihletettségű irányzatnak az egyik alegsége véleményünk szerint a számos konzervatív gondolkodó által is propagált, antikapitalista és antidemokratikus tendenciákat is magába sűrítő nézőpont, mely azonban még mindig az egyházi tanítás közelében helyezkedik el. Ezt önmagában is nehéz elhatárolni a második kategória képviselőitől, a konzervatív forradalmárok és a nemzetiszocialista mozgalommal is kokettálók elképzeléseitől, mely az autoriter-karizmatikus rendi koncepciókban öltött testet. Ennek legfőbb ismérve a vallási motívumok, az egyházi iránymutatás mellőzése. A harmadik megközelítés a baloldallal is kiegyezést kereső, gyakran a szociáldemokrata táborhoz sodródó gondolkodók által felvázolt „irányított gazdaság” koncepciója, melyben a „munkavállalói kamara” vagy a „gazdasági tanácsok” kapnak jelentős szerepet.⁹ Jelen tanulmányban az első két kategóriát megtestesítő egy-egy jelentős személyiség gondolatait igyekszünk bemutatni és ezzel is a (hivatás)rendi gondolat sokszínűségét, valamint a megoldások eltérő mivoltát szemléltetni.

2. A katolikus-konzervatív (hivatás)rendi válságmegoldás

2.1. Előzmények

A katolikus társadalmi (szociális) tanítással összefonódó gazdasági-társadalmi reform-elképzelések alkotják véleményünk szerint a (hivatás)rendi eszme legrégebbi múltra visszatekintő és a második világháború után is jelentős hatást kifejtő nézetrendszerét. Az előzmények, melyek a romantika politikájában, Adam Müller vagy Franz von Baader organikus államfelfogásában, majd a keresztényszociális mozgalomban, Karl von Vogelsang gondolataiban mutatkoznak, szétfeszítenék e tanulmány terjedelmi kereteit.¹⁰ Különösen az 1920-as évek krízisei hozták felszínre az új „szociális-gazdasági hivatásrendi szisztéma” iránti törekvéseket. A szolidaritás talaján a munkaadók és munkavállalók közötti kapcsolatokat újragondolni igyekvő – elsősorban német gondolkodókból álló – kör vezető szereplője Oswald von Nell-Breuning jezsuita atya volt.¹¹ Elképzelései szerint önkéntes, egyenjogú kapcsolatból kinövő (rendi) önkormányzati szervezeteket kell létrehozni, melyek a szolidáris társadalom alapegységeivé válhatnak, leküzdhetik az individualista szemléletmódot és felválthatják az osztálytársadalom rémképét. A szubszidiaritás alapján ezek önmaguk dönthetnek a legfontosabb (akár politikai) kérdésekről, így az állam csak azokat a feladatokat látja majd el, amelyek ellátására a polgárok és a rendek nem képesek. Az ún. „Königswinterer Kreis” gondolkodói részben hatottak XI. Pius pápa enciklikájára, részben saját elképzeléseik megerősítését látták az enciklika által megfogalmazott gondolatokban. Nem az egész államfelépítmény újrendezését kívánták, hanem a szociális partnerek és a társadalom alkotóelemei közötti kapcsolatok újragondolását.¹² Ebbe a sorba illeszkedett az 1931-es pápai enciklika nyomán a gondolatokat hatványozottan felkaroló Johannes Messner megoldási javaslata is.

2.2. Johannes Messner és az „organikus demokrácia”

Johannes Messner, aki maga is munkáscsaládból származott és papként is első kézből ismerte a legégetőbb társadalmi problémákat, már az 1920-as években aktív szerepet vállalt a katolikus szociális tanítás megújításában és újraértelmezésében. Messner megközelítése nem kapitalizmusellenes, az egyházi gondolkodó nem „harmadik utas megoldást” keres a tervgazdálkodás és a szabad piacgazdaság között, viszont szilárd katolikus, egyházi alapokon nyugodva elveti a liberális, „mammonista” kapitalizmus önzését és társadalomromboló hatásait, valamint az erre válaszokat adó totalitárius eszméket, köztük a kommunista bolsevizmust. Megoldásokat keresve jut el a keresztény szociális reform gondolatáig, mely véleménye szerint olyan alapvető erkölcsi normákat tartalmaz, melyeknek minden egyes történelmileg létrejövő gazdasági rendszerben érvényesülniük kellene. Ehhez a legoptimálisabb keretet Messner szerint még mindig a piacgazdaság és az újragondolt demokratikus államrend adhatják. Ebben ugyanis, szemben az osztálytársadalom szociális csoportjai között húzódó ellentétekkel és feszültségekkel, a foglalkozási csoportok rendi együttműködése megvalósíthatja a közjót. Messner rendszere nem feltételezte az érdekeltek azonnali megszűnését, de elmélete szerint a közös élet- és kulturális szükségletek megteremtéséből fakadó, munkamegosztásból származó feszültségek éppen a rendi keret közösségi normái révén békésen és nyugodtan – belső érdekiegyenlítéssel – rendezhetők.¹³

Egy, a jövőre nézve is rendkívül fontos gondolat jelent meg a „proletariátus felszámolása” („Entproletarisierung”) kapcsán Messner munkásságában: a számos rendiséggel foglalkozó munkában, majd a Quadagesimo anno enciklikában is kinyilvánított cél Messner esetében a „paritás” megteremtésével válik elérhetővé. A munkásság számára a folyama-

tokban való döntéshozatal és az ezzel járó felelősség („Mitbestimmung und Mitverantwortung”) biztosítása csak a rendi keretek között lehetséges, ugyanakkor ezzel megvalósul a munkaadó és munkavállaló közötti paritás. Ennek révén a munkás is a társadalom teljes jogú tagjává válik. A társadalom egy „egyének felett álló valóság; értelme teljesen eredeti jellegű; céljai pedig hasonló módon az egyes emberek felett állnak; a nagyobb társadalom a kisebb társadalmi szövetségekből épül fel, melyek közvetett életcélokra alapulnak; az átfogó nagyobb társadalom magasabb céljai meghatározzák a kisebb társadalmi képződmények kényszerű rendjét is; minden kisebb szövetség feladatot kap a társadalmi összecsélok megvalósításában és ezáltal a feladatok tagok általi teljesítésével viseli az össztársadalommal szembeni felelősséget.”¹⁴

Messner munkájában a kor számos kérdésére reflektálva, állást foglalt az aktuális demokrácia-vita kapcsán is. Igyekezett elkülöníteni egymástól a „formális demokrácia” és az általa megvalósítandónak vélt „organikus demokrácia” fogalmát. Előbbit a teljes társadalom – egyenlő értékű – szavazatainak többsége irányítja, melyet a véletlenszerűség és a pártok egoizmusa, valamint a demagóg befolyásolás határoz meg. Ezzel szemben az organikus demokráciában („organische Demokratie”) mindenki szavazata az általa viselt felelősség alapján kerül értékelésre, a társadalmat alkotó egyes kisebb közösségek (rendek) pedig a lehető legtöbb lehetőséget kapják, hogy minél több kérdést saját felelősségi körben szabályozzanak. Ez a szubszidiaritás elve, melyben összesen 16 különböző funkciót feltételez. Ezek között találjuk a mai demokrácia-felfogásunk alappilléreinek tekintett önkormányzatiság elvét, a társadalmi uralom decentralizációjának elvét, a „szabad társadalom” elvét, a társadalmi cselekedetek szubszidiárus mivoltát. Ebben a megközelítésben az államvezetés számára a közjó szem előtt tartása a kötelező norma, ennek biztosítását viszont minden partikuláris közösségi érdekekkel szemben garantálnia kell. Ez akár az autoriter vezetési stílust is lehetővé teszi.¹⁵

A politika kérdéseit későbbi munkáiban tovább finomította és különösen az 1936-ban megjelent (hivatás)rendi államról szóló elemzésében tért ki az államvezetés témájára. Megfogalmazása szerint az állam felelőssége csak addig terjedhet, amíg közérdek áll fenn; minden más esetben megőrzi a kisebb közösségek a saját érdekeikből fakadó önállóságot és önrendelkezési jogukat, igaz csak úgy, hogy figyelembe veszik és alárendelik azt a közérdeknek. Ez gátat vethet mindennemű totalitárius törekvésnek. A felülről, csak az állam egésze irányából kényszerrel szervezett társadalom ugyanolyan „mechanikus” szervezési modellt jelentene, mint a meghaladni kívánt individualista megközelítésmód. A rendi társadalom Messner szerint azzal tűnik ki, hogy az egyéneket összefogó (hivatás)rendek nemcsak saját szabadságjogaikat, de az egyén mozgásterét is megőrzi. A rendi modell ezáltal a szabadság és kötöttség megfelelő mértékét tudja kialakítani, a közjó és a szabadság egyenlő mértékben érvényesül és egymáshoz való viszonyuk is tisztázott.¹⁶

A Messner által felvázolt megoldásban megtalálhatjuk a katolikus társadalmi tanítás számos elemét. A szociális tanítás első tudatos és konkrét megfogalmazására éppen az ipari forradalom nyomán kialakuló modern kapitalista társadalmi rend keretei között került sor. Az evangélium szeretet-parancsát a mindennapokba átültetve normatív tanokat kívánt megfogalmazni az individualista és marxista veszélyek közepette.¹⁷ A katolikus társadalmi tanítás alapjaiban a tízparancsolatra támaszkodott és támaszkodik mind a mai napig. Ennek során azonban egy időben és térben nem behatárolható szociális eszménykép mentén orientálódik, vagyis kilép a történelmi kategóriákból. Ezáltal az általános érvényű morális tanítás minden egyes konkrét szociális helyzetben segítséget nyújthat, hiszen a bibliai alapok nem intézményesült formában állnak előttünk, hanem – a közjó megvalósításához – az adott kor körülményei között használandó inspirációként. Ennek veszélye azonban, hogy kötetlen formában, mindössze hivatkozási alapként igyekeznek felhasználni a szociális

tanítást, aminek bekövetkeztének tekinthetjük az 1934-es osztrák állami átalakulást (a hivatásrendi alkotmány „megkeresztelése” nem tünteti el annak „profán” jellegét).¹⁸ Ezt maga Johannes Messner is felismerte, amikor kijelentette: a mindenkor érvényes, kortól független erkölcsi és természetjogi elvek az adott korok különbségei miatt más és más, tartalmilag differenciált követelésekhez vezetnek. Ezek kifejeződése pedig tetten érhető a mindenkori pasztorációs tevékenység során és különösen a pápák szociális enciklikáiban! Így az egyházi társadalmi etikai tanítások a szociális téren végbemenő cselekvések számára iránymutatásul szolgálhatnak: olyan normatív viselkedési szabályok kialakítását teszik lehetővé, melyek a bibliai kinyilatkoztatáson alapulnak és melyeket a mindenkori korhoz kell alakítani.¹⁹

Ezáltal elmondhatjuk, hogy e két világháború közötti megoldási kísérletben benne foglaltatik a mai katolikus-konzervatív felfogás csírája. Az ugyanis még mind a mai napig a közjó, a szubszidiaritás és a szolidaritás, valamint az igazságosság fogalmai köré szervezi az állami feladatok jelentős részét. Ennek során az állami vezetésnek számba kell vennie, majd igazságos mérlegelés tárgyává kell tennie a különböző társadalmi csoportok érdekeit és ezek között az optimális egyensúly megteremtését kell előmozdítania. A közjó minden irányban megvalósult igazságosság. E felfogásban már benne foglaltatik a személyközpontú megközelítés, a modern „kiegyensúlyozott keresztény individualizmus” (perszonalizmus), mely szerint a társadalom érdeke nem törölheti el az egyén érdekét. Ebben segít a szubszidiaritás és az organikus filozófia: a legkisebb, a legközvetlenebb közösség élvez előnyt abban, amire képes, és ezt kell kisegítenie, pótolnia, védelmeznie a magasabb szintű közösségnek.²⁰

A tanítás ma ezáltal az egyénre irányul, de minden közösségi kötődésével egyetemben. Alapvető posztulátum, hogy a közjó megvalósulása révén az egyén számára is jólét érhető el, mind a szabadság, mind pedig az anyagi jólét tekintetében. Szintén az egyénre irányul az a törekvés, hogy a reformok hosszú távú sikeressége érdekében a szellemiségben történjen változás (másodlagos szocializáció).²¹

E keresztény-konzervatív megközelítésmódnál azonban szélesebb támogatottságra és nagyobb ismertségre tett szert a (hivatás)rendi gondolat antidemokratikus megformálása. Ez a nézőpont elsősorban a pártállam meghaladására és a „formális demokrácia” felszámolására kívánta létrehozni az új rendi államot, valamint ebben látta a megfelelő eszközt a gazdasági világválság utáni antikapitalista modell megvalósításához. Ehhez a kiindulópontot Othmar Spann univerzalista, autoriter-elitista államkoncepciója szolgáltatta.

2.3. Az univerzalizmus újrendi állama

Az osztrák Othmar Spann az 1920-as és 1930-as évek egyik legjelentősebb közgazdaságtani, társadalom-filozófiai gondolkodójának számít, akinek munkássága alapvetően befolyásolta az 1934-ben létrehozott osztrák „hivatásrendi” állam koncepcióját. Filozófiája élő, egészben létező szervezetként értelmezte az államot, melynek tagjai a rendek. Spann munkásságának köszönhetően a politikai romantika által a 19. században újólag megfogalmazott „test-metaphora” vált az állam és társadalom leírásának központi elemévé.

Az első világháborút követően Spann a bécsi egyetem oktatójaként mindvégig az új osztrák köztársasági állam „elkötelezett ellenfeleként” nyilvánult meg, az általa többször is megfogalmazott „igaz államról” szóló értekezése rendkívüli érdeklődést váltott ki a kortársak körében. Ezzel ismertté és széles körökben elfogadottá tette az általa 1908-ban megalkotott „univerzalizmus” eszmeiségét. Az új filozófia maga is jelentős előzményekre épített. Spann gondolatai többek között Platón és Arisztotelész, vagy Eckhart mester és Aquinói Szent Tamás filozófiájára nyúltak vissza. Ugyancsak Spann volt az, aki a német ro-

mantika gondolkodóit újraértelmezte valamint új távlatokat nyitott az empirizmus, materializmus, individualizmus és kollektivizmus elleni küzdelemben.²²

Az univerzalizmust zárt filozófiai rendszerként, belső ellentmondásokat kizáró koncepcióként való felállítása nagyban megkülönbözteti egyéb hivatásrendi elméletektől és hozzájárult jelentős sikeréhez, befolyásához is. A Spann-féle gondolat, amelyet később tanítványai, követői, így többek között Walter Heinrich, Wilhelm Andreae vagy Jakob Baxa vittek tovább, számos a szűkebb értelemben vett társadalom- és gazdaságpolitikán túlmutató gondolatot tartalmazott és a vallásfilozófia, a közgazdaságtan, a művészettörténet, a történet- és jogtudomány területeit is érintette.²³ Az univerzalizmus felfogásában a vallás, a filozófia, a művészet és a tudomány – a nemzet eredendő értékével egyetemben – a társadalmi lét elengedhetetlen és legfontosabb szellemi tartalmát képezik, tökéletességének őrei pedig az erkölcs és a jog. Mindennek a megóvásához van szükség szervezeti keretekre, melyek csúcán az állam mint az együttes politikai felelősség hordozója áll.²⁴

Az univerzalizmusban, szemben az individualizmus egyénközpontúságával, a társadalom és annak tagjai, a rendek a lényegesek. Ebben a felfogásban az állam, mint a társadalom összefogója, mint az Egész megvalósulása az elsődlegesen fontos. Platón gondolataira hivatkozva jelentette ki: „Az állam a legfőbb jó hordozója. Az állam, az Egész, a közösség azonban nemcsak hordozója az erkölcsnek, hanem saját maga is teljes egészében erkölcsös, a közjó lényege, az erkölcsös lényege.”²⁵

Az univerzalizmus szerint elérkezett az „individualizmus válsága”, amit a társadalom „betegség-tünetei” igazolnak. A természetjogra alapozott individualizmus politikai kifejeződése maga a liberalizmus és a demokrácia. Vagyis Spann szerint az individualizmus leküzdéséhez egyben a liberalizmuson és a demokrácián kell túllépni. Az anti-individualista megközelítésmód egyben az egyéni jogok, a népszuverenitás és az 1789-es forradalom eszméinek teljes elutasítását is jelentette. Spann számára a túlértékelt liberális szabadság-eszme magában hordozza a szellemi elszegényedés csírát, az egyenlőség demokratikus felfogása nem teremt valós reprezentációt, egyes érdekek túlreprezentálva, mások pedig egyáltalán nem jelenhetnek meg a parlamentarizmus keretei között.²⁶ A többségi választások mechanikus alapelve révén elveszik az emberek közötti minőségbeli különbség. Ugyanis az individualista politika terméke a demagógia, melynek nyomán nem a legrátermettebbek nyerik el a vezető pozíciókat, hanem azok, akik az egyén érdekeire és érzéseire hatva megnyerik maguknak a választókat. Ezzel kapcsolódott össze az univerzalizmus egyik fő ellenfele, a marxizmus elleni harc, amely emancipációs és részvételi követeléseivel Spann szerint felelős a munkásság sanyarú szociális helyzetéért. A marxista ideológia terjesztette el a munkásság körében a kiábrándultság, az általános csalódottság és politikai bizonytalanság légkörét. Spann előadásában a fő veszély a forradalmi átalakulás, mely a munkásság köréből indulhat. Paradox módon éppen a marxizmus forradalmisága elleni harc eredményezi egyben a liberális demokrácia teljes felszámolásának igényét is. Ugyanis a forradalmi váltást vagy erőszakos úton, a lenini módon kísérlik meg, vagy a nyugati államokba ágyazódva a munkásmozgalom parlamentáris törekvései révén. Ez utóbbi egyik fő célja az általános választójog és ezen keresztül a részvételi demokrácia megteremtése, ezzel pedig a tömegek hatalomátvétele, az eddigi polgári társadalom lassú átformálása egy szocialista egységállammá. Ezért is szükséges az univerzalista személetmódban a liberális, parlamentáris államrendszer alapoktól történő átalakítása.²⁷ „Az 'igazi demokrácia' gondolatrendszerének képviselői elutasították a többpártrendszer létjogosultságát, mivel a pártok és a körülöttük szerveződő érdekcsoportok kizárólagos befolyásának érvényesülését látták benne.”²⁸ A parlamentet tehát olyan érdekcsoportok játékszerének tekintették, melyektől meg kell szabadítani a modern államot. Spann és követői számára az univerzalista állam más forrásból nyeri legitimációját és kirajzolódik a „felsőbbbségi állam”, mint autoriter

berendezkedési forma. Ennek megvalósulása a (hivatás)rendi állam: „Az élet szelleme egyedül a rendi államban jut teljes jogához. A rendi állam a legtökéletesebb politikai kifejeződése az univerzalista társadalom-felfogásnak.”²⁹

Mindennek a szemléltetésére szolgált egy jól bevett hasonlat. Az állam és a test analógiája az univerzalista megközelítés számára egyben legitimációs bázist is teremtett az autoriter-karizmatikus államvezetés megvalósítására. Hiszen a test működése során a feladatokat végrehajtó végtagok a gondolkodó fej irányítását követik, ugyanakkor a két fél együttműködése elengedhetetlen a célirányos mozgások végrehajtásához. A társadalmi test metaforája egyben a végtagoknak is egyéni, önálló feladatköröket teremt, melyek egyetlen másik szerv által sem vállalhatók át és ez a sajátos autonómia még akkor is fennáll, ha a cselekvés irányítását egy felsőbb szerv, az államirányításra legrátermettebbek rendje veszi át.³⁰ Spann gondolatainak központi eleme az önálló kezdeményező cselekvésen alapuló önigazgatás, amit azzal is kifejezésre juttat, hogy „a rend lenyeli az államot”, vagyis a mai modern dereguláció előfutárát teremti meg. Ez Spann fogalomtárában a „kitagolás” (Ausgliederung), ami szerint az Egész is a tagok által nyeri el létét.³¹ És noha minden tag (rend) önnön lehetőségeinek alakítója, ezt csak a többiekkel együttműködve teheti, hiszen életét nemcsak önmagában, hanem egy fölrendelt egészben, ezen keresztül pedig a többi tagban is éli. Ez maga a visszakapcsoltság (Rück-Verbundenheit), ami szerint nincs olyan tag, ami kiszakadhatna az Egészből, minden tag számára adott egy vonatkozási rendszer.³² Az egyes tagok egymással, illetve egymáson keresztül képezik az Egészet, melyet ugyanakkor a tanítói rend vezet. Ez központi kategória Spann számára, ez a partnerség, vagy ahogy Spann nevezi a kettősség (Gezweiung). A társadalmat nem az osztályharc, hanem a szeretetben való együttműködés viszi előre.³³

Ebben az együttműködésben ugyanakkor Spann hierarchiát is feltételez. Részben Platón gondolataihoz is visszanyúlva az univerzalizmus eszményi állama nem egymás mellett elhelyezkedő, azonos jogú rendekre épít, hanem – mint arra a korábbiakban is utaltunk – központi szerepet szán az „államrendnek” (Staatsstand) mint a legfelső vezetés szintjének. Külpolitika, hadügy, valamint a jelentősebb politikaterületek csak az „államrend” kezében összpontosulhattak és az állami vezetés ezáltal bármikor rendszabályokat fogadhatott el az amúgy önkormányzati alapokon nyugvó rendek ellen. Ez önmagában hordozta, hogy ebben a felfogásban a rendek valójában gazdasági feladatok megtestesítőivé redukálódtak és maga a rendszer egyértelmű autoriter vonásokat nyert.³⁴

Ez azt is megmagyarázza, hogy Spann számára miért tűnt elképzelései megvalósításához megfelelő terepnek a nemzetiszocialista mozgalom. Spann egyedül az univerzalista elméletében látta egy létrehozandó új államberendezkedés legmegfelelőbb alapját és – nem ismerve fel a nemzetiszocialista mozgalom valós természetét – számára ez az ideológiai közeg tűnt elég ütőképesnek, hogy megvalósítsa törekvéseit.³⁵ Miközben Othmar Spann tudósból politikussá kezdett avanszálni, nem ismerte fel, hogy Németországban alapvetően nem az ő államelméletét kívánják a gyakorlatba átültetni, viszont örültek népszerűségének és ismertségének. A „nagy ideológusokat” nélkülöző hitlerista politikusok felhasználták a tudós ismertségét és kihasználták személyét a nemzetiszocialista ideológia terjesztésére az intellektuális körökben. Spann megfelelő tekintélyt tudott kölcsönözni a „nagy elméleteket nélkülöző” pártnak.³⁶ Mindez ahhoz is vezetett, hogy hiába hurcolták meg a nemzetiszocialisták az idősödő professzort, a háborút követő időszakban sem nyerhette vissza katedráját.

3. Összegzés

Összességében elmondhatjuk, hogy a fenti ideológiai fejlődést is figyelembe véve a rendi berendezkedéssel kapcsolatos elképzelések és jövőtervek a két világháború közötti Európában számos gondolkodó és politikus munkáiba utat találtak. Mindennek során ezek az eszmék nem korlátozódtak egy szűk, szélsőjobboldalinak, reakciónak vagy fasisztának mondható körre („lunatic fringe”). Sokkal inkább olyan széles körben elterjedt nézetkört alkottak, melyek a politikai „mainstream” részévé váltak. Figyelembe véve a szociális dimenziót, elmondható, hogy a szocialista munkásmozgalomtól egészen a politikai katolicizmusig, illetve a szélsőséges nemzetiszocialista eszméig számos esetben szolgáltak hivatkozási alapul. Az új államberendezkedés alapját az a koncepció jelentette, hogy a 19. század hagyományos polgári világa, ha a világháború nem járult még hozzá széteséséhez, akkor a közeljövőben – a politikai események nyomán – felbomlik, így a válságból egy „új rendet” kell megteremteni. A társadalmi berendezkedésnek, valamint a gazdaság és állam alkotmányos működésének pedig egy működőképes hivatásrendi berendezkedést kell tükröznie.³⁷

A különböző elképzelésekben mindenképpen közös pontnak tekinthető a „közösség” vagy az „organikus társadalmi rend” előtérbe állítása; az eltérő nézőpontú megközelítések abban egyetértenek, hogy a rendi tagoltságú, mégis egységes társadalom éppen a tagok együttműködése révén válik életképessé.³⁸ Ugyancsak közös elemként fogható fel a liberalizmus és az individualizmus vagy kimondott és egyértelmű, vagy csak tendenciákban megjelenő elutasítása. Ezzel kéz a kézben megjelenhetett a pluralizmus-ellenesség, valamint a liberális parlamentarizmus („pártokrácia”) elutasítása. Az állam vált a pártok feletti egység legfőbb megtestesítőjévé, feladata a közjó megteremtése és a teljes társadalom képviselése. A különböző elképzelések összecsengenek a parlamenti hatáskörök redukációjában, azonban ennek megvalósulását már más-más utakon képzelték el (rendi szervezetek szerepe a gazdasági és szociális törvénykezésben, rendi struktúrák beemelése a parlamenti törvényhozásba, a parlamentarizmus teljes felszámolása és új, karizmatikus, autoriter vezetésű államszervek kialakítása stb.)³⁹ Szintén megjelent a különböző koncepciókban az autonómia és a szubszidiaritás gondolata, azonban ezek tartalma és mértéke szintén nagyon eltérő jelleget mutatott: a katolikus körök – pápai enciklopédiára alapozott – elképzelésétől (a hivatásrendek teljes önkormányzatisága, a szociális partnerek autonóm döntéshozatala) egészen az autoriter koncepciók minimalista autonómia-fogalmáig (rendek állami/kormányzati felügyeletéig) terjedt a paletta.

Külön érdemes e helyütt utalnunk arra a tényre, hogy a (hivatás)rendi államberendezkedés pontos megvalósítását nem részletezték az egyes elképzelések. Mint azt a korabeli egyik cikkíró is megfogalmazta: a közvélemény abból indult ki, hogy létezik kész (hivatás)rendi rendszer, melyet úgy lehet bevezetni, mint a metrikus mértékrendszert vagy a naptárreformot. Azonban a valóság sokkal összetettebb, csak lassanként lehetett a régi rendszerből az újat kiépíteni. Nem volt egységes, elméleti rendi konstrukció, melyet rá lehetett volna húzni az adott állam berendezkedésére. Ezért is vált a rendi eszmét gyakorlatba átültetni törekvő államok (pl. Német-Ausztria vagy Portugália) tényleges szervezeti valósága oly eltérővé, a „hivatásrendi” elnevezés mögött oly különbözővé.

A második világháború utáni korszakban az eszmék nem tűntek el. Egyértelműen elmondhatjuk, hogy különösen a katolikus egyház szociális tanításával egybecsengő nézőpontok túléltek a második világégést. Ezáltal hatottak a modern kereszténydemokrata nézetrendszer kialakulására is. Eme teoretikusok számára egyértelmű, hogy egy a rendiség elemeit tartalmazó politikai rendszer képes az átfogó és a társadalmi erők egészét leképező politikai képviselőre. Az átfogó, reprezentatív rendszer pedig számukra önmagában is megvalósítja a legitimitás és a politikai döntéshozatal hatékonyságának posztulátumát.

Mindez pedig társul a társadalmi szolidaritás eszméjével: az antagonisztikus osztályellentétek feloldása számukra a hivatásrendi szervezetek révén történhet, melyek széles társadalmi önkormányzati feladatokat látnak el. A szerves működést pedig a rendek képviselőinek „paritásos” részvétele garantálhatja, mely kéz a kézben jelentkezik a közös felelősségvállalásukkal. Az egykor kibékíthetetlennek tűnő munkapiaci szereplők párbeszéde a társadalom szolidaritásának kialakulásához vezet.⁴⁰ Az elképzelés szerint a munkavállalók és a munkaadók egyenrangú együttműködése révén valósulhat meg kibékíthetetlennek tűnő ellentétük áthidalása. Az osztálytársadalom helyébe, mely ellenfelekké formálja a munkapiacon megjelenő feleket, önkormányzati szerveknek kellene lépnie: a munkavállalók és munkaadók közös teljesítménye határozná meg a társadalom fejlődését. Ezáltal a rendszer alapeleme a konfliktusok helyett a konkordancia, a sokszereplős megegyezés. A modern terminológiai keretek között a nemzetiszocializmus által teljesen diszkreditált „hivatásrendiség” helyébe új fogalmak léptek. A negatív konnotációk elkerülése végett a neokorporatív elemek a pluralista társadalmon belül kerültek kialakításra.⁴¹ Ez pedig nem más, mint a modern szociális piacgazdaságban megjelenő szociális partnerség, a szolidáris együttműködés.

JEGYZETEK

1. E kérdésekről lásd részletesen: Strausz Péter (2011a): A két világháború közötti olasz gazdaságirányítási és érdekegyeztetési kísérlet. In: Dobák Miklós (szerk.): A gazdasági és társadalmi érdekérvényesítés stratégiái és szervezeti modelljei a 20. században. L'Harmattan, Bp. 2011. valamint Strausz Péter (2011b): A totalitárius német gazdaságirányítási és érdekegyeztetési modell (1934–1945). In: Dobák Miklós (szerk.): A gazdasági és társadalmi érdekérvényesítés stratégiái és szervezeti modelljei a 20. században. L'Harmattan, Bp. 2011.
2. Az „új Portugáliáról” lásd e szempontból legutóbb: Rigó Balázs (2011): A szociális érdekegyeztetés ideológiája Portugáliában az 1930-as években. In: Dobák Miklós (szerk.): A gazdasági és társadalmi érdekérvényesítés stratégiái és szervezeti modelljei a 20. században. L'Harmattan, Bp. 2011. Az osztrák állam hivatásrendi fejlődéselemeiről lásd részletesen: Zachar Péter Krisztián (2010): A „Ständestaat” eszmeisége és az érdekképviselések. In: Dobák Miklós–Kardos József–Strausz Péter–Zachar Péter Krisztián (szerk.): Társadalmi és gazdasági érdekérvényesítés a XX. században. L'Harmattan, Bp., 2010.
3. Lásd: Mayer-Tasch, Peter Cornelius (1971): Korporativismus und Autoritarismus. Eine Studie zu Theorie und Praxis der berufsständischen Rechts- und Staatsidee. Athenäum Verlag, [Frankfurt am Main], 234–235. old.
4. Seefried, Elke (2006): Reich und Stände. Ideen und Wirken des deutschen politischen Exils in Österreich 1933–1938. (Beiträge zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien. Bd. 147.) Droste Verlag, Düsseldorf. 112–114. old.
5. Kerekes Lajos (1966): Ausztria története. 1918–1955. Akadémiai Kiadó, Budapest. 118. old.
6. Ezekről lásd: Zachar Péter Krisztián (2011): A hivatásrendiség eszmei háttere. In: Dobák Miklós (szerk.): A gazdasági és társadalmi érdekérvényesítés stratégiái és szervezeti modelljei a 20. században. L'Harmattan, Bp. 11.
7. A jelen munkában és a későbbiekben is a „keresztényszociális” kifejezést igyekszünk előnyben részesíteni. Felfogásunk szerint a korabeli magyar munkákban is felbukkanó „keresztényszocialista”, valamint különösen a főnévként megjelenő „keresztényszocializmus” kifejezések félrevezethetik az olvasót, ezért a „tükörfordításnak” is tekinthető „keresztényszociális” fogalom használatát preferáljuk. A kifejezések használatával és kialakulásával kapcsolatban lásd: Gergely Jenő (1977): A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923. Akadémiai Kiadó, Budapest 15–16. old., de különösen 18. l., valamint Gergely Jenő (1998): XIII. Leó és a keresztényszocializmus. Vigilia. 1998/11. sz. 826–829. old.
8. A pápai enciklikák jelentőségéről témánk szempontjából lásd legutóbb: Strausz Péter (2010): Korporáció vagy hivatásrend? Az érdekképviselési rendszer átalakításának kérdése Európában

- és Magyarországon 1926–1940. Múltunk. Politikatörténeti folyóirat. LV. 2010. Nr. 1. 83–122. old.
9. Seefried (2006): 115–116. old.
10. Lásd erről: Zachar (2011).
11. Lásd életútjáról: Rauscher, Anton (1994): Oswald von Nell-Breuning SJ (1890–1991). In: Zeitgeschichte in Lebensbildern. Bd. 7. Grünewald, Mainz. Nell-Breuning közgazdasági jelentőségét és megoldásait legutóbb magyarul elemezte: Kemény Gábor (2010): Katolikus közgazdasági gondolkodás a XX. század első felében, különös tekintettel Oswald von Nell-Breuning SJ gondolataira. PPKE BTK, disszertáció, kézirat.
12. Seefried (2006): 121–122. old.
13. Messner, Johannes (1934): Die soziale Frage der Gegenwart; eine Einführung. Verlagsanstalt Tyrolia, Innsbruck.
14. Uo. 5. old.
15. A kifejezésekkel és tartalmi kérdésekkel kapcsolatban lásd Uo. 139–148.; 172.; 365–373.; 391.; 425.; 574.; 526.; 639. old.
16. Messner, Johannes (1936): Die berufsständige Ordnung. Verlagsanstalt Tyrolia, Innsbruck. 8–19. old.
17. Burghardt, Anton (1976): Katholische Soziallehre – Anmerkungen zu ihren Konstanten und Variablen. In: Klose, Alfred–Schmbeck, Herbert–Weiler, Rudolf–Zsifkovits, Valentin (szerk.): Ordnung im sozialen Wandel. Festschrift für Johannes Messner zum 85. Geburtstag. Duncker-Humblot, Berlin. 44–45. old.
18. Uo. 46–47.
19. Uo. 49–50.
20. Lásd minderről: Erdő Péter (2011): Igazságosság és közjó. In: Rochlitz Bernadett (szerk.): Krisztusban van az igazság. A Keresztény Értelmiségiek Szövetsége VIII. országos kongresszusa. KÉSZ, Budapest. 121–127. old.
21. Burghardt (1976): 59.
22. V. ö. Heinrich, Walter (1957): Othmar Spann. Zeitschrift für Ganzheitsforschung, I. évf. 1957. 7. sz. 1–4. old.
23. Meyer, Thomas (1997): Stand und Klasse. Kontinuitätsgeschichte korporativer Staatskonzeptionen im deutschen Konservatismus. (Studien zur Sozialwissenschaft Nr. 184) Westdeutscher Verlag, Opladen. 187–188. old.
24. V. ö. Becher, Walter (1989): Ökologie und Ganzheitslehre im Geiste Othmar Spanns. Zeitschrift für Ganzheitsforschung, XXXIII. évf. 1989. 2. sz. 66–79.
25. Spann, Othmar (1923): Der wahre Staat. Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft. Verlag von Quelle und Meyer, Leipzig. 50. old. Eszerint: „Nem azért hordozója az Állam a Jónak, mert egyik vagy másik államférfi, uralkodó vagy politikus a jóra törekszik; sokkal inkább az Egész (az Államközösség = Gezweigung) a Jó hordozója, mivel magában foglalja minden Én (= Ichheit) legfontosabb életelemét (= Lebenswesentliche) és felfogja annak szellemi létét (= geistiges Dasein), sőt mint önmaga is teljes mértékben Szellemi, önmaga is a Jó szubsztanciája.”
26. Seefried (2006): 124. old.
27. Meyer (1997): 197. old.
28. Szatmári Péter (2001): Az osztrák dilemma: Engelbert Dollfuß kancellársága. Valóság. 2001/12. sz. 67. old.
29. Spann (1923): 215. old.
30. Meyer (1997): 195–196. old.
31. V. ö. Heinrich (1957): 2. old.
32. Uo. 2–3. old.
33. V. ö. Becher (1989): 71–73. old.
34. Seefried (2006): 125. old.
35. Azonban az általa várt és részben elősegített nagy változásokban is csalódnia kellett: hiába vált a Hitler-féle mozgalom egyik „exportcikkévé” és „pr-arcává” 1938-ban a nemzetiszocialisták felmentették a professzorságból, előbb börtönbe, majd házi őrizetbe került. A háborús éveket

burgenlandi házába visszavonultan töltötte, a béke újólagos beköszönte után is a szélesebb külvilágtól elzárkózva élt.

36. Haag, John (1977): Othmar Spann and the Quest for a 'True State'. *Austrian History Yearbook*, Vol. XII–XIII., 1976–1977. 243. és 248. old.
37. Nolte, Paul (2003): Ständische Ordnung im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit. Zur Ideengeschichte einer sozialen Utopie. In: Hardtwig, Wolfgang (szerk.): *Utopie und politische Herrschaft im Europa der Zwischenkriegszeit*. (Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien 56.) Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München, 235. old.
38. V. ö. Mayer-Tasch (1971): 69. old. és Seefried (2006): 137. old.
39. Lásd erről: Seefried (2006): 138–139. old.
40. Mayer-Tasch (1971): 74–81. old.
41. V. ö. Seefried (2006): 141–142. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Becher, Walter (1989): Ökologie und Ganzheitslehre im Geiste Othmar Spanns. *Zeitschrift für Ganzheitsforschung*, XXXIII. évf. 1989. 2. sz. 66–79.
- Burghardt, Anton (1976): Katholische Soziallehre – Anmerkungen zu ihren Konstanten und Variablen. In: Klose, Alfred–Schmbeck, Herbert–Weiler, Rudolf–Zsifkovits, Valentin (szerk.): *Ordnung im sozialen Wandel*. Festschrift für Johannes Messner zum 85. Geburtstag. Duncker-Humblot, Berlin.
- Erdő Péter (2011): Igazságosság és közjó. In: Rochlitz Bernadett (szerk.): *Krisztusban van az igazság*. A Keresztény Értelmiségiek Szövetsége VIII. országos kongresszusa. KÉSZ, Budapest. 121–130. old.
- Gergely Jenő (1977): A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gergely Jenő (1998): XIII. Leó és a keresztényszocializmus. *Vigilia*. 1998/11. sz.
- Haag, John (1977): Othmar Spann and the Quest for a 'True State'. *Austrian History Yearbook*, Vol. XII–XIII., 1976–1977. 227–250. old.
- Heinrich, Walter (1957): Othmar Spann. *Zeitschrift für Ganzheitsforschung*, I. évf. 1957. 7. sz. 1–4. old.
- Kerekes Lajos (1966): Ausztria története. 1918–1955. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mayer-Tasch, Peter Cornelius (1971): *Korporativismus und Autoritarismus. Eine Studie zu Theorie und Praxis der berufsständischen Rechts- und Staatsidee*. Athenäum Verlag, [Frankfurt am Main].
- Messner, Johannes (1934): *Die soziale Frage der Gegenwart; eine Einführung*. Verlagsanstalt Tyrolia, Innsbruck.
- Messner, Johannes (1936): *Die berufsständige Ordnung*. Verlagsanstalt Tyrolia, Innsbruck.
- Meyer, Thomas (1997): *Stand und Klasse. Kontinuitätsgeschichte korporativer Staatskonzeptionen im deutschen Konservativismus*. (Studien zur Sozialwissenschaft Nr. 184) Westdeutscher Verlag, Opladen.
- Nolte, Paul (2003): Ständische Ordnung im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit. Zur Ideengeschichte einer sozialen Utopie. In: Hardtwig, Wolfgang (szerk.): *Utopie und politische Herrschaft im Europa der Zwischenkriegszeit*. (Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien 56.) Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München. 233–256.
- Rigó Balázs (2011): A szociális érdekegyeztetés ideológiája Portugáliában az 1930-as években. In: Dobák Miklós (szerk.): *A gazdasági és társadalmi érdekérvényesítés stratégiai és szervezeti modelljei a 20. században*. L'Harmattan, Budapest.
- Seefried, Elke (2006): *Reich und Stände. Ideen und Wirken des deutschen politischen Exils in Österreich 1933–1938*. (Beiträge zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien. Bd. 147.) Droste Verlag, Düsseldorf.
- Spann, Othmar (1923): *Der wahre Staat. Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft*. Verlag von Quelle und Meyer, Leipzig.

- Strausz Péter (2010): Korporáció vagy hivatásrend? Az érdekképviselési rendszer átalakításának kérdése Európában és Magyarországon 1926–1940. *Múltunk. Politikatörténeti folyóirat.* LV. 2010. Nr. 1. 83–122. old.
- Strausz Péter (2011a): A két világháború közötti olasz gazdaságirányítási és érdekegyeztetési kísérlet. In: Dobák Miklós (szerk.): *A gazdasági és társadalmi érdekérvényesítés stratégiai és szervezeti modelljei a 20. században.* L'Harmattan, Budapest.
- Strausz Péter (2011b): A totalitárius német gazdaságirányítási és érdekegyeztetési modell (1934–1945). In: Dobák Miklós (szerk.): *A gazdasági és társadalmi érdekérvényesítés stratégiai és szervezeti modelljei a 20. században.* L'Harmattan, Budapest.
- Szatmári Péter (2001): Az osztrák dilemma: Engelbert Dollfuß kancellársága. *Valóság.* 2001/12. sz.
- Zachar Péter Krisztián (2010): A „Ständestaat” eszmeisége és az érdekképviselések. In: Dobák Miklós–Kardos József–Strausz Péter–Zachar Péter Krisztián (szerk.): *Társadalmi és gazdasági érdekérvényesítés a XX. században.* L'Harmattan, Budapest.
- Zachar Péter Krisztián (2011): A hivatásrendiség eszmei háttere. In: Dobák Miklós (szerk.): *A gazdasági és társadalmi érdekérvényesítés stratégiai és szervezeti modelljei a 20. században.* L'Harmattan, Budapest.

VÍZI LÁSZLÓ TAMÁS*

**A MAGYAR TÁVIRATI IRODA KÖZLEMÉNYE BENÁRD ÁGOST
NYUGALMAZOTT MINISZTER NÉPBÍRÓSÁGI ÍTÉLETÉRŐL
(1948. OKTÓBER 7.)**

*THE HUNGARIAN NEWS AGENCY'S RELEASE ABOUT THE NATIONAL
COUNCIL OF PEOPLE'S COURT'S JUDGEMENT OF ÁGOST BENÁRD
FORMER MINISTER (7TH OCTOBER 1948)*

ABSTRACT

In the 7th October 1948. the Hungarian News Agency reported in a brief report that the National Council of People's Court convicted for six year long prison sentence Dr. Ágost Benárd, former „fascist” Minister of Labor and Social Welfare (1920–1921). The charges against Mr. Benard were: in 1900-1901 he was initiated at the unfolding of the riots and fighting on the Budapest University; he made inflammatory speeches against the left party as a parliament representative; he was member of anti-democratic associations; as the editor in chief of the newspaper of „A Nép” he gave place for inflammatory articles; in 1944, in Wien he entered the SS and he was on duty in it.

This study does not undertake to full detailed explore the Benard-trial. It only would like to compare the information of the Hungarian News Agency with the facts. Pointing out, that the trial against Mr. Benard was aimed to condemn the Christian social ideas. The Benard-trial can be interpreted as the overture and rehearsal of the attacks against the Christian Church. The study points on the conceptual nature of the trial, thus it raises the need of revision in Ágost Benárd's case.

1. Bevezetés

A Magyar Távirati Iroda Belföldi Híreinek 1948. október 7-i B. 19. számú közleménye szűkszavú hírben tudatta ország-világ számára, hogy „A NOT [Népbírószágok Országos Tanácsa] újabb hatévi börtönben állapította meg dr. Benárd Ágoston büntetését.” Az MTI tudósítója így összegezte az ügy előzményeit: „Dr. Benárd Ágoston orvos, volt fasiszta miniszter népellenes bűnügye ma ismételten foglalkoztatta a NOT Tégglás-tanácsát. Annakidején a népbírószág tízévi börtönbüntetésre ítélte, mert mint országgyűlési képviselő a baloldal ellen, uszító parlamenti beszédeket tartott. Ő volt a kezdeményezője a szégyenteljes egyetemi verekedéseknek. Demokráciaellenes működését a Csaba Bajtársi Egyesületben és a Turul Szövetségben folytatta és mint a „Nép” főszerkesztője, helyet adott a lapban számos uszító cikknek. Végül az is vád volt ellene, hogy Bécsben belépett az SS-kötélékbe, ott teljesített szolgálatot. A NOT Bojta Béla dr. elnöklése mellett tárgyalta másodfokon az ügyet és dr. Benárd Ágoston büntetését hatévi börtönben szabta ki. Dr. Benárd újrafelvételi kérelemmel élt és a népbírószág az újrafelvétel során négy és félévi börtönbüntetésre ítélte. Ez az ügy került most a NOT elé, amely megsemmisítette az alsóbírói ítéletet azzal az indokolással, hogy nincsen helye újabb eljárásnak, és ennél fogva az annakidején kiszabott hatévi börtönt helyezte hatályba.”¹

* PhD, tanszékvezető főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola Társadalomtudományi Tanszék.

Jelen tanulmány célja nem lehet a Benárd-per teljes részleteiben történő elemző feltárása és bemutatása – hiszen ez túlmutatna e tanulmány keretein, s monografikus feldolgozást igényel, melyen a szerző jelenleg dolgozik – hanem csupán az MTI hírben közölt információknak a tényekkel való szembesítését tűzi feladatául. A vizsgálat ennek megfelelően az alábbi kérdésekre keresi a választ:

1. Fasiszta miniszter volt-e az orvosi diplomával és több évtizedes orvosi praxissal rendelkező dr. Benárd Ágost?
2. Mint országgyűlési képviselő, tartott-e baloldal ellenes, uszító parlamenti beszédet?
3. Kezdeményezője volt-e és milyen szerepet játszott, mint orvostanhallgató az ún. „szégyenteljes” egyetemi verekedésekben?
4. „A Nép” című napilap főszerkesztőjeként milyen uszító cikkeknek adott megjelenési teret?
5. A Csaba Bajtársi Egyesület és a Turul Szövetség tagjaként folytatott-e demokrácia-ellenes tevékenységet?
6. Belépett-e az SS kötelékébe, s ott teljesítette-e, s amennyiben igen, milyen szolgálattal?

2. Az első vádpont: Benárd Ágost, a „fasiszta miniszter”

A magyarországi Tanácsköztársaság idején az ötven havi frontszolgálatról 1918 őszén Budapestre hazatért Benárd Ágostot nagy nyilvánosság előtt bátran hirdetett keresztényszocialista elveiért, a Károlyi-kormány, majd a Kun Béla-féle proletárdiktatúra elleni bátor kiállásáért 1919 tavaszán több ízben is halálra ítélte és a halálra kereste a bolsevik karhatalom. Csak Benárd szerencséjén és kivételes lélekjelenlétén múlt, hogy sikerült elkerülnie a letartóztatást, s nem került valamelyik kommunista kivégzőosztag elé. Ezt követően a kelet-stájerországi Hartbergbe menekült, ahol egy ottani aranyműves és plébános segítségével megszerezve a polgármesteri pecsétet, felnyitotta a városi fegyverraktárt, s felfegyverezte a stájer és tiroli parasztokat. Ezzel akadályozva meg egy esetleges stájerországi bolsevik fordulat lehetőségét.²

Benárd, miután hírt kapott a bolsevik hatalom magyarországi összeomlásáról, azonnal hazatért Budapestre. Mindössze 39 éves volt ekkor. Politikai és szakmai tevékenységét ott folytatta, ahol a frontról történt hazaérkezését követően, 1918 őszén elkezdte. Előbb kinevezték a Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár élére,³ ahol legfontosabb törekvésének a szervezet átalakítását és a proletárdiktatúra alatt magukat kompromittált baloldali tisztségviselőknek az eltávolítását tekintette. A feladatát hatalmas energiával és elszántsággal megkezdő Benárd, hamarosan az 1919. november 24-én megalakult Huszár Károly által irányított kormány népjóléti és munkaügyi (munkásügyi) minisztériumának adminisztratív államtitkára lett. Feladata azonban nem csupán szakmai, hanem jelentős részben politikai természetű is volt, miután a szociáldemokrata (Peyer Károly) kézben lévő minisztérium politikai kontrollját látta el. Benárd a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának programjával, de a Keresztényszocialista Párt jelöltjeként indult az 1920. januári nemzetgyűlési választásokon is, ahol Budapest II. választókerületének mandátumát elsősorban sikerrel szerezte meg.⁴

A választásokat követően összeülő nemzetgyűlés Horthy Miklós személyében megválasztotta az új államfőt, aki 1920. március 15-én a volt néppárti politikust, Simonyi-Semadam Sándort nevezte ki miniszterelnöknek. Az új kormányfő még aznap bemutatta kormányának leendő minisztereit, amit a kormányzó jóváhagyólag elfogadott. A kabinet névsorát a nemzetgyűlés március 17-i ülésén, Horthy Miklós átíratának felolvasásával

ismertették hivatalosan.⁵ A Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium élére a tárca korábbi államtitkára, Dr. Benárd Ágost került.

Benárd Ágost 13 hónapon keresztül irányította a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumot. Simonyi-Semadam Sándor kormányában 1920. március 15-től 1920. július 19-ig, majd pedig Teleki Pál kabinetjében 1920. július 19-től annak lemondásáig, 1921. április 14-ig.⁶ Miniszterségének legismertebb és egyben legvitatottabb eseménye a trianoni békediktátum 1920. június 4-i aláírása volt.⁷ Ezzel szemben jóval kevesebb szó esik azokról a törvényjavaslatokról, amelyek a munkásbiztosítás reformjáról, a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvak ellátásáról, a gyógyszerészügyről, a közegészségügyről, az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség és baleset esetére való biztosításáról, vagy a Hadigondozó Hivatalnál állások rendszeresítéséről és betöltéséről szóló törvénykezdeményezésről szóltak.⁸ Az 1920 őszen kibontakozó pártpolitikai csatározások azonban ezeket a kezdeményezéseket háttérbe szorították, s Benárd minisztersége leginkább úgy vonult be a marxista politikai közgondolkodásba, mint egy olyan korszak, amely időszak alatt keresztényszocialista szellemben átalakították az 1918–19-ben kiépített és baloldali fellegvárnak számító munkásbiztosító pénztárak működési mechanizmusát, s nem utolsósorban eltávolították onnan a baloldalt által oda kooptált személyeket. Lecserélve ezáltal a forradalmak idején élükre kinevezett kádereket. A Szociáldemokrata Párt, annak 1922 utáni nemzetgyűlési képviselői, s nem utolsósorban a párt napilapja, a Népszava ezért folyamatosan támadta Benárdot, s igyekezett a volt minisztert olyan színben feltüntetni, mint aki a baloldal vérmesen eltökélt, kérlelhetetlen és ádáz ellensége lenne.⁹

A Benárd ellen 1945 után megfogalmazott politikai vád javarészt ebből táplálkozott. Benárd miniszteri tevékenységén keresztül kiválóan be lehetett mutatni és egyben reprezentálni az ellenforradalmi korszak első kormányainak úgymond baloldal ellenes, reakciós, restaurációs tevékenységét, s ezáltal megelőlegezni, majd egyszerűen rájuk sütni a fasiszmus politikai bélyegét. Így válhatott Benárd Ágost kiváló célszemélyévé, egyfajta szimbolikus személyiségévé az 1945 utáni baloldali politikának. Olyan szereplővé, akinek a vádlottak padjára ültetésével el lehetett ítélni az 1919-es kommün bukását követő, a politikai konszolidációt tevőlegesen megkezdő, majd pedig végrehajtó politikai hatalmat és annak tevőleges résztvevőit. Különösen azért, mert az 1920-as évek első kormányainak miniszterei közül már kevesen voltak életben, akikkel szemben ezt a „történelmi pert” 1945 után le lehetett folytatni. A „fasiszta miniszter népellenes tevékenysége” – mint ahogyan az 1948-as MTI tudósítás írta – ezt az egyértelmű, koncepciós kommunista szándékot tükrözte.

3. A második vádpont: Benárd Ágost, a „baloldal ellen uszító országgyűlési képviselő”

Benárd Ágostot 1920 után 1922-ben is nemzetgyűlési képviselőnek választották. Az 1922. május–június fordulóján lezajlott nemzetgyűlési választásokon Benárd Ágost a kormánypárt (Egységes Párt) színeiben, de keresztényszocialista programmal, a budai választókerület listáján Wolff Károllyal együtt nyert mandátumot.¹⁰

A nemzetgyűlési képviselőség mellett Benárd 1920-tól Budapest főváros (1892-től székesfőváros) törvényhatósági bizottságának is tagja volt, s az akkor a Várnegyed és Buda déli részét magában foglaló I. választókerületet képviselte 23 párttársával együtt.¹¹ Ezzel a politikai küzdőtér új, de Benárd számára egyáltalán nem ismeretlen területére lépett, s az országos politizálás mellett bekapcsolódott a főváros politikai életébe is. Az 1925. május 21–22-i községi választásokon Budapest II. választókerületében (Lágymányos) ismételtelen sikeresen szerepelt, s 1920 után a fővárosban másodszor is mandátumot nyert.¹²

Mint nemzetgyűlési képviselő, továbbra is az egyre aktívabb baloldal egyik célpontja maradt. Számtalan esetben tettek rá provokatív megjegyzéseket, s említették fel neki miniszteri tevékenységét. A baloldali képviselők nem tudták és nem is akarták elfelejteni Benárd miniszteri tevékenységét, annak 13 hónapos, számukra igen megrázóan ható időszakát. Benárd, vérmérsékletéből adódóan hol higgadtabban, hol indulatosabban reagált ezekre a személyét sértő megjegyzésekre. A korabeli nemzetgyűlési naplókat forgatva, erre számtalan példát találunk. Nem egy esetben még a fegyveres (párbaj) elégtétel eszközához is nyúlt. Nem véletlen tehát, hogy a baloldali politikusok folyamatosan tesztelték türeklépességét. Benárd válaszai pedig nem maradtak el. Ezeket lehetett aztán 1945 után úgy interpretálni, szövegkörnyezetükből önkényesen kiragadni és manipulálni, mintha Benárd minden megszólalásában a baloldal elleni „uszító” beszédeként mondott volna.

Egészen más volt a helyzet az 1930-as évek második felében. Benárd ugyanis az 1926-os választásokon – bár több jel utal arra, hogy újra indulni kívánt az országgyűlési mandátumért – mégsem lett képviselő, s egészen 1935-ig aktív politikai szerepet nem játszott. A közéleti szerepvállalással azonban nem hagyott fel. Az 1935-ös választásokon újra képviselőnek jelölte a kormánypárt, s Veszprémben elsőprő sikerrel szerezte meg a királynék városának országgyűlési képviselői mandátumát. Benárd Ágost így lett újra az országos nagypolitika részese, s egészen 1939 tavaszáig, az úgynevezett pünkösdi választásokig az is maradt.

Az országgyűlési képviselőjelöltség, majd a mandátum megszerzése újabb politikai támadások keresztútjába helyezte Benárd Ágost. Ellenfele, a legitimista Griger Miklós nagy nyilvánosság előtt például azzal vádolta meg, hogy önként jelentkezett a trianoni diktátum aláírására. Benárd a bíróságon kért és kapott elégtételt, s Griger ezt követően megkövette politikai ellenfelét.

Az 1935 és 1939 között országgyűlési képviselőként tevékenykedő Benárd Ágost rendkívüli intenzitással vetette bele magát a politikába. A kormány elkötelezett támogatójaként, a konzervatív keresztény nemzeti felfogás képviselőjeként következetesen ragaszkodott korábbi, ahogyan ő erről az országgyűlésben 1938. május 9-én elmondott beszédében¹³ fogalmazott „a keresztény erkölcsből fakadó szociális tartalommal telített nemzeti gondolat”¹⁴ keresztényszocialista elveihez.

Benárd Ágostnak ezt az 1938. május 9-i parlamenti felszólalását minősítették uszításnak a perében 1945 után ítélező bíróságok. Az ominózus beszéd az első zsidótörvény országgyűlési vitájában¹⁵ hangzott el, s Benárd valójában azért kért szót, hogy reflektáljon Bethlen István, Rassay Károly és Gratz Gusztáv képviselőknek a törvényjavaslatot bíráló észrevételeire. Benárd hozzászólásában a korábbi bizottsági és általános vitában elhangzott kormánypárti véleményeket és érveket ismételte meg, s elsősorban a nemzet – korabeli szóhasználatnál élve a „magyar faj” – gazdasági és kulturális érdekeinek védelmét hangsúlyozta. Ugyanakkor rámutatott arra is, hogy „ez a törvény számos egyéni tragédiának lesz az okozója”,¹⁶ amit azonban álláspontja szerint a nemzeti érdekek felülírnak. Benárd beszédét azzal zárta, hogy ő radikálisabb javaslatot szeretett volna, de tudja, hogy a kormány elment a lehetőségek és a szükségesség határáig, s ezért a törvényjavaslatot a maga részéről elfogadja.¹⁷ Annak megítélése, hogy Benárd Ágost felszólalása elhangzásának idején mennyiben volt „uszítónak” tekinthető, illetve az, hogy a büntetőperben mennyire volt alkalmas a vád alátámasztására, ennek eldöntése morális és jogi kérdés. Tény, hogy az 1945 utáni népbíróági tárgyalásokon a bíróság „uszítónak” ítélte, s ennek megfelelően marasztalta el a vádlottat. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy a népbíróság a holokauszt borzalmainak ismeretében ítélte meg a beszédet, és nem vette figyelembe azt a tényt, hogy Benárd Ágost felszólalása az 1938-as esztendő kül- és belpolitikai viszonyainak kormányzati felfogását tükrözte. Ezt figyelmen kívül hagyva vont párhuzamot a beszéd, és a hat évvel későbbi, a magyarországi zsidóság ellen elkövetett embertelenségek és gonosztettek között.

4. A harmadik vádpont: a „szégyenteljes” egyetemi verekedések

Az 1948-as MTI tudósításban a Benárd Ágost elleni harmadik vádpontként egy közel ötven évvel korábbi esemény került felemlítésre. A történet a századfordulóra nyúlik vissza, amikor a Kir. Magy. Tudományegyetemen, a magyarországi kereszténység 900. évének megünnepléséhez kapcsolódóan a nemzeti szellemű és keresztény érzelmű egyetemi ifjúságot tömörítő úgynevezett „Nemzeti Párt” kezdeményezésére kibontakozott a „kereszt-mozgalom”.¹⁸ A „Nemzeti Párt” hívei az 1899 őszi vezetőségi választásokon többséget szereztek az egyetem diákjait tömörítő Egyetemi Körben, s Köpösdy Dezső joghallgatót választották elnökké. A szabadkőműves befolyású, a századforduló harcosan haladó reformeszméit követő és hirdető „Reform Párt” szószólói ezzel kiszorultak az Egyetemi Kör vezetéséből.¹⁹ Mindez felszínre hozta az egyetemen az ideológiai ellentéteket, s egyúttal felkorbácsolta az indulatokat. 1900 tavaszára a helyzet érezhetően pattanásig feszült.

Ebben az ideges és zaklatott légkörben – I. Ferenc József jelenlétében – került sor a jogi kar újonnan felépült épületének 1900. május 29-i felavatására. Az ünnepség után, azóta is tisztázatlan körülmények között, az egyetem auláját díszítő 14 koronás címert a kereszt letörésével ismeretlenek megcsonkították.²⁰

Az eset másnapján, 1900. május 30-án a keresztény-nemzeti érzelmű egyetemi hallgatók részvételével megtartott közgyűlés úgy határozott, hogy beadvánnyal fordul Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterhez²¹ hogy a „közgyűlés határozatából kifolyólag... [a miniszter úgymond a keresztgyalázás jóvátételeként] szíveskedjék megengedni, illetőleg elrendelni, hogy a budapesti kir. magy. tudomány-egyetem minden tantermében a szent kereszt kifüggesztessék.”²² A beadvány rámutatott a keresztletörések vélt okára is: „Minden jel arra mutat, hogy a tudomány-egyetem falain lévő koronák keresztjeinek letördelése is nem annyira a magyar állameszme, mint inkább a kereszténység ellen irányuló tüntetés volt.”²³ A felterjesztést Köpösdy Dezső, mint az Egyetemi Kör és az ifjúsági közgyűlés elnöke, valamint Bernolák Nándor²⁴ joghallgató, az indítvány betérjesztője írták alá. Nem tudni, hogy a közgyűlésen pontosan hányan és kik vettek részt, készült e róla jegyzőkönyv, s kik szólaltak fel, de a későbbi események ismeretében joggal feltételezhetjük, hogy azon az akkor másodéves orvostanhallgató Benárd Ágost²⁵ is jelen lehetett. Talán fel is szólalt.

Wlassics miniszter a felterjesztést 1900 szeptemberében továbbította az egyetem tanácsához, amit a testület tovább küldött a karoknak véleményezésre.²⁶ Közben szeptember 14-én az Egyetemi Kör választásán ismét a „Nemzeti Párt” győzött, s Köpösdy Dezsőt újfent elnökké választották.²⁷ A „Reform Párt” tehát ismételten vereséget szenvedett, hangadói ezúttal sem kerültek vezető pozícióba. A választási eredmény szabályos zavargásokhoz vezetett, amit Kisfaludy Á. Béla rektor úgy próbált visszaszorítani, hogy 1900. november 26-án felfüggesztette az Egyetemi Kör önállóságát.²⁸ A kérdés, hogy vajon ki vagy kik kezdeményezték ezeket a zavargásokat, amelyek akár „szégyenteljes” verekedés is fajulhattak. Nagy valószínűséggel nem a választások győztesei, hanem éppen ellenkezőleg, a voksoláson 1899 után immár másodszor is alulmaradó fél. Egy ilyen felfokozott helyzetben az indulatok elszabadulásához elég lehetett egy sértés, egy rosszindulatú megjegyzés, de akár egy ügyesen kitervelt provokáció is. Ma már nehéz megállapítani, hogy ki volt a tényleges kezdeményező, mi volt vele az igazi célja, s az egyetemi zavargásokat konkrétan mi váltotta ki.

A helyzetet az egyetemi tanácsnak a karok véleménye alapján meghozott döntése – amelyről 1901. január 25-i felterjesztésükben értesítették a minisztert – csak tovább feszítette a hangulatot.²⁹ Ezen már az sem segített, hogy a rektor 1901 februárjában az Egyetemi Kör önállóságát visszaállította.³⁰

A keresztény-nemzeti egyetemi ifjúság az egyetemi tanács elutasító válaszát nem fogadta el és szervezkedni kezdett. Céljuk egyértelműen a keresztnek a tantermekben történő kifüggesztése volt. 1901. március 15-én egy 8 tagú diákcsoport – melynek talán Benárd Ágost is tagja lehetett – elhatározta a terv végrehajtását. Másnap megalakították a Budapesti Egyetemi Ifjak Keresztény Nagybizottságát, s megkezdték az előkészületeket.³¹ A tervet tett követte és 1901. március 18-án hajnalban 104, más források szerint 105 egyetemi hallgató – köztük több műegyetemi diák is – jelent meg az egyetem épületeiben, a tantermekben a keresztet a falra erősítették, ruhájukra pedig apró, fehér zománcozott keresztet tűztek.³²

Természetesen nem zárható ki, hogy az akció során a résztvevők és az egyetemi segédszemélyzet egyes tagjai között esetleg dulakodás is történt, de az a korai időpont miatt aligha feltételezhető, hogy a keresztet kifüggesztők ekkor összeverekedtek volna a kereszt elhelyezését ellenző szabadelvű gondolatokat hirdető társaikkal. Utóbbiak másnap, március 19-én tiltakozó gyűlést tartottak. Erre reagálva, a protestáns diákok március 20-án, plakátokon közölték, hogy egyetértenek a kereszt kifüggesztés akciójával, s nem tekintik azt felekezeti néppárti mozgalomnak, mint ahogyan azt a liberális lapok állították.³³

Az egyetem rektora még az eset napján azonnali vizsgálatot rendelt el, amely hamarosan kiderítette, hogy a terv értelmi szerzői Benárd Ágost és Zsembery István egyetemi hallgatók voltak. A vizsgálat egyértelműen megállapította a résztvevők fegyelmi vétségét, melyet „az engedelmisség megszegésével követtek el.”³⁴ Megállapítást nyert továbbá, hogy az akcióban „nemcsak római katolikusok vettek részt, hanem valamennyi keresztény felekezethez tartozó ifjak is.”³⁵

A „kereszt-mozgalomban” részt vevők ügyében az egyetemi tanács hosszas vita után hozta meg határozatát. Az orvosi kar képviselői Köpösdy Dezsőnek és Benárd Ágostnak az egyetemről történő kizárását követelték. Benárd ellen nemcsak azt hozták fel, hogy egyik értelmi szerzője volt az akciónak, hanem azt is, hogy „a dékán beszédét elferdítette és hozzá leckéztető levelet írt”.³⁶ Nem mellékesen arról a dr. Bókay Árpádról van szó, aki az orvostudományi kar dékánjaként a szabadkőművesek magyarországi nagypáholyának nagymestere volt, s ezért az egyetemi közgyűlés kezdeményezését mereven elutasította, s aláíróinak megintését a kezdetektől fogva szorgalmazta. Az egyetemi tanács végül valamennyi résztvevőre azonos büntetést szabott ki: a rektor a tanács előtt nyilvánosan „megdorgálta” az érintetteket.³⁷

Mint az a fentiekből is kitűnik, Benárd Ágost orvostanhallgatóként meghatározó szereplője volt a kereszt mozgalomnak, s egyik értelmi szerzője illetve szervezője az 1901. március 18-i kereszt elhelyezési akciónak. Nem véletlen, hogy Köpösdy mellett az ő kizárását követelte leghevesebben az orvoskari dékán. Ezt azonban nem sikerült elérnie. Mint ahogyan azt sem, hogy az egyetemi zavargások úgymond kezdeményezőjeként nevesítsék.

Az 1945 után Benárd ellen indított népbíróági perben azonban a vádnak kapóra jött, hogy Benárdnak a kereszt mozgalomban játszott szerepét felnagyítsa, s terhére rójon olyan cselekedeteket, amelyek már 1901-ben sem voltak bizonyítottak. Nem lehet kétséges, hogy Benárd Ágostnak a személyén keresztül az egész kereszt mozgalmat kívánták a vádlottak padjára ültetni, s azt kizárólag faji, antiszemita megmozdulásnak beállítani. A népbíróág kísérletet sem tett a tényállás feltárására és tisztázására, hanem elfogadta a vád egyoldalú, politikai koncepción alapuló álláspontját. Ilyen értelemben a Benárd-pernek ezen szakasza az 1945 után kibontakozó úgynevezett „klerikális reakció” elleni büntetőjogi fellépés egyik első próbájának is tekinthető.

5. A negyedik vádpont: „A Nép” című napilap „uszító főszerkesztője”

„A Nép” című előbb heti, majd 1920-tól napilap első száma 1919. november 9-én jelent meg Budapesten. Kiadója „A Nép” Lapkiadó Rt. volt, szerkesztősége a VIII. kerület Szentkirályi utca 28/a szám alatt működött. A magát a Keresztény Szociális Szövetség, majd a Keresztényszocialista Szakszervezetek Országos Szövetsége napilapjának tekintő sajtótermék a szervezett keresztényszocialista munkássághoz kívánt szólni, s 1925. október 3-i megjelenéséig összesen 221 száma került terjesztésre.³⁸ Az újságot azonban elsősorban nem Benárd Ágost neve fémjelezte – bár számos vezércikket írt a lapba – hanem leginkább Fröhvirth Mátyás, Kocsán Károly és Anka János felelős szerkesztőké, valamint Gosztonyi Jenő szerkesztőé.³⁹ Mindannyian ismert, elkötelezett keresztényszocialista beállítottságú személyek voltak:

Fröhvirth Mátyás az első világháború előtt a Katolikus Népszövetség titkáráként tevékenykedett, s éveken keresztül publikált a magyarországi keresztény sajtóorgánumokban. A proletárdiktatúra idején, mint a keresztény mozgalmak vezetőjét őt is letartóztatták. Csak hat hetes fogság után szabadult a Gyűjtőfogházból. Az 1919-ben megjelenő „A Nép” című hetilapnak ő lett az első felelős szerkesztője. 1920-ban a soroksári kerület jelöltjeként keresztényszocialista programmal jutott be a nemzetgyűlésbe, ahol elsősorban szociális és munkáskérdések kapcsán szólalt fel. A második világháború után, 1949-et követő haláláig fakeskedéssel foglalkozott.⁴⁰

Kocsán Károly az első világháború előtt községi tanítóként dolgozott, majd a háború után Budapestre költözött, ahol a Keresztényszocialista Párt egyik vezetője lett. Neve ott szerepel „A Nép” című hetilap alapítói között, melynek 1920-tól, napilappá alakítását követően 1922-ig felelős szerkesztője volt.⁴¹ Az 1920-as években aktív szerepet vállalt a Keresztény Szociális Szövetségnek, majd a Keresztényszocialista Földművesek és Földmunkások Országos Szövetségének a vezetésében. 1927-ben a tatabányai, 1931-ben a tatabányai kerületből jutott be az országgyűlésbe, mindkét esetben a Keresztényszociális és Gazdasági Párt programjával. Neve nem csupán a tanügyi és szociálpolitikai ügyek melletti kiállása, és országgyűlési felszólalásai, hanem az Országos Katolikus Tanítóegyletnek a megszervezése miatt is ismertté vált.⁴² 1945 után Százhalombattára vonult vissza, de kuláknak minősítették és földjeit elvették. Más jövedelme nem lévén, felesége nyugdíjából próbáltak megélni, miközben a hatalomra került baloldal állandó zaklatásnak volt kitéve. Csak annak köszönhetette a letartóztatás elkerülését, hogy a helyi parasztság, mely még emlékezett Kocsánnak a Földművesek Szövetségben viselt tisztségeire és a parasztság melletti szociális kiállására, védelmébe vette.⁴³

Anka János pályájának első felében elsősorban íróként és szerkesztőként tevékenykedett. 1918 és 1922 között az „Élet” című lapot szerkesztette, s közben 1920-tól főszerkesztője lett a „Nem, Nem, Soha” című politikai folyóiratnak. 1922 márciusában lett felelős szerkesztője „A Nép” című napilapnak. Szerkesztői felfogását, akárcsak regényeit, verseit és elbeszéléseit a vallásos szemlélet és a keresztényszociális gondolatok határozták meg. Az 1920-as évek második felétől fővárosi tisztviselőként helyezkedett el, de az irodalommal ezt követően sem hagyott fel. 1944 márciusában a németek letartóztatták. További sorsa ismeretlen.⁴⁴

Gosztonyi Jenő, a lap szerkesztője Pécsen szerzett teológiai végzettséget, majd 1889-ben pappá szentelték. Plébánosként több dunántúli településen szolgált, s több hitelemzői munka fűződik a nevéhez. 1927 körül hunyt el Faddon.⁴⁵

Benárd Ágost keresztényszociális nézetei alapján nyilvánvalóan közel állt „A Nép” című lap fentiekben bemutatott szerkesztőihez, s azok szűk eszmei-politikai holdudvarához tartozott. Minden bizonnyal 1919 őszén Benárd is támogatója volt a keresztény munkás-

sághoz szóló új hetilap megindításának. Államtitkári, nemzetgyűlési képviselői, majd miniszteri feladatai azonban nem tették és/vagy nem tehették lehetővé, hogy a lap közvetlen irányításába bekapcsolódjon. Erre utal az 1921-ben megjelent, és az 1920–22-es nemzetgyűlés tagjainak közéleti, politikai munkásságát bemutató „Nemzetgyűlési Almanach” Benárdról szóló életrajzi összefoglalója, amelyben a szerkesztő említést sem tesz arról, hogy Benárdnak bármilyen szerepe is lenne „A Nép”-ben.⁴⁶ Az egy évvel később, az 1922-ben kiadott és az 1922–27 közötti politikai időszakra vonatkozó Parlamenti Almanach Benárdra vonatkozó fejezete viszont már nevesíti a lapot, melyben Benárd Ágost rendszeresen publikált: „A keresztény nemzeti politikát tollal is szolgálja [Benárd Ágost] és egyik legszorgalmasabb publicistája A Nép című napilapnak.”⁴⁷

A Benárd Ágost által jegyzett és „A Nép” című politikai napilapban közölt vezércikkek részletes elemzésére és bemutatására e tanulmány keretében nem vállalkozhatunk. Csupán arra, hogy írásainak témaköreit és az azokban megjelenő főbb gondolati elemeket ismertetjük. Benárd publicisztikái „A Nép” szellemiségének megfelelően elsősorban az 1920-as évek első felének keresztény, szociális és nemzeti gondolköréhez kapcsolódtak. Fellépett 1918–19 liberális és forradalmi eszméivel és terjesztőivel szemben, kiállt a keresztény, nemzeti értékrend mellett, érvelt a nemzeti egység gondolata érdekében, de egyúttal rendkívül kritikusan szemlélte a Bethlen-kormány tevékenységét. Ostorozta a közönyt, a kishitűséget, a bizalmatlanságot, a széthúzást és a gyávaságot, s követelte az erős faji – értsd nemzeti – öntudat erősítését. Utóbbit a vallásos, nemzeti és igazi szociális gondolatok támogatásával, annak a politika középpontjába helyezésével tartotta elérhetőnek. Vallotta, hogy a magyarság fölényét kell biztosítani politikai, gazdasági, társadalmi téren csakúgy, mint a művészetek és a tudományok vonatkozásában.

Benárd csaknem minden írásában visszaköszön a nemzet sorsáért való aggodás, a vesztes háború, a forradalmak, az idegen katonai megszállás, és Trianon sokkhatása után a politikai, gazdasági konszolidáció iránti erős vágya, melyet csak összefogással és erkölcsi megújulással látott kivitelezhetőnek. 1922 januárjában így írt erről: „Még mindig romok között járunk, ezer sebtől vérzünk, ezer veszély leselkedik reánk, hol vagyunk még a belpolitikai s különösen a külpolitikai konszolidációtól: Csonka-Magyarország léte nincs egy pillanatra sem biztosítva! Hol vagyunk még a gazdasági és társadalmi konszolidációtól, mikor a becsületes munka bérét sem tudjuk biztosítani?! A politikai, társadalmi és gazdasági konszolidáció biztosítja csak igazán a lelkek békéjét, a lelkek integritását. E csonka hazában hiába reménykedünk a lelkek integritása nélkül a haza integritásában. Áldozatos szeretet, verejtékező munka, tekintélytiszteltet, békeesség, türelem, szívós kitartás és rendületlen hűség adhat csak erőt a romok eltakarítására, a sebek begyógyítására, a veszélyek elhárítására.”⁴⁸

„A Nép” című heti, majd napilap utolsó, 221. száma – a pénzügyi támogatás hiányában – 1925. október 3-án jelent meg. „A Nép”-et 1945 után szélsőjobboldali, uszítóan antiszemita sajtóterméknek minősítette az új politikai rendszer, s ennek büntetőjogi deklarálására törekedett. Miután azonban a volt szerkesztőket, akik vagy meghaltak, vagy eltűntek, vagy bíróság elé állításuk nem hozta volna meg a várt eredményt, keresni kellett egy olyan személyt, akit írásai alapján a lap szellemiségével azonosítani lehetett. Erre kiválóan alkalmasnak látszott a lapban az 1920-as évek első felében folyamatosan publikáló Benárd Ágost, akit ráadásul volt miniszterként, az ellenforradalmi korszak ismert politikusaként és közéleti szereplőjeként más vádpontok alapján is perbe kívántak fogni. A Benárd ellen felhozott vádpontok közé így került be az MTI tudósításban olvasható „uszítás” feltételezett tényállása. Benárdnak e vádpontban történt elmarasztalása az egész két világháború közötti katolikus sajtó, valamint a keresztényszociális, nemzeti gondolat elítélésének a célját szolgálta. Az új hatalom, amely minden eszközzel igyekezett kisajátítani magának a

munkásság érdekképviselését, gyökeresen fel kívánta számolni egyúttal megsemmisíteni és lejáratni a szervezett munkásmozgalomra oly nagy hatással bíró keresztényszocialista ideológiát. A Benárd Ágost elleni per erre szolgáltatott kiváló alkalmat és lehetőséget.

6. Az ötödik vádpont: Benárd demokráciaellenes tevékenysége

Benárd Ágost demokráciaellenes tevékenysége az ellene felhozott vád szerint abban is tetten érhető volt, hogy a két világháború közötti legnagyobb és legbefolyásosabb társadalmi- és diákszervezetnek, a csaknem negyvenezer főt számláló Turul Szövetségnek,⁴⁹ valamint a Turul Szövetségbe tömörült orvostanhallgatók és orvosok egyesületének, a Csaba Bajtársi Egyesületnek egyaránt tagjai közé tartozott. Az bizonyosan megállapítható, hogy Benárd, aki rendkívül aktív közéleti szereplője volt a két világháború közötti időszaknak, a Turul Szövetségen kívül tagja volt még számos más egyesületnek, társaságnak és szövetségnek. Ezt csaknem valamennyi életrajzi ismertető megjegyzi róla. Arról azonban nincsenek pontos ismereteink, hogy a szövetség életében, vagy annak vezetésében játszott-e tevékeny szerepet. A szövetség működését feldolgozó szakirodalom minden esetre nem említi meg a nevét. Az 1946. március 7-i Benárd ellen hozott ítélet indokolásában is csak annyi szerepel, hogy „egy ideig vezetőségi tagja volt a Turul bajtársi egyesületnek”.⁵⁰

A Csaba Bajtársi Egyesület kapcsán megállapítható, hogy Benárdnak ezen egyesületben vállalt szerepéről egyetlen életrajzi ismertető sem tesz utalást. Csak a fent említett ítélet indokolása tartalmaz erre nézve utalást: „...Dominusza, tehát vezetőségi tagja... [a] fasiszta irányú „Csaba” bajtársi egyesületnek, mely tagsága még 1944-ben is fennállt.”⁵¹ A keresztény nemzeti elhivatottságú orvosokat és orvostanhallgatókat tömörítő egyesületnek az orvosként praktizáló Benárd Ágost több ezer más személlyel együtt tagja volt. Arról azonban az ítélet nem tesz említést, hogy vezető szerepe a Turul Szövetségben illetve a Csaba Bajtársi Egyesületben ténylegesen miben nyilvánult meg.

Megállapítható tehát, hogy az MTI tudósításban közölt, s a Benárd ellen felhozott fent említett vád meglehetősen ingatag alapokon áll. Ilyen erővel akár több tízezer magyar értelmiségit lehetett volna 1945 után a demokráciaellenesség vádjával bíróság elé állítani. A Benárd ellen benyújtott vádiratba minden valószínűség szerint politikai megfontolásokból került bele ez a vádpont, hiszen így vált kerek egészé a Benárd ellen összeállított bűnvádi konstrukció. Az egyetemi verekedéseket provokáló, későbbi fasiszta miniszter eleve antidemokratikus tevékenységét kiegészítették a baloldal elleni uszító keresztényszocialista beállítottságú képviselő és publicista beszédeivel és írásaival, majd a Turul Szövetségben viselt tagságával. Így vált Benárd Ágost a demokrácia esküdt ellenségévé, akire a törvény teljes szigorával kellett lesújtani.

7. A hatodik vádpont: Bécsben belépett az SS-be és annak kötelékében teljesített szolgálatot

Ahhoz hogy ezt a vádpontot a maga teljességében megérthessük, vissza kell tekintelnünk az 1938-39-es évek fordulójára, amikor Benárd Ágost Veszprém kormánypárti országgyűlési képviselője volt. Benárd kiváló kapcsolatokat ápolt a korszak vezető magyar politikusaival, s ha szükség volt rá, ismertségét és szakmai befolyását is felhasználta a kormányzati politika támogatásának érdekében. Ez történt 1938-39 fordulóján is, amikor feltételezhetően, de még nem bizonyítottan Teleki Pál kérésére az egyre erősödő nyilas mozgalom visszaszorítása érdekében Benárd Ágost elmegyógyászati szakvéleményt ké-

szított Szálasi Ferenc „Cél és követelések” című munkájáról kollégájával, Dr. Kluge András pszichiáterrel.⁵² A mintegy hét oldalas szakvéleményt Benárd Teleki Pálhoz és Imrédy Bélához is eljuttatta. A Szálásira nézve meglehetősen kompromittáló pszichiátriai szakvélemény politikai utóélete egyenlőre ismeretlen, illetve feltáratlan. Egy azonban biztos: Szálasiék előtt mindez nem maradt titokban, akárcsak Benárd Ágost nyilas ellenes politikai nézetei sem.

Utóbbira jó példa Benárd Ágost akkori feleségének, született Jókay Etelkának a Szálasi-per során 1945. október 6-án kelt és Dr. Major Ákosnak, a Népbíróság elnökéhez intézett levele. Jókay Etelka a következőket írta: „Volt férjem, dr. Benárd Ágost orvos, ny. min. azidőtájt (1935) országgy. képviselő, bosszankodva mondta többször, amikor Szálasi fegyházba küldték, hogy nem érti, miért csinálnak ebből az örülből készakarva mártírt. – Ő szilárdan meg volt győződve arról, hogy Szálasi nem fegyházba, hanem elmeegógyintézetbe való. Össze is hívott lakásunkra négy elmeegógyászt, sajnos a nevek már nem emlékszem, előolvasta nekik Szálasi saját közismert pontjait – kérve véleményüket. A válasz egybehangzó volt: „paranoiás örült.” – Kérte tőlük ezt írásban, de megtagadták, mondván, „olyan idöket élünk, hogy az örültek kerülhetnek felül.”⁵³

A Szálasi elmeállapotáról 1939-ben pszichiátriai szakvéleményt készítettő Benárd Ágost helyzete 1944. október 15-e, a nyilas hatalomátvétel után egyre veszélyesebbé vált. Lakását folyamatosan megfigyelték, a hozzá érkező személyeket igazoltatták. Benárd joggal érezhette, hogy élete veszélyben forog. Erről volt felesége a következőt írta Major Ákosnak: „Benárd Ágostnak emiatt [mármint nyilas ellenes nézetei miatt] kellett 2 héttel Szálasi hatalomra jutása után külföldre menekülnie...”⁵⁴

Benárd Ágost 1944. november végén feleségével, Gábor Ilonával együtt elhagyta az országot és Bécsbe távozott. Magyar állampolgárként azonban itt sem érezhette magát biztonságban. Annak érdekében, hogy teljesen kivonja magát a magyar állam joghatósága alól, s ezáltal a nyilasok bosszújától megmeneküljön, az akkor 64 éves Benárd egyetlen kiutat látott: belépett az SS-be, s egészen a háború végéig eredeti hivatását gyakorolva, elsősorban magyar hadikórházakban katonaorvosként szolgált. Ötven havi első világháborús katonaorvosi gyakorlatát és több évtizedes sebészti, illetve belgyógyász ismereteit magyar katonák gyógyítása érdekében hasznosította.

Nem lehet kétséges, hogy Benárd Ágost nem politikai meggyőződésből lépett be az SS kötelékébe. Tettével a maga és felesége életét mentette, s döntését az elháríthatatlan kényszerhelyzet motiválta.

Az 1945 után lefolytatott Benárd-perben azonban a fenti érvelést a népbíróság nem fogadta el. Hiába vonultatott fel a védelem számos mentő tanút, akik vallomásukban egytől-egyig azt állították, hogy Benárddal köszönhetik életüket, a népbíróság háborús bűnösnek mondta ki Benárd Ágostot. A fentebb felsorolt vádpontok alapján ez aligha meglepő. Hiszen a Benárd ellen összeállított koncepció ezzel a vádponttal egy olyan eszközt kapott a kezébe, amely az előzőeket mintegy igazolta, s megerősítette azt a képet, mely szerint egy velejéig romlott, fasiszta, antiszemita, népellenes háborús bűnösről ítélkezik a népbíróság.

8. Az ítélet(ek)

Benárd Ágost ügyében az elsőfokú ítéletet 1946. március 7-én mondta ki a Budapesti Népbíróság. Benárdot tíz év fegyházbüntetésre, teljes vagyonelkobzásra, állásvesztésre és politikai jogainak tíz évre szóló felfüggesztésére ítélte.⁵⁵

A másodfokon eljáró Népbíróságok Országos Tanácsa 1946. május 4-én a szabadságvesztést hat év börtönre enyhítette, de a mellékbüntetéseket fenntartotta.⁵⁶

Benárd Ágost és ügyvédje újrafelvételi kérelemmel élt, melyet első fokon a Budapesti Népbíróság tárgyalta. Az 1948. április 24-én meghozott ítélet a mellékbüntetések helyben hagyta, de a hat éves börtönbüntetést négy év hat hónap börtönre mérsékelte.⁵⁷

Benárd Ágost ügyében a jogerős döntést a Népbíróságok Országos Tanácsa 1948. október 7-én hozta meg. Erről adott ki közleményt ugyan ezen a napon a Magyar Távirati Iroda. A Népbíróságok Országos Tanács az újrafelvételi ítéletet megsemmisítette és az alperben hozott ítéletet fenntartva, Benárd Ágostot hat év börtönbüntetésre ítélte, s fenntartotta az első perben ellene meghozott mellékbüntetések.⁵⁸

A fentiekben felsorolt tények ismeretében Dr. Benárd Ágost ügyében a független magyar bíróságnak kellene kimondania a végső ítéletet.

JEGYZETEK

1. Magyar Országos Levéltár, MTI „könyomatos” Hírek. Napi Hírek/Belföldi Hírek (1948-1949) 1948. október 7. csütörtök / 7. oldal. <http://mol.arcanum.hu/mti/a100929.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KulfBelfHirek%23Belf%231948%2310%2307&pg=0&l=hun> (a letöltés dátuma: 2012. április)
2. Benárd Ágoston volt miniszter lépett fel Veszprémben. In. Veszprémvármegye, 1935. március 12. 2.
3. Vidor Gyula (1921): Nemzetgyűlési Almanach 1920-1922. Budapest. 24. old.
4. Vizi László Tamás (2010/a): A trianoni diktátum aláírója: A miniszter Benárd Ágoston. In. Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. Főszerk. Gulyás László. III. évf. 3. szám 2010/3. No. 10. 69. old.
5. Nemzetgyűlési napló, 1920. I. kötet. 1920. febr.16.–1920. ápr. 16. 1920-13 (1920-I-116-117); Vizi (2010/a) 70. old.
6. Bölöny József–Hubai László (2004): Magyarország kormányai 1848–2004. Akadémiai Kiadó, Budapest. 95. old.
7. Vizi László Tamás (2010/b): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. In. Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. Főszerk. Gulyás László. III. évf. 4. szám 2010/4. No. 11. 109–132. old.
8. Baján Gyula (1922): Parlamenti Almanach az 1922–1927. évi nemzetgyűlésre. Magyar Távirati Iroda R-T., Budapest. 202. old.
9. Erre példa: Benárd a szennyest rágalmazással próbálta tisztára mosni. In. Népszava, 1922. július 6. 4. old.; A vérontás örültje, In. Népszava, 1925.
10. Hubai László (2001/a): Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. I. kötet. A választások története és politikai geográfiája. Napvilág Kiadó, Budapest. 31–32., 35–36. old.; Hubai László (2001/b): Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. II. kötet. Választókerületi adattár. Napvilág Kiadó, Budapest. 40., 50. old.; Szabó Ágnes (1999): A konszolidáció kezdete – 1922. In. Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Szerk. Földes György – Hubai László, Napvilág Kiadó, Budapest. 85–104. old.; Gergely Jenő (2010): A Keresztény Községi (Wolff-) Párt. Gondolat Kiadó – MTA ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport, Budapest. 94–96. old.
11. Gergely J. (2010) 50–52. old.
12. Uo. 164–166. old.
13. Dr. Benárd Ágost 1938. május 9-i országgyűlési beszédét lásd: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója (1935–1939). XVIII. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest. 1938. (a továbbiakban: KN (1935–1939) XVIII. k.) 376–378. old.
14. KN (1935-1939) XVIII. k. 376. old.

15. Az első zsidótörvény megszületését részletesen elemzi, de Benárd Ágost felszólalását nem említi: Ladányi Andor (2010): Az első zsidótörvény megszületése. In. Múlt és Jövő. 21. évf. 2010/2. szám. 102–121. old. http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=88804 (a letöltés dátuma: 2012. április)
16. KN (1935–1939) XVIII. k. 377. old.
17. KN (1935–1939) XVIII. k. 378. old.; Benárd Ágost felszólalásának utolsó, a radikálisabb javaslatra vonatkozó utalását idézi: K. Farkas Claudia: „Bátor javaslat” A kormányzó Nemzeti Egyeség Pártja és az 1938-as magyarországi zsidótörvény. In. <http://www.publikon.hu/htmls/tanulmányok.html?ID=33> (a letöltés dátuma: 2012. április) 6. old.
18. Szabó Miklós (1970): Az 1901-es egyetemi „kereszt-mozgalom”. In. Történelmi Szemle. 13. évf. 1970/4. szám. 483–516. old.
19. Diós István (Főszerk.) Viczián János (szerk.) (1993): Magyar katolikus lexikon. Szent István Társulat, Budapest. (a továbbiakban MKL.) Kereszt mozgalom c. szócikk. In. <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kereszt%20Jegy%C3%A9ben,%20A.html> (a letöltés dátuma: 2012. április) (a továbbiakban MKL. Kereszt mozgalom)
20. Hindy Zoltán (1931): A diadalmas kereszt ünnepe. In. Nemzeti Ujság, 1931. március 15. 15. old.; MKL. Kereszt mozgalom.
21. Wlassics Gyula (1852–1937) 1895 és 1903 között volt vallás- és közoktatásügyi miniszter.
22. Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltára 1/b. Orvostudományi Hivatal iratai. 10. doboz. 255/1900–1901.
23. Uo.
24. Érdekességként jegyezzük meg, hogy a memorandumot betérjesztő Bernolák Nándor (1880–1951) 1921. április 14-én éppen Dr. Benárd Ágostot váltotta a népjóléti és munkaügyi miniszteri székben.
25. Benárd Ágost 1898-ban kezdte meg egyetemi tanulmányait a Kir. Magy. Tudományegyetem Orvostudományi Karán.
26. Hindy Z. (1931) 15. old.
27. MKL. Kereszt mozgalom.
28. Uo.
29. Hindy Z. (1931) 15. old.
30. MKL. Kereszt mozgalom.
31. Uo.
32. Hindy Z. (1931) 15. old.; MKL. Kereszt mozgalom.
33. MKL. Kereszt mozgalom.
34. Hindy Z. (1931) 15. old.
35. Uo.
36. Uo.
37. Uo.
38. Várhidi Adrián: A Nép (1919) In. [http://mmi.elte.hu/~hargitai/wiki/index.php/A_N%C3%A9p_\(1919\)](http://mmi.elte.hu/~hargitai/wiki/index.php/A_N%C3%A9p_(1919)) (a letöltés dátuma: 2012. április)
39. Kemény György (1942): Magyarország időszaki sajtója 1911-től 1920-ig. Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, Budapest.; MKL. A Nép c. szócikk. In. <http://lexikon.katolikus.hu/N/Nép,%20A.html> (a letöltés dátuma: 2012. április)
40. Vidor Gyula (1921): 49–50. old.; MKL. Rátkai Árpád: Frühwirth Mátyás c. szócikk. In. <http://lexikon.katolikus.hu/F/Fr%C3%BChwirth.html> (a letöltés dátuma: 2012. április)
41. MKL. Kocsán Károly c. szócikk. In. <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kocs%C3%A1n.html> (a továbbiakban: MKL. Kocsán K.) (a letöltés dátuma: 2012. április)
42. Uo.; Kun Andor, Lengyel László, Vidor Gyula (é. n.): Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. Légrády Nyomda és Könyvkiadó Rt., Budapest. 178. old.; Lengyel László, Vidor Gyula (1931): Magyar Országgyűlési Almanach 1931–1936. Globus Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Budapest. 176. old.
43. MKL. Kocsán K.
44. MKL. Anka János c. szócikk. In. <http://lexikon.katolikus.hu/A/Anka.html> (a letöltés dátuma: 2012. április)

45. MKL. Takács Emma: Gosztonyi Jenő c. szócikk. In. <http://lexikon.katolikus.hu/G/Gosztonyi.html> (a letöltés dátuma: 2012. április)
46. Vidor (1921): 24–25. old.
47. Baján Gyula (1922): Parlamenti Almanach az 1922–1927. évi nemzetgyűlésre. Magyar Távirati Iroda R-T., Budapest, 202. old.
48. Benárd Ágost (1922/a): Elég volt! In. A Nép. 1922. január 22. IV. évf. 18. szám. 1. old.
49. A Turul Szövetségről és a két világháború közötti egyetemi ifjúság mozgalmairól lásd: Keresztesi Róbert (2009): A Turul Szövetség. In. Romsics Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Osiris Kiadó, Budapest.; Szécsényi András (2010): A Turul Szövetség revíziós propagandája. In. www.pestmlev.hu/data/files/201572583.pdf (a letöltés dátuma: 2012. április); Ladányi Andor (1995): Egyetemi ifjúsági szervezetek a Horthy-korszakban. In. Educatio, 1995/2. szám.; Ujváry Gábor (1991): Egyetemi ifjúság a „neobarokk társadalomban”. A bajtársi szövetségekről. In. Valóság, 1991/5. szám.; Ujváry Gábor (1995): Egyetemi ifjúság a „neobarokk társadalomban” In. Valuch Tibor (szerk.): Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. 1956-os Intézet – Osiris Kiadó, Budapest.; Ujváry Gábor (2010): Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban” In. Ujváry Gábor: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban” Ráció Kiadó, Budapest. 413–493. old.
50. Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV-1-a. Nb. 4867/1945. 10. Ezúton szeretnék köszönetet mondani a BFL levéltáros kollégáinak, Sarusi Kiss Béla főosztályvezetőnek és Nagy Sándor levéltárosnak, hogy kutató munkámat segítették.
51. Uo.
52. Szálasi elmeorvosi szakvéleményét a 2007. december 31-én megszüntetett és bezárt Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézetet (OPNI) Pszichiátriai Múzeuma őrizte. A dokumentumot a Múzeum egykori vezetője Plesznivy Edit muzeológus-művészettörténész bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.
53. BFL XXV-1-a. Nb. 293/1946. 522–523. Itt köszönöm meg Németh György közgazdász-szociológus kollégámnak, hogy a forrásra felhívta a figyelmemet, s azt rendelkezésemre bocsátotta.
54. Uo.
55. BFL XXV-1-a. Nb. 4867/1945. 9–11.
56. BFL XXV-1-a. Nb. 2239/1946. 12–14.; lásd még: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 2.3.1-2855. 8–10. Ezúton köszönöm meg Soós Mihály levéltáros kolléga segítségét.
57. BFL XXV-1-a. Nb. 3557/1947-13. 15.; ÁBTL 2.3.1-2855. 15.
58. BFL XXV-1-a. Nb. 1641/1948-20. 17-18.; ÁBTL 2.3.1-2855. 13-14.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója (1935-1939). XVIII. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest. 1938.
- Baján Gyula (1922): Parlamenti Almanach az 1922–1927. évi nemzetgyűlésre. Magyar Távirati Iroda R-T., Budapest.
- Bölgöny József–Hubai László (2004): Magyarország kormányai 1848–2004. Akadémiai Kiadó, Budapest. Gergely Jenő (1977): A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Diós István (főszerk.) Viczián János (szerk.) (1993): Magyar katolikus lexikon. Szent István Társulat, Budapest.
- Gergely Jenő (2010): A Keresztény Községi (Wolff-) Párt. Gondolat Kiadó – MTA ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport, Budapest.
- Hindy Zoltán (1931): A diadalmas kereszt ünnepe. In. Nemzeti Ujság, 1931. március 15.
- Hubai László (2001/a): Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. I. kötet. A választások története és politikai geográfiája. Napvilág Kiadó, Budapest.

- Hubai László (2001/b): Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. II. kötet. Választókerületi adattár. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Kemény György (1942): Magyarország időszaki sajtója 1911-től 1920-ig. Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, Budapest.
- Kerepeszki Róbert (2009): A Turul Szövetség. In. Romsics Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Osiris Kiadó, Budapest.
- K. Farkas Claudia: „Bátor javaslat” A kormányzó Nemzeti Egység Pártja és az 1938-as magyarországi zsidótörvény. In. <http://www.publikon.hu/htmls/tanulmanyok.html?ID=33>
- Kun Andor, Lengyel László, Vidor Gyula (é.n.): Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. Légrády Nyomda és Könyvkiadó Rt., Budapest.
- Ladányi Andor (1995): Egyetemi ifjúsági szervezetek a Horthy-korszakban. In. Educatio, 1995/2. szám.
- Ladányi Andor (2010): Az első zsidótörvény megszületése. In. Múlt és Jövő. 21. évf. 2010/2. szám.
- Lengyel László, Vidor Gyula (1931): Magyar Országgyűlési Almanach 1931–1936. Globus Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Budapest.
- Szabó Ágnes (1999): A konszolidáció kezdete – 1922. In. Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Szerk. Földes György–Hubai László, Napvilág Kiadó, Budapest.
- Szabó Miklós (1970): Az 1901-es egyetemi „kereszt-mozgalom”. In. Történelmi Szemle. 13. évf. 1970/4. szám.
- Szécsényi András (2010): A Turul Szövetség revíziós propagandája. In. www.pestmlev.hu/data/files/201572583.pdf
- Ujváry Gábor (1991): Egyetemi ifjúság a „neobarokk társadalomban”. A bajtársi szövetségekről. In. Valóság, 1991/5. szám.
- Ujváry Gábor (1995): Egyetemi ifjúság a „neobarokk társadalomban” In. Valuch Tibor (szerk.): Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. 1956-os Intézet – Osiris Kiadó, Budapest.
- Ujváry Gábor (2010): Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban” In. Ujváry Gábor: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban” Ráció Kiadó, Budapest.
- Várhidi Adrián: A Nép (1919) In. [http://mmi.elte.hu/~hargitai/wiki/index.php/A_N%C3%A9p_\(1919\)](http://mmi.elte.hu/~hargitai/wiki/index.php/A_N%C3%A9p_(1919))
- Veszprémmegye, 1935. március 12.
- Vidor Gyula (1921): Nemzetgyűlési Almanach 1920-1922. Budapest.
- Vizi László Tamás (2010/a): A trianoni diktátum aláírója: A miniszter Benárd Ágoston. In. Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. Főszerk. Gulyás László. III. évf. 3. szám 2010/3. No. 10.
- Vizi László Tamás (2010/b): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. In. Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. Főszerk. Gulyás László. III. évf. 4. szám 2010/4. No. 11.

LŐRINCZNÉ DR. BENCZE EDIT*

AZ UNIÓS CSATLAKOZÁS TÁMOGATOTTSÁGÁNAK VÁLTOZÁSAI HORVÁTORSZÁGBAN

CHANGES OF SUPPORT FOR CROATIA'S EU ACCESSION

ABSRTACT

In this short paper, I shall attempt to throw light on the growth of euroscepticism in Croatian public opinion, analysing particularly the dynamics of support for Croatia's joining the EU, and trust in the EU. Since mid-2003 there have been considerable changes in the attitudes of Croatian citizens to accession to the EU. According to public opinion polls of mid-2003, about three quarters of Croatian citizens supported Croatian accession, after which, from the autumn of the same year, the process of a decline in support began, the sudden fall of public support for Croatian accession to the EU of some 30–40% happened and lasts till now. The key findings were based on Standard Eurobarometer surveys from 2004 till now, as well as the Croatian public opinion polls. The aim of the paper is to analyse characteristics of euroscepticism in Croatia, defined as a combination of distrust in the European Union and distaste for membership. The main reasons for such low public support for EU membership are the negative assessment of the conditions offered, and scepticism about the potential benefits that accession to the EU would bring Croatia. There are via economic fears such as the rise in the price of real estate as a result of demand from foreign purchasers, the import of cheaper agricultural products, the obliteration of indigenous products. The purpose of this paper is to analyse negative trends appearing not only from the Croatian side, but also from the EU and to emphasize the complexity of the situation.

1. Bevezetés

Ha általános képet kívánunk festeni a horvátok Unió iránti elkötelezettségéről, akkor a legszembeütőbb elem, hogy a csatlakozási tárgyalások ideje alatt a negatív hozzáállás egyértelműen növekedett. Pedig az igenek aránya kezdetben igen magas volt, 2003-ban a horvátok még elsőprő többséggel, hetven százalékkal támogatták az ország uniós tagságát, de a kezdeti lelkesedés évről-évre fokozatosan csökkent, mígnem a 2009-ben érte el a mélypontját, amikor is a 2009. évi novemberi Eurobarometer adatai szerint a horvátok a lettek után a 2. leginkább euroszeptikusok.¹ Habár a csatlakozás támogatottsága a későbbiekben kis javulást mutatott, és a horvátokat 2010 őszén már megelőzték az angolok, a finnek és az osztrákok is, de Zágráb még jelenleg is az Unióhoz negatívan viszonyuló államok közé sorolható. Jelen munka végigkíséri azt a folyamatot, melynek során a Közösség megítélése Horvátországban folyamatosan változott, rámutat ezek külső és belső okaira, változóira és hátterére, s magyarázatot keres arra, hogyan és miért is váltak a horvátok Európa egyik legszeptikusabb népévé.

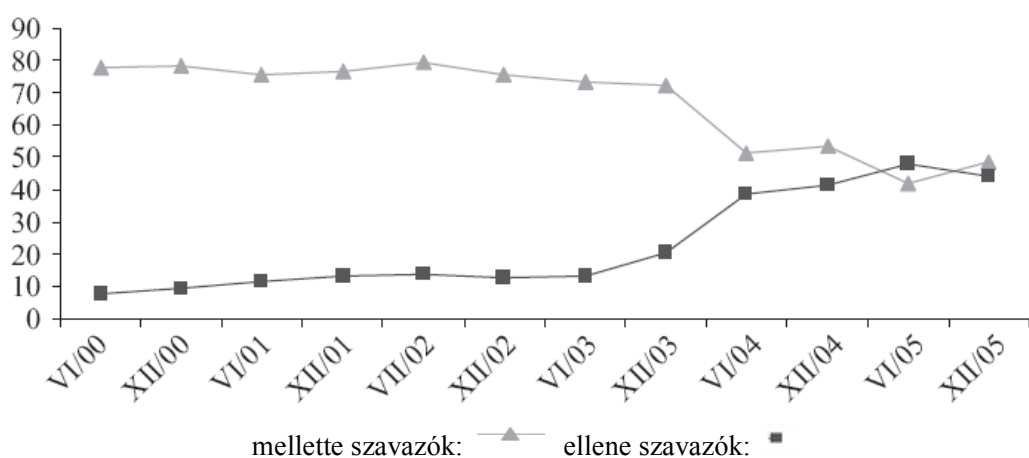
* PhD, főiskolai docens, tanszékvezető-helyettes, Kodolányi János Főiskola Társadalomtudományi Tanszék.

2. Horvát pálfordulás az uniós csatlakozás támogatottságában

Az ezredforduló után megindult gyors integrációs lépések mind a lakosság, mind a horvát kormányzat részéről támogatást élveztek, s ez látható a közvélemény-kutatások adataiból is. Ez az eufórikus hangulat 2000 és 2003 között magas szinten tartotta az Unió támogatottságát, mely a kezdeti, 2000. első félévi 72%-ról csak kicsi elmozdulást mutatott. 2004-ben azonban hatalmas fordulat következett be, s az év első felében meredeken esett a Közösség népszerűsége, bár a mélypont csak évvel később, 2005 tavaszán következett be. Az Eurobarometer adatai szerint 2004 őszén már csak 42%-os volt a támogatottság, s ez 2005 tavaszára soha nem látott mélységeket, 28%-ot ért el.²

1. ábra. Horvátország uniós csatlakozásának támogatottságának változásai 2000–2005

Figure 1. Dynamics of attitudes concerning accession to the European Union in Croatia 2000–2005

Forrás: Štulhofer Aleksandar (2006) Euroscepticism in Croatia: on the far side of rationality? In: Katarina Ott (ed.) Croatia Accession to the European Union: the challenges of participation. Friedrich Ebert Stiftung, Zagreb, 141–160.

A negatív trendek hátterében külső, az Unió részéről felmerülő problémák, valamint belső nehézségek egyaránt maghúzódnak. A külső okok közül az egyik az integrációs folyamat látható lelassulása volt, hiszen Horvátország már 2003. februárjában beadta csatlakozási kérelmét, de csak 2004. június 18-án kapta meg a tagjelölti státuszt. Még erősebb negatív üzenetként fogható fel a csatlakozási tárgyalások elhalasztása 2005. március 17-ről – egy nappal annak megkezdése előtt – 2005 októberére, s nem véletlen, hogy az uniós támogatottság ekkor volt a legalacsonyabb. A probléma gyökerét az jelentette, hogy a kérdéses időszak alatt egyre távolabbi vált Zágrábnak az a célkitűzése, hogy legalább a keleti bővítésben lemaradó Romániával és Bulgáriával együtt legyen az Unió tagja.

Felmerül a kérdés, hogy milyen okok állhatnak a Közösség részéről tapasztalható elhúzó- és halasztó hatályú lépések hátterében. Ezek között hangsúlyosan szerepel, hogy ekkor éli történetének legnagyobb bővítését és annak nehézségei, másrészt az alkotmányos válság az Unióban is felerősítette a bizonytalanok számát. A valóságban a 2006-os Bővítési stratégia megjelenéséig az is kérdéses volt, hogy vajon folytatja-e a bővítéseket, s ha igen, meg kellett válaszolnia, meddig is húzódnak Európa határai. S bár az Eurobarometer 2005. évi adatai szerint a tagállamok kétharmada a további bővítéseket preferálta, mégis aggasztónak tűnt az a tény, hogy egynegyede az akkori határain belül tartotta volna a Közösséget. Ha ehhez azt is hozzátesszük, hogy a támogatók elsősorban a keleti bővítés államai közül kerültek ki, melyeknél 27%-kal magasabb szintet mutatott a pozitív válasz, ak-

kor érthetővé válik, hogy horvát részről miért érzékelték azt, hogy az Unió cserbenhagyta őket, s ez miért vezetett az euroszkepticizmus növekedéséhez.³

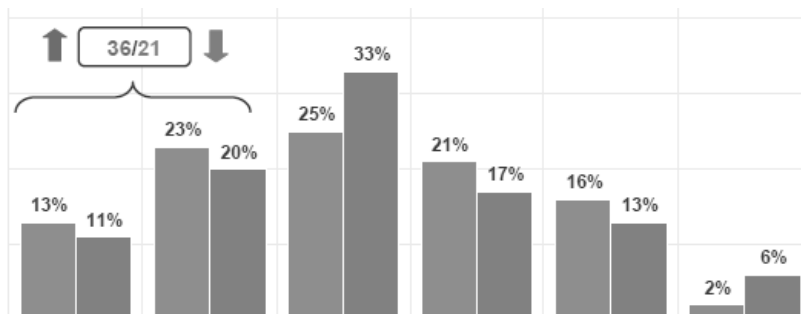
A Közösség és a tagállamok részéről tapasztalt hezitálást tükrözik az Eurobarometer 2008 tavaszi, illetve 2010 őszi adatai is.⁴ Ezek alapján megállapítható, hogy uniós részről összességében folyamatosnak tekinthető a horvát csatlakozás támogatottsága, ugyanakkor az adott időintervallumban mégis 5%-os csökkenést mutatott, mely feltehetően a válságnak és annak következményeinek tudható be. Ha az egyes tagállamok vonatkozásában tekintjük meg a felmérés adatait, akkor a kérdéskör persze ennél árnyaltabb. A horvát csatlakozást leginkább ellenzők zömében a nyugati régióban található „rég” tagok voltak, így Finnország (56%), Belgium (54%), Görögország (53%), Nagy-Britannia és Németország (51), majd alig lemaradva Olaszország, Írország, Franciaország és Portugália következett. Nem meglepő, hogy 1-2 kivételtől eltekintve elsősorban a keleti bővítés államai és a még csatlakozás előtt álló országok közül kerültek ki a fő támogatók, Macedónia (88%), Magyarország (81%), Szlovákia (78%), Svédország (72%), Lengyelország (71%) Cseh Köztársaság (70%).⁵

Az Unió részéről tapasztalható bővítési fáradtság azonban csak az egyik oka a horvátok euroszkepticizmusának, Horvátország belpolitikai problémái tetézték a negatív trendet. 2003 őszén ugyanis három és fél hónappal mandátumának lejáratára lemondott az Ivica Račan vezette koalíciós kormány, s helyét Ivo Sanader irányításával az a HDZ vette át, mely a kilencvenes években a legnagyobb kerékkötője volt az integrációnak. Bár a párt kifelé és befelé egyaránt igyekezett nyilvánvalóvá tenni integrációs elkötelezettségét, ez mégis törést és átmeneti bizonytalanságot idézett elő.

A horvát hozzáállást érdekessé teszi, ha összevetjük azt a közép-kelet-európai államokban tapasztalt mutatókkal, melyek szintén erőteljes euroszkepticizmust tükröztek. Amíg azonban ezen térségben a negatív hozzáállás csak a csatlakozási tárgyalások idején jelentkezett, s azok elhúzódása miatt fokozódott, addig Horvátországban korábban, még a tárgyalások megkezdése előtt megjelent és mindvégig jellemzője volt a horvát integrációs folyamatnak. Magyarazatot adhat erre a negatív horvát hozzáállásra a keleti bővítés államainak tapasztalata, hiszen az az elképzelésük, hogy a csatlakozással gyors belső változások zajlanak le, az életszínvonal és jólét növekedése szinte azonnal érezhető lesz, nem valósult meg. Az euroszkepticizmus sajátos vonása Horvátországban – és hasonló tartalommal bírt a keleti bővítés államaiban is –, hogy a rendszerváltás, illetve az önálló államiság megteremtése után az emberek részéről nagyon hamar megfogalmazódott az euroatlanti térhez való tartozás gondolata, s ezzel együtt az általános bizalom a Közösség felé, de valójában tényleges információk hiányában túlértékelődött az EU szerepe, s a csatlakozási folyamat elhúzódása miatt a kiábrándultság nagymértékűvé vált.

2. ábra. A horvát csatlakozás előny, hátrány mérlege

Figure 2. Advantages and disadvantages of Croatian accession

Forrás: Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji

A közép-kelet-európai államokban és Horvátországban is elmondható, hogy a parlamenti pártok, legyenek azok kormánypárti, vagy ellenzéki pozícióban, egységesek voltak az EU támogatásában, így a pártok által irányított euroszepticismus nem alakult ki, az csak a közvélemény oldaláról jelentkezett. A horvátok túlnyomó része úgy gondolta, hogy valahol máshol és mások által hozott döntés vezethet el az ország csatlakozásához, s saját maguknak igen kevés beleszólásuk van az események irányításába, nem csak nemzetközi kérdésekben, hanem hazai, sőt szubnacionális szinteken is. S minél kisebb befolyással bírnak a politika alakulásába, annál inkább úgy tűnik, hogy ezen kérdéseknek saját életükre csekély a hatása. Ezért aztán az a vélekedés alakult ki, hogy ha nem mennek el a referendumra, vagy annak eredménye negatív lenne, a politikai elit majd megtalálja a módot ennek felülírására, s ha mégsem sikerülne a csatlakozás, az csakis a külső erőnek lesz felróható. Ezen hozzáállás – mely nem egyedülálló – megmagyarázza, miért is kedvezőtlen az Unió megítélése, s miért gondolják a horvátok azt, hogy csatlakozásuk kevés pozitívumot hoz mindennapi életükre.⁶

A térséget vizsgálva alapvetően elmondható, hogy ha volt is integrációellenes párt, az a politikai küzdőtér jobboldalán helyezkedett el és marginális pozíciót foglalt el. Horvátországban az 1990-től 1999-ig, majd a 2003 és 2010 között hatalmon lévő Horvát Demokratikus Közösség konzervatív-keresztényszociális néppárt uniós politikája jelentős eltéréseket mutatott és jól kétértelmű. A kilencvenes években a függetlenség megteremtése kapcsán a nacionalizmus került előtérbe, melybe nem fért bele egy integráció-pártiság. Ugyanakkor 2003-tól a jobboldali politizálás ellenére a HDZ külpolitikai célkitűzése az Unióhoz (és a NATO-hoz) való csatlakozás lett.

A kezdeti lelkesedés 2004–2005-ös zuhanórepülés okait vizsgálva számos tényező együttes hatásáról beszélhetünk. Ezek közül az egyik legjelentősebb – mely egészen napjainkig fennálló probléma – a lakosság és a politikai elit egymástól történő eltávolodása az integráció kérdésében. Amíg a horvát sabor, a kormányzat, s valamennyi parlamenti párt, még az ellenzék is elkötelezetten csatlakozás-párti volt, addig a lakosság esetében az említett negatív körülmények fokozatosan csökkentették az EU támogatottságát.

Az euroszepticismus megnyilvánulási formája a horvátok esetében a Közösségbe vetett bizalom viszonylag alacsony foka, melyet nyomon követhetünk az évente két alkalommal megjelenő, s 2004 óta Horvátországgal kapcsolatos információkat is tartalmazó Eurobarometer adataiból. Ezen dokumentumokban visszatérő kérdésként szerepel, hogy a tagság kedvező, vagy kedvezőtlen-e az ország számára. A pozitív választ adók száma alacsony, 23 és 33% között mozog, s a felmérések közül hat esetben nagyobb a negatív válaszok aránya. Általános jellemző még, hogy feltűnően magas azok száma, akik nem tudják a kérdést eldönteni, mely az információhiány, illetve érdektelenség magas fokára utal.

1. táblázat. Az uniós tagság támogatottságának változásai 2004–2011

Table 1. Changes in EU membership support in Croatia 2004–2011

Eurobarometer	Idő	Jó (%)	Rossz (%)	Egyik sem (%)	Nem tudja (%)
EB 75	2011 ősz	31	28	40	1
EB 74	2010 ősz	27	29	41	3
EB 73	2010 tavasz	26	31	38	5
EB 72	2009 ősz	24	37	35	4
EB 71	2009 tavasz	24	39	33	4
EB 70	2008 ősz	23	38	35	4
EB 69	2008 tavasz	30	25	39	5
EB 68	2007 ősz	33	25	36	4
EB 67	2007 tavasz	29	28	40	3
EB 66	2006 ősz	32	31	31	6
EB 65	2006 tavasz	34	25	36	4
EB 63	2005 tavasz	27	29	40	4
EB 62	2004 ősz	30	24	41	5

Forrás: European Commission (2004–2011) Standard Eurobarometer

Az euoszepticizmust erősítette a Hágai Nemzetközi Törvényszékkel való kapcsolat és alapvető ellentét a háború és háborús bűnösök megítélésében, hiszen a horvátok honvédő háborúnak tartották az 1991–95 közötti eseményeket, s azok szereplőit háborús hősnak. Így az a tény, hogy a csatlakozási tárgyalások sikerének legfőbb kerékkötője az ICTY, hogy minden a horvát haladást értékelő dokumentumban a testülettel való teljes körű együttműködés hiánya fogalmazódott meg, egy sajátos, a Törvényszék elleni szimbolikus rezisztenciát eredményezett a horvát lakosság körében. A negatív hozzáállást kiváltó okok között szerepel ezen kívül a megfelelő kommunikáció hiánya, s az emberek vélt, vagy valós félelmei a horvát gazdaság meggyengülése miatt, tartva az olcsóbb importárak megjelenésétől és ezzel összefüggésben a hagyományos hazai termékek visszaszorulásától, s a külföldi kereslet miatt az ingatlanárak megnövekedésétől.⁷

3. Az uniós támogatottság mélypontja a szlovén blokádnál: 2008–2009

Az EU-tagság lakossági támogatottságának negatív mélypontja 2008-ban következett be az országban. Az Standard Eurobarometer által 2008 őszén végzett felmérés december 18-án közölt eredményei szerint a megkérdezettek csupán 23%-a (tavasszal még 30%) vélekedett úgy, hogy az EU-tagság általában jó volna számukra, míg 38%-ot (tavasszal 25%) tett ki azok táborára, akik szerint rossz hatással bír. Szemmel láthatóan az őszi események, a tárgyalások lelassulása, s főként az októberi és decemberi szlovén blokádnál következében az EU-t támogatók köre 7%-kal csökkent, míg az ellenzőké 13%-kal nőtt.

Legalább ilyen negatív előjelű az EU-tagság előny-hátrány mérlegének megvonása. A válaszadóknak csak 33%-a (tavasszal 44%) tartja előnyösnek, míg 55%-a (tavasszal 42%) hátrányosnak ítélte meg az uniós tagságot. Ugyanezt tükrözi, hogy a megkérdezettek mindössze 24%-ában élt pozitív (tavasszal 32%), míg 29%-ában (tavasszal 32%) negatív kép a Közösségről. Az EU-csatlakozás előnyeit illetően magasan vezetett – a megkérdezettek 34%-a szerint – az utazás, a külföldi munkavállalás és a tanulás szabadsága, de pozitív jelzést kapott a gazdasági fellendülés (20%), a béke és biztonság (17%) és a demokratikus viszonyok javulása is (22%).⁸

A Standard Eurobarometer 2008-as tavaszi Horvátországról készített nemzeti jelentése tartalmazta az EU nemek, életkor, foglalkozás és politikai pártok szerinti támogatottságát is. Ennek alapján megállapítható, hogy a férfiak pozitívabban ítélték meg az Uniót, mert 35%-uk, míg a nőknek csak 28%-a támogatta a Közösséget. Az életkort illetően a 25–39 évesek között volt a legnagyobb a támogatottság (35%), az 55 év felettiek 32%-a, a 40–54 évesek körében pedig egyenlő arányban oszlott meg a támogatók és az ellenzők száma (30%). A 24 évnél fiatalabbak között a legnagyobb az ellenérzés, itt a megkérdezettek csak 28%-a nyilatkozott pozitívan. Ráadásul ez az egyetlen csoport, akik körében nagyobb az ellenzők, mint a támogatók száma (arány 30 : 28%).⁹

Foglalkoztatottság alapján messzemenően a magánvállalkozók (55 : 9%) támogatták a leginkább a csatlakozást, majd a menedzserek (48 : 16%), a köztisztviselők (36 : 26%), az egyetemi hallgatók (36 : 27%), valamint a nyugdíjasok (31 : 22%) következtek a sorban. A legnegatívabban a háztartásbeliek (49 : 13%), a munkanélküliek (29 : 25%), valamint a fizikai munkások (29 : 27%) nyilatkoztak az uniós csatlakozásról.

Politikai hovatartozás alapján az EU-t legkedvezőbben a függetlenek (36 : 22%) és a baloldaliak (34 : 24%) látták, míg a jobboldaliak részéről az Uniót pozitívan értékelők száma elenyésző különbséget mutat azokhoz viszonyítva, akik ezt negatívan ítélték meg (32 : 31%).

Az EU támogatottsága regionális szinten Zágrábban (35 : 27%), Dalmáciában (34 : 25%), az északi területeken (32 : 24%), Szlavóniában (28 : 25%) és a bánóságokban (29 : 27%) volt a legnagyobb. A legnegatívabb véleményt Isztrián, Rijekában és Gorski kotár (28 : 27%)

területén fogalmaztak meg a válaszadók, ahol a különbség a támogatók és az ellenzők között mindössze egy százalék.¹⁰

Összességében a fenti számadatokból, bármely társadalmi réteg oldaláról is közelítjük meg a kérdést, 2008-ban kitűnik horvát részről a Közösség alacsony támogatottsága, mely minden mutató esetében alatta volt az EU 27-ek adatainak.

4. Változások a közvélemény-kutatások adataiban a csatlakozási tárgyalások végén (2010–2011)

A Közösség iránti szimpátia változásainak vizsgálata során érdemes a csatlakozási tárgyalások utolsó időszakát (2010 ősze és 2011 tavasza) is megvizsgálni, ahol az Eurobarometer adatai érdekes kettősséget mutattak. Egyik oldalról nőtt az Unió támogatottsága, hiszen a magyar elnökség idején 3%-kal magasabb volt a biztos támogatók aránya, másrészt azonban több lett a negatív vélemények száma, szintén 3%-kal, s emelkedést mutatott (5%) a kérdést eldönteni nem tudók száma is. Horvát részről a Közösség kihívásai, az EU kiútkeresése a válságból, Horvátország gazdasági nehézségei, a belpolitikai problémák, a korrupciós botrány (Sanader) mind megmagyarázzák a kisebb mértékű romlást, míg a szimpátia emelkedésében minden bizonnyal a tárgyalások végéhez való közeledés játszott szerepet.

Ha mindezt megvizsgáljuk uniós összehasonlításban, akkor látható, hogy a semleges hozzáállásban nincs nagy különbség, ugyanakkor a horvátok sokkal erősebben euroszkeptikusok, mint az Unió lakossága. A 2010. évi őszi 74-es Eurobarometer szerint Horvátországban a megkérdezetteknek mindössze 28%-a adott pozitív választ, míg az EU-ban 42%. Ugyan a különbség a következő félévben csökkent (Horvátország 31%, EU 40%), de még mindig jelentős maradt, bár ellenkező előjelű volt a változás, hiszen a horvátoknál nőtt, a Közösségben pedig az elhúzódó válság miatt csökkenést mutatott a támogatottság.¹¹

2. táblázat. Az Európai Unió megítélése a 27 tagállamban és Horvátországban 2010 ősze és 2011 tavasza

Table 2. Public Opinion on the European Union in Croatia and among the member states 2010 Autumn–2011 Spring

	EU 27		Horvátország	
	EB 75	EB 74	EB 75	EB 74
teljesen pozitív	40%	42%	31%	28%
semleges	38%	36%	40%	35%
teljesen negatív	20%	=	28%	25%
nem tudja	2%	=	1%	2%

Forrás: European Commission (2010) Standard Eurobarometer 74 Autumn 2010 National Report Croatia, European Commission (2011) Standard Eurobarometer 75 Spring 2011 National Report Croatia

Aggasztónak tűntek a Horvátországról készült 2010 őszen készült jelentés adatai abból az aspektusból is, mely szerint a horvátoknak mindössze 37%-a gondolta úgy, hogy az állam számára előnyöket hozhat az uniós tagság, míg a megkérdezettek 54%-a szerint semmiféle haszon nem várható. A lakosság körében általánosan elterjedt az a nézet, hogy a csatlakozás elsősorban a külföldiek, vagyis az uniós állampolgárok számára teremt kedvező lehetőségeket, amennyiben megnyílik előttük a horvát ingatlanpiac, s szabadon vásárolhatnak ingatlanokat, különösen az Adrián. A felmérési adatok alapján hasonló veszélyeket rejt magában a csatlakozás a munkalehetőségek esetében is, hiszen megszünteti az eddigi szinte teljes horvát dominanciát a munkaerőpiacon. Ezen félelmek egyértelmű magyarázatot adnak arra, miért lényegesen rosszabb az Unió általános megítélése az országban, mint a legtöbb tagállamban.¹²

Árnyaltabbá teszi a kérdés vizsgálatát, ha megnézzük az EU támogatottságának életkor és iskolai végzettség szerinti adatait a tárgyalások végső időszakában, 2011 tavaszán és ezt összevetjük az uniós átlaggal.

3. táblázat. Az EU támogatottsága életkor és iskolai végzettség szerint Horvátországban és az EU 27-ben 2011 tavaszán

Table 3. The EU support in Croatia and EU27 on the bases of age and the educational level in 2011 Spring

	EU 27	Horvátország
életkor		
15–24	47%	40%
25–39	41%	24%
40–54	39%	29%
55 felett	36%	33%
iskolai végzettség (befejezés)		
15 alatt	31%	18%
16–19	36%	30%
20 fölött	47%	40%
még tanul	53%	42%

Forrás: European Commission (2011) Standard Eurobarometer 75
Spring 2011 National Report Croatia

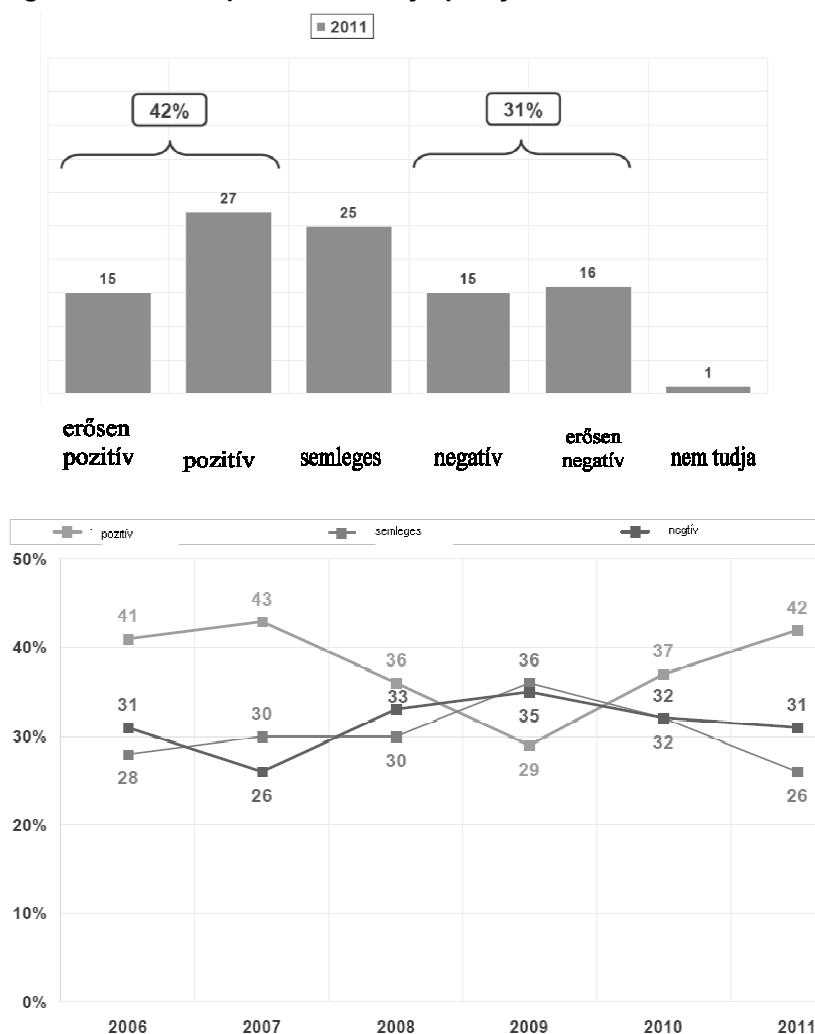
A fiatalok pozitív attitűdjét tükrözi, hogy a 24 év alatti megkérdezettek 40%-a jó véleménnyel volt a Közösségről (EU 27 47%), de aggasztó, hogy a munkaképes lakosság nagyon negatív képet mutatott, a 25–39 korúaknak csak egynegyede, 24%-a adott pozitív választ, s ennél csak kicsivel kedvezőbb, 29% a 40–55 korosztály megítélése. Még az időskorúak is pozitívabban nyilatkoztak az EU-ról (33%). Nem csodálkozunk, hogy az EU 27 adatai minden korosztálynál jobb eredményeket mutattak, a legnagyobb a különbség a fiatal munkaképesek esetében (41% és 24%) tapasztalható.

Az iskolai végzettség alapján a horvát és uniós eredmények hasonló tendenciákat tükröztek, s habár itt is minden vonatkozásban rosszabbak voltak Zágráb mutatói, a különbségek nem egetverőek. Minél magasabb végzettségű a megkérdezett, annál nagyobb az EU iránti elkötelezettség, a még jelenleg is tanulók 42%-a és a tanulmányait 20 év fölött befejezők 40%-a adott pozitív választ.¹³

A csatlakozási tárgyalások lezárása után nem csak az Unió részéről kellett sokoldalúan megerősíteni és támogatni a horvát integrációt, hanem minden korábbinál nagyobb súlyként nehezedett az ország vezetőire a csatlakozás belső támogatottságának kérdése és az a félelem, hogy a referendumon elbukhat az ügy. Intő jelként tekinthetünk az IPSOS Plus 2011. április 16-án közzétett adataira, melyek egy nappal az Ante Gotovina tábornok ellen meghozott hágai ítélet után látott napvilágot. A 600 fős mintavétellel készült felmérés adatai alapján a megkérdezettek 52%-a ellenezte, s mindössze 38% támogatta az uniós csatlakozást.¹⁴ A meredek esés után valamivel jobb – de a referendum szempontjából még mindig nem megnyugtató – eredménnyel zárult az IPSOS Plus 2011. július 8 és 26 között elvégzett közvélemény-kutatása, mely 1010-es mintavétellel, az Eurobarometer módszereit alkalmazva mérte fel a horvát lakosság integráció iránti elkötelezettségét.

A megkérdezettek 42%-a volt jó véleménnyel a Közösségről, míg 31%-a negatívan ítélte meg, s 25% volt a semleges véleményt adók aránya. Ha az összevetjük az ezt megelőző évek adataival, akkor az eredmény javuló tendenciát mutat, hiszen a 2008-ban elkezdődő és 2009-ben a mélypontját elérő támogatottság – 36% és 29%-os pozitív hozzáállás – fokozatosan emelkedett, de még nem volt megnyugtató a csatlakozás szempontjából.¹⁵

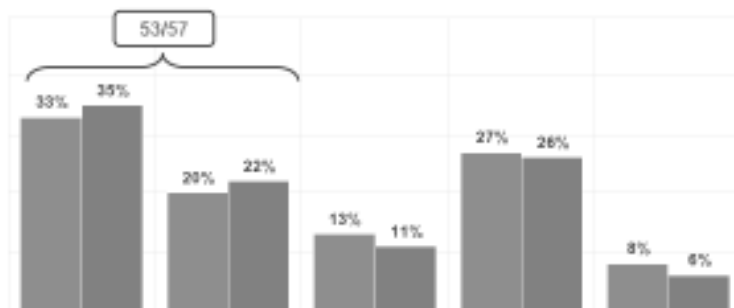
4. ábra. Az Európai Unió megítélése Horvátországban 2011 nyarán
Figure 4. The European Union's sympathy in Croatia 2011 Summer

Forrás: Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji

A megkérdezettek 28%-a nem kívánt elmenni a referendumra, míg nagy számban, a választadók 70%-a véleményt akart nyilvánítani. Erre a kérdésre az elmúlt hat év viszonylatában mindvégig kiegyensúlyozott volt a válasz, és mindig is lényegesen többen kívántak élni szavazati jogukkal, mint amennyien támogatták is csatlakozást. Csak a csatlakozási tárgyalások elején, amikor a szavazás még igen távoli momentumnak tűnt volt a jelenleginél alacsonyabb azok száma, akik a referendumon nem akartak véleményt nyilvánítani.

A közvélemény-kutatás egyik legfontosabb kérdése a hogyan szavazna volt. Mindenképpen ígéretesnek számított, hogy a felmérés szerint a lehetséges szavazók 57%-a, de még a teljes mintavétel esetén is a megkérdezettek 53%-a igennel voksolna, míg 27% teljesen elutasító választ adott, 13% pedig valószínűleg nemmel szavazna, s 8% volt a bizonytalanok aránya.¹⁶ Ennél nagyobb az elmúlt hat év során a pozitív választ adók aránya csak a kezdeti időszakban, 2006 áprilisában és 2007 júliusában volt, míg a mélypont ezen kérdés esetében is 2008 decemberétől 2009 végéig, vagyis a szlovén blokkolás miatt, a tárgyalások elakadásának időszakában volt. Az Ipsos Plus egy évvel korábbi felméréséhez képest is érzékelhető volt a javulás, hiszen 2010 novemberében a lakosságnak 52%-a adott támogató, 35%-a pedig nemleges választ, s ez 10%-os növekedést mutatott a 2010 júniusi adatokhoz képest.¹⁷

5. ábra. A horvát lakosság válasza a hogyan szavazna a referendumon kérdésre**Figure 5. The Croatian population response on „how to vote in the referendum” question**

Forrás: Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji

Nem volt szignifikáns különbség a nemek között az EU csatlakozás támogatottságában, a férfiak 53%-a, míg a nők 52%-a szavazna igennel. A legaktívabb mellette voksolók a fiatalok (29 év alattiak) közül kerültek ki, hiszen 56%-uk pozitív választ adott, de az életkor előrehaladtával az EU csatlakozás támogatottsága fokozatosan csökkent, a 60 év felettieknek már csak 50%-a voksolna igennel. Nagy különbségeket mutatott a felmérés a különböző szakmák vonatkozásában. Nem meglepő, hogy a leginkább euroszeptikusok a munkanélküliek, csak 44% szavazna igennel, s növekvő sorrendben következtek a nyugdíjasok (50%) és a fizikai munkát végzők (53%), a menedzserek és háztartásbeliek (60%), a tanulók (61%), végül a vállalkozók (65%). Ennek olvasatában az sem véletlen, hogy a legmagasabb jövedelműek, a 6000 kuna feletti keresetűek 76%-a, míg a 2000 kuna alatti jövedelemmel bíróknak csak 45%-a támogatta az integrációt.

A kistelepüléseken élők számára kevésbé vonzó az EU, mint a nagyokéban (47 és 59%), s jelentős eltérések mutatkoztak regionális szinten is. A legalacsonyabb támogatottsági értéket Dalmácia (48%) és Szlavónia (50%) mutatta fel, míg messze magasan kiemelkedett Banovina térsége a maga 65%-os igenjével. Zágráb és környékén a lakosság 52%-a, s a legfejlettebb észak-horvát régióban is csak 55% állt ki a csatlakozás mellett.

Az uniós retorika nem volt erőssége a horvát parlamenti pártoknak sem. A Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) 17 fejezetből álló programjának csak utolsó fejezete foglalkozott Horvátország külkapcsolataival, melyben mindössze egy bekezdést szentelt az állam és az EU viszonyának. Ráadásul – és ez nem egyedülálló, mert ugyanez tapasztalható a Horvát Szociáldemokrata Párt szóhasználatában is – gyakran keveredett és szinonimaként jelent meg az Európa és az Európai Unió kifejezés. Párt az IPSOS felmérés szerint ugyanakkor a leginkább Unió-párti a maga 69%-os támogatottságával.¹⁸

A Horvát Szociáldemokrata Párt (SDP) fenti tévedése ellenére sokkal aktívabb integrációs politikát mutatott – habár a pártok rangsorában csak a 3. helyet sikerült megszereznie az Unió 63%-os igenlésével –, melyet jól szimbolizált a 2007-es választásokra megjelent az Európai Unió politikái című dokumentuma, ahol górcső alá vette a párt uniós attitűdjét, összehasonlítva azt fő ellenfelének, a HDZ-nek magatartásával. Az SDP egy másik dokumentuma, az Új kihívások: biztonság, szolidaritás és fejlődés című, szintén egy fejezetet szentelt annak a kérdésnek a körbejárására, hogy milyen lesz az a Horvátország, mely csatlakozik az EU-hoz és vajon milyen Európa köszönt be Horvátországba.

A Független Demokratikus Szerb Párt (SDSS) programja szinte kizárólagosan a szerb kisebbség horvátországi helyzetével foglalkozott, mindössze az olyan európai értékek kaptak prioritást, mint a sokszínűség, a multikulturalizmus, vagy többnemzetiségű állam. Az utolsó, nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó részben sem jelent meg direkt az EU, csupán az olvasható, hogy a párt támogatja Horvátország belépését minden olyan nemzetközi szervezetbe, mely az állampolgárok érdekeit szolgálja.

A Horvát Parasztpárt (HSS) programja a 2007-es választásokra készült, s azóta nem is került megújításra, így érthető módon az integrációra vonatkozó megállapításai nemcsak szűk körűek, hanem elavultak is, s sokkal kevésbé proeurópaiak (48%), mint a korábban említett pártok.

A Horvát Néppárt (HNS) programja az európaizációt tekintve messze felülmúlta minden más parlamenti pártét. Ezt támasztja alá, hogy a dokumentum külön fejezetet szentelt az EU-nak, melyben részletesen megnevezte, milyen előnyökkel jár az állam számára az integráció, megemlítsre kerültek a közösségi intézmények és támogatások is. A HNS programja négy stratégiai célkitűzése közül az egyik Zágráb uniós csatlakozása, melyről úgy nyilatkozott, hogy a taggá válás ugyan mint rövidtávú cél jelentkezik, de ez Horvátország hosszú távú érdeke. A legerőteljesebb kommunikációja ellenére az Ipsos közvélemény-kutatása alapján párt tagjainak csak 56%-a támogatta az integrációt, ezzel a 4. helyre szorulva.¹⁹

5. Referendum az uniós csatlakozásról

A mindvégig meghatározó euroszekepticizmus miatt a horvát csatlakozás gyenge pontja annak alacsony belső támogatottsági mutatóiban keresendő. Félő volt, hogy ha az ország zöld utat is kap az Uniótól, a referendum sikertelensége miatt kerül le az ügy a napirendről. A horvát alkotmány 142. §-a ugyanis kötelező népszavazást írt elő az uniós csatlakozás kérdésében, melyet a csatlakozási szerződés aláírása előtt kellett volna tartani, s melyen a szavazásra jogosultak 50%-ának igent kellett volna mondani az integrációra.²⁰

Az igen szigorú feltétel teljesülésének a korábbi adatok alapján szinte semmi esélye nem volt, ezért 2010-ben az alkotmány módosítására került sor, s a 87. § 45. pontja értelmében a sikerességhez elég volt a népszavazáson résztvevők szavazatainak 50%-a +1. Ebben az esetben a horvát parlamentnek kötelező ratifikálnia a Csatlakozási Szerződést. Ha a referendumon elbukott volna az integráció ügye, úgy legkorábban hat hónap múlva meg lehetett volna ismételni a népszavazást.²¹ Megváltoztatták referendum időpontjára vonatkozó előírást is, melyet a csatlakozási szerződés aláírása után 30 nappal kellett megtartani, s a szábor annak eredményétől függően indítja el a ratifikációs folyamatot.²²

Az erőteljes euroszekepticizmus magyarázatot ad arra, hogy a horvát kormány számára a csatlakozási tárgyalások lezárása után miért az bizonyult az egyik legfőbb feladatnak, hogy megfelelően informálja a lakosságot az uniós csatlakozás következményeiről, s biztosítsa a kötelezően megtartandó referendumon a lakosság támogatását. Ezt a célt szolgálta a kormányzat 2011. október 18-án megjelent „Kommunikációs stratégia a horvát lakosság tájékoztatásáról a Horvát Köztársaság európai integrációs eredményeiről” című dokumentuma, mely számba vette a lehetséges eszközöket, módszereket és aktorokat.²³

Ezen kommunikációs stratégia, valamint a 2012. január 3-val induló kampány – melyre 4,8 millió kunát (640 ezer euró) költöttek – fontos szerepet játszott abban, hogy a támogatók számát növelni tudták, s a népszavazás sikeres lett.²⁴

A kommunikáció során a vezetés a horvátoknak az Európához való erőteljes kulturális, történelmi és vallási kötődésére helyezte a hangsúlyt, s azt hangoztatta, hogy a csatlakozással Horvátország végére ért annak az útnak, mely a Balkántól (Jugoszláviától) való elszakadását és az Európába (Unióba) való visszatérését jelenti. A lakosság meggyőzésére hangsúlyozta, hogy Zágráb biztonságpolitikai szempontból is sokat nyer az integrációval, védettebbé válik, a Közösség tagjaként pedig a nemzetközi porondon is jobban tudja érdekeit érvényesíteni. Az uniós tagság az 1992. évi szimbolikusnak számító elismerés helyett a horvát államiség tényleges elismerését is jelenti.²⁵

Nem véletlen, hogy a jelenlegi referendumat megelőzően, húsz évvel korábban, pont az önállóság kérdésében tartottak népszavazást az országban. Az érvek sorában meghatározónak bizonyultak a gazdasági érdekek – különös tekintettel a jelenlegi válságra – hiszen az

uniós tagsággal az állam új forrásokhoz juthat, s a csatlakozás megnyugtatja a pénzügyi piacot és a befektetőket is. Ezen retorikára építve a horvát vezetés minden prominens személyisége, Ivo Josipović, a horvát államfő, a jelenlegi és a leköszönő kormányfő, a parlamenti pártok vezetői, sőt még az egyházi vezetők, a Horvát Tudományos Akadémia és a veterán szervezetek képviselői is a tagság szükségessége mellett érveltek. Még a nacionalisták egy részét is maguk, illetve az Unió mellé tudták állítani, melynek érdekes megnyilvánulása, hogy a Hágában börtönbüntetését töltő Ante Gotovina tábornok is a referendumon való részvételre és igen szavazatra buzdította az ország lakosságát.

A csatlakozási szerződés aláírására december 9-én került sor, ugyanakkor közben, december 4-én Horvátországban parlamenti választásokat tartottak, s a választások után az újjáalakult horvát szabor december 23-án tartotta első ülését. Hosszas viták után, melyek a népszavazás időpontjának elhalasztására különböző érveket sorakoztattak fel – ezek egy része a döntés és a referendum közötti rövid időre és a lakosság tájékoztatásának hiányosságaira hívták fel a figyelmet, mások a Hágai Nemzetközi Törvényszék Gotovina tábornok ügyében meghozandó végleges döntéséig halasztották volna el a népszavazást – itt született meg a döntés a referendum január 22-i időpontjáról.

A népszavazást megelőzően számos közvélemény-kutatást végeztek és ezek adatai már pozitív képet mutattak.

4. táblázat. Az uniós tagság támogatottsága Horvátországban a közvélemény-kutatások adatai alapján (2011 november–2012 január)

Table 4. Opinion polls regarding the Croatian EU accession referendum (2011 November–2012 January)

Forrás	Időpont	Mintavétel	Igen	Nem	Bizonytalan
Ipsos Plus (MVEP)	2012. 01. 20.	840	61%	28%	11%
Ipsos Plus Nova TV	2012. 01. 19.	960	60%	31%	9%
Ipsos Plus	2012. 01. 18.	1000	56%	31%	11%
CRO Demoskop	2012. 01. 3-4.	1300	55,1%	33,3%	11,65
Ipsos Plus Nova TV	2011. 12. 27.	1000	60%	33%	7%
Ipsos Plus Nova TV	2011. 11. 25.	1000	61%	32%	7%

Források: Közvélemény-kutatási adatok²⁶

A népszavazás eredménye azonban felülmúlta a legmerészebb várakozásokat is, s Horvátország lakossága igent mondott az integrációra. A szavazóknak arra az egyszerű kérdésre kellett igennel vagy nemmel válaszolniuk hogy „Támogatja-e a Horvát Köztársaság uniós tagságát?” (*Jeste li za članstvo Republike Hrvatske u Europskoj uniji?*)

6. ábra. Szavazócédula

Figure 6. The ballot

REPUBLIKA HRVATSKA
DRŽAVNO IZBORNO POVJERENSTVO

GLASAČKI LISTIĆ
ZA PROVEDBU DRŽAVNOG REFERENDUMA

Važna napomena:
Glasački listić popunjava se tako da se zaokruži samo jedan odgovor na pitanje o kojem se glasaše.

REFERENDUMSKO PITANJE:
JESTE LI ZA ČLANSTVO REPUBLIKE HRVATSKE U EUROPSKOJ UNIJI?

ZA PROTIV

Forrás: Službeni nepotpuni rezultati državnog referenduma State Election Committee.
<http://www.izbori.hr/2012Referendum/rezultati/rezultati.html>

A Választási Bizottság által kiadott adatok alapján a megjelentek 66,27%-a voksolt igennel, 33,13%-ot tett ki a nem és 0,6%-ot az érvénytelen szavazatok száma. A csatlakozást ellenzők tábora arra hívta fel a figyelmet, hogy igen alacsony, 43,51%-os volt a részvételi arány, amely azonban nem tekinthető egyedi horvát jelenségnek, az általában jellemző a politikai aktivitásra.²⁷

Daniel Srb, a HSP elnöke a számadatok ismeretében egyenesen megkérdőjelezte a csatlakozás legitimitását, azzal érvelve, hogy a szavazásra jogosultak 71%-a vagy nem vett részt a referendumon, vagy nemmel voksolt, s lényegében a horvát lakosságnak csak mindössze 28%-a mondott igent az integrációra.²⁸

A népszavazás eredményét árnyalják a megyékre lebontott adatok. A legnagyobb támogatottságot Međimurje 75,73%, Brod-Posavina 72,61%, Lika-Senj 70,66%, Požega-Slavonia 70,14%, Varaždin 69,90% és Vukovar-Syrmia 69,02% megyék érték el. A legkevésbé támogatók között van Dubrovnik-Neretva County, where 42,22%, Split-Dalmatia 40,71% és Koprivnica-Križevci 39,02% megye.

JEGYZETEK

1. Az euroszepticismus fogalomhasználat Aleksander Štulhofer munkássága alapján két jelentéstartalommal bír a munkában. Létezik egy elméleti oldala, mely a horvát lakosság Európai Unió iránti bizalmának csökkenését foglalja magába, másrészt egy gyakorlati dimenziója, mely a horvát csatlakozás támogatottságának negatív változásait kíséri végig. A kettő nincs ok-okozati összefüggésben a horvát esetben, mert az uniós bizalom még a kezdeti időszakban is lényegesen alacsonyabb volt, mint a horvát csatlakozás támogatottsága, ráadásul nem is mutat olyan nagy kilengéseket, mint az utóbbi mutatói. – Aleksandar Štulhofer (2006) Euroscepticism in Croatia: On the far side of rationality. In: Katarina Ott (ed.) Croatia Accession to the European Union: the challenges of participation. Friedrich Ebert Stiftung, Zagreb.
2. European Commission (2005) Standard Eurobarometer 63. Spring 2005, National Report Croatia, European Commission (2004) Standard Eurobarometer 62. Autumn 2004, National Report Croatia.
3. European Commission (2005) Standard Eurobarometer 63. Spring 2005, National Report Croatia.
4. Az Eurobarometer közvélemény-kutatása nem minden alkalommal tér ki a további csatlakozások kérdésére. A legutolsó kettő, melyben mind a tagállamok, mind a tagjelöltek nyilatkoztak a horvát csatlakozás fogadtatásáról a 2008 tavaszi, illetve 2010 őszi felmérés volt.
5. European Commission (2010) Standard Eurobarometer 74 Autumn 2010 Public Opinion on the European Union.
6. Dejan Jović Turning nationalists into EU supporters: the case of Croatia.
7. Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji.
8. European Commission (2008a) Standard Eurobarometer 69. Public Opinion on the European Union. European Commission (2008b) Standard Eurobarometer 70. Public Opinion on the European Union.
9. A továbbiakban zárójelben található a támogatók és az ellenzők egymáshoz viszonyított aránya %-ban kifejezve.
10. European Commission (2008c) Standard Eurobarometer 69. Javno mnijenje u Europskoj Uniji. Nacionalni izvještaj Hrvatska.
11. European Commission (2010) Standard Eurobarometer 74 Autumn 2010 Public Opinion on the European Union National Report Croatia, Brussels.
12. European Commission (2010) Standard Eurobarometer 74 Autumn 2010 Public Opinion on the European Union. National Report Croatia, Brussels.
13. European Commission (2011) Standard Eurobarometer 75 Spring 2011 Public Opinion on the European Union National Report Croatia. Brussels.
14. Mislav Bago (16 April 2011). Nakon presude generalima dramatično pala potpora ulasku u EU [EU accession support falls dramatically after the verdict to the generals. Nova TV (Croatia).
15. Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji.
16. Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji.

17. Istraživanje: Rast podrške pristupanju EU <http://www.poslovni.hr/vijesti/istrazivanje-rast-podrške-pristupanju-eu-165356.aspx>.
18. Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji.
19. Klepač Pogrmilović, B., Europeanization of Croatian Political Parties. In: Politička misao, Vol. 47, No. 5, 2010, pp. 96–116.
20. Ustav Republike Hrvatske Narodne Novine. 9 July 2010. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html.
21. Croatian Parliament (2010) Ustav Republike Hrvatske Narodne novine NN 85/2010. <http://www.sabor.hr/fgs.axd?id=16481>.
22. Sabor (2011) Referendum o ulasku u EU nakon potpisivanja pristupnog ugovora. Poslovni dnevnik. 26 November 2011. <http://www.poslovni.hr/vijesti/sabor-referendum-o-ulasku-u-eu-nakon-potpisivanja-pristupnog-ugovora-164782.aspx>
23. Government of Republic of Croatia (2011) Communication strategy aimed at informing the Croatian Public about the European Integration Process of the Republic of Croatia <http://www.mvep.hr/ei/default.asp?ru=255&gl=200302280000013&sid=&jezik=2>)
24. Nikolina Šajn (2012) I službeno POČELA KAMPANJA ZA EU! Pogledajte VIDEO spotove za EU. Pusić: Odlučujemo pripada li Hrvatska i politički Europi *Jutarnji list*. <http://www.jutarnji.hr/vesna-pusic--izadite-na-referendum-i-glasujte-za-eu/997295/>
25. Dejan Jović (2011) Turning nationalists into EU supporters: the case of Croatia. In: Western Balkans and the EU. Paris: Institute for Security Studies, Chaillot Papers June 2011. 33–46.
26. Čak 61 posto građana podržava ulazak u EU [tportal.hr](http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/171660/cak-61-posto-gradana-podrzava-ulazak-u-EU.html). <http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/171660/cak-61-posto-gradana-podrzava-ulazak-u-EU.html>. Referendum prolazi: 60 posto Hrvata za ulazak u EU! Nova TV <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/referendum-prolazi-60-za-ulazak-u-eu.html>; Opala potpora Hrvata ulasku u EU RTL Televizija. <http://www.rtl.hr/vijesti/novosti/opala-potpora-hrvata-ulasku-u-eu/>; Istraživanje o referendumu: Stabilna većina od 55 posto za ulazak Hrvatske u EU [index.hr](http://www.index.hr/vijesti/clanak/istrazivanje-o-referendumu-stabilna-vecina-od-55-posto--za-ulazak-hrvatske-u-eu/592300.aspx). <http://www.index.hr/vijesti/clanak/istrazivanje-o-referendumu-stabilna-vecina-od-55-posto--za-ulazak-hrvatske-u-eu/592300.aspx>; Saznajte tko će glasovati 'ZA' na referendumu o EU! Nova TV <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/saznajte-tko-ce-glasovati-za-na-referendumu.html>; Izbori 2011. – Crobarometar: Kampanja nikome nije donijela ništa Nova TV <http://odluka2011.dnevnik.hr/clanak/vijesti/izbori-2011-crobarometar-kampanja-nikome-nije-donijela-nista.html>.
27. Službeni nepotpuni rezultati državnog referenduma State Election Committee. <http://www.izbori.hr/2012Referendum/rezultati/rezultati.html>.
28. Srb: Građani na referendumu iskazali nepovjerenje prema vlasti. *Vjesnik*. 23 January 2012. <http://www.vjesnik.hr/Article.aspx?ID=100E6B49-E162-4F51-AFA4-822EC8F49318>

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aleksandar Štulhofer (2006) Euroscepticism in Croatia: On the far side of rationality. In: Katarina Ott (ed.) Croatia Accession to the European Union: the challenges of participation. Friedrich Ebert Stiftung, Zagreb.
- Čak 61 posto građana podržava ulazak u EU [tportal.hr](http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/171660/cak-61-posto-gradana-podrzava-ulazak-u-EU.html). <http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/171660/cak-61-posto-gradana-podrzava-ulazak-u-EU.html>.
- Croatian Parliament (2010) Ustav Republike Hrvatske Narodne novine NN 85/2010. <http://www.sabor.hr/fgs.axd?id=16481>.
- Dejan Jović (2011) Turning nationalists into EU supporters: the case of Croatia. In: Western Balkans and the EU. Paris: Institute for Security Studies, Chaillot Papers June 2011. 33–46.
- European Commission (2005) Standard Eurobarometer 63. Spring 2005, National Report Croatia
- European Commission (2004) Standard Eurobarometer 62. Autumn 2004, National Report Croatia.
- European Commission (2005) Standard Eurobarometer 63. Spring 2005, National Report Croatia.
- European Commission (2008a) Standard Eurobarometer 69. Public Opinion on the European Union.
- European Commission (2008b) Standard Eurobarometer 70. Public Opinion on the European Union.

- European Commission (2008c) Standard Eurobarometer 69. Javno mnijenje u Europskoj Uniji. Nacionalni izvještaj Hrvatska.
- European Commission (2010) Standard Eurobarometer 74 Autumn 2010 Public Opinion on the European Union. National Report Croatia, Brussels.
- European Commission (2011) Standard Eurobarometer 75 Spring 2011 Public Opinion on the European Union National Report Croatia. Brussels.
- Government of Republic of Croatia (2011) Communication strategy aimed at informing the Croatian Public about the European Integration Process of the Republic of Croatia <http://www.mvep.hr/ei/default.asp?ru=255&gl=200302280000013&sid=&jezik=2>).
- Ipsos Plus (2011) Stavovi hrvatski građana prema priključenju Europskoj uniji.
- Istraživanje: Rast podrške pristupanju EU <http://www.poslovni.hr/vijesti/istrazivanje-rast-podrske-pristupanju-eu-165356.aspx>.
- Istraživanje o referendumu: Stabilna većina od 55 posto za ulazak Hrvatske u EU [index.hr. http://www.index.hr/vijesti/clanak/istrazivanje-o-referendumu-stabilna-vecina-od-55-posto--za-ulazak-hrvatske-u-eu/592300.aspx](http://www.index.hr/vijesti/clanak/istrazivanje-o-referendumu-stabilna-vecina-od-55-posto--za-ulazak-hrvatske-u-eu/592300.aspx).
- Izbori 2011. – Crobarometar: Kampanja nikome nije donijela ništa Nova TV <http://odluka2011.dnevnik.hr/clanak/vijesti/izbori-2011-crobarometar-kampanja-nikome-nije-donijela-nista.html>.
- Klepač Pogrmilović, B., Europeanization of Croatian Political Parties. In: Politička misao, Vol. 47, No. 5, 2010, pp. 96–116.
- Mislav Bago (2011). Nakon presude generalima dramatično pala potpora ulasku u EU [EU accession support falls dramatically after the verdict to the generals. Nova TV (Croatia).
- Nikolina Šajn (2012) I službeno POČELA KAMPANJA ZA EU! Pogledajte VIDEO spotove za EU. Pusić: Odlučujemo pripada li Hrvatska i politički Europi *Jutarnji list*. <http://www.jutarnji.hr/vesna-pusic--izadite-na-referendum-i-glasujte-za-eu/997295/>
- Opala potpora Hrvata ulasku u EU RTL Televizija. <http://www.rtl.hr/vijesti/novosti/opala-potpورا-hrvata-ulasku-u-eu/>.
- Referendum prolazi: 60 posto Hrvata za ulazak u EU! Nova TV <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/referendum-prolazi-60-za-ulazak-u-eu.html>.
- Sabor (2011) Referendum o ulasku u EU nakon potpisivanja pristupnog ugovora. Poslovni dnevnik. 26 November 2011. <http://www.poslovni.hr/vijesti/sabor-referendum-o-ulasku-u-eu-nakon-potpisivanja-pristupnog-ugovora-164782.aspx>.
- Saznajte tko će glasovati 'ZA' na referendumu o EU! Nova TV <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/saznajte-tko-ce-glasovati-za-na-referendumu.html>.
- Službeni nepotpuni rezultati državnog referenduma State Election Committee. <http://www.izbori.hr/2012Referendum/rezultati/rezultati.html>.
- Srb: Građani na referendumu iskazali nepovjerenje prema vlasti. *Vjesnik*. 23 January 2012. <http://www.vjesnik.hr/Article.aspx?ID=100E6B49-E162-4F51-AFA4-822EC8F49318>.
- Ustav Republike Hrvatske Narodne Novine. 9 July 2010. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html.

DR. BALI LÓRÁNT*–HEGEDÚSNÉ BARANYAI NÓRA**

A HARKÁNYI FOLYAMAT, AVAGY A HORVÁT–MAGYAR HATÁRON ÁTNYÚLÓ TERVEZÉS HAJNALA

THE HARKÁNY PROCESS, OR THE DAWN OF THE CROATIAN– HUNGARIAN CROSS-BORDER PLANNING

ABSTRACT

After the regime change, the Yugoslav civil war significantly slowed the building of official relations of the Croatian-Hungarian border and local municipal. Only after the turn of the millennium was the possibility created for a common design for laying the foundations. On the 25th of August 2000 was the first meeting held, which was followed by later more. The main objective was the preparation for drawing down the resources of the Croatian-Hungarian Pilot Small Projects Fund. The first joint program proved to be successful. The Croatian–Hungarian cross-border cooperation development is highly influenced by the availability of financial resources. Correlating with the deepening of EU's relations Croatia and our country the amount of available financial tools have increased, offering many new opportunities for the convergence of border areas, as evidenced by the number and diversity of the winning projects. The Hungary-Croatia Pilot Phare Small Projects Fund was characterized by the economic cohesion of the weak border region, the exploration of further cooperation opportunities, and the development of proposals.

1. Horvátország részvétele az előcsatlakozási programokban

A horvát politikai és gazdasági elitben már a daytoni egyezmény megkötése után megfogalmazódott az EU csatlakozás igénye. Ivo Sanader szerint: Félre kell tenni az EU-szkepticizmust, a berlini fal leomlása, a kétpólusú világ megszűnése után Horvátországnak szükséges, akár függetlensége részleges feladásával is csatlakozni az Európai Unióhoz. A hasonló nagyságú országokban (Írország, Finnország, Portugália, Görögország) jelentős gazdasági fejlődést hozott az uniós csatlakozás.¹

Az EU valójában csak a maastrichti egyezmény érvénybe lépése után tudott hatékonyabban fellépni Délkelet-Európa biztonsága és integrálása érdekében, csak az erős demokráciákat volt hajlandó támogatni az unióba vezető úton. Ezt az elvet felismerve cselekedtek a 2000-től napjainkig hivatalban lévő horvát kormányok. Az alkotmány módosításával egy „félelnöki” rendszert hoztak létre, a parlament szerepének erősítésével. Új alapokra helyezték szomszédságpolitikájukat a volt jugoszláv tagállamokkal, ennek jelentős ösztönzője volt az, hogy az integráció előfeltétele lett a volt háborús felek békés együttműködésre való törekvése. Minden probléma és külpolitikai eszmefuttatás ellenére az EU számára fontossá vált a horvát csatlakozás. Úgy tűnik, hogy a mindenkori horvát vezetés ezt felismerve az Unió érdekeinek és kívánalmainak megfelelő, vagy legalább ahhoz közelítő politikát igyekszik kialakítani.

* PhD, egyetemi tanársegéd, Pannon Egyetem Georgikon Kar Vállalatökonómiai és Vidékfejlesztési Tanszék, Keszthely.

** PhD, adjunktus Pannon Egyetem Georgikon Kar Gazdaságmódszertani Tanszék.

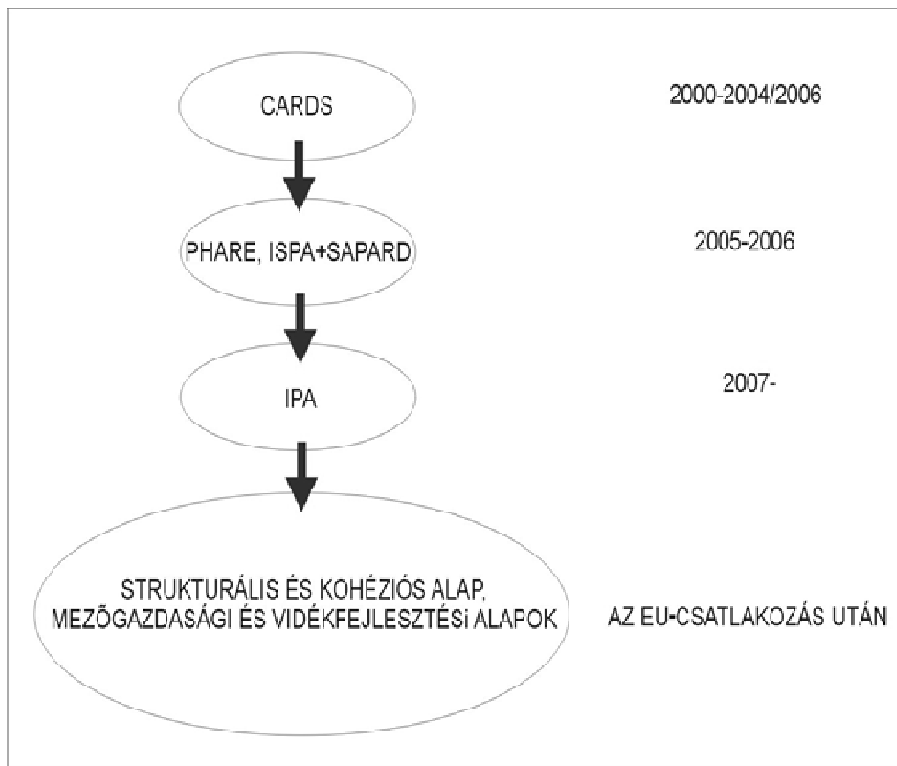
Horvátország felvétele az Európai Unióba fontos stratégiai cél, mert jelentős biztosítékot nyújt a Nyugat-Balkán középtávú stabilizációja szempontjából. A jövőbeni EU tag Horvátország, mint „geopolitikai stabilizátor” fog hatni a térségre. Szerbia politikailag részleges instabilitást mutat, a területi revízióban és az agresszív szomszédságpolitikában érdekelt nacionalista erők többször is résztvevői a demokratikus úton hatalomra jutott szerb kormányoknak. Az ország nehezen tud szembenézni azzal, hogy folyamatos területveszteségek érik, emiatt jelentős állami és társadalmi deficit érezhető. Bosznia-Hercegovina belső egysége és határainak állandósága instabil, jelenleg a főmegbízott intézménye biztosítja csak az állam működését. E folyamatok jelentősen terhelik a politikai földrajzi értelemben egységes országnak nehezen tekinthető Bosznia-Hercegovinában zajló belpolitikai és nemzetiség politikai eseményeket. Így mindenképpen fontos egy uniós tag jelenléte a szomszédságban, amely erősítheti a Balkán-félsziget stabilitását. Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal együtt a demokratikus államok „satujába” szoríthatja Bosznia és Hercegovinát, és ösztönzi Szerbia uniós közeledési szándékának az erősödését.

A Nyugat-Balkán stabilitásának megőrzése és helyreállítása érdekében indította el az Európai Bizottság 2000 decemberében a CARDS programot, amellyel nyilvánvalóan demonstrálta, hogy pénzeszközöket sem sajnálva érdeke a térség biztonságának, békéjének megőrzése. Ennek célja az, hogy a nyugat-balkáni országoknak segítséget nyújtson a regionális problémáik megoldásában és a gazdasági és politikai rendszerük megreformálásában. Az intézkedés szándéka, hogy elősegítse a régió államai közötti társadalmi-gazdasági együttműködések újbóli kialakítását, elmélyítést. E célkitűzést a Stabilizációs és Társulási Folyamat fektette le.

A SAP gyakorlatilag egy stratégia, amelyben az EU együttműködik a térség államaival, hogy a megszabott feltételeket teljesítésével megnyissa számukra a lehetőség a csatlakozásra. Ennek keretében Stabilizációs és Társulási Szerződéseket kötött a nyugat-balkáni régió államaival, amelyek a politikai együttműködést teremtik meg az EU és az érintett államok között. Ennek operatív leképeződéseként jött létre a CARDS, amely lehetőséget nyújt arra, hogy támogassa ezeket az országokat céljaik elérésében. 2000. március 29-én Brüsszelben tartott „donor” konferencián a térség számára 1,8 milliárd euró támogatást ítélték oda.²

Mielőtt Horvátország belépett volna a csatlakozásra várók csoportjába, csak a CARDS állt a rendelkezésre. A teljes hozzáférési jogosultságot 2002. március 27-én kapta meg, miután megszületett a keretegyezmény a programban való részvételtől. A 2002–2004 közötti időszakban összesen 260 millió euró került felhasználásra. Miután 2004 júniusában belépett a csatlakozásra várók csoportjába, az Európai Bizottság döntése alapján még az év október 6-ától három előcsatlakozási alap használatára kapott jogosultságot: PHARE, ISPA, SAPARD (1. ábra.). A fejlesztési összegek felhasználásának azonban elengedhetetlen feltétele volt a stratégiai tervezés. A horvát kormány az elvárásoknak megfelelően el is készítette a csatlakozási tárgyalások megkezdéséig szükséges operatív lépések pénzügyi tervét, és megkezdte a rendelkezésére bocsátott előcsatlakozási alapok felhasználását. A 2005-ös évben a PHARE révén csaknem 80 millió, az ISPA segítségével pedig 25 millió euró támogatás került kifizetésre. A 2006-os év folyamán az előcsatlakozást segítő források tovább bővültek, a PHARE-ből 25 millió, a ISPA-ból 35 millió a ténylegesen megnyíló SAPARD-ból pedig 25 millió euró került felhasználásra.³

A 2005–2006-os időszakban a következő pénzeszközöket hívta le Horvátország: PHARE 160 millió euró, ISPA 60 millió euró, SAPARD 25 millió euró. A 2007–2013-as költségvetési időszakban pedig összesen 920 millió euró IPA forrás áll az ország rendelkezésére valamennyi határszakaszt illetően, amelyek elsősorban a regionális különbségek mérséklésére, határon átnyúló együttműködésre, humánerőforrás és turizmus fejlesztésre, valamint a rurális területek felzárkóztatására fordítottak, illetve fordíthatók.⁴

1. ábra. A Horvátország számára elérhető EU-források**Figure 1. The availability of EU funds for Croatia**

Forrás: Novota S.–Vlašić I.–Velinova R.–Geratilev K.–Borissova O. (2009): Europski fondovi za hrvatske projekte. Priručnik o finansijskoj suradnji i programima koji u Hrvatskoj podupire Europska unija. Središnji državni ured za razvoj strategiju i koordinaciju fondova Europske unije. Zagreb. 217 old.

2. A közös tervezés kezdetei

A 2000 januári horvát választások eredménye kedvezően hatottak déli szomszédunk megítélésére az Európai Unióban. A csatlakozási tárgyalások megkezdését megelőző átvilágítás hosszú volta miatt, csak 2005-ben kezdhették meg az integrációs folyamatot. Ennek ellenére már 2003-ban hozzáférhetővé váltak bizonyos források a határon átnyúló kapcsolatok elmélyítésére a „Magyarország-Horvátország Kísérleti Kisprojekt Alap 2003” keretében. Ahhoz, hogy ebből az alaphoz minél több sikeres pályázat valósuljon meg, szükség volt a magyar és a horvát önkormányzatok rendszeres találkozóira, megbeszéléseire, a közös tervezésre. Ez a „harkányi folyamat” néven került be a szakmai köztudatba.

Az első találkozóra Harkányban került sor 2000. augusztus 25-én Eszék-Baranya, Baranya, Verőce-Podravka, Somogy, Kapronca-Körös, Zala és Muraköz megyék vezetőinek részvételével. A felek tájékoztak az eddigi kétoldalú határ menti együttműködésekről, azok tapasztalatairól és arra a megállapításra jutottak, hogy azokat a barátság, a fejlődésre való igény jellemzi. A találkozón megjelent a Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának és a Horvát Köztársaság EU Integrációs Minisztériumának egy-egy képviselője is, akik beszámoltak a horvát-magyar államközi kapcsolatok helyzetéről. A résztvevők úgy vélték, hogy a kapcsolatokban érdekelt határ menti megyék jól haladnak az EU csatlakozásra való felkészülésben. A pozitív változások következtében egyre nagyobb lett az igény a Duna–Dráva–Száva Euroregionális Együttműködés tapasztalataira építve, azok továbbfejlesztése

mellett a horvát–magyar határ menti megyék együttes erőfeszítéseit növelni a lehetőségek minél sikeresebb kiaknázása érdekében. Az alábbi területeken tartották a legfontosabbnak a közös fejlesztési programok kidolgozását:⁵

- regionális tervezés,
- a határ menti műszaki infrastruktúra fejlesztése,
- gazdaságfejlesztés, különös tekintettel a turizmusra és a technológiai, kutatási fejlesztésre,
- humán erőforrás-fejlesztés,
- környezet- és természetvédelem.

A kidolgozandó projektek megvalósítása érdekében az érintettek kezdeményezték a kormányoknál és az Európai Unió Bizottságánál egy komplex együttműködési program (Cross-Border Cooperation) minél előbbi megnyitását. A találkozó legfontosabb célja gyakorlatilag megvalósult, elkezdődött egy, az önkormányzatok által generált, és az igényeikhez igazodó stratégiai tervezés. Megállapodást kötöttek, hogy negyedévente találkoznak, és egyeztetéseket folytatnak. A közös programok kialakítását segítő egymás rendelkezésére bocsátották saját regionális fejlesztési dokumentumaikat, és javaslatok születtek a programok koordinációjával kapcsolatos tevékenységekről is. Létrehoztak egy CBC program előkészítő munkacsoportot, amelyben a szervezés oroszánrészét a Baranya Megyei Önkormányzat vállalta fel.

A következő találkozóra Zágrábban került sor 2001. augusztus 3-án. Horvát részről az Európai Integrációs Minisztérium államtitkára és egy munkatársa, magyar részről pedig a Miniszterelnöki Hivatal Segélykoordinációs Titkárságának főosztályvezetője és osztályvezetője, a Nyugat-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség, a Váti Kht. Nyugat-Dunántúli Zalaegerszegi Regionális Irodájának vezetője, valamint a Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség ügyvezető igazgatója és projektmenedzsere jelent meg.

Az elsődlegesen megvitatandó kérdések között szerepelt a CARDS, az EU nyugat-balkáni segélyprogramja. Jelentős finanszírozási problémaként merült fel, hogy az Unió nem kívánta, hogy a CARDS országok CBC projekteket működtessenek. A horvátok Brüsszelnek jelezték, hogy ők fontos szerepet tulajdonítanak annak, hogy a CBC keretében együttműködhessenek Szlovéniával és Magyarországgal. Meg kell említenem, hogy a CARDS program keretében is már voltak a határszakaszok integrált fejlesztésére fordítható összegek. A 2002–2004-es időszakra 170 millió euró állt rendelkezésre, ebből hozzávetőlegesen 1,7 millió euró volt a határ menti együttműködésre, mint rész célra fordítható összeg. Az üzleti infrastruktúra (műszaki tervek, megvalósíthatósági tanulmányok készítése), emberi erőforrások (munkavállalói, vállalkozói készségek fejlesztése), civil társadalom, és a kormányzati hatáskörön kívül működő szervek támogatására lehetett felhasználni.

A közös tervezés következő fontos állomása 2001. szeptember 1-jén Sellye volt. Az összejövetelt vezető Baranya Megyei Közgyűlés elnöke a pénzügyi gondokra hívta fel a figyelmet, azonban ettől függetlenül az együttműködő felek konkrét projektekként töltötték meg az együttműködési dokumentumokat.

Clive Rumbold, az Európai Bizottság budapesti delegációjának tagja részletes tájékoztatást adott az INTERREG programmal kapcsolatos legújabb szabályozásokról. Az eredeti „1998-as szabályozás értelmében a határon átívelő együttműködés finanszírozása csak az EU-val határos országok és a tagjelölt államok közötti határokon vonatkozott. Az INTERREG programot már kiterjesztették a tagjelöltekre és a szomszédokra... is”.⁶ Az EU és a Magyar Kormány is sürgette a tervezés felgyorsítását és a regionális fejlesztési intézményekkel való kapcsolattartás elmélyítését. A Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség 2001. október 31-ére elkészítette a közös programozási dokumentumot, amely a következő prioritásokat tartalmazta:

- gazdasági együttműködés,
- munkaerőpiaci együttműködés,
- felsőoktatási együttműködés,
- természet- és környezetvédelem.

A programozási dokumentum elkészülte előtt a sellyei összejëövetelen is már több projektjavaslat született. Az alábbiakban a javaslattevő szervezetek szerint csoportosítva mutatom be az elképzeléseket.⁷

Javaslattevő: Kapronca-Körös megye

- közúti határátkelő létesítése Botovo és Gyékényes között,
- Legrad-Őrtilos és a Ferdinandovac-Vízvár határátkelő technikai megvalósítása,
- ipari vásárokon való kölcsönös megjelenés,
- a Dráva hajózhatóvá tétele a Ždalice torkolatig,
- regionális légikikötők és a DDSZE vasútvonalainak fejlesztése,
- víz- és a természetvédelem, geotermális és alternatív energiaforrások használata,
- levegővédelmi informatikai rendszer felállítása.

Javaslattevő: Kopácsi Rét Nemzeti Park

- tudományos kutatóépület létesítése a Kopácsi Rét Nemzeti Parkban,
- GIS figyelőrendszer kiépítése,
- Habsburg Izabella képeinek kiállítása,
- Kopácsi-rét monográfia összeállítása.

Javaslattevő: Mohács Városi Önkormányzat

- logisztikai központ és kikötőfejlesztés,
- vámszabad terület létrehozása,
- regionális kerékpárutak fejlesztése,
- jachtkikötő,
- turisztikai termékek koordinált fejlesztése.

Javaslattevő: Polgármesteri Hivatal, Vajszló

- híd építése Zalátánál,
- termelési és feldolgozó rendszerek kialakítása,
- falusi turizmus fejlesztése.

Javaslattevő: Kutatás, felsőoktatás munkacsoport

- a jövőbeli közös kutatásokat segítő adatbázisok létrehozása,
- kisebbségi és környezetvédelmi kutatások,
- nyelvi képzés a tanárok és a gazdasági szakemberek számára,
- oktatók, hallgatók, kutatók cseréje,
- posztgraduális képzés a horvát és a magyar gazdasági szakemberek számára,
- határ menti fejlesztési szimpózium elindítása,
- a rendszeres kommunikációs kapcsolatok kialakítása.

Javaslattevő: Természet- és környezetvédelem munkacsoport

- a természetvédelmi kezelési tervek és a gyakorlati kezdeményezések összehangolása,
- hatósági, szakhatósági munkák egyeztetése,
- közös kiadványok, kiállítások,

- közös programok kidolgozása az őshonos és veszélyeztetett fajok megőrzésére,
- oktatási programok és turisztikai programok létrehozása,
- térinformatikai programok fejlesztése a közös adatbázisok kezelésére.

Javaslattevő: horvát–magyar határ menti megyék vezetőinek találkozója, infrastruktúra területén generált javaslatok:

- határátkelők korszerűsítése,
- közúthálózat fejlesztés (Szigetvár–Révfülöp–Sopje, a 67-es út meghosszabbítása),
- az Vinkovci–Eszék–Pécs vasútvonal korszerűsítése,
- a légi és a vízi közlekedés feltételeinek javítása,
- gyógyturizmus fejlesztése (Harkány, Bizovac)
- borturizmus (fehér- és vörösborút kialakítása a Báni-hegyek bevonásával),
- öko- és etnoturizmus,
- közös ipari park kialakítása (Belišće–Beremend–Beli Manastir térségében).

3. Konklúziók

A javaslatlétételekből jól látszik, hogy az önkormányzatoknál jelentős igény jelentkezett a Horvátországba irányuló kapcsolatok fejlesztésére. A legtöbb elképzelés a közlekedési hálózat minőségi és mennyiségi fejlesztésével kapcsolatban fogalmazódott meg. Ezek azonban elvonatkoztathatóak a határ menti és a határon átnyúló kapcsolatok kizárólagos problémáitól, a többségük egy-egy határ menti önkormányzat elképzelésein alapul. Nagy valószínűséggel a forráshiánnyal magyarázható, hogy ezekből a programokból kívánták a szükséges beruházásokat megvalósítani. Ha megfigyeljük a találkozók időpontjainak ütemezését, akkor jól láthatjuk, hogy 2002-re az első kisprojekt alap adta források hozzáférhetővé válása időpontjára már megszülettek a konkrét elképzelések.

A projekttervekből csak kizárólag azok valósultak meg, amelyek a legkevesebb kooperációt, vagy csak a szomszédos fél passzív, esetleg adminisztratív részvételét igényelték. Ezek közül is elenyésző volt a határ menti területeket érintőek aránya, néhány határon átnyúló kooperációt kimerítő elképzelés valósult meg. Ezek többnyire a humán erőforrás, a környezetvédelem és az oktatás területén hasznosultak.

JEGYZETEK

1. Sanader, Ivo (2000): Hrvatska u međunarodnim odnosima 1990-2000. Golden Marketing. Zagreb. 284. old.
2. Kerim, Srđan (2007): Balkan, Europa i UN. Mostovi prema budućnosti. Prometej. Zagreb. 271. old.
3. Balaković, Andreja (2005): Hrvatska u pretprištupnim programima Europske unije. In: Vukadinović, Radovan (szerk.) Međunarodne studije. 2005/5. szám. 33–47. old.
4. Novota S.–Vlašić I.–Velinova R.–Geratilev K.–Borissova O. (2009): Europski fondovi za hrvatske projekte. Priručnik o financiskoj suradnji i programima koji u Hrvatskoj podupire Europska unija. Središnji državni ured za razvoj strategiju i koordinaciju fondova Europske unije. Zagreb. 217 old.
5. Pörös Béla (2000): „Határok nélkül”. A horvát–magyar határmenti együttműködés fejlesztésének lehetőségei az európai integrációs felkészülés tükrében. (munkaanyag a Baranya Megyei Közgyűlés számára) 4. old.
6. Kedves Tibor (2001): A harkányi folyamat. Horvátországi Magyarság 2001/ 8–9. szám. 25. old.
7. Kedves Tibor (2001): A harkányi folyamat. Horvátországi Magyarság 2001/ 8–9. szám. 26–29. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balaković, Andreja (2005): Hrvatska u pretpristupnim programima Europske unije. In. Vukadinović, Radovan (szerk.) Međunarodne studije. 2005/5. szám. 33–47.old.
- Kerim, Srđan (2007): Balkan, Europa i UN. Mostovi prema budućnosti. Prometej. Zagreb. 271. old.
- Kedves Tibor (2001): A harkányi folyamat. Horvátországi Magyarország 2001/ 8–9. szám. 22–29. old.
- Novota S.–Vlašić I.–Velinova R.–Geratilev K.–Borissova O. (2009): Europski fondovi za hrvatske projekte. Priručnik o financiskoj suradnji i programima koji u Hrvatskoj podupire Europska unija. Središnji državni ured za razvoj strategiju i koordinaciju fondova Europske unije. Zagreb. 217 old.
- Pörös Béla (2000): „Határok nélkül”. A horvát–magyar határmenti együttműködés fejlesztésének lehetőségei az európai integrációs felkészülés tükrében. (munkaanyag a Baranya Megyei Közgyűlés számára) 4. old.
- Sanader, Ivo (2000): Hrvatska u međunarodnim odnosima 1990–2000. Golden Marketing. Zagreb. 284. old.

Soós Edit*

AZ EGTC ALAPÍTÁS KIHÍVÁSAI A HÁRMASHATÁR TÉRSÉGÉBEN. A BANAT-TRIPLEX CONFINIUM EGTC

CHALLENGES OF ESTABLISHING AN EGTC IN THE TRIPLE BORDER AREA. THE CASE OF BANAT-TRIPLEX CONFINIUM EGTC

ABSTRACT

The European Union created an opportunity for members to establish EGTCs, bodies with legal personality in 2006 to facilitate the cooperation of national, local and regional players and the efficient use of Union's resources. Revision process of the EGTC Regulation (1082/2006/EC) gives an opportunity to examine the conditions for elaboration of development and codification propositions of EGTCs on the formation of Banat-Triplex Confinium with Hungary and Romania full membership, Serbia as observer member, and to give a new legal bases

The criteria for approval by national authorities are specified, a simplification of procedures and a limited time for examination proposed. Hungarian experience from the setting up of EGTC shows the three month period for approval by a Member State has rarely been respected.

Bevezetés

Magyarország 2004. évi Európai Unióhoz csatlakozásával a Kárpát-medencei magyarság döntő többsége ugyanazon politikai, jogi és gazdasági közösség részévé vált. A magyar–román–szerb hármashatártérsséggel szomszédos országok közül Románia 2007-ben lett az Európai Unió tagállama. Szerbiával az Unió 2008. április 29-én írta alá a majdani EU-tagság előfeltételének számító Stabilizációs és Társulási Megállapodást. A Megállapodás tagállami ratifikációja 2010 júniusában vette kezdetét, és a 2011. év végére várható a megállapodás hatályba lépése.

Magyarország csatlakozását követően időszerű annak vizsgálata, hogyan lehet az Európai Unió adta lehetőségeket minél nagyobb mértékben kamatoztatni a nemzetpolitikában?

A határon túli magyarság érdekeire fókuszáló nemzetpolitikai célok megvalósulását a megváltozott külső körülmények is befolyásolják. A 2007. január 1-jei bővítés következtében a korábban határokkal elválasztott magyarság 95%-a ma már az EU területén él, így a kisebbségpolitika új dimenzióba került. Az elkövetkező években ezért kiemelt figyelmet kell fordítani az EU-hoz néhány éven belül még nem csatlakozó Szerbia – és Ukrajna – magyarlakta területeire. Az EU tagjaként Magyarország stratégiai célja, hogy hosszabb távon az egész Kárpát-medencei magyarság része legyen az Uniónak. A határon átnyúló együttműködések, a jószomszédi kapcsolatok alakításában az utóbbi években előtérbe kerülnek a helyi és regionális szereplők. A magyar kormány támogatja a települések, kistérségek, régiók határ menti együttműködéseit. Az együttműködési keretek elősegítik a Kárpát-medencében korábban természetes egységet képező régiók, vonzáskörzetek újraeleddését, lehetővé teszik a határ menti területek, települések közötti kapcsolatok szorosabbá tételét.

* PhD, egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Politológiai Tanszék.

Magyarország külső uniós határain elhelyezkedő régiókra jelentős szerep hárul a fejlődésben elmaradt, periferikus, határ menti térségek integrálásában. Ugyanakkor számolni lehet azzal is, hogy – részben a schengeni acquis miatt – átmenetileg újból megerősödik a határok elválasztó szerepe, ami kihat a szomszédsági kapcsolatok alakulására és az anyaország határain túl élő magyarságra egyaránt.

Mi az önkormányzatok, a szubnacionális dimenzió lehetséges jövőbeni szerepe a nemzetpolitika formálásában a hármashatár térségében?

A határon átnyúló együttműködési keretek elősegítik a Kárpát-medencében korábban természetes egységet képező régiók, vonzáskörzetek újraéledését, lehetővé teszik a határ menti területek, települések közötti kapcsolatok szorosabbá tételét.

A határok megléte jelenleg gazdaságilag, társadalmilag és kulturálisan elválasztja egymástól a határ menti közösségeket. Az együttműködések feladata egyeztetni a kormányzati és térségi érdekeket, biztosítani a régión belül a térségi szereplők közötti koordinációt, a szomszédos hatóságok között a határokon átnyúló gazdasági és szociális centrumok kialakítását, és megteremteni a fenntartható területi fejlődést.

A határ menti együttműködés hozzáadott értéket teremt, elősegítve a nemzeti külső és belső partnerségek mélyítését. Vertikálisan az önkormányzatok és a központi kormány, horizontálisan az önkormányzatok és a gazdasági és szociális partnerek, a köz- és magán-szféra (PPP), valamint a civil társadalom közötti társadalmi párbeszéd keretében erősíteni kell a partnerség gyakorlatát. Mindezek megvalósításához néhány feltétel teljesülése elengedhetetlenül szükséges:

- a helyi önkormányzatoknak jogosultsága legyen határokon túli egyezmények megkötésére más önkormányzatokkal,
- jogosultak legyenek közös tanácskozó és végrehajtó testületek létrehozására, a határon átnyúló együttműködések intézményesülési feltételeinek a megteremtésére,
- a helyi hatóságok közötti határ menti együttműködés jogi keretének kialakítására, amelyre az uniós, nemzeti, helyi támogatások, pénzügyi programok és tevékenységek épülhetnek.

Az EU tagállamainak egyes határrégiói régóta érdekeltek voltak egy olyan új európai eszköz létrehozásában, amely lehetővé teszi számukra a határrégiókkal való rugalmas, a központi államigazgatásokkal és a kormányokkal szemben pedig a nagyfokú önállóságot biztosító együttműködést, amelyen belül saját jogintézmény keretében alakíthatják szomszédsági kapcsolataikat, alapíthatnak közös intézményeket.

A határ menti együttműködés új jogi, intézményi eszköze – európai területi együttműködési csoportosulás (EGTC)

Az európai helyi és regionális önkormányzatok közötti, határokon átívelő együttműködés jelentős politikai és jogi elismerést kapott a 2007–2013-as költségvetési időszakban. A területi kohézió a gazdasági és társadalmi kohézió mellett az egyik új, kiemelt fontosságú céllá vált a felhasználható kohéziós politikai forrásokra vonatkozó jogalkotási csomagban. A kohéziós politika Európai területi együttműködésre vonatkozó célkitűzésével összefüggésben kiemelendő az Európai Parlament és a Tanács 2006. július 5-i 1082/2006/EK rendelete az európai területi együttműködési csoportosulásról (továbbiakban: EGTC rendelet), amely a 2007–2013 közötti időszakban a határon átnyúló együttműködések intézményesülési folyamatának elősegítése céljával került elfogadásra.¹

Az EGTC létrehozásával az Európai Unió új jogintézményt, jogi személyiséggel rendelkező „európai” társasági jogi formát teremtett. Az EGTC mint új társasági jogi eszköz

olyan joghézagot kíván betölteni, ami a határon átnyúló együttműködések rendszerét mind-
eddig akadályozta, ugyanis az EU valamennyi tagállamában közvetlenül hatályos és al-
kalmazandó.

Az EGTC a helyi, nemzeti szereplők határon átnyúló együttműködéseinek kíván szabá-
lyozott keretet, jogi személyiséget és jogképességet adni, kiküszöbölve ezzel az eltérő tag-
állami szabályozás miatt fennálló nehézségeket.²

A rendeletet a tagállamokban 2007. augusztus 1-jétől kell alkalmazni, tehát a vonatkozó
nemzeti jogszabályok kialakítását eddig kellett megalkotni. A Magyarországon bejegyzés-
re kerülő határ menti együttműködéseknek két fő jogforrást kell figyelembe venni: az
Európai Unió jogalkotását és Magyar Országgyűlés által 2007. június 25-én elfogadott, az
európai területi együttműködési csoportosulásról szóló 2007. évi XCIX. törvényt,³ ami
2007. augusztus 1-jén lépett hatályba. Románia 2007. november 12-én szintén elfogadta a
rendelet végrehajtásához szükséges szabályokat.

Az EGTC lehetőséget jelent a csoportosulás tagjainak, hogy az együttműködő felek
egységes európai struktúra keretei között pályázzanak uniós támogatásokért. Az EGTC
olyan jogi személyiséggel rendelkező intézményi forma,⁴ amely a jogi személyeknek biz-
tosított legteljesebb jogképességgel rendelkezik. Ingó és ingatlan vagyont szerezhethet vagy
azzal rendelkezhet, és személyzetet foglalkoztathat, valamint bíróság előtt eljárhat.⁵

Az EGTC rendelet figyelembe veszi a szubszidiaritás és az arányosság elvét,⁶ úgy ala-
kítja a szabályozási kereteket, hogy közben tiszteletben tartja valamennyi tagállam alkot-
mányos rendjét. Ezzel a tagállamokra bízta a nemzeti végrehajtási szabályok megalkotását,
hogy minden együttműködés esetében a tagállami jogrendhez leginkább igazodó, lehető-
leg hatékonyabb intézményi struktúrával rendelkező EGTC jöhessen létre.⁷

A csoportosulás tagjai lehetnek tagállamok mellett regionális hatóságok, helyi hatósá-
gok, valamint bizonyos közjogi intézmények, illetve ezek egyikébe vagy közülük többbe
tartozó szervezetekből álló társulások, ha azok legalább két tagállam területén helyezked-
nek el.⁸

Az új jogi eszköz, az EGTC meg tudja oldani a határok lebontását? Az EGTC rendelet
politikai jelentőséggel bír. Az első olyan példa az EU szabályozásában, amikor egy rende-
let speciális jogokat biztosít a különböző tagállamok helyi, regionális és nemzeti közjogi
intézményeinek, illetve ezekbe tartozó társulásoknak, ha azok legalább két tagállam terüle-
tén helyezkednek el, hogy egyesített struktúrát hozhassanak létre a hatékonyabb együttmü-
ködés érdekében. A decentralizált kormányzás eszköze, hozzájárul a regionális és helyi
szinten megvalósított határon átnyúló együttműködések minőségi fejlesztéséhez.

A szervezet minden tagállamban a nemzeti jogszabályok által a jogi személyek esetében el-
ismert legkiterjedtebb jogképességgel rendelkezik. Az EGTC-t felruházzák azzal a képesség-
gel, hogy tagjai – vagyis a tagállamok, helyi és regionális hatóságok – nevében eljárjon. A
ráruházott feladatokat a tagoknak egy európai területi együttműködési egyezmény keretében
kell megállapítaniuk, majd az egyezmény alapján elfogadják az EGTC alapokmányait.

Az EGTC előnye, hogy az egységes jogi személyiség és a székhely szerint meghatáro-
zott, a határ mindkét oldalán közösen alkalmazandó jog egyetlen közös intézmény létreho-
zását teszi lehetővé, ahol a tükörszervezetek egymás melletti működtetése kiküszöbölhető.

A 2007–2013-as költségvetési időszakban az Európai Unió eltérő forrásokból finanszí-
rozza a belső és külső határszakaszok határ menti együttműködéseit. Az Európai területi
együttműködés célja, hogy közös helyi és regionális kezdeményezések révén tovább erő-
södjön a határokon átnyúló együttműködés a belső határok mentén. Az EGTC-t a Struktú-
rális Alapok rendszerén belül alapvetően az Európai területi együttműködési célkitűzés
támogatására dolgozták ki, de a területi csoportosulásról szóló rendelet a kohéziós politi-
kán, sőt, az uniós finanszírozás keretein kívüli alkalmazást sem zárja ki.

Az EGTC költségvetésére és pénzügyi felelősségére vonatkozó szabályokat a rendelet 11–12. cikke rendezi, melynek alapján főszabály szerint a csoportosulás felelős mindenemű tartozásáért. A csoportosulás felel szervei cselekményeiért harmadik felek irányában, még abban az esetben is, ha e cselekmények nem tartoznak a csoportosulás feladatai közé.⁹ Azonban a rendelet lehetőséget biztosít a tagok felelősségének korlátozására, de erről a bejegyzés során a tagállamok döntenek, vagyis a „tagállamok megtilthatják a korlátozott felelősségű tagokból álló csoportosulás területükön történő bejegyzését.”¹⁰ A csoportosulást érintő jogvitákban a közösségi jogszabályokat kell alkalmazni, amennyiben pedig a közösségi jogszabályok nem tartalmazznak előírásokat, a jogvita rendezésére illetékes bíróságok annak a tagállamnak a bíróságai, amelyben a csoportosulás létesítő okirat szerinti székhelye található.¹¹

A bejegyzést követően az együttműködés teljes jogképességéből adódóan pályázhat az Európai Területi Együttműködés Operatív Program kiírásaira.¹²

A határ menti közösségek kapcsolatainak szorosabbra fűzése és a határok elválasztó jellegének csökkentése a külső határok mentén az Előcsatlakozási Segítségnyújtási Eszközből (IPA) történik az uniós perspektívával rendelkező Szerbia Magyarországgal határos térségeiben.

Az EGTC rendelet 2013-ra tervezett felülvizsgálatának célja,¹³ hogy az EGTC-k alkalmazása, a működő és előkészületben levő EGTC-k gyakorlata során jelentkező problémákra építve új szabályozási irányokat jelöljön ki. A „jó gyakorlatok” megismerése szükséges annak érdekében, hogy a tagállamok helyi és regionális hatóságai szembe tudjanak nézni a kihívásokkal. A Banat-Triplex Confinium EGTC alapítása és nyilvántartásba vétele rávilágít az EGTC rendelet alkalmazásának gyakorlati nehézségeire. A bejegyzés időigényessége, az összetett eljárások a leglényegesebb akadályozó tényezői a csoportosulások létrehozásának és hatékony működtetésének.

A Banat-Triplex-Confinium EGTC

Az EGTC-vel szembeni elvárás volt egy egységes jogi modell létrehozása, amely a közösségi jog hatálya alatt rendeleti úton került szabályozásra. Ugyanakkor a mai napig nem sikerült az együttműködések terén kialakítani az egységes gyakorlatot. A bemutatásra kerülő Banat-Triplex-Confinium EGTC (továbbiakban: BTC EGTC) példája is ezt mutatja.

A magyar–román–szerb hármashatártérség mentén elhelyezkedő önkormányzatok részéről megfogalmazódott az igény, hogy támaszkodva az előző évek sikeres együttműködéseire¹⁴ és azok továbbfejlesztési lehetőségeire, egy EGTC létrehozásában gondolkodjanak. Az európai területi együttműködési csoportosulás létrehozásához alapot jelentenek a 2004–2006 közötti INTERREG Községi Kezdeményezés és a Phare CBC programok végrehajtásában szerzett tapasztalatok. A magyar–román–szerb hármashatártérség legfőbb szerveződése a Duna–Körös–Maros–Tisza (DKMT) Eurorégió 1997 novemberében alakult meg három magyar, négy román megye és a szerbiai Vajdaság Autonóm Tartomány részvételével. Az intézményesülés folyamatát kétoldalú együttműködési megállapodások előzték meg.

Az együttműködés 2003-ban szervezeti reformon ment keresztül, a jogi személyiséggel bíró munkaszervezet, a DKMT Eurorégió Fejlesztési Ügynökség Kht. feladata lett a közös fejlesztési programok előkészítése és menedzselése. A struktúra lényege a jogi személyiségű gazdasági társaság és a regionális együttműködés politikai szervezetének szétválasztása. A reformok által és az új struktúra révén kétszereplőssé vált az eurorégió: egy nyitott konzultatív politikai fórum, és egy bejegyzett jogi-gazdasági státuszú operatív jellegű munkaszervezet működik egymás mellett.¹⁵

A közösségi jogalkotásban elfogadott új eszköz, az európai területi együttműködési csoportosulás (EGTC) már állandósult, jogi személyiséggel rendelkező szervezeti forma kialakításával nyújt lehetőséget a határ menti együttműködések reformjára. Az eurorégiós együttműködések nem rendelkeznek önálló jogi személyiséggel, az elmélyülő kapcsolatok és az Európai Unió támogatási lehetőségeinek eredményes kihasználása valamennyi kooperáció esetében szükségessé teszi egy jogi személyiséggel rendelkező állandó munkaszervezet létrehozását. Az intézményesültség hiányából adódó nehézségek leküzdésére az EGTC forma előnye, hogy az egységes jogi személyiség és a székhely szerint meghatározott, a határ mindkét oldalán közösen alkalmazandó jog egyetlen közös intézmény létrehozását teszi lehetővé. Az EGTC rendelet nagy szabadságot biztosít abban a tekintetben is az együttműködések számára, hogy miként építik ki az intézményi formáikat, hiszen csupán két kötelezően létrehozandó szervezeti egységről (közgyűlés és igazgatóság) rendelkezik.¹⁶

A Banat-Triplex Confinium EGTC létrehozására az előkészületek 2008-ban elkezdődtek. A 2008. november 19-én „Közeledő régiók címmel” megrendezett konferencia a magyar–román–szerb határ menti térségek helyi önkormányzatai közötti együttműködési lehetőségek közös áttekintésére nyújtott lehetőséget. A zombolyai konferencián részt vevő magyarországi, romániai és vajdasági polgármesterek megismerték a határtérséget érintő (megyei/tartományi és helyi) fejlesztési prioritásokat és döntöttek arról, hogy élni kívánnak az EU biztosította új lehetőséggel, és európai területi együttműködési csoportosulás (EGTC) létrehozását kezdeményezték.

A létrehozandó EGTC-vel kapcsolatos első munkamegbeszélésre 2009. június 17-én Mórahalmon került sor. A találkozón a hármashatártérség mintegy 60 polgármestere vett részt. Itt már előzetes megállapodás született arról, hogy Banat-Triplex Confinium elnevezéssel, Mórahalom székhellyel európai területi együttműködési csoportosulást hoznak létre.

A BTC EGTC a hármashatártérségében a gazdasági és társadalmi kohézió megerősítése érdekében létrejövő területi együttműködés. Célja a bánáti régió területi kohéziójának erősítése, harmonikus fejlődésének elősegítése, a stratégiai programtervekben megfogalmazottak alapján a csoportosulás közös, összehangolt fejlesztési programjának kidolgozása és megvalósítása.

Általános cél az elmúlt évtizedekben perifériára szorult határtérségek dinamizálása, versenyképességének növelése, a határ menti térség partnerségi alapon történő átfogó társadalmi felzárkóztatása.

A BTC EGTC feladata elsősorban az agrárinnováció, a megújuló energiaforrások kiaknázása, az infrastruktúra, a határokon átnyúló vízellátási és vízgazdálkodási, valamint hulladékgazdálkodási rendszerek és létesítmények fejlesztése az elszigeteltség mérséklésére.

A csoportosulás olyan non-profit gazdálkodó szervezet, amely a határ menti térségek partnerségi alapon történő átfogó társadalmi felzárkóztatását az uniós pályázati források (Európai Regionális Fejlesztési Alap, Kohéziós Alap, Európai Szociális Alap), az állami költségvetési pályázati források hatékony felhasználásával, a regionális és helyi erőforrások koncentrációjával kívánja elérni. Elsődleges cél a tagok közötti együttműködés keretében csökkenteni az EGTC-ben résztvevő önkormányzatok jövedelemszerző képessége között fennálló különbséget.

Az elkövetkezőkben különösen olyan területekre kívánják helyezni az együttműködést, mint a határon átnyúló gazdasági, társadalmi és környezetvédelmi tevékenységek, a vállalkozói szellem ösztönzése, piacra jutás elősegítése, élelmiszeripari, szállítási és raktározási infrastruktúra, valamint a határokon átnyúló kereskedelem és vállalkozói hálózatok fejlesztése, közös beruházás ösztönzése és a tőkebefektetés.¹⁷

A jövőbeni együttműködést tekintve számos lehetőség rejlik a közegészségügyi kooperáció, pl. sürgősségi ellátás a határ közelében, kisebbségvédelmi együttműködés és kulturá-

lis tapasztalatcsere, a munkaerőpiacok közötti koordináció, valamint a foglalkoztatás ösztönzésére irányuló együttműködés révén.

Az EGTC rendelet értelmében minden együttműködésben résztvevő önkormányzattól képviselő-testületi határozati döntésre van szükség arról, hogy az önkormányzatok tagok akarnak lenni. A magyar és román települések részéről a támogató döntések meghozatalával egy időben a vajdasági községi önkormányzatok EGTC-ben való részvételi lehetőségeiről előzetes jogi állásfoglalást kértek az illetékes belgrádi minisztériumtól, ahol elutasító választ kaptak.¹⁸

A vajdasági községek csatlakozásának megghiúsulása... politikai problémák

A jogintézményt létrehozó közösségi rendelet nem zárja ki Európai Unión kívüli, harmadik országok közigazgatási-területi entitásainak részvételét. Ennek feltétele, hogy az EGTC-ben legyen legalább két EU-tagállamból származó résztvevő. A rendelet a tagállamokra bízta, hogy megengedik-e a harmadik országok hatóságainak bevonását az EGTC-be.

Az EGTC-tagság tekintetében igen korlátozó jellegű az a megállapítás, amelynek alapján az uniós tagállam külső határai mentén található régióival határos harmadik országok nem vonhatók be az együttműködésekbe. Ezt a rendelet Preambuluma az EK Szerződés 159. cikkének (3) bekezdésére hivatkozással zárja ki.¹⁹ Ugyanakkor ez a rendelkezés két esetben hatalmazza fel a harmadik országok egyéb jogalanyait az EGTC-ben való részvételre: ha a harmadik országok jogszabályai vagy a tagállamok és harmadik országok közötti megállapodások az ilyen típusú együttműködések lehetővé teszik. Ilyen létező kétoldalú államközi megállapodás pl. a Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a határon átnyúló együttműködésről szóló, Budapesten, 1997. november 11-én aláírt Egyezmény. Hasonló megállapodás aláírására Szerbiával a mai napig nem került sor.

A vajdasági községek BTC EGTC-hez és más a jövőben létrejövő csoportosuláshoz való csatlakozása kérdésében irányadó lehet az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés,²⁰ amely a harmadik országok helyi, illetve regionális szerveinek az európai területi együttműködési csoportosulásokban való részvételének megkönnyítésére az Unió és a harmadik országok közötti nemzetközi megállapodások megkötését tartja alkalmas eljárásnak.

2009 decemberében a szerb kormány kijelentette, hogy nem engedélyezi a vajdasági községek részvételét az együttműködésben arra való hivatkozással, hogy a szerbiai jogi berendezkedés nem teszi lehetővé a BTC EGTC-hez való csatlakozásról az önkormányzati döntések meghozatalát. Ezért a 2009. december 10-i alakuló közgyűlésen a vajdasági községek úgy döntöttek, hogy nem kívánják lassítani az alapítás folyamatát. Ezért a közgyűlésen megállapodás született a vajdasági önkormányzatokkal mint társult tagokkal való átmeneti, a jogi nehézségek elhárulásáig tartó együttműködésről. Együttműködési Megállapodás²¹ aláírására került sor a BTC EGTC és Vajdaság 8 községe között. A vajdasági társult tagok a Közgyűlésben és az Igazgató Tanácsban tanácskozási joggal rendelkeznek. Magyarkanizsa és Törökkanizsa polgármesterei jelen vannak a BTC EGTC elnökségi ülésein, szintén tanácskozási joggal.

Az alapítás folyamata még lassú, nehézkes...

A magyarországi és a romániai települések némi várakozási időt követően a vajdasági községek belegyezésével elindították a jóváhagyási eljárás folyamatát. A rendelet maximum három hónapot biztosít a tagállamok illetékes hatóságainak, hogy döntsenek a cso-

portosulás jóváhagyásáról és bejegyzéséről,²² miközben az együttműködés struktúrájának és működésének kialakítását szintén egy hosszú folyamat (tagok közötti megállapodás, székhely kiválasztása, nemzetközi és uniós joganyag megismerése, alapszabály és egyezmény megszövegezése stb.) előzi meg.

A 2009. december 10-én megtartott alakuló közgyűlésen az Egyezmény és az Alapszabály elfogadását követően a magyarországi és romániai határ menti kistérségek/mikrorégiók, városok, községek és települések, térség-, terület-, vidék- és gazdaságfejlesztési szervezetek, a bánáti régió vonzásterületéről, az EP és a Tanács 1082/2006/EK rendelete 1. cikkének (1) bekezdésének, valamint a Magyar Köztársaság európai területi együttműködési csoportosulásról szóló 2007. évi XICIX. törvényének 3–6. §-aiban foglaltak szerint – összhangban az egyes tagok jogrendjével – létrehozták a Banat-Triplex Confinium Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulást.²³

A csoportosulás önállóan gazdálkodó nonprofit szervezet, amely nyilvántartásba vételével jogi személyiséget szerez, s mint ilyen teljes jogképességgel rendelkezik. Így különösen jogokat szerezhet, kötelezettségeket vállalhat, ingó és ingatlan vagyont szerezhet, illetve azzal rendelkezhet, valamint bíróság előtt eljárhat. Az Alapszabály értelmezése és végrehajtása a Magyar Köztársaság, mint a csoportosulás létesítő okirata szerinti székhely államának joga szerint történik.

Az alkalmazandó jog tekintetében a rendelet 2. cikke irányadó, amely kimondja, hogy a „csoportosulást annak a tagállamnak a jogalanyaként kell kezelni, amelyben a létesítő okirat szerinti székhelye található.”²⁴ Ennélfogva a romániai önkormányzatok kötelesek magukra nézve kötelezően elismerni a magyar állam joghatóságát.

Az alapító ülést követően a csoportosulás jogi képviselője 2010. november 23-án terjesztette be a kérelmet az BTC EGTC nyilvántartásba vételére a Fővárosi Bírósághoz. A BTC EGTC működési területének kiterjedése Magyarországról a Csongrád és Bács-Kiskun megyékhez tartozó, Romániából a Temes megyéhez tartozó tag határ menti városok, községek, települések és kistérségek/mikrorégiók területe.

Magyarországi székhellyel rendelkező csoportosulás akkor jegyezhető be, ha az abban részt venni kívánó minden tag rendelkezik jóváhagyással saját államától.²⁵ A Fővárosi Bíróság a törvénynek megfelelően kérelmezte, hogy Románia kormánya adja jóváhagyását a romániai önkormányzatok EGTC-ben való részvételéhez. 2010. július 22-én Románia Regionális Fejlesztési és Idegénforgalmi Minisztériuma megadta a jóváhagyást a BTC EGTC létrehozásához.²⁶

A jóváhagyás és nyilvántartásba vétel hosszadalmas...

2010. december 20-án újra össze kellett hívni az alakuló ülést. A BTC EGTC megismételt alakuló ülésének oka, hogy a csoportosulás nyilvántartásba vételével összefüggésben eleget tegyen a Fővárosi Bíróság hiánypótlási kérelmének. 2010. december 15-én a Fővárosi Bíróság korrekciót kért az Alapszabályban a közhasznúság feltételeinek pontosítására, és a megismételt alakuló ülés számára elrendelte a tisztségviselők újbóli megválasztását.

Az EGTC politikai döntéshozó szerve a Közgyűlés.²⁷ Kizárólagos hatáskörébe tartozik az Elnök-igazgató és az Igazgató Tanács – amely átruházott hatáskörben, két közgyűlés között a csoportosulás döntéshozó, irányító és vezető testületi szerve – megválasztása.

A csoportosulás Magyarországon bírósági nyilvántartásba vétellel jön létre, amelyre a Fővárosi Bíróság a kizárólagosan illetékes.²⁸ A Fővárosi Bíróság 2011. január 5-én a Banat-Triplex Confinium Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulást Mórahalom székhellyel nyilvántartásba vette.²⁹ A BTC EGTC tagjai: 37 magyar-

országi és 37 romániai önkormányzat teljes jogú tagként, valamint nyolc szerbiai község, mint megfigyelő tag vesz részt a szervezetben

Az EGTC munkaszervezete a megalakulás óta még nem állt fel, ami azt jelenti, hogy az EGTC alkalmazásában nem állnak alkalmazottak. Mőrahalom Városfejlesztő Kft. végzi ideiglenesen az EGTC Iroda feladatát. Megtörtént ugyan pályázati forrásokból az eszköz-beszerzés (műszaki, bútor) egy része, és idővel további pályázatok forrásaiból lehetőség lesz bérköltség elszámolására is.

A Magyarországon bejegyzésre kerülő EGTC-k (ETT-k) nyilvántartásba vételét nehezítő tényezők és a továbbfejlesztésre vonatkozó javaslatok

A határ menti vonzáskörzeti kapcsolatok a nemzeti szubnacionális partnerségek mélyítésével, belső és külső partnerségek kiépítésével fejleszthetők. A határ menti együttműködések a partnerségi kapcsolatok új szintjének létrejöttét segítik elő a nemzetpolitikában a térségi szintű hálózatok kialakításával, az együttműködésben résztvevő önkormányzatokkal, azok horizontális együttműködései révén a kamarákkal, egyesületekkel, kulturális intézményekkel, az érdekképviseleti és civil szervezetekkel. Az EGTC rendelet kizárja a magánjogi jogi személyek (gazdasági és civil szereplők) szerepvállalását az EGTC intézményében. A rendelet módosítása alkalmat jelent a változtatásra. A magánszektor bevonásával kapcsolatban külön kritériumrendszer meghatározása vált szükségessé.

A szubnacionális kihívások a kormányzati politika szintjénél szorosabb együttműködést tesznek szükségessé a Magyarország keleti és déli határai mentén található régiókkal. A szubnacionális diplomácia révén ugyanis a jószomszédi kapcsolatok új alapokra kerülhetnek a határ menti együttműködések keretei között a határon túli magyarsággal. A határ menti együttműködések prioritásainak meghatározása során olyan programok kialakítása a cél, amelyek a kisebbségi és a magyar–magyar kapcsolatok ápolását segítik elő. Ezeknek tartalmazniuk kell a határterület mindennapi életének vonatkozásait (kultúra, pihenés, szociális létesítmények, üzleti élet), ugyanakkor a többszereplős (politikai, gazdasági és társadalmi aktorok) együttműködések garantálhatják a szomszédsági programok sikerét.

A határ menti együttműködés hozzáadott értékei hozzájárulnak a nemzetpolitikai intézkedésekhez, a gazdasági mellett politikai, intézményi és szocio-kulturális hozzáadott értékeket képviselnek. A lokális és regionális szintű együttműködési hálózatok megerősítésével, a helyi és regionális szervezetek, intézmények és a lakosság aktivitása révén szorosabb, partneri alapú jószomszédi kapcsolatok kialakítását eredményezhetik. Mindez Magyarország és a szomszédos országok magyar közösségeinek közös érdeke, a nemzetpolitika sikerének a jövőbeni alapja.

A BTC EGTC alapítása, jóváhagyása és nyilvántartásba vétele rávilágít néhány hiányosságra, amelyek kiküszöbölésével a jövőben egyszerűbbé, rugalmasabbá válik az EGTC-k bejegyzési folyamata. Magyarország kiemelt érdeke, hogy – uniós szinten is – érvényesíteni tudja a határ menti térségben élők együttműködését megkönnyítő szabályozási javaslatokat.

- A megfelelő intézményi háttér biztosításával a jövőben felértékelődhet a határ menti együttműködések szerepe a magyar szomszédságpolitika alakításában. Az együttműködési keret reformja révén az EGTC intézményi formát választva, az együttműködési célok kiszélesítésével, a stratégiai programok kialakításával erősíthetők tovább az együttműködések.
- Az EGTC-k létrehozására szolgáló eljárással kapcsolatos jogi nehézségek főként az eltérő nemzeti szabályok összeegyeztethetlenségéből és a tagállamok közötti koor-

dináció hiányából erednek. Eltérőek a tagállami szabályozások, emiatt elhúzódnak a bejegyzési eljárások, az alapítás folyamata lassú, nehézkes. Nem tartható a rendeletben rögzített 3 hónapos időkeret.

- Az EGTC (ETT) akkor jegyezhető be, ha minden tag rendelkezik jóváhagyással saját államától. Ezért el kell juttatni a székhely szerinti tagállam bejegyző szervéhez a többi tag által beszerzett nemzeti jóváhagyási okiratokat.
- 2010. december 16. napjától az EGTC (ETT) tagi jóváhagyás iránti kérelmeket a Fővárosi Bíróság helyett a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumhoz kell benyújtani. A kérelem elbírálása 30 napos határidő szerint zajlik. A hiánypótlásra legfeljebb 10 napos határidőt kell biztosítani, amely határidő további 10 nappal meghosszabbítható. A miniszter döntése ellen a Fővárosi Bíróságnál lehet jogorvoslattal élni. A kereseti kérelmet a döntés kézhezvételétől számított 30 napon belül a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumhoz kell benyújtani.
- Ahhoz, hogy a jövőben gyorsabban és hatékonyabban lehessen csoportosulásokat alakítani, szükséges a harmadik államok jogalanyai részvételével kapcsolatos egyértelmű szabályozás. Elengedhetetlen a nem-tagjelölt Szerbia nemzeti szabályozásának jobb megismerése, az együttműködési lehetőségek feltérképezése, esetleg konkrét kétoldalú megállapodás kötése az EGTC-k létrehozásáról Magyarország és Szerbia kormányai között.
- Szükséges lenne a harmadik országok jogalanyai részvételének egységes szabályozása a módosított rendeletben.
- Az EGTC-k létrehozásának hosszan tartó eljárása visszatart az Egyezmény vagy az Alapszabály későbbi kiigazításától, még akkor is, ha a megváltozott körülmények szükségessé tennék.
- A jelenlegi EGTC rendelet nem enged meg egyszerűsített megoldást az Egyezmény és az Alapszabály módosítására, különösen új tagok létező csoportosulásba történő felvételével kapcsolatban.
- Korlátolt felelősség kérdése – az eltérő tagállami szabályozásokból fakadó problémák kiküszöbölése. A vagyoni hozzájárulás arányában áll fenn a felelősség (a hazai önkormányzatok felelősségvállalása korlátozott, de pl. a romániai önkormányzatoké korlátlan). Jogi szempontból az EGTC egyik legfőbb ismérve, hogy pénzügyi felelősséggel tartozik a külső partnerek felé (pl. nemzeti kormányok és az EU felé is). Emellett pénzügyi felelőssége van a belső partnerei vonatkozásában is, amely értelmében az együttműködés tagjai felelősek a közös döntésekért és a vállalt tevékenységekért. Egységes, részletes szabályozásra van szükség az EGTC-k korlátolt felelősségével kapcsolatban.

JEGYZETEK

1. Az Európai Parlament és a Tanács 1082/2006/EK rendelete (2006. július 5.) az európai területi együttműködési csoportosulásról HL L 210 2006/7/31
2. A Régiók Bizottsága kezdeményezésére az Európai Parlament és a Tanács 2006 júliusában elfogadta az európai területi együttműködési csoportosulásról szóló rendeletet, amely 2006. augusztus 1-jén lépett hatályba.
3. A fővárosi és megyei kormányhivatalokról, valamint a fővárosi és megyei kormányhivatalok kialakításával és a területi integrációval összefüggő 2010. évi CXXVI. törvény az európai területi együttműködési csoportosulásról szóló 2007. évi XCIX. törvényt is módosította. A törvénymódosítás 2010. december 4-én lépett hatályba. A 2010. évi CXXVI. törvény az európai területi együttműködési csoportosulás nevet (angolul EGTC) az európai területi társulás (ETT) névre változtatta.

4. 1082/2006/EK rendelet 1. cikk (3) bekezdés.
5. 1082/2006/EK rendelet 1. cikk (4) bekezdés.
6. 1082/2006/EK rendelet Preambulum (15) bekezdés. – „A területi együttműködés feltételeit a Szerződés 5. cikkében meghatározott szubszidiaritás elvével összhangban kell megteremteni. Az e cikkben meghatározott arányosság elvének megfelelően ez a rendelet a tagállamok alkotmányos rendjét tiszteletben tartva nem lépi túl a célok eléréséhez szükséges mértéket, mivel a csoportosuláshoz történő csatlakozás önkéntes”.
7. 1082/2006/EK rendelet 16. cikk (1) bekezdés alapján „a tagállamok meghozzák az e rendelet hatékony alkalmazásának biztosításához szükséges rendelkezéseket”, ami azt jelenti, hogy 2007. augusztus 1-jéig minden tagállamnak meg kell alkotni a saját nemzeti végrehajtási jogszabályát.
8. 1082/2006/EK rendelet. 3. cikk (1)–(2) bekezdés.
9. 1082/2006/EK rendelet. 10. cikk (3) bekezdés.
10. 1082/2006/EK rendelet 12. cikk (2) bekezdés.
11. 1082/2006/EK rendelet 15. cikk (2) bekezdés.
12. A Fővárosi Bíróság nyilvántartásba vette az alábbi magyarországi székhellyel működő EGTC-eket: Ister-Granum EGTC, Ung-Tisza-Túr-Sajó (Hernád-Bódva-Szinva) EGTC, Abaúj az Abaújban EGTC, ARRABONA Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulás, Banat-Triplex Confinium Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulás.
13. A Bizottságnak 2011. augusztus 1-jéig be kellett nyújtani az Európai Parlament és a Tanács részére a rendelet alkalmazásáról szóló jelentést és a módosítási javaslatokat. A Bizottság jelentése az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. Az európai területi együttműködési csoportosulásról szóló 1082/2006/EK rendelet alkalmazása. Brüsszel, 2011. 7.29. COM (2011) 462 végleges.
14. Gulyás László (2004): A DKMT rövid története. In. Tóth István (szerk.): Múzeumi kutatások Csongrád megyében. Szeged. Móra Ferenc Múzeum. 5–14. old.
15. Lásd bővebben: Soós Edit–Fejes Zsuzsanna (2009). Határon átnyúló együttműködések. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 41. old.
16. Fejes Zsuzsanna (2010): Az önkormányzatok alkotmányos helye és szerepe a határon átnyúló együttműködések rendszerében. Kül-Világ, VII. évf. 2010/4. szám. 108. old.
17. Banat-Triplex Confinium Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulás Alapszabálya módosított és egységes szerkezetben. Mórahalom, 2010. december 20. 3–4. old.
18. A tervezett IPA források a vajdasági önkormányzatok csatlakozásának megghiúsulása következtében nem pályázhatók.
19. 1082/2006/EK rendelet Preambulum (16) bekezdés. – A Szerződés 159. cikkének harmadik bekezdése nem teszi lehetővé harmadik országok jogalanyainak bevonását az említett rendelkezésen alapuló jogi aktusba. A csoportosulás létrehozását lehetővé tevő közösségi intézkedés elfogadása azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy harmadik országok jogalanyai részt vegyenek az e rendeletnek megfelelően létrehozott csoportosulásban, amennyiben a harmadik ország jogszabályai vagy a tagállamok és harmadik országok közötti megállapodások azt lehetővé teszik.
20. Európai Unió Működéséről szóló Szerződés Egységes Szerkezetbe foglalt változata. 5. rész V. cím 21. cikk HL C 2010/3/30.
21. Együttműködési Megállapodás, amely létrejött egyrészt a Banat-Triplex Confinium Korlátolt Felelősségű Európai Területi együttműködési Csoportosulás, másrészt Ada Község Önkormányzata, Begaszentgyörgy Község Önkormányzata, Magyarcsernye Község Önkormányzata, Magyarkanizsa Község Önkormányzata, Törökkanizsa Község Önkormányzata és Zenta Község Önkormányzata, a továbbiakban Társult tagok között. Mórahalom, 2009. december 10.
22. 1082/2006/EK rendelet 4. cikk (3) bekezdés
23. Banat-triplex Confinium Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulás. Egyezmény. Mórahalom, 2009. december 19. 1. old.
24. 1082/2006/EK rendelet 2. cikk (1) bekezdés b. pont.
25. 1082/2006/EK rendelet 5. cikk.

26. Románia kormánya Regionális Fejlesztési és Idegenforgalmi Minisztérium. Jóváhagyás. 2010. 06. 22.
27. Az Alapszabály értelmében a Közgyűlést legalább évente egyszer össze kell hívni. Közgyűlésre minden tagot meg kell hívni. A tagoknak egy szavazati joga van. Az Igazgató Tanácsba delegált tagokat és az Elnök-igazgatót a Közgyűlés a tagok javaslata alapján választja meg. Az Elnök-Igazgató tevékenységéről a Közgyűlést rendszeresen tájékoztatja, az Igazgató Tanács a Közgyűlésnek felelős.
28. A Fővárosi Bíróság kétfajta nyilvántartást vezet: A Magyarország területén létrejött csoportosulásokról és a külföldi csoportosulásban részt venni kívánó hazai szereplőknek kiadott jóváhagyásról. Ez utóbbiba tartozik pl a Bódva-Karszt EGTC és a Pons Danubii Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulás.
29. Fővárosi Bíróság: 11. Pk. 65.042/2010/2. Végzés. Banat-Triplex Confinium Korlátolt felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulást 4. sorszám alatt nyilvántartásba veszi. Budapest, 2011. január 5.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Régiók Bizottsága által a közös konzultációról levont következtetések – Az európai területi együttműködési csoportosulásról szóló 1082/2006/EK rendelet felülvizsgálata. Régiók Bizottsága, 2010.
http://www.cor.europa.eu/COR_cms/ui/ViewDocument.aspx?contentid=366960dd-3c03-4efa-9230-665455fa6bb5
- A Bizottság jelentése az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. Az európai területi együttműködési csoportosulásról szóló 1082/2006/EK rendelet alkalmazása. Brüsszel, 2011. 7. 29. COM(2011) 462 végleges.
- Az Európai Parlament és a Tanács 1082/2006/EK rendelete (2006. július 5.) az európai területi együttműködési csoportosulásról HL L 210 2006/7/31.
- Banat-Triplex Confinium Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulás Alapszabálya módosított és egységes szerkezetben. Mórahalom, 2010. december 20.
- Banat-triplex Confinium Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulás. Egyezmény. Mórahalom, 2009. december 19.
- Együttműködési Megállapodás, amely létrejött egyrészről a Banat-Triplex Confinium Korlátolt Felelősségű Európai Területi együttműködési Csoportosulás, másrészről Ada Község Önkormányzata, Begaszentgyörgy Község Önkormányzata, Magyarcsernye Község Önkormányzata, Magyarkanizsa Község Önkormányzata, Törökkanizsa Község Önkormányzata és Zenta Község Önkormányzata, a továbbiakban Társult tagok között. Mórahalom, 2009. december 10.
- Gulyás László (2004): A DKMT rövid története. In: Tóth István (szerk.): Múzeumi kutatások Csongrád megyében. Szeged. Móra Ferenc Múzeum. 5–14. old.
- METISGmbH (2009): The European Grouping of Territorial Cooperation (EGTC): state of play and prospects. Committee of the Regions. Brussels, 1–64. old.
- Örkény Antal–Székelyi Mária–Csepeli György–Poór János–Várhalmi Zoltán (szerk.) Nemzeti érzés. Európai identitás. Arktisz Kiadó–Balassi Kiadó, Budapest, 2007.
- Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council amending Regulation (ec) No 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European Grouping of territorial cooperation (EGTC) as regards the clarification, simplification and improvement of the establishment and implementation of such groupings. Brussels, 6. 10. 2011. COM (2011) 610 final.
- Soós Edit–Fejes Zsuzsanna (2009): Határon átnyúló együttműködések. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 60–89. old.
- Soós Edit (2006): A megreformált Lisszaboni Stratégia és az Eurorégiók. In: Kaiser Tamás (szerk.): Hidak vagy sorompók? A határokon átívelő együttműködések szerepe az integrációs folyamatban. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 143–178. old.
- Soós Edit–Fejes Zsuzsanna (szerk.): Régió a hármashatár mentén. SZTE ÁJK Politológiai Tanszék, Szeged, 2010.

GULYÁS LÁSZLÓ*

EGY RÉGIÓ KETTÉSZAKÍTÁSA: A BÁNSÁG KÉRDÉSE A VERSAILLES-I BÉKEKONFRENCIÁN

THE BREAK-UP ONE REGION: THE BÁNSÁG-QUESTION AT THE VERSAILLES PEACE CONFERENCE

ABSTRACT

At the end of the 19th – at the beginning of the 20th century economic regions have started to form in Hungary. In case of an undisturbed development these could have become regions similar to the Western European ones. There is a scientific debate on the number and size of these regions, experts speak about 6–10 regions.

One of these regions is the Bánság – with Temesvár as its center – that was divided into 3 parts in 1918–20. Most of it went to Romania and Serbia, Hungary could keep only a small part. The last word about the division of the Bánság was said at the peace conference in Versailles.

In our paper we analyze the political, economic, ethnic and other reasoning used by the Romanian and Serbian delegation at the peace conference in order to get the Bánság.

1. Bevezetés

A dualista Magyarország térszerkezetével¹ foglalkozó különféle tudományágak művelői – úgymint regionalisták,² történeti földrajzosok³ és politikai földrajzosok⁴ – egyetértének abban, hogy történelmi Magyarországon a 19. század végén, a 20. század elején körvonalazódni kezdtek a regionális fejlődés magterületei, és elkülöníthetők bizonyos régiók, régiókezdemények, melyekből zavartalan fejlődés esetén minden bizonnyal definitív régiók alakulhattak volna ki. A kutatók a régiók számáról és területéről még vitákat folytatnak.⁵ A különféle felosztások 6–10 régiót határoznak meg.

Ezen régiók egyike a Temesvár központú Bánság,⁶ mely régiót 1918–20-ban három részre szakítottak. Területének túlnyomó részén Románia és Szerbia osztozott, míg Magyarország csupán egy nagyon kicsiny részt (Torontál vármegye egy keskeny sávját) tarthatott meg. A Bánság felosztásában a végső szót a Versaillesben ülésező békekonferencia mondta ki.

Jelen tanulmányban a katonai-politikai előzmények rövid ismertetése után, a Bánság sorsáról döntő bizottsági ülések jegyzőkönyvei alapján azt mutatjuk be, hogy a versailles-i békekonferencián a román és szerb delegációk milyen politikai, gazdasági, etnikai és egyéb érveket használtak fel a terület megszerzése érdekében.

2. Előzmények

1918 októberében beindult az Osztrák–Magyar Monarchia bomlási folyamata. Ebből a folyamatból a Bánság se maradt ki. Jól mutatja ezt, hogy 1918. október 31-én Temesvárott etnikai alapon katonatanácsok – román, szerb, magyar és német – alakultak.⁷ Annak, hogy a

* Dr. habil. PhD, PhD, egyetemi docens (SZTE), címzetes egyetemi tanár (KE).

Temesvárott élő nemzetek külön-külön hozták létre katonatanácsaikat az oka egyszerű volt: 1918 őszén a Bánság sorsa – melyik államhoz fog tartozni – több még esélyes volt. Három állam jöhetett szóba – csökkenő valószínűség szerint – Románia, Szerbia, és Magyarország.⁸

1. térkép. A bukaresti szerződésben Romániának ígért magyar területek

Forrás: Kókai Sándor (2010) 316. old.

Románia ebben a felsorolásban azért került az első helyre, mert az antant az 1916. évi bukaresti titkos szerződésben az Osztrák–Magyar Monarchia elleni hadba lépés fejében a Bánság teljes területét a román államnak ígérte (lásd *1. térkép*). Csakhogy Románia hadba lépése után gyorsan vereséget szenvedett és békét kötött a Monarchiával. Emiatt az antant – különösen Franciaország – 1918 őszén arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem kívánja teljes egészében végrehajtani a bukaresti titkos egyezményt. Ami a Bánság esetében azt jelentette, hogy teljes területet nem adják oda Romániának – mint ahogy azt a bukaresti szerződés ígérte –, hanem megosztják azt a román és a szerb állam között. A francia vezérkar illetve francia külügyminisztérium ennek megfelelően egy olyan fegyverszüneti vonalat húzott meg 1918. október 15-i előterjesztésében, mely a Bánságot kettéosztotta Románia és a szerb állam között.⁹

Ezek a diplomáciai mozgások a szerbeket is arra ösztönözték, hogy lépéseket tegyenek a Bánságra vonatkozó igényeik érvényesítésére. Az Újvidéki Szerb Nemzeti Tanács körlevelet küldött szét Bácska, Bánát és Baranya helységeibe, amelyben felszólította az ott élő szerbeket, a bunyevácokat és a „többi szlávokat”, hogy 1918. november 25-én küldjék el delegátusait Újvidékre. A körlevél úgy fogalmazott, hogy ennek a népgyűlésnek kell eldöntenie, hogy melyik államhoz akarnak tartozni.¹⁰ Ennek jegyében 1918. november 25-én Újvidéken a Nagy Nemzetgyűlés, kimondta Bánát (Bánság), Bácska és Baranya elszakadását Magyarországtól és csatlakozását a Szerb Királysághoz, továbbá felkérték a Szerb Királyság kormányát, hogy képviselje érdekeiket a párizsi béketárgyalásokon.¹¹

A Nagy Nemzetgyűlés küldötteinak etnikai összetétele az alábbi volt: a 757 küldöttből 750 volt délszláv (578 szerb, 84 bunyevác, 62 szlovák, 21 ruszin 3 sokác, 2 horvát), a németeket 6, míg a magyarokat 1 küldött képviselte. Érdekes összevetni a küldöttek etnikai összetételét és a Vajdaságban az 1921-es évben tartott népszámlálás eredményeit. Mint az *1. táblázatból* látható, hogy a szerbek és a horvátok a Délvidék lakosságának mindössze 37,35%-át adták, viszont ehhez képest az újvidéki népgyűlésen elsöprő többségben képviseltették magukat. Azt gondoljuk, hogy ez mindenféleképpen a Wilson-féle önrendelkezés-elv megcsúfolása volt. Az újvidéki Nagy Nemzetgyűlést úgy értékelhetjük, hogy 1918 őszén a Délvidéken minden szlávot (szerbek, bunyevácok, szlovákok) megilletett az önrendelkezési jog, csak azt a két nemzetet – a magyarokat (27,9%) és a németeket (23,9%) – nem, pedig ők együtt a népesség több mint a felét alkották.

1. táblázat. A Délvidék etnikai viszonyai 1921-ben

Nemzetiség	Bácska		Bánát		Baranya		Délvidék összesen	
Magyar	260 998	35,5%	98 4710	17,5%	16 638	33,8%	376 107	27,9%
Német	173 796	23,6%	126 530	22,5%	16 253	32,9%	316 579	23,5%
Szerb-horvát	246 598	33,5%	240 213	42,7%	15 604	31,6%	502 415	37,3%
Román	1 182	0,1%	67 897	12,0%	452	0,9%	69 530	5,2%
Szlovák	30 993	4,2%	17 595	3,1%	78	0,01%	48 666	3,6%
Egyéb	21 551	3,1%	12 252	2,2%	427	0,8%	34 230	2,5%
Összesen	735 117	100,0%	561 958	100,0%	49 452	100,0%	1 346 230	100,0%

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Ellentétben az újvidéki Nagy Nemzetgyűlést résztvevőivel a temesvári polgárok egy része – különösen a svábok – nem akart sem Romániához, sem Szerbiához tartozni, sem Romániához tartozni. Ezért egyik vezető politikusuk Róth Ottó ügyvéd és pártja – a szociáldemokrata párt – köré tömörülve megalakították a Bánsági Nemzeti Tanácsot (melyben a bánsági románok nem vettek részt), majd 1918 novemberében a polgármesteri hivatal erkélyéről kikiáltották a Bánsági Köztársaságot. A Bánsági Nemzeti Tanács igyekezett ellenőrzése alá venni a Bánság területét, hozzáfogott intézményrendszere kiépítéséhez.

A Károlyi-kormány azonnal elismerte a független Bánsági Köztársaságot. Emögött az a távlati cél húzódott, hogy átmentsék a Bánságot – azaz megóvják a szerb és a román állam közötti felosztástól –, és ezzel lehetőséget teremtsenek arra, hogy majd egyszer a jövőben valamikor csatlakozni tudjon a magyar anyaországhoz. Itt jegyezzük meg, hogy a Bánsági Köztársaság kikiáltásával párhuzamosan Jászi Oszkár Aradon sikertelen tárgyalásokat folytatott (1918. november 9–10.) az erdélyi románok vezető politikusaival.

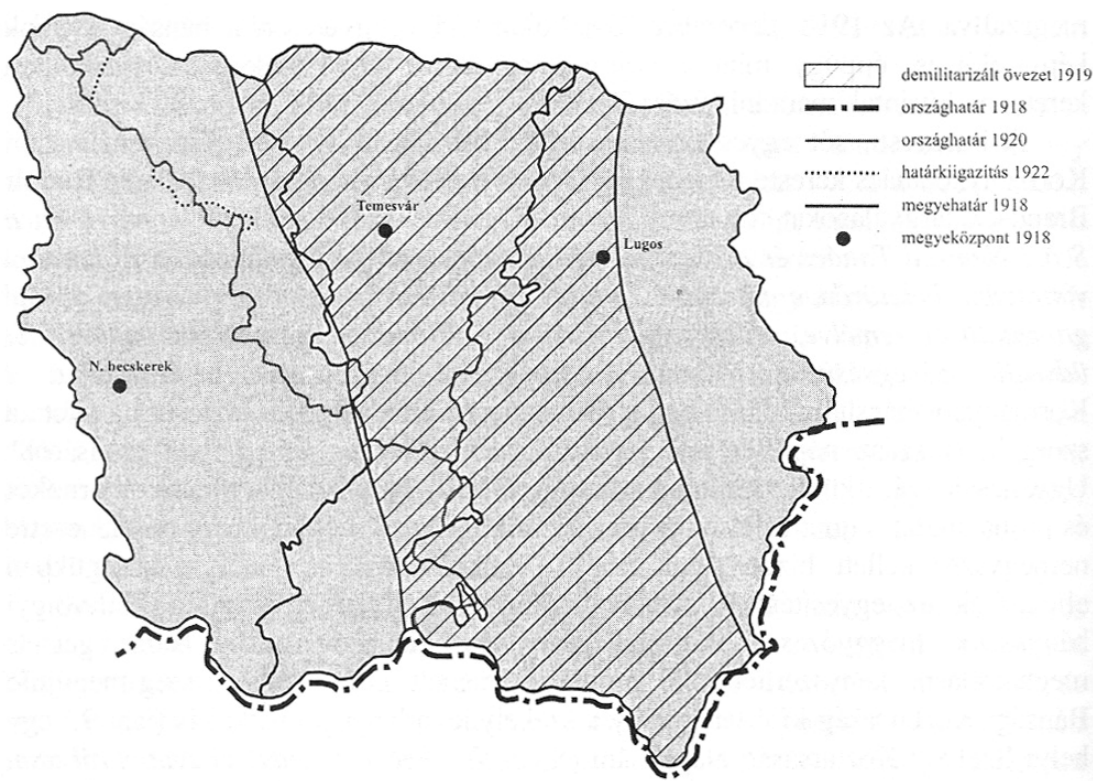
A Bánsági Köztársaság azonban a győztes antanttól nem kapott arra lehetőséget, hogy bizonyítsa életképességét.¹² A belgrádi katonai konvenció aláírása után a szerb hadsereg – antant jóváhagyással – arra kapott parancsot, hogy a Bánságban a románokat megelőzve érje el a Fehértemplom–Versec–Temesvár vonalat és északon nyomuljanak előre a Maro-

sig. A szerb hadsereg teljesítette a parancsot, és 1918. november 17-én bevonultak Temesvárra. Ezzel a Bánsági Köztársaság gyakorlatilag elbukott (bár hivatalos megszüntetésére csak 1919. február 20-án került sor).

A szerb hadsereg előrenyomulása kiváltotta a bánsági románok és magának román államnak a tiltakozását. Reálisnak látszott egy szerb–román katonai konfliktus kirobbanása a Bánság térségében. Több kisebb incidensre is sor került a két fél között, például Orsovánál a szerbek lezárták a határt és megtiltották a román hadsereg tisztjeinek a belépést a Bánság területére. A konfliktus elmélyülésének elkerülése érdekében 1918. december 3-án egy 15 ezer katonából álló francia hadtest vonult be Temesvárra.¹³ Válaszképpen a szerbek december 17-én Temesvárott egy ünnepséget tartottak, ahol kijelentették, hogy a párizsi békekonferencia végleges döntéséig a Bánságban maradnak és fokozni fogják annexiós propagandájukat.

A román–szerb vetélkedéssel párhuzamosan a magyarok mindent megtettek annak érdekében, hogy a belgrádi konvenció rendelkezései értelmében fenntartsák a Bánságban a magyar közigazgatást. A magyar lakosság is több ízben megmozdult, 1919 februárjában Temesvárott és Nagyikindán komoly tüntetések bontakoztak ki. Ennek ellenére a szerbek magyar közigazgatást megtestesítő Bánsági Magyar Nemzeti Tanácsot 1919. február 20-án megszüntették.

2. térkép. Az ún. semleges zóna a Bánságban

Forrás: Kókai Sándor (2010) 316. old.

Az antant a szerb–román fegyveres konfliktus megelőzése érdekében 1919. január 10-én egy demilitarizált zónát jelölt ki, ahol a francia csapatok tartották fent a rendet (lásd 2. térkép). A semleges zóna másik oldalán – azaz Krassó-Szörény vármegyében – a románok hasonló módon jártak el, azaz megpróbálták felszámolni a magyar közigazgatást.¹⁴ Ennek mikéntjére említsünk meg két konkrét esetet: Ómoldova községben a román lakosság a

fekvőbeteg Kugel Samu körjegyzőt ágyából kihúzta, az utcára dobta és ott agyon verte. Szörénybuzásban Högel Henrik körjegyzőt és feleségét megverték, majd menekülésre kényszerítették.¹⁵

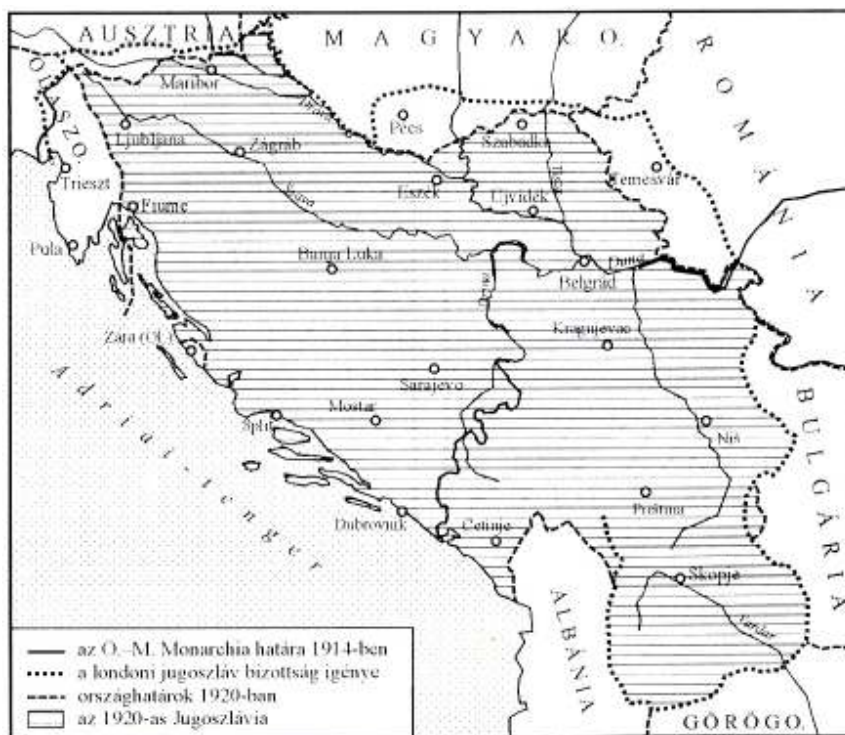
3. Versailles fényes termeiben

3.1. A Magyarországgal szembeni jugoszláv igények megfogalmazása

A Délvidéken (Bánság és Bácska) zajló eseményekkel párhuzamosan 1919. januárjában Versaillesban összeült a békekonferencia. A jugoszláv állam északi határainak – azaz a magyar–délsláv határ – kérdése látszólag egyszerű volt, hiszen a határ egy jelentős része, a magyar–horvát határszakasz, több mint 900 éves volt, “csupán” a Dunától keletre (azaz a Délvidék esetében) kellett volna megállapítani egy határvonalat.¹⁶ Ehhez képest Pasič – a jugoszláv delegáció vezetője – két nappal a békekonferencia megnyitása előtt az alábbi jugoszláv igényeket rögzítette memorandumában:¹⁷ Jugoszlávia északi határa a Fertő-tónál indult volna – ahol Csehszlovákiával lett volna közös határa –, majd a határvonal a Rába, illetve a Zala-folyót követte volna a Balatonig, hogy onnan kissé délre lejtve Bajánál érje el a Dunát, majd onnan a Maros-torkolatáig íveljen. Tehát Jugoszlávia részévé vált volna nem csak a Bácska és a Bánát, hanem az egész Dél-Dunántúl a Mecsekkel, Péccsel és a szénbányákkal. Itt jegyezzük meg, hogy a Trumbić vezette londoni Jugoszláv Bizottság hasonló követeléseket fogalmazott meg, bár ők az ún. korridort nem vették fel igénylistájukra (lásd a 3. térképet).

A jugoszláv delegáció francia nyomásra mérsékelte a Pasič-féle memorandumban megfogalmazott követeléseit, így az 1919. február 4-én hivatalosan benyújtott memorandumában már az alábbi északi határvonal olvasható:¹⁸ Báziás–Zádorlak–Maros–Horgos–Mélykút–Bácsmonostor–Dunaszederkény–Diósvizsló–Darány–Babócsa–Iharosberény–Múrakelesztúr–Alsólendva–Szentgotthárd.

3. térkép. A londoni Jugoszláv Bizottság területi igényei

Forrás: Romsics (1998) 158. old.

Míg a magyar–csehszlovák és a magyar román határ megállapítására a békekonferencia vezetése egy-egy önálló bizottságot állított fel, addig Olaszország tiltakozása miatt a leendő jugoszláv határok (így a magyar–jugoszláv is) meghúzására nem jött létre külön bizottság. Ehelyett az a megoldás született, hogy a jugoszláv–magyar határkérdésekkel a román bizottság foglalkozzék. A szakirodalom ezért is nevezi ezt a bizottságot Román–Jugoszláv Bizottságnak.

3.2. A Bánság-kérdése a békekonferencián

A kijelölendő jugoszláv–magyar határ legkényesebb pontja a Bánság kérdése volt, hiszen két olyan állam (a szerb és a román) érdekei ütköztek, amelyek egyaránt az antant szövetségesei voltak. Ahogy az egyik „békecsináló” a brit delegáció tagjaként dolgozó Harold Nicolson fogalmazott: „...a nagyhatalmak képviselői nem sokat törődtek Erdéllyel és Bukovinával, melyek az ellenséghez tartoztak, de rettenetesen szívükön viselték a Bánát sorsát, amelyre... a jugoszlávok tartottak igényt.”¹⁹

A békekonferencia legfelsőbb szerve a Tízek Tanácsa 1919. január 31-én foglalkozott első ízben a Bánát megosztásának kérdésével, meghallgatták a román és szerb érveket.²⁰ A tanácskozás elején Bratianu a román küldöttség vezetője felolvasta a román küldöttség által benyújtott írásbeli memorandumot.²¹ A román érvrendszer első eleme a nemzetközi jogra hivatkozott, kijelentette, hogy Románia 1916-ban szerződést kötött az antanttal (ez volt a bukaresti szerződés – G. L.), melyben a Bánságot nekik ígérték, azaz a Bánságra vonatkozó román igényeket a bukaresti szerződés szentesítette.

Az érvrendszer második eleme az etnikai érvek voltak. Eszerint a területet több évszázadon keresztül románok lakják. Ráadásul a románok száma meghaladja a 600 ezret, szemben a 400 ezer némettel, akik csak a 18. században telepedtek be. Sőt a románok többen vannak a szerbeknél is, akik 300 ezren vannak és a 15. sőt inkább csak a 18. században telepedtek be. Itt jegyezzük meg, hogy ezen résznél a románok nagyvonalúan elsiklanak afelett, hogy a Bánságban magyarok is éltek.

Az érvrendszer harmadik eleme a terület földrajzi egységével történő érvelés volt. A Bánság nem csupán földrajzi fogalom – mondták a románok –, hanem egy ténylegesen létező geográfiai tájegység, amely teljes és oszthatatlan egésznek képez. A vízi utak, melyek a Bánságot határolják (a Maros, a Tisza és a Duna által) egyrészt természetes határvonalat kínálnak, másrészt szorosan összekapcsolják a nyugati síkságot és a keleti hegyvidéket. A bánsági síkság biztosítja a hegyvidék lakóinak élelmiszerrel történő ellátását, míg a hegyvidéki lakosság faanyaggal és ásványi kincsekkel látja el a síkvidékieket. Ráadásul a síkvidék gazdasági életének működtetéséhez nélkülözhetetlen munkaerő-utánpótlást szintén a hegyvidékiek biztosítják. Mindezek miatt a síkság és a hegyvidék nem létezhet egymástól elválasztva.

Ehhez az érvelés szorosan kapcsolódott a negyedik elem, a közlekedés-földrajzi érvek. A közlekedés egész hálózata – legyen az vasúti, közúti avagy vízi – a Bánságot egységes tartománnyá szervezi, amit ha most egy államhatár megosztana, úgy minden erőfeszítés, mely a 18. század óta arra irányul, hogy a gazdasági élet működtetéséhez szükséges közlekedési feltételek adottak legyenek semmisé tenne. A síkságot átszelő hajózható folyók és csatornák biztosítják, hogy a keleti hegyvidék nehézipari termékei lejussanak a Dunához és a Tiszához. Ha a területet államhatárral kettévágnák, a folyók és csatornák felső szakasza a románokhoz, míg alsó szakaszuk a szerbekhez kerülnének, ami azt eredményezné, hogy víziutakból fakadó gazdasági előnyök megszűnnének, sőt a hegyvidék el lenne zárva a Dunától és a Tiszától. Ez még Erdélyt is hátrányosan érintené, hiszen a Maros az egyetlen nagy víziút, amelynek segítségével Erdély faipari termékei és ásványi nyersanyagai a Tiszáig, majd onnan a Dunáig és így a tengerig el tudnak jutni. Egy Bánságban meghúzandó

szerb–román határ ezt a vízi utat és az azon folyó kereskedést is komolyan veszélyeztetné. A vízi utak (folyók, csatornák) szabad hajózását ünnepélyen ugyan meg lehet ígérni, de az önmagában nem sok érdemi eredményre vezet. Az igazi jó megoldás, az, hogyha a hajózás megszervezése (raktárak, kikötők) egy államhoz tartozik.

Az érvelés ötödik elemeként a román emlékirat ismét visszatért az etnikai érvekhez, de ennél a résznél a román többség hangoztatása helyett, a Bánságban élő németekre hivatkoztak. Eszerint a Bánságban nagy számmal élnek németek (svábok), akik a földrajzi elhelyezkedésük miatt nem egyesülhetnek egyik német állammal se. Ha sváboknak választaniuk kell Szerbia és Románia között (azaz a békekonferencia a Bánságot felosztja) nagyvalószínűséggel Romániát fogják választani. Ráadásul – folytatódik az etnikai érvelés – a Bánság nyugati része annyira kevert, hogy ha az itt lakó 200 szerbet (pontosabban az általuk lakott területet) Szerbiához csatolnák, nagyszámú „nem szerb” (értsd román, magyar és német) kerülne a szerb állam keretei közé, ezzel pedig az irredentizmus melegágyát teremtik meg.

A nyugat-bánáti etnikai viszonyok ismertetése során hatodik elemként megjelennek az érvelésben a katonai-stratégiai érvek. Bratiánu azt fejtegette, hogy azon szerb érvelés mögött, hogy Szerbia legalább a Bánság nyugati részét szeretné megkapni, az a szerb katonai megfontolás állhat, hogy Belgrád védelmi övezetét kiterjesszék a Duna túlsó partjára. Csakhogy a háború bebizonyította, hogy az ilyen típusú védelmi övek nem sokat érnek. Ha szerbek mégis megkapják ezt a területet és felállítják a védelmi övet, az valójában a románok ellen szolgáló hídfőállásként kell értelmezni. Pedig, amióta Szerbia és a Románia között a Duna képezi a határt a két ország között nem került sor viszálykodásra. A két ország közötti békés viszony alapja az volt, hogy Románia elfogadta a Dunát mint határfolyót. Tette ezt annak ellenére, hogy a Duna másik oldalán (azaz Szerbiában) a Timok és a Morava folyók völgyében nagyszámú román él. A román állam elvette az a lehetőséget, hogy ezeket a románok által lakott területeket egyesítse Romániával. A románok úgy vélik, azzal ha a két szomszéd közül bármelyik is átlépi a Dunát és hídfőállást létesít a másik oldalon egy politikai és gazdasági feszültséggóc alakul ki. Ez is amellet szól nem szabad felosztani a bánsági síkságot Románia és Szerbia között.

Az érvrendszer ismertetésének befejezéseképpen Bratianu kijelentette, hogy a Romániához kerülő valamennyi szerb számára mindazon jogokat biztosítani fogják, melyeket a szerb állam biztosít román alattvalói számára, összhangban azon kisebbségi alapelvekkel, melyeknek meghatározása a Népszövetség feladata.

Mint látható azon román igény alátámasztásául, amely az egész Bánság Romániához történő csatolásában testesült meg a román küldött egy nagyon széles érvrendszert (történelmi, etnikai, etnikai, stratégiai) mutatott be a békekonferencia döntéshozói előtt. A Bratianu által felolvasott memorandumra elsőként Vesnić a délszláv delegáció egyik diplomatája válaszolt. Kifejtette sajnálattal hallja, hogy a román delegáció a Bánságra vonatkozó területi igényeit a bukaresti titkos szerződésre alapozza. Amikor az a szerződés 1916-ben megszületett Szerbia már két éve az antant oldalán harcolt és semmiféle biztosítékot nem követelt szövetségeseitől a háborút követő területi rendezést illetően. Szerbia Bánságra vonatkozó igényei kizárólag azokon az elveken nyugszanak, melyeket az antant országok proklamáltak. Ráadásul a bukaresti titkos szerződést nem hozták nyilvánosságra, így azt a szerb diplomácia nem ismerte. Ezen a ponton a románok védelmében felszólalt Pichon francia külügyminiszter és felolvasta a bukaresti szerződés záradékát, mely kimondta, hogy a szerződés titkosságát a felek a háború végéig fenntartják.

Ezek után Vesnić tovább folytatta érvelését. Kijelentette, hogy Szerbia területi igényei nem terjednek ki az egész Bánságra, csupán azon részekre tartanak igényt, ahol a szerbek a németekhez és magyarokhoz képest többségben, illetve a szerbekhez képest abszolút több-

ségben élnek. Ezen etnikai alapú szerb igények alátámasztásául Vesnić úgy érvelt, hogy a Habsburgok alatt a Bánság különleges pozíciókat vívott ki magának. A határőrvidék katonai körzeteit nemzetiségi alapon szervezték meg. Bár pontos statisztika nem áll rendelkezésre a katonai körzetekről, de a Habsburgok által készített statisztikák mégis a szerb igényeket támasztják alá. Szintén a szerb igényeket támasztják alá az elmúlt 40 év magyar parlamenti választásainak eredményei.

Lloyd George ezen a ponton megkérdezte, hogy a magyar parlamentnek volt-e szerb tagja. Vesnić válaszában elmondta, hogy Versec, Temesvár, Pancsova, Weisskirchen, Kikinda és Bánátkomlós voltak azok a választóközetek, amelyek szerb politikusokat választottak a magyar parlament tagjává. A kérdés ezen a pontos kezdett izgalmassá válni, hiszen Lansing, az USA külügyminisztere megkérdezte Bratianut, hogy ebből a Bánságból voltak-e román tagjai a magyar parlamentnek. Bratianu azt válaszolta, hogy nincsenek erre vonatkozó adatai, (a Bánság területéről nem került be román képviselő a magyar parlamentbe – G. L.), de a magyar parlamentnek 5 román tagja volt, míg ugyanekkor csak három szerb.

A nemzetiségi parlamenti képviselők számáról folytatott rövid szóváltás után Vesnić tovább folytatta érvelését. Elmondta, hogy a Bánság azon részét, amelyre most Szerbia igényt tart, már a középkor óta szoros szálak fűzték a szerb nemzethez. 1848-ban amikor a szerbek a magyarokkal szemben a Habsburgok oldalára álltak, a Habsburgok jutalmul a Bánság egy részét Vajdaság néven a szerbeknek adták. Az akkori Vajdaság határai egybeesnek a mostani szerb igényekkel. Ráadásul a Bánság ezen része Szerbiának ugyanazt jelentette, amit Isle de France Franciaország, vagy Toscana Itália számára. A 17. századi szerb újjászületés (irodalom, művészet, színház) innen erednek. A terület kolostorai, melyek fontos szerepet játszottak a szerb nemzeti reneszánszban kivétel nélkül mind szerbek. Szerbián számos olyan szerb politikus és tudós futott be komoly karriert, akiknek a Bánság volt a szülőhelye. Így a szerbiai szerbek és a bánáti szerbek között igen szoros volt a kapcsolat.

Ezek után Vesnić a románok katonai-stratégiai érvének cáfolatába kezdett. Kifejtette, hogy a háború alatt a Morava folyó völgye kulcsszerepet játszott. Ami azt bizonyítja, hogy a gyenge stratégiai pontokat meg kell erősíteni. Gyakorlatilag itt Vesnić, a hídfőállítás mellett érvelt.

Ezen a ponton Balfour brit külügyminiszter megkérdezte, hogy a szerb delegáció tud-e adatokkal szolgálni. Erre Vesnić közölte, hogy vannak adatai, de most sajnos nem hozta magával. Érezve a válasz kínos voltát a szerb küldöttség egy másik fontos tagja, Pasić miniszterelnök, egy 1853-ban készült hivatalos térképet – mely a Szerb Vajdaságot ábrázolta – terítette ki a tárgyalóasztalra. Majd ehhez az alábbi magyarázatot fűzte: A térképen jól látszik, hogy a Bánság keleti részén a lakosság zöme román, a nyugati részen szerb többség van, míg a középső részen a népesség igen vegyes. Ez vegyesség a Habsburg-ház azon törekvéséből fakad, hogy az önálló nemzeti érzés kifejlődését betelepítésekkel megakadályozza. A vegyesség ellenére szerbek és a románok között méltányos etnikai határvonal húzható.

Ezek után Bratianu kért szót és néhány szerb állításra reagált. Három fontos dolgot mondott. Egyrészt a bánáti szerb kolostorokban meglévő szerb többség nem szolgálhat jogalapul a szerb területi igényekre, hiszen itt vallási kérdéssről van szó. Másrészt a szerbek által hivatkozott Szerb Vajdaság mindössze 10 évig állt fent. Harmadrészt a bukaresti szerződés titkossága az antant érdekeit szolgálta.

Bratianu után a délszláv delegáció harmadik tagja Trumbić külügyminiszter kapott szót. Aki kijelentette, hogy mivel a bukaresti titkos szerződés Szerbia tudta nélkül jött létre, nem ismeri el annak érvényességét. De ennek ellenére Szerbia hajlandó a Bánság megosztására.

A Bánság valójában három megyéből áll, ezekkel kapcsolatban az alábbi a szerb álláspont: kéri Torontál és Temes megyét, míg Krassó-Szörény vármegyéből csak egy kisebb részt kérnek. Azaz a szerbek elismerik, hogy a Bánság nyugati része az román többségű és ezt hajlandóak átengedni a román államnak. Majd Trumbić azt kezdte el fejtegetni, hogy a Torontál és Temes megyékben németek és magyarok is élnek, viszont ezek ellenségek. Ráadásul a németek telepesek, ezért szuverén követelésekkel nem léphetnek fel. De annak érdekében, hogy a béke stabil legyen valamilyen módon figyelembe kell venni a magyarok és németek kívánságait is. Pontosabban azt kell eldönteni, hogy a németek és a magyarok Szerbiához vagy Romániához tartozzanak-e. Trumbić szerint a németek és a magyarok nyilvánvalóan inkább tartoznának egy olyan országhoz, mely a Duna mentén fekszik, amelynek fővárosa a Duna partján áll, mely felé a Bánságban élő lakosság amúgy is gravitál. Azaz a magyarok és a németek gazdasági és társadalmi okok miatt szívesebben vennék ha Szerbiához tartoznának. A szerbek igényeiket a lakosság akarátára alapozzák ezért ha a nagyhatalmak úgy döntenek, hogy népszavazást kell kiírni a terület sorsáról Szerbia ezt a döntést elfogadja.

Itt jegyezzük meg, hogy a későbbi bizottsági csatározások során a román delegáció annak érdekében, hogy megkérdőjelezze a fenti szerb érvelést benyújtott egy olyan memorandumot, melyben a bánsági svábok képviselői kijelentették, hogy ha már mindenféleképpen választaniuk kell inkább Romániához csatlakoznak, mint Jugoszláviához.²²

Visszatérve a meghallgatás menetére: Trumbić beszéde következő részében kijelentette, hogy a Marostól a Dunáig terjedő síkság Szerbia természetes folytatását képezi. Ez a magyarázata annak, hogy a szerb történelem folyamán, amikor Szerbiában elviselhetetlenné vált a helyzet a szerbek egy része a Bánságba költözött. A történelem folyamán a szerbiai szerbeket és a bánsági szerbeket a Duna mint határvonal elválasztotta egymástól, de most, hogy győztesen kerültek ki a háborúból Szerbia nem hagyhatja magára a bánsági szerbeket. Szerbia jó kapcsolatokra törekszik Romániával, de a bánsági kérdése megoldást kell találni. Gyakorlatilag Trumbić a Bánság kettéosztását kérte etnikai alapon. Itt jegyezzük meg a későbbi bizottsági jegyzőkönyveket tanulmányozva azt rögzíthetjük, hogy a szerbek a felosztásra a legalkalmasabbnak az Arad–Temesvár–Fehértemplom vonalat tartották.

Trumbić után ismét Bratianu kért szót. Néhány már korábban elhangzott érvet ismételt meg (a Szerb Vajdaság csak 10 évig állt fent), illetve néhány újabb érveléssel állt elő. Ezek közül a legérdekesebb az a hasonlata volt, mely szerint a Bánság sorsáról döntő bizottság munkáját ahhoz lehetne hasonlítani, hogy Nagy Károly korában összeült volna egy bizottság, hogy a Rajna kérdésében döntsön. Micsoda áldás szállt volna a világra – mondta Bratianu –, ha az bizottság úgy döntött volna, hogy a Rajna legyen Németország és Franciaország választóhatára. A mostani konferencia hasonló helyzetben van, hiszen kimondhatná, hogy a Duna szolgáljon Románia és Szerbia határául, ezzel békét és barátságot teremthetne a térségben. Eszmefuttatása zárógondolataként kijelentette, hogy a román álláspont szerint a Bánságot nem lehet felosztani, Románia ragaszkodik a teljes terület Romániához történő csatolásához.

Clemenceau azon kérdésére, hogy mi az álláspontja a szerb népszavazási javaslatról, azt válaszolta, hogyha a nagyhatalmak a népszavazáshoz ragaszkodnak, úgy gondolkodási időt kér. Bár most a javaslattal szemben nincs ellenvetése.

Ezek után a ülés levezető elnöke megkérte, a román és jugoszláv delegáció tagjait, hogy hagyják el az üléstermet. Távozásuk után a nagyhatalmak tovább folytatták az ülést. Wilson, Lloyd George és Clemenceau elismeréssel nyilatkoztak a szerbek okos és józan álláspontjáról, (az olaszok viszont a románokat támogatták), de ennek ellenére a döntést elnapolták.²³

3.3. A bánsági határ meghúzása és életbelépése

A magyar–jugoszláv határt, illetve a magyar–román határt kijelölő az ún. Román–Jugoszláv Bizottság februári–márciusi ülésein rendszeresen felmerült a Bánság megosztásának kérdése.²⁴ Bratianut és Vesnič több bizottsági ülésen meghallgatták. Ezeken az üléseken mindkét fél a fentebb ismertetett érveit ismételte. A szerbek különösen sérelmezték Szerbia és Románia azonos kezelését. Az egyik bizottsági ülés során Vesnič az alábbi mondom értékelte a románok háború alatti magatartását: „*Románia, miután intervenciójának óráját jól kiválasztotta és árát szerződészerűen garantáltatta magának, békét kötött az ellenséggel, sőt még azt is elérte nála (mármint az antantnál G. L.), hogy a rákényszerített áldozatok fejében kompenzációt adjon neki egyéb területi kedvezményekkel.*”

Hosszas bizottsági csatározások után végül 1919. március 18-án a Román–Jugoszláv Bizottság megegyezett egy olyan vonalban, amely 76 ezer románt hagyott a délszláv államban, míg 65 ezer szerbet a román államhoz csatolt.²⁵ Ugyanezen a napon döntött el az is, hogy a Bánságból amerikai javaslatra egy vékony sáv – 271 km²-nyi terület Újszeged és Kiszombor között – Magyarországhoz marad. Itt jegyezzük meg, hogy az amerikai delegáció azzal érvelt, hogy erre a sávra Szeged városának gazdasági és stratégiai szempontból szüksége van.

A szerbek nem voltak megelégedve a Bánságban meghúzott szerb–román határvonallal, ezért 1919 júniusában erőszakkal próbálták elérni, hogy a temesváriak önként mondják ki csatlakozásukat a szerb államhoz. Ez a kísérlet azonban kudarcba fulladt, ezután a szerb hadsereg 1919. július 27-én elhagyta Temesvárt. Néhány nappal később – 1919. augusztus 3-án – Temesvárt megszállták a román csapatok, majd fokozatosan követve a visszavonuló szerb csapatokat elfoglalták azokat a területeket, melyeket a versailles-i békekonferencia a román államnak ítelt.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a Bánságban élő magyarok érdekeit és önrendelkezési jogát a békekonferencia a szerb–román konfliktus kezelése során teljes mértékben figyelmen kívül hagyta. Ennek alátámasztására idézzük a Román–Jugoszláv Bizottság francia elnökének a Bánságban élő magyarokkal és németekkel kapcsolatos véleményét: „*A helyi lakosok kérdése nem határozhatja meg a bizottság döntését, amely a szerb–román elhatárolást vizsgálja, anélkül, hogy olyan helybéli lakóknak (magyar, német) adandó engedményen törné a fejét, akik az adott körülmények között ellenségek.*” Ezen mondat alapján nem csodálkozhatunk, hogy magyarok mindössze annyi kedvezményt kaptak a Bizottságtól, hogy Új-Szeged és kilenc község – melyek Torontál vármegye területére estek – a magyar állam keretei közé került.

A bánati kérdés megvitatásával és „megoldásával” párhuzamosan a Román–Jugoszláv Bizottság kijelölte a magyar–délszláv határ további szakaszait is. A Bizottság hivatalos javaslata 1919. április 16-án készült el. Ezt a Külügyminiszterek Tanácsa május 8-án vitatta meg, majd négy nap múlva a Legfelső Tanács is rábólintott. Végül a békekonferencia 1919. augusztus 19-én hivatalosan is értesítette a délszláv békedelegációt a magyar–jugoszláv határ kijelöléséről.²⁶ Ezzel a Bánság felosztása befejezett ténnyé vált.

JEGYZETEK

1. A régióképződés történeti előzményeinek Csüllög Gábor több tanulmányt szentelt, lásd Csüllög Gábor (1997): Szempontok és módszerek történeti tájak és régiók Kárpát-medencei szerveződésének történeti földrajzi vizsgálatához. In. mű Fülek György szerk. (1997): A táj változásai a honfoglalás óta a Kárpát-medencében. Gödöllő; Csüllög Gábor (2001): Centrum térségek a X–XVIII. századok közötti Magyarországon. In. mű Ekéné Zamárdi I. szerk. (2001): Jubileumi ta-

- nulmányok. Debrecen; Csüllög Gábor (2009): A középkori Magyarország regionális tagolása. Közép-Európai Közlemények 2009/4–5. szám 64–71. old; Csüllög Gábor (2010): A Bánság változó szerepe Magyarország történeti térszerkezetében. Közép-Európa Közlemények. 2010/2. szám 17–28. old.
2. Lásd Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus. Pécs–Budapest.
 3. Különösen fontos az alábbi három mű: Frisnyák Sándor szerk. (1996): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyháza; Beluszky Pál (2000): Egy fél siker hat stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországon. In. mű: Dövényi Zoltán szerk. (2000): Alföld és Nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek. MTA Földtudományok Kutató Központ. Budapest; Beluszky Pál (2008): Magyarország történeti földrajza II. Dialóg-Campus. Pécs–Szeged.
 4. A téma szempontjából alpműnek tekintjük az alábbi munkákat: Tóth József (1997): Régiók a Kárpát-medencében. Id. mű: Pap Norbert–Tóth József szerk. (1997): Európa politikai földrajza. Pécs. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszéke és a JPTE TK Kiadói Iroda. University Press; Süli-Zakar István–Csüllög Gábor (2010): A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. In. mű Süli-Zakar István (2010): A terület- és településfejlesztés alapjai. II. Dialóg-Campus. Budapest–Pécs. 37–72. old.
 5. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 38–40. old.
 6. A Bánság kérdésköréről lásd Kókai Sándor alapos és részletes munkáját, Kókai Sándor (2010): A Bánság történeti földrajza. Nyíregyháza.
 7. Szász Zoltán (1993): A románok története. Budapest. 174. old.
 8. Kókai Sándor (2010) 310. old.
 9. Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 36–37. old.
 10. Fogarassy László (1986): A magyar-délszláv kapcsolatok katonai története 1918–1921. Baranyai Helytörténetírás. Pécs. 540. old.
 11. Az Újvidéki Nagy Nemzetgyűlés határozatainak szövegét közli Kővágó László (1964): A magyarországi délszlávok. Budapest.
 12. Kókai Sándor (2010) 310. old.
 13. Kókai Sándor (2010) 316. old.
 14. Erről bővebben lásd Jakabffy Elemér (1940): A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében. Husvéth és Hoffer nyomdája. Lugos.
 15. Mindkét esetet, illetve további eseteket lásd Jakabffy Elemér (1940) 40–46. old.
 16. Erről bővebben lásd Gulyás László (1992): A magyar–délszláv határ története. Trianoni határaink története IV. KAPU 1992/11. szám 70–75. old.
 17. A memorandumot ismerteti Ormos Mária (1984) 158–159. old.
 18. Ivo Léderer: Yugoslavia at the Paris Peace Conference. New Haven–London. 1963. 129–131. old.
 19. Harold Nicolson (1933): Peacemaking. 1919. Paris. 135. old.
 20. A meghallgatás jegyzőkönyvét lásd PPC. III. kötet 822–834. old. Továbbá lásd még az egyik résztvevő visszaemlékezéseit, Nicolson (1933) 134–135. old.
 21. A memorandumot lásd PPC. III. kötet 845–847. old.
 22. Arday Lajos (1990): Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 234. old. 104-es számú lábjegyzet.
 23. Arday Lajos (1990) 171–172. old.
 24. Lásd részletesen Ormos Mária (1984) 189–196. old.
 25. Arday Lajos (1990) 173. old.
 26. Hornyák Árpád (2010): Bácska-Baranyai térség az I. Világháború után – a szerb megszállás. In. Hornyák Árpád szerk. (2010): Találkozások és ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből. PTE Történelemtudományi Intézet. Pécs. 7–21. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arday Lajos (1990): Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Beluszky Pál (2000): Egy fél siker hat stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországon. In. mű: Dövényi Zoltán szerk. (2000): Alföld és Nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek. MTA Földtudományok Kutató Központ. Budapest.
- Beluszky Pál (2008): Magyarország történeti földrajza II. Dialóg-Campus. Pécs–Szeged.
- Csüllög Gábor (1997): Szempontok és módszerek történeti tájak és régiók Kárpát-medencei szerveződésének történeti földrajzi vizsgálatához. In. mű Fülekgy György szerk. (1997): A táj változásai a honfoglalás óta a Kárpát-medencében. Gödöllő.
- Csüllög Gábor (2001): Centrum térségek a X–XVIII. századok közötti Magyarországon. In. mű Ekéné Zamárdi I. szerk. (2001): Jubileumi tanulmányok. Debrecen.
- Csüllög Gábor (2009): A középkori Magyarország regionális tagolása. Közép-Európai Közlemények 2009/4–5. szám 64–71. old.
- Csüllög Gábor (2010): A Bánság változó szerepe Magyarország történeti térszerkezetében. Közép-Európai Közlemények. 2010/2. szám 17–28. old.
- Fogarassy László (1986): A magyar-délszláv kapcsolatok katonai története 1918–1921. Baranyai Helytörténetírás. Pécs.
- Frisnyák Sándor szerk. (1996): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyháza.
- Gulyás László (1992): A magyar-délszláv határ története. Trianoni határaink története IV. KAPU 1992/11. szám 70–75. old.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus. Pécs–Budapest.
- Hornýák Árpád (2010): Bácska-Baranyai térség az I. Világháború után – a szerb megszállás. In. Hornýák Árpád szerk. (2010): Találkozások és ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből. PTE Történelemtudományi Intézet. Pécs. 7–21. old.
- Jakabffy Elemér (1940): A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében. Husvéth és Hoffer nyomdája. Lugos.
- Kókai Sándor (2010): A Bánság történeti földrajza. Nyíregyháza.
- Kővágó László (1964): A magyarországi délszlávok. Budapest.
- Léderer, Ivo: Yugoslavia at the Paris Peace Conference. New Haven-London. 1963. 129–131. old.
- Nicolson, Harold (1933): Peacemaking. 1919. Paris.
- Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 36–37. old.
- Süli-Zakar István–Csüllög Gábor (2010): A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. In. mű Süli-Zakar István (2010): A terület- és településfejlesztés alapjai. II. Dialóg-Campus. Budapest–Pécs. 37–72. old.
- Szász Zoltán (1993): A románok története. Budapest.
- Tóth József (1997): Régiók a Kárpát-medencében. Id. mű: Pap Norbert–Tóth József szerk. (1997): Európa politikai földrajza. Pécs. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszéke és a JPTE TK Kiadói Iroda. University Press.

DR. FRISNYÁK SÁNDOR*

ADALÉKOK A GÖMÖRI-MEDENCE TÖRTÉNETI FÖLDRAJZÁHOZ

HISTORICAL GEOGRAPHY OF THE GÖMÖR BASIN REVISITED

ABSTRACT

The Gömör Basin covers approximately the area of the historical Gömör and Kishont Counties. The Gömör Basin (like the interpretation of the Carpathian Basin) forms a single geographical unit together with the Carpathian Mountains and the water basins of the Sajó, Csetnek, Murány, Turóc, Balog and Rima. This kind of interpretation of the basin, the economic unity and complementarity of the two natural landforms, could be typical at the time of the organization of the Hungarian county system. The area of the historical Gömör County rose to 4279 km² when Kishont (1802) and the Csermosnya Valley (1881) were added to its territory. The county lying in the basin is a perfect geographical unit comprising heterogeneous geological and geomorphological parts, the southern hills divided by river basins and the northern mountains. The mountains are made up of the Vepor and Slovak Ore Mountains. This short paper focuses on a relatively narrow research area of historical geography; the investigation of spatial and temporal aspects of changes in land use up till 1920 based on literature-review, cartographic and statistical sources and empirical studies.

Bevezetés

A Gömöri-medence nagyjából azonos a történelmi Gömör és Kishont vármegye területével. A Gömöri-medence (hasonlóan a Kárpát-medence értelmezéséhez) a hegységkerettel, valamint a Sajó, Csetnek, Murány, Turóc, Balog és a Rima vízvidékével együtt alkot geográfiai egységet. A medence mint vízgyűjtő terület, a vízválasztóig terjed.¹ A medence ilyen felfogása, a két természetföldrajzi tájegység gazdasági összetartozása, egymást kiegészítő jellege a megyeszervezet kialakítása idején is jellemző lehetett. A történelmi Gömör megye területe hosszú időn át változatlan volt: 1802-ben Kishont területével, majd 1881-ben, amikor Abaúj és Torna egyesült, a Csermosnya-völgy térségével 4279 km²-re növekedett. A medence-vármegye mint tökéletes természet- és gazdaságföldrajzi egység, rendkívül változatos geológiai és geomorfológiai részekből, alapvetően a 300 – 400 m átlagmagasságú, folyóvölgyekkel tagolt déli medencedombságból és az északi hegycsoportból tevődik össze. A hegycsoportot a Vepor és a Gömör-Szepesi-érchegység alkotja (1. ábra).

Rövid dolgozatomban a történelmi geográfia egy szűkebb témakörét, a tájhasználat 1920-ig terjedő idő- és térbeli változásait foglalom össze könyvtészeti, kartográfiai, statisztikai források és helyszíni vizsgálódásaim alapján. A tájhasználat – a történelmi földrajz és tájökológia megfogalmazása szerint – a természeti erőforrások felhasználásával a tájban folytatott emberi tevékenységek összessége.

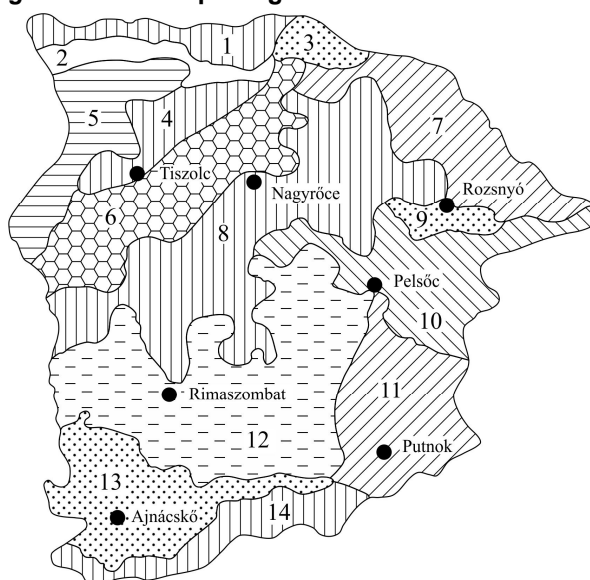
* Az MTA doktora, professor emeritus, Nyíregyházi Főiskola Természettudományi és Informatikai Kar, Turizmus és Földrajztudományi Intézete.

A tájhasználat kezdete és fejlődése

A prehisztorikus és történelmi korok egymás melletti és egymásra rétegződő kultúrái azt bizonyítják, hogy a Gömöri-medencében az emberi jelenlét életföldrajzi feltételei minden időben kedvezőek voltak.² A régészeti adatok szerint a Gömöri-medence a neolitikum óta lakott terület. Kezdetben a peremtájak *mészakőhegyei*, majd a medencedombság *termékeny folyóvölgyei* biztosították az emberi megtelepedés ökológiai feltételeit. Az archeológiai leletek kora és térbeli szóródása alapján megállapítható, hogy az újkőkortól (Kr. e. 6000–4400) a magyar honfoglalásig terjedő időben a táj- és a természeti erőforrások használata kis területekre korlátozódott, s az emberi jelenlétet pedig az időbeli megszakítottság jellemezte.³

1. ábra. Gömör-Kishont felszínalaktani tájbeosztása

Figure 1. Geomorphological units of Gömör-Kishont

- 1 = Alacsony-Tátra [Meszes (Vápenica) és a Király-hegy], 2 = Felső-Garam mente,
 3 = Sztracenai-hegység, 4 = Murányi-fennsík, 5 = Vepor-hegység, 6 = Sztolikai-hegység,
 7 = Volovec-hegység (Ökör-hegy vagy Pozsáló), 8 = Rócei-hegység, 9 = Rozsnyói-medence,
 10 = Gömör-Tornai-karszt, 11 = Putnoki-dombság és a Cselényi-erdő, 12 = Rima-medence,
 13 = Cseres-hegység, 14 = Gömör-Hevesi-dombság

Forrás: Gaál L. nyomán, kevés módosítással

A neolitikum embere a vadász-halász-gyűjtögető életmódról, vagyis a természeti gazdálkodásról fokozatosan áttért a termelő gazdálkodásra, a földművelésre és állattenyésztésre. A réz-, bronz- és vaskorban a Gömör-Szepesi-érhegység az észak-magyarországi fémfeldolgozó műhelyek egyik nyersanyagellátó területe volt. A földművelés helyhez kötődő, a felszín közeli ércek kitermelése – az említett korokban – időszakosan helyváltoztató életforma lehetett. A kétféle tevékenység más és más módon alakította át a természeti környezetet. Az agrárgazdálkodó népesség erdőirtással és gyepfeltöréssel hozta léte azokat a kis termelő tereket, amelyeket a bronzkor közepéig kő- és csontszerszámokkal művelt. A külszíni ércbányászat a kis mértékű erdőirtáson kívül a bányagödörök kialakításával és a néhány m³-es meddőhányókkal változtatta meg a telephelyek környezetét. A Gömöri-medence a népvándorlás korában ritkán benépesült terület volt, így a 750-től a 9. század végéig tartó száraz klímaperiódus miatt az apró izolátumokat alkotó kultúrtáj-kezdemények nagyrészt megsemmisültek és visszatermesztelkedtek.

A magyarság honfoglalás és kora Árpád-kori szállásterülete a Kárpátok övezte belső me-

dencerendszer síksági, dombsági és középhegységi részeire terjedt ki. A 220 000 km²-es életér, amelynek a Gömöri-medence is része volt, megközelítően azonos a lösz és a tölgyerdők elterjedésével, továbbá az évi 600 mm csapadékban részesülő területekkel.⁴ A magyarság hatalmi területéhez tartozó kárpáti hegységkeret később, a 13/14. század fordulójára népesült be.

A Gömöri-medence természetierőforrás-kínálata megfelelt a honfoglalók környezetigényének. Őseink a 10–11. században a Gömöri-medence déli 1/3-át, a folyók széles völgyeivel tagolt dombsági területeit foglalták el, a 2/3 részét alkotó északi közép- és magashegységi területeire később szlovákok, vlach jogállású rutének, továbbá németek és lengyelek települtek.⁵ A megtelepülők kialakították életterületet, a tájpotenciál természeti elemeire épülő gazdasági tevékenységüket. A természeti ökoszférában kisebb kultúrtáj-szigetek (és annak részeként települések) jöttek létre, amelyek a népesség-növekedéssel fokozatosan terebélyesedtek. A két tájcsoporthoz népe eltérő termelési struktúrát alakított ki: délen a komplex paraszti gazdálkodás, északon az erdőélés és a montánipar vált uralkodóvá. Az Árpád-korban a medencetáj lakói önellátó (natúrális) gazdálkodást folytattak, a mezőgazdasági árutermelésre a korszak vége felé tértek át. A hegyi régió népessége az önellátás mellett bánya- és vasipari termékeivel piaci értékesítésre termelt, korán bekapcsolódva a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásába. A medence-vármegye arany-, ezüst- és rézbányászata (Csetnek, Dobsina, Pelsőc, Rimabánya, Rozsnyó stb.) a 13. században alakult ki. A vasércbányászat és -feldolgozás a 13. század második felében indult fejlődésnek, amikor az észak-borsodi vasvidékről a termelés áthelyeződött a Gömör-Szepesi-érchegység területére.⁶

A Gömöri-medence tájhasználat (környezetgazdálkodása) az Árpád-korban lerakott alapon fejlődött tovább. A vizes földek és az erdőségek természetes módon strukturálták a déli medencedombság és az északi hegycsoport mezőgazdasági termelését. Délen a teraszos folyó- és patak völgyek árvízmentes térszínein és az alacsonyabb völgylejtőkön szántóföldi, rét- és legelőgazdálkodást, gyümölcstermelést, a meredekebb lejtőszakaszokon szőlőtermelést folytattak. A völgyek és a völgyközi hátaik erdőségei is beágyazódtak a paraszti gazdálkodás térszerkezetébe (erdei legeltetés, makkoltatás, épület-, szerszám- és tűzifaellátás stb.). Az őstermelő tevékenység természetföldrajzi feltételei délről észak felé haladva egyre kedvezőtlenebbek. Az érchegységi övezetben a nagy reliefenergia és a hűvösebb, csapadékosabb klíma miatt a mezőgazdasági termelés a völgyek és völgymedencék területére korlátozódott. A többnyire erdőtelkes (Waldhufendorf) típusba sorolható települések gazdasági alapágazatát az állattartás és az erdőélés jelentette. A települések a szántó-, rét- és legelőterületeit erdőirtással növelték.

A 14–15. századtól a tájhasználat kialakult térszerkezetében jelentős változások következtek be. A vlach kolonizáció és a vasipar fejlődése (energiaszükséglete) felgyorsította az erdők irtását. A vlach pásztorok havasi gazdálkodásból éltek, a megye északi részein, a Meszes (Vápenica) és a Király-hegy (Kralova hola) magashegyi legelőin, az ún. hólyákon juhokat legeltettek. A gazdálkodási terület erdőirtással növelték: az erdőségek regressziója a völgyekből felfelé, a havasok övezetéből lefelé irányult.

A hegyi pásztorkodás a 16–17. században az északi tájcsoporthoz egészére kiterjedt, beleértve a 600–700 m-es karsztos mészkő-planinákat (a Szilicei- és a Pelsőci-fennsík, a Felső-hegy stb.) is. Az állattartásnak ez a rendszere a völgyi gazdaságok nyári idényben térbelileg elkülönült tartozéka, mely a legelőerdőket, az irtással keletkezett magashegyi legelőket, a völgyek és völgymedencék réjtjeit hasznosította.⁷ A magashegyi legelőföldeken ideiglenes pásztorszállások létesültek, ahol a pásztorok a racka tejéből túrót (brinza), ostyepkát, parenycát és egyéb sajtféleségeket készítettek.⁸ Télen az állatokat az erdőgazdálkodó-pásztorkodó völgyi falvak (pl. a Felső-Garam mellékén Polonka, Zavadka, Sumjác, Telgárt stb.) istállóiban tartották.

A vlach jogú hegyi pásztorok rétege és a medencedombságon élő, földművelő és nagyállattartó parasztság a 16–17. században életmódban és kulturálisan élesen elkülönült.⁹

Az éghajlat-ingadozás hatására fellépett ún. kis jégkor hűvösebb és csapadékosabb ég-

hajlata miatt a medencedombság középkorban kialakult szőlőkultúrája nagyrészt megsemmisült vagy jelentéktelenné vált. A szőlőskertek a medencedombság déli lejtőin kisebb területfoltokat alkotva Rimaszombattól Sajógömör, Tornalja és Putnok térségéig húzódtak.

A Gömöri-medence már a 14–15. században is az ország egyik legjelentősebb bánya- és iparvidéke volt. A jellegadó vasgyártás a helyi nyersanyag és energiaforrásra épült. A Sajó-, Csetnek-, Murány-, Turóc- és Rima-völgyben a vasércbányák, a vasolvasztó kemencék (huták) és a feldolgozó üzemek (hámorok) kisebb-nagyobb központjai alakultak ki, elszórtan, egymástól nagy távolságban. A gömöri vaskohászat és hámoripar egyik öskörzete a Vashegy (Zseleznik) térségében bontakozott ki. A Zseleznik vasércbányászata (pl. Szirk és Rákos) hosszú évszázadokon át ellátta a környékbeli és távolabbi feldolgozó telepeket. A huták és a hámorok energiaszükségletét a fa (faszén) és a folyók vízenergiája biztosította.

A vízenergia felhasználása a 11. században a gabonaörlő- és kallómalomokkal kezdődött. Később, a 14. századtól az olvasztókemencék fűtatóit, az érczúzó-malmok szerkezeit és a vashámorok kalapácsait is vízenergiával működtették. A folyók és patakok energiahasznosítása a terep rendezését, duzzasztók (hámortavak) és erővíz-csatornák létesítését tette szükségessé. A faszenet általában a legközelebbi erdőkben égették, s az így kialakult írtványföldeket (lehotákat) később rét- és legelőként hasznosították.

A vasércet, faszenet és a montánipari termékeket szekerekkel szállították. A különböző gazdasági terek (tájfunkciók) térbeli összeköttetése a korabeli földúthálózaton történt. A medence belső és külső kapcsolatrendszerét a folyóvölgyekben kialakult közlekedési hálózat biztosította. A 14–15. században a Gömör-Szepesi-érchegység vasipara – a honi piacok ellátása mellett – már exportra is termelt. A középkor végén a Gömöri-medence bányászatanak is köszönhetően, hazánk Európa első réztermelő és -exportáló országa volt. A 14–15. században – a bánya- és egyéb montánipari termelés révén – Gömör első fénykorát élte.

A 16. század közepén a többször ismétlődő török hadjáratok súlyosan károsították a Gömöri-medence kultúrtárait, településeit és ipari objektumait. A 14–15. században a Gömöri-medence még hazánk gazdasági centrumtérségéhez, a 16–17. században a részekre darabolt ország hadászati ütközőzónájához tartozott.¹⁰ A települések pusztulásainak aránya délen megközelítette az 50, északon a 30%-ot. A hódoltság korában az agrárium és a montánipar termelését az egyes kistérségekben a megszakítottság és újrakezdés, összességében a folyamatosság jellemezte. A Gömöri-medence a 16–17. században sem szigetelődött el, az intra- és interregionális gazdasági kapcsolatai tovább éltek. A természeti erőforrásokban gazdag medencerendszer (életkamra) a Felvidék-régió része, egyik al- vagy középrégiója volt. A korabeli és a későbbi földrajzírok szerint Gömör geoökonómiai (gazdaságföldrajzi) egység, „Magyarország kicsiben”, ahol a különböző tájtypusok és természeti erőforrások felhasználásával sokféle termelés alakulhatott ki.¹¹ A Gömöri-medence a változatos termelési struktúrája ellenére ebben az időben már nem volt önellátó, a népesség növekedésével egyre nagyobb mértékben kényszerült élelmiszer-behozatalra. A gazdasági kapcsolatai az ún. hegyalja- (vagy vásárvonalas) vármegyékkel és a belső-alföldi területekkel volt a legintenzívebb. Gömör a közvetítő kereskedelmével jelentősen hozzájárult a felső-magyarországi bányavárosok és empóriumok élelmiszer-ellátásához is.¹²

Tájhasználat a 18–19. században

A Gömöri-medence 18. századi funkcionális tájhasználatába racionálisan betagozódtak a régebbi korok kultúrtájai vagy tájrészletei. A történelmi kultúrtájak a 18. századi tájszerkezetben mint magterületek mintaként jelentek meg az agroökológiai feltételekhez alkalmazkodó kultúrtáj-terjeszkedés folyamatában. A természet és az emberi tevékenység

együttes fellépése során új kultúrtájelemek alakultak ki, amelyek a régiakkal együtt a 18–19. században a településközi térben többnyire összekapcsolódtak, a vizes földek és az erdők között magassági szinteken elhelyezkedő termelési sávokat formáltak.

Az érchegységi régióban eredő folyók (a Sajó, Csetnek, Murány, Turóc, Balog és a Rima) északnyugat-délkeleti irányú, egymással párhuzamos völgyekben és völgymedencékben folynak és vizüket a Sajó gyűjti össze. A Sajó vízrendszeréhez tartozó folyókön kívül a Garam és a Gölnic felső szakasza, továbbá az Ipolyba ömlő Szuha-patak és környéke is a medence-vármegye integráns része. A folyóvölgyek mint gazdasági erővonalak koncentrálták a településeket és a termelést. A települések gazdasági tere kiterjedt a völgyek közötti domb- és hegyvidékre is, ahol erdőgazdálkodást és bányaművelést folytattak (2. ábra). A montánipari települések a hegységeket tagoló fő- és mellékvölgyekben alakultak ki. A Gömöri-medence völgyei-nek gazdasági szerkezetformáló hatását, a 18. századi tájhasználat térbeli rendjét az első katonai felmérés 1:28 800-as méretarányú térképszelvényei és az ún. országleírás (Landesbeschreibung) alapján lehet rekonstruálni.¹³ Az 1780-as években készült katonai térképek elemzésével a völgyi települések területhasználata általánosítható és modellszerűen értelmezhető.

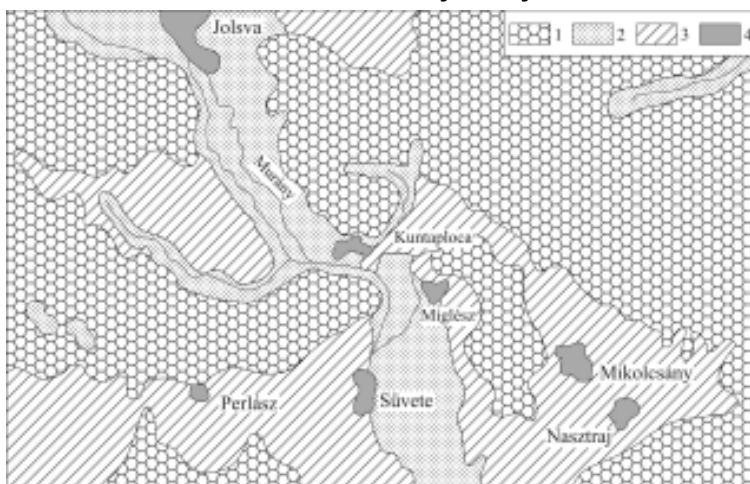
2. ábra. A Gömöri-medence erdőségei
Figure 2. The forests of the Gömör Basin

Jelmagyarázat: 1 = tölgyerdő, 2 = bükkerdő, 3 = fenyőerdő, 4 = etnikai határ

A Gömöri-medence déli részén a folyók alacsony árterén vizes rétek, a magas ártéri szinteken kaszálórétek vagy legelők, az ármentes teraszokon és az alacsony domb- és hegyláb felszíneken szántóföldek, a meredekebb lejtőkön legelők és (ahol a klimatikus feltételek megfelelőek voltak) szőlőskertek, a völgyközi hátacon erdők képezték a települések gazdálkodási terét (3–5. ábra). A 18/19. század fordulójára a mezőgazdaságilag művelt területek elérték optimális határukat, később a vizes földek és erdőségek irányába csak kisebb mértékben terjeszkedtek.

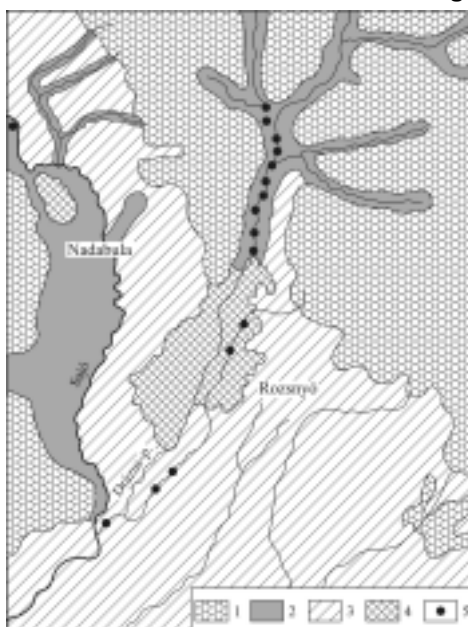
3. ábra. Murány-völgyi települések tájhasználatja a 18. század végén
Figure 3. Land use of settlements in the Murány Valley at the end of the 18th century

Jelmagyarázat: 1 = erdő, 2 = gyepek, a folyó mentén kisebb facsoportokkal, 3 = szántó, rét, legelő, 4 = belterület

A medencedomság völgyi településeinek tengelyét a folyók képezték. A folyók tavaszi és őszi árvizei öntözték a völgyek és kismedencék ártereit. A völgylakók a 18/19. századig az árvizeket nem katasztrófaként, hanem természeti jelenséggént élték meg. A folyók forrásvidékén, az érchegységi övezetben folytatott intenzív erdőirtás következtében a 18. század második felében változott a helyzet. A vízgyűjtő területen megnövekedett a lefolyási koefficiens, emiatt a medencedomság váltakozóan nedves-száraz (amfibikus) völgyeiben hevesebbé váltak az árvizek és emelkedtek az árvízszintek. Az árvízi előntés a települések alacsonyabb térszínein fekvő kultúrtájrészeit is elérte vagy veszélyeztette.

4. ábra. Rozsnyó és környéke tájhasználatja az 1780-as években
Figure 4. Land use of Rožňava and its surroundings in the 1780s

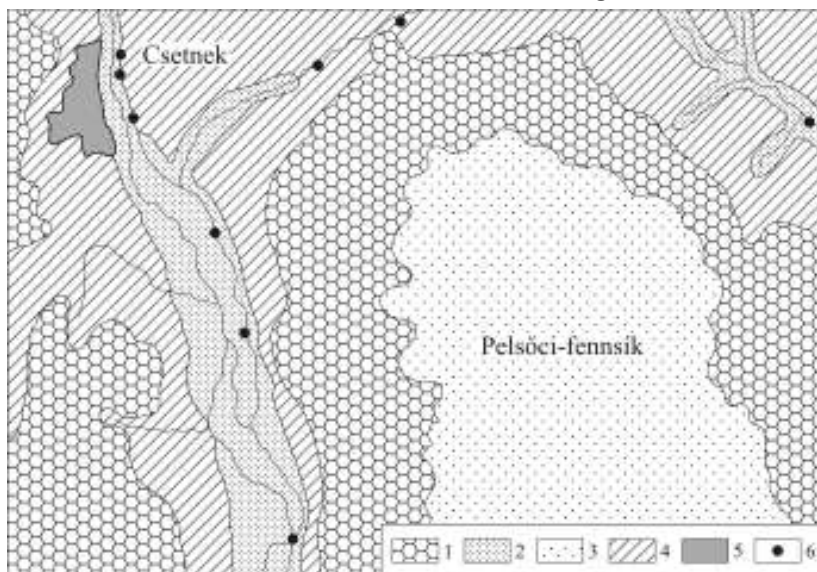
Jelmagyarázat: 1 = erdő, 2 = nedves rét kisebb facsoportokkal, 3 = szántó, rét, legelő, 4 = belterület, 5 = a vízenergia ipari hasznosítása

A térképek és a geomorfológiai vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a falvak és városok helyválasztásában egyéb telepítő tényezők mellett a vízparti orientáció és az okszerű vízhasználatra törekvés érvényesült. Az ártéri vizes földek, a rétek és az ártéri erdőmaradványok a 18/19. században is szerves részei voltak a települések környezetgazdálkodásának. A folyóvízi ártér tervszerűen és rendszeresen kihasznált léttér volt: az állattenyésztés számára természetes takarmánybázist, a folyók és holtágak halászati lehetőséget, a víz-energia az ipari hasznosításra kínált megoldásokat.¹⁴ A massák, hámorok, kalló-, fűrészs- és lisztőrőlmalmok energiafelhasználása mellett a folyók és holtágak vizét a bőrfeldolgozással foglalkozó iparosok (a tímárok, cserzővargák, szűcsök) és a parasztgazdaságok is hasznosították, pl. len- és kenderáztatásra. A folyók és az ártéri övezet többcélú gazdasági hasznosítása kisebb-nagyobb mértékű környezetátalakítást igényelt (pl. víztározás, mederszabályozás, gátépítés, kenderáztató medencék, malomcsatornák létesítése stb.). Az ártér antropogén tájelemei többnyire korábbi eredetűek, fenntartásuk, rendeltetésszerű használatuk folyamatos karbantartást és fejlesztést igényelt.

Az egyes települések műveléségi megoszlása (határhasználata) az előző korokban kialakult gazdálkodási tér keretein belül a 18–19. században többször is módosult. A völgyi települések tájhasználata észak felé a klimatikus és talajviszonyok függvényeként fokozatosan változik. A közép- és magashegységi övezetben a szántógazdálkodás egyre jelentéktelenebb, itt az erdőművelés és a havasi gazdálkodás képezi az őstermelő népesség életfenntartó tevékenységét [Gömöri- vagy Garami-havasok, Szulova-hegység, Rozsnyói-havasok (Volovec) stb.]. A Borovszky-féle monográfia szerint a mezőgazdálkodás térszerkezete két nagyobb egységre tagolható: Dél-Gömörben (a völgyekben és a folyó menti lapályokon) a növénytermesztés, Észak-Gömör hegyvidéki régiójában a havasi gazdálkodás jellemző (1904). A medencerendszer mezőgazdasági alapstruktúrája azonban sokkal bonyolultabb volt: pl. a kishonti részekben (a Rima észak-déli szakaszán, a Szuha-patak és a Gortva környékén) a 18. század elején az összes jövedelem 83%-át az állattenyésztés, főleg a szarvasmarhatartás adta, és csak 8% származott a gabonafélékből.¹⁵ Az említett területen az állattenyésztés uralkodó jellege, ami az ökológiai feltételeken alapult, a 19. században is megmaradt.

5. ábra. A Pelsőci-fennsík és környéke tájhasználata a 18. század vége felé

Figure 5. Land use of the Plešivec Plateau and its surroundings at the end of the 18th century

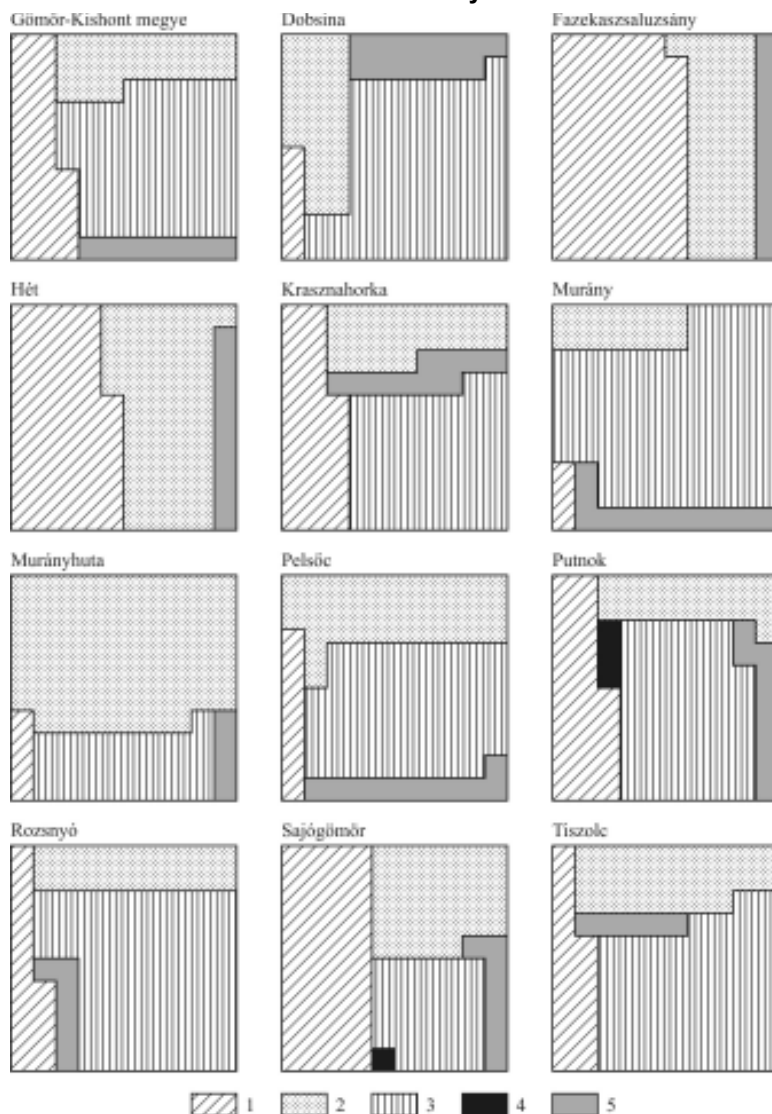

Jelmagyarázat: 1 = erdő, 2 = nedves rét kisebb facsoportokkal, 3 = hegyi rét, legelő, kisebb facsoportokkal, 4 = belterület, 5 = a vízenergia ipari hasznosítása

Az 1865. évi helytartótanácsi adatfelvételezés idején a Gömöri-medence felét (49,8%) erdőségek foglalták el. A szántó 24,1%-kal, a rét 13,5%-kal, a legelő 5,1%-kal, a szőlő 0,2%-kal és az ún. haszonvehetetlen terület 7,3%-kal részesedett Gömör összterületéből. A hegy- és dombvidéken, a Sajó vagy a Rima lapályán – a természetföldrajzi adottságok alapján – igen eltérő tájhasználati formák alakultak ki (6. ábra). A 19. század további évtizedeiben és a 20. század elején a kultúrtáj-növekedés elmaradt az országos átlagtól, ami geoökológiai tényezőkkel magyarázható. A kultúrtáj terjedése ez idő tájt az integrált környezetátalakító (folyószabályozó és ármentesítő) munkák eredményeként az alföldi tájakon volt jelentős. A Felvidéken, így a Gömöri-medencében is az agrárgazdaság többnyire már elfoglalta a hasznosítható teret, lokális jellegű változások csak az egyes művelési ágak között történtek.

6. ábra. Gömör-Kishont vármegye és néhány település tájhasználatja 1865-ben

Figure 6. Land use of Gömör-Kishont County and other settlements in 1865

Jelmagyarázat: 1 = szántóföld, 2 = rét, legelő, 3 = erdő, 4 = szőlő, 5 = egyéb

Az 1913. évi statisztikai adatok szerint fél évszázad alatt az erdőterület 47,85%-ra csökkent (1. táblázat). A 19. század vége felé a fakitermelés évi átlagban 700 000 m³-re tehető, döntően a közép- és magashegységek területén. Az erdőségen kívüli területeken a

művelési ágak részarányai a következőképpen módosultak: a szántó 26,40%-ra, a legelő 9,76%-ra növekedett és a statisztikában külön kategóriaként a kert is megjelent (1,10%). A rét 11,54%-ra, a filoxéravész következtében a szőlőskertek területrészesedése 0,05%-ra csökkent. A terméketlen terület 3,30%-ra mérséklődött.

Az őstermelés térszínén és az erdős hegyvidéken az ősfoglalkozások mellett (vagy azokkal összekapcsolódva) már a középkorban kialakult és később meghatározó jelentőségűvé vált a bányászat és az ipari termelés. A bányászati és feldolgozóipari telephelyek a 70 km hosszú és 30–40 km széles érchegységi vonulat Gömör megyéhez tartozó szakaszán találhatók. A 18–19. században – az előző korokhoz hasonlóan – a bánya- és kohóipar állt az első helyen. Az ipari telephelyek a vasércbányák (pl. Alsósajó, Csetnek, Dernő, Dobsina, Felsősajó, Hradek, Krasznahorkaváralja, Nadabula, Ochtina, Oláhpatak, Rákos, Rudna, Szirk, Vashegy stb.) közelségében létesültek, olyan pontokon, ahol a vízenergia is jelen volt (7. ábra). A fűtőenergiát (a faszenet) a megelőző korokhoz hasonlóan a környező szénégető falvak szolgáltatták (pl. 100 kg kovácsoltvas előállításához 450–500 kg faszenet használtak fel). A kisebb-nagyobb vasművek három üzemegységből: a bányából, az olvasztókemencéből és a hámból tevődtek össze. A bánya és a vasmű a földbirtok tartozéka volt, s azt a földesúr vagy egy vállalkozó működtette.¹⁶

1. táblázat. Gömör-Kishont vármegye környezetgazdálkodása (1913)

Table 1. Environmental management of Gömör-Kishont County (1913)

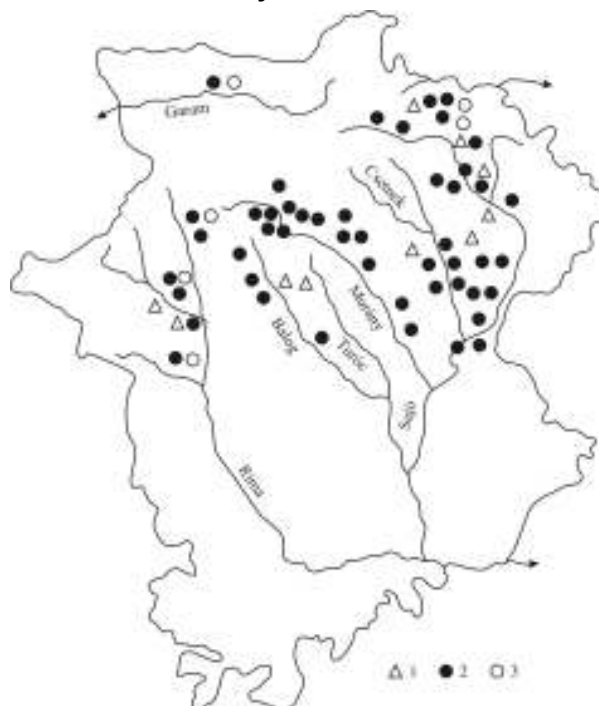
Művelési ág	Terület (kat. hold)	%	Kataszteri tisztja jövedelem (korona)	%	átlag fillér/ kat. hold
Szántó	196 700	26,40	1 216 332	46,4	618
Kert	8 202	1,10	122 123	4,6	1489
Rét	86 037	11,54	603 221	23,0	701
Szőlő	392	0,05	3 755	0,1	958
Legelő	72 784	9,76	109 980	4,2	151
Erdő	356 598	47,85	568 392	21,7	159
Termő	720 713	96,70	2 623 803	100,0	364
Terméketlen	24 573	3,30	–	–	–
Összesen	745 286	100,00	2 623 803	–	–

Forrás: Gömör-Kishont vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tisztja jövedelme művelési áganként és osztályonként az 1909. évi v. t-cikk alapján végrehajtott kataszteri kiigazítás után.

Bp. 1914, 143. old.

A gömöri vasipar övezetétől délre, nyugat-keleti irányban, kb. 20 km széles sávban az agyagipar telephelyei találhatók. A népi fazekasipar kialakulását egyrészt a kiváló minőségű tűzállóagyag-lelőhelyek, másrészt a földművelés és állattenyésztés szempontjából kedvezőtlen természeti adottságok befolyásolták. Gömör az ország legnagyobb és legjelentősebb tűzálló-agyag-készletével rendelkezett. A fazekas mesterek a megfelelő minőségű agyagot általában 4–6 m, ritkábban 10–12 m mély agyagfejtő gödrökből bányászták. A tűzállóanyagot 1500 °C-on, soványítva, békasóval (kvarchomokkal) keverve 1200 °C-on égették ki.¹⁷ A nyílt lángot is bíró, főzésre és sütésre alkalmas agyagedények vásárcikora a Kárpát-medence egyharmad részére, elsősorban a Tiszántúl és a Duna–Tisza közére terjedt.¹⁸ Az „agyagövezetben” több mint harminc településen (pl. Deresk, Fazekaszaluzsány, Jolsva, Lévárt, Miglész, Nagyszuha, Osgyán, Pongyelok, Rimaszombat, Süvete stb.) foglalkoztak tűzálló cserépedény-, cserépzsindely- és kályhakészítéssel (8. ábra). Az őseredetinek számító népi kerámiaipar a 18/19. század fordulóján hanyatlásnak indult, miközben a termelés előbb a manufaktúrákba, majd a köedénygyárakba (Jolsva, Murány, Rimaszombat, Rozsnyó stb.) helyeződött át.

7. ábra. A Gömöri-medence vasipara az 1780-as években
Figure 7. The iron industry of the Gömör Basin in the 1780s

Jelmagyarázat: 1 = fontosabb vasércbánya, 2 = massa (olvasztókohó) és hámor, 3 = hámor

Forrás: Heckenas G. nyomán, kevés módosítással

8. ábra. A Gömöri-medence agyagipari telephelyei és körzetei a 19. században
Figure 8. Sites and regions of clay industry in the Gömör Basin in the 19th century

Forrás: Szulovszky J. nyomán, kevés módosítással

Az ábrákat tervezte Frisnyák Sándor, rajzolta Mikó Tamás (2012)

A Gömöri-medence erdőövezetében fűrészmalomok és fafeldolgozó üzemek (Csetnek, Dobsina, Klenóc, Kokova, Murány, Rozsnyó, Tiszolc), üveghuták (Barka, Forgácsfalva, Királyhegyalja, Murányhuta, Rimakokova), papírmalmok, papírgyárak (Csetnek, Dobsina, Feketelehota, Nadabula, Nagyszlabos, Ochtina, Rozsnyó) és egyéb – a helyi nyersanyag- és energiaforrásokra épülő – ipari műhelyek is szép számmal működtek. Északon kialakult az erdőgazdálkodó, délen a földművelő-állattenyésztő életformához kapcsolódó, a jövedelemforrást gazdagító parasztiipari tevékenység is. A 18–19. században a bánya- és mezővárosokban a lakosság mintegy 25–30%-a foglalkozott ipari termeléssel.¹⁹

A 19. században a tőke koncentrációja, a műszaki-technológiai innováció, a szén kohászati felhasználása és az infrastruktúra, elsősorban a vasúti pályák kiépülése dinamizálta a gömöri vasipart és a gazdaság egyéb ágazatait. A vasipari manufaktúrák egy része modern gyáripari üzemekké alakult át, illetve új gyártelepek épültek (Alsósajó, Betlér, Csetnek, Dobsina, Gombaszög, Kuntaploca, Likér, Nyusta, Oláhpatak, Tiszolc stb.). A 19. század elején a Gömöri-medence vaskohászata 205 000, a század végén 1 220 000 q nyersvasat termelt.²⁰ A 19/20. század fordulóján a történelmi Magyarország nyersvastermelésének 45–46%-át Gömör megyében állították elő.

1910-ben a bányászat és az ipar együttesen a vármegye népességének mindössze 18,9%-át, a mező- és erdőgazdálkodás 58,5%-át foglalkoztatta. A 19. század második felében és a 20. század elején a vármegye az országos fejlődés élvonalában haladt s történetének második fénykorát élte. Gömör a vasiparát tekintve, ez idő tájt a Kárpát-medence egyik legfejlettebb területe volt.²¹ A hosszú fejlődésfolyamatban kialakult kultúrtáját, mint funkcionális teret a társadalmi-gazdasági folyamatok tovább gazdagították. A természeti környezet károsodása – az ipari telephelyek térbeli elhelyezkedése miatt – nem volt olyan mértékű, mint az ország más részeiben az összefüggő iparvidékeken vagy ipari agglomerációkban. A falusias térségekben megőrződött a hagyományos tájhasználat. A települések gazdálkodási tere meglehetősen szűk volt: a falvak és mezővárosok átlagosan 15,2 km²-nyi területen gazdálkodtak. A térbeli tevékenységek további kiterjesztését, a tájhasználati rendszerek és formák változtatását a földrajzi tényezők mellett az alacsony népességszám (átlagosan 670 fő/település) is gátolta.

1910-ben a megye 188 000 fős népessége törpefalvakban és kisvárosokban élt. Rimaszombatnak, a megye székvárosának csak 7000, Rozsnyónak, a második legnépesebb városnak alig több mint 6500 lakosa volt. Nem alakult ki az egész megyére kiható tájszervező központ, de a tájmonográfiák megjelenítik azokat a gazdaságföldrajzi és kulturális tényezőket, amelyek kohéziós erőként működtek.²² A két legnagyobb település excentrikus helyzete és a völgyek gazdasági szerkezetalakító hatása több kisebb „központi helyet” hívott életre.

1910-ben Gömör népességének fele magyar, a felénél kissé kevesebb szlovák volt, míg a németek 2,6%-kal részesedtek az összlakosságból. A magyarság a medence déli részén, túlnyomórészt a tölgyerdő-övezetben alakította ki szálláshelyét (2. ábra). Az északi hegycsoport bükk- és fenyőerdőségeit a szlovákok és a németek népesítették be. A Gömöri-medence kultúrtájainak kialakítása, gazdasági életének eredményes működtetése és fejlesztése az együtt élő magyarok, szlovákok és németek közös alkotásaként értékelhető. A tájlakók sok évszázados interetnikus kapcsolatai kölcsönösen gazdagították egymás kultúráját.²³

Gömör fejlődésnek folyamata 1920-ban, a trianoni békediktátum következményeként megtorpant: a történelmileg kialakult – Magyarország földrajzi munkamegosztásában rendkívül fontos és a megye belső fejlődését meghatározó – gazdasági kapcsolatrendszere összeomlott. Az elszigetelődés a politikai határ mindkét oldalán stagnáló, majd hanyatló-elnéptelenedő területek alakultak ki a táj és a természeti erőforrások alacsonyfokú használatával.

Összegzés

A Gömöri-medence az Északi-Kárpátok (Felvidék régió) egyik természet-és gazdaság-földrajzi egysége. A tájban megjelenő ember (társadalom) a tájpotenciál természeti elemeinek hasznosításával, termelő-életfenntartó tevékenységével kialakította életterét. A mezőgazdasági termelést a vizesföldek és az erdőségek természetes módon strukturálták. A folyó- és patakvölgyek kultúrtájai sávosan rendeződtek el. A szerkezetformáló amfibikus árterek és az erdőségek is szervesen beépültek a komplex paraszti gazdálkodás térszerkezetébe. Az ökológiai adottságoknak megfelelően délen az agrárium, északon az erdőélés, a havasi gazdálkodás és a montánipar vált jellegadóvá. A tájhasználat regionális alapszerkezete – a lokális változások ellenére – a 19–20. század fordulójáig stabil maradt, jelezve a környezetgazdálkodás racionalitását.

A Gömöri-medence – a Felvidék más tájegységeihez hasonlóan – nem volt önellátó, így korán kialakította gazdasági kapcsolatait az alföldi területekkel. A bányászata és a fémfeldolgozó ipara már a középkor vége felé meghatározó jelentőségű volt nemcsak a megye, hanem a történelmi Magyarország gazdasági életében is. A kultúrtáj (és annak részeként az épített környezet) a hódoltság korában időszakosan és részlegesen károkat szenvedett, de a termelés folyamatossága nem szakadt meg. A gazdasági élet 18. századi reorganizációja után, a 19. század nagyarányú modernizációs és területfejlesztési folyamatai révén Gömör vármegye hazánk legiparosodottabb területe lett.

1920-ban a trianoni határmegvonással, a történelmileg kialakult térkapcsolatok (ipari kooperációk) megszűnésével a Gömöri-medence gazdasági élete megtorpant, a politikai határ mindkét oldalán gazdasági perifériák alakultak ki.²⁴

JEGYZETEK

1. Kázmér Miklós (2009): Geológia, archeológia és história – a környezettörténet forrásai. In: *Kázmér Miklós szerk.: Környezettörténet*. Budapest, Hantken Kiadó, pp. 11–20.
2. Borovszky Samu szerk. é. n. (1904): Gömör-Kishont vármegye. Budapest, Ujváry Zoltán szerk. (2001–2006): A gömöri magyarság néprajza I–IV. Debrecen.
3. Borovszky Samu szerk. é. n. (1904): Gömör-Kishont vármegye. Budapest, Ujváry Zoltán szerk. (2001–2006): A gömöri magyarság néprajza I–IV. Debrecen.
4. Bulla Béla–Mendöl Tibor (1947): A Kárpát-medence földrajza. Budapest, B. Kovács István (2009): Gömörország. Egy tájhaza arcvonásai tényekben, képekben és gondolatokban. Rimaszombat. Gömör-Kishonti Múzeumi Egyesület.
5. Ujváry Zoltán szerk. (2001–2006): A gömöri magyarság néprajza I–IV. Debrecen.
6. Faller Gusztáv–Kun Béla–Zsámboki László szerk. (1997): A magyar bányászat évezredes története I. Budapest. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Heckenast Gusztáv (1991): A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. Budapest. Akadémiai Kiadó.
7. Paládi-Kovács Attila (1993): A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Budapest. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Paládi-Kovács Attila (1994): A Felföld mint kulturális régió. *Ethnographia* CV. pp. 1–35.
8. Borovszky Samu szerk. é. n. (1904): Gömör-Kishont vármegye. Budapest.
9. Paládi-Kovács Attila (1993): A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Budapest. MTA Néprajzi Kutatóintézet.
10. Csüllög Gábor (2006): A Tiszántúl a Kárpát-medence 10–17. századi regionális tagolódásában. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem.
11. Havassy Péter (2001): Gömör vármegye történetének áttekintése a Kishonttal való egyesítésig (1802). In: *Ujváry Zoltán (szerk.): A gömöri magyarság néprajza I*. Debrecen, pp. 47–236., Paládi-Kovács Attila (1994): A Felföld mint kulturális régió. *Ethnographia* CV. pp. 1–35.

12. Takács Péter–Udvari István (1991): Adalékok Gömör megye lakóinak vásározási szokásaihoz és a gömői vásárok 18. század végi történetéhez. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII–XXIX. pp. 209–225. Miskolc, Takács Péter–Udvari István (1992): Adalékok a Gömör megyei úrbéres lakosság 18. század végi pénzszerzési lehetőségeihez. In: *Viga Gyula* (szerk.): Kultúra és tradíció. I–II. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. pp. 857–869. Miskolc, Viga Gyula (2007): Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. A Felföld és a Magyar Alföld táji kapcsolatainak néprajza. Debrecen. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke.
13. Csorba Csaba (1993): Gömör vármegye katonai leírása (1780-as évek). Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 34. Miskolc.
14. Andrásfalvy Bertalan (2010): Víz és társadalom a magyar történelemben. In: *Bartha Elek, Keményfi Róbert, Lajos Veronika* szerk.: A víz kultúrája. Debrecen, pp. 13–38.
15. Udvari István–Viga Gyula (1998): Az 1770-es évek Kishont vármegyéjének népeletéhez. In: *Néprajzi Látóhatár* VII. 1–2. pp. 61–75. Debrecen.
16. Faller Gusztáv–Kun Béla–Zsámboki László szerk. (1997): A magyar bányászat évezredes története I. Budapest. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Heckenast Gusztáv (1991): A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. Budapest. Akadémiai Kiadó.
17. Kiss Emília (2006): A gömői fazekasok által használt nyersanyagokról. In: *Holló Szilvia Andrea–Szulovszky János* szerk.: Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében. Budapest–Veszprém, pp. 155–166.
18. Szulovszky János (2006): A gömői agyagművesség technológiájának leírása 1893-ból. In: *Holló Szilvia Andrea–Szulovszky János* (szerk.): Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében. pp. 167–176. Budapest–Veszprém, Veres László–Viga Gyula szerk. (2006): Kézművesipar Északkelet-Magyarországon. Miskolc. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi.
19. Veres László–Viga Gyula szerk. (2006): Kézművesipar Északkelet-Magyarországon. Miskolc. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi.
20. Borovszky Samu szerk. é. n. (1904): Gömör-Kishont vármegye. Budapest, Heckenast Gusztáv (1991): A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. Budapest. Akadémiai Kiadó.
21. B. Kovács István (2009): Gömörország. Egy tájhaza arcvonásai tényekben, képekben és gondolatokban. Rimaszombat. Gömör-Kishonti Múzeumi Egyesület.
22. Borovszky Samu szerk. é. n. (1904): Gömör-Kishont vármegye. Budapest, Havassy Péter (2001) Gömör vármegye történetének áttekintése a Kishonttal való egyesítésig (1802). In: *Ujváry Zoltán* (szerk.): A gömői magyarság néprajza I. Debrecen, pp. 47–236., B. Kovács István (2009): Gömörország. Egy tájhaza arcvonásai tényekben, képekben és gondolatokban. Rimaszombat. Gömör-Kishonti Múzeumi Egyesület, Ujváry Zoltán szerk. (2001–2006): A gömői magyarság néprajza I–IV. Debrecen.
23. Paládi-Kovács Attila (1994): A Felföld mint kulturális régió. *Ethnographia* CV. pp. 1–35.
24. Gulyás László (2005): Két régió – Vajdaság és Felvidék – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiatól napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andrásfalvy Bertalan (2010): Víz és társadalom a magyar történelemben. In: *Bartha Elek, Keményfi Róbert, Lajos Veronika* szerk.: A víz kultúrája. Debrecen, pp. 13–38.
- B. Kovács István (2009): Gömörország. Egy tájhaza arcvonásai tényekben, képekben és gondolatokban. Rimaszombat. Gömör-Kishonti Múzeumi Egyesület.
- Bácskai Vera (1988): Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Beluszky Pál (1999): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Berényi István (2003): A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése. *Földrajzi Tanulmányok* 23. Budapest. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.

- Borovszky Samu szerk. é. n. (1904): Gömör-Kishont vármegye. Budapest.
- Bulla Béla–Mendöl Tibor (1947): A Kárpát-medence földrajza. Budapest.
- Csorba Csaba (1993): Gömör vármegye katonai leírása (1780-as évek). Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 34. Miskolc
- Csüllög Gábor (2006): A Tiszántúl a Kárpát-medence 10-17. századi regionális tagolódásában. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem.
- Faller Gusztáv–Kun Béla–Zsámboki László szerk. (1997): A magyar bányászat évezredes története I. Budapest. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület.
- Frisnyák Sándor (1990): Magyarország történeti földrajza. Budapest.
- Gaál Lajos (2010): Gömörország természeti öröksége. Rimaszombat. Gömör-Kishonti Múzeumi Egyesület.
- Gulyás László (2005): Két régió – Vajdaság és Felvidék – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Hajdú Zoltán (2011): A „tótoklakta Felföld” politikai földrajzi kérdései a dualizmus korabeli magyar földrajztudományban. Közép-Európai Közlemények – Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata IV. 1. pp. 31–40. Szeged.
- Havassy Péter (2001) Gömör vármegye történetének áttekintése a Kishonttal való egyesítésig (1802). In: Ujváry Zoltán (szerk.): A gömöri magyarság néprajza I. Debrecen, pp. 47–236.
- Heckenast Gusztáv (1991): A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Hevesi Attila–Kocsis Károly (2003): A magyar–szlovák határvidék földrajza. Dunaszerdahely. Lilium Aurum.
- Kázmér Miklós (2009): Geológia, archeológia és história – a környezettörténet forrásai. In: Kázmér Miklós szerk.: Környezettörténet. Budapest, Hantken Kiadó, pp. 11–20.
- Keményfi Róbert (1998): A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. Ujváry Néprajzi Tanszék, pp. 295–540.
- Kiss Emília (2006): A gömöri fazekasok által használt nyersanyagokról. In: Holló Szilvia Andrea–Szulovszky János szerk.: Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében. Budapest–Veszprém, pp. 155–166.
- Kocsis Károly (1998): Az etnikai térszerkezet változásai a mai Szlovákia területén (1920 előtt). In: Frisnyák Sándor (szerk.): A Felvidék történeti földrajza. pp. 115–132. Nyíregyháza. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete.
- Paládi-Kovács Attila (1993): A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Budapest. MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- Paládi-Kovács Attila (1994): A Felföld mint kulturális régió. Ethnographia CV. pp. 1–35.
- Paládi-Kovács Attila (1996): Természeti tájak és nyelvhatárok a Felföldön (Abaúj-Torna és Gömör-Kishont megye példáján). In: Frisnyák Sándor szerk.: A Kárpát-medence történeti földrajza. pp. 59–68. Nyíregyháza. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete – Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke.
- Pinczés Zoltán (1996): Az Északnyugati-Felvidék gazdasági életének földrajzi alapjai. In: Frisnyák Sándor szerk.: A Kárpát-medence történeti földrajza. pp. 9–42. Nyíregyháza. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete – Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke.
- Prinz Gyula–Teleki Pál (1938): Magyar földrajz. A magyar munka földrajza. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Szulovszky János (2006): A gömöri agyagművesség technológiájának leírása 1893-ból. In: Holló Szilvia Andrea–Szulovszky János (szerk.): Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében. pp. 167–176. Budapest–Veszprém.
- Takács Péter–Udvari István (1991): Adalékok Gömör megye lakóinak vásárolási szokásaihoz és a gömöri vásárok 18. század végi történetéhez. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII–XXIX. pp. 209–225. Miskolc.
- Takács Péter–Udvari István (1992): Adalékok a Gömör megyei úrbéres lakosság 18. század végi pénzszerzési lehetőségeihez. In: Viga Gyula (szerk.): Kultúra és tradíció. I–II. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. pp. 857–869. Miskolc.

- Udvari István–Viga Gyula (1998): Az 1770-es évek Kishont vármegyéjének népéletéhez. In: Néprajzi Látóhatár VII. 1–2. pp. 61–75. Debrecen.
- Ujváry Zoltán szerk. (2001–2006): A gömöri magyarság néprajza I–IV. Debrecen.
- Veres László – Viga Gyula szerk. (2006): Kézművesipar Északkelet-Magyarországon. Miskolc. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi.
- Viga Gyula (1990): Árucseré és migráció Észak-Magyarországon. Miskolc–Debrecen. Ethnica.
- Viga Gyula (2007): Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. A Felföld és a Magyar Alföld táji kapcsolatainak néprajza. Debrecen. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke.
- Viga Gyula (2011): A tájak közötti gazdasági kapcsolatok néprajza (A Felföld népeinek gazdasági kapcsolata a 18–20. században). MTA doktori értekezés tézisei. Budapest–Miskolc.

STATISZTIKAI FORRÁSOK

- A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlása II. A népesség foglalkozása községenként. Budapest, 1904.
- A Magyar Korona országainak 1901. évi mezőgazdasági termelése. Budapest, 1903.
- A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1895. Budapest, 1897.
- Gömör-Kishont vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tiszta jövedelme művelési áganként és osztályonként az 1909. évi v t-cikk alapján végrehajtott kataszteri kiigazítás után. Budapest, 1914.
- Magyarország malomipara. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam XIII. kötet. Budapest, 1896.
- Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjővedelme. Buda, 1865.

CSONKA ARNOLD*

STRUKTURÁLIS FOLYAMATOK A VÁGÓSERTÉS-PIACON AZ EU-CSATLAKOZÁS UTÁN

STRUCTURAL CHANGES IN THE SLAUGHTER PIG MARKET AFTER THE EU ACCESSION

ABSTRACT

Since the Change of Regime in Hungary (1989), and especially after the country's accession to the European Union (2004), the domestic pork product chain has faced its greatest challenge in which producing and processing industries were mainly affected. Despite the fact that the accession took place six years ago, domestic participants situated in the lower levels of product chain are still greatly threatened by trade and competition within the EU. This permanent threat can not be cured by intervention either by state or red tape. The operators of slaughter pig market have to volunteer to work out common strategic movements and tactical steps to find a solution. In order to find successful strategies, the characteristics of transactions about quality, quantity, price and others have to be known. In my dissertation I have dealt with the tangible and measurable aspects of such processes. By means of structural comparison of domestic and foreign pig farming, it may be concluded, that the extremely scattered system of home pig breeding means a severe competitive disadvantage in the EU. In order to decrease our competitive disadvantage – besides real concentration and centralization of capital – more roles have to be given to organizations based on joint estates and integrations coordinated by market contracts.

1. Bevezetés

Az Európai Unió csatlakozásunk óta eltelt időszakban tanulmányok egész sora jelent meg a magyarországi állattenyésztés hanyatlásáról. Nem kivétel ez alól a sertés ágazat sem: a Központi Statisztikai Hivatal „StAdat” rendszerének adatai szerint sertésállományunk 2003. és 2009. között 30, a vágóállat termelésünk 22 százalékkal csökkent. Ilyen mértékű visszaesés csak a rendszerváltást követő néhány évben volt tapasztalható. A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy a sertéstartással foglalkozó gazdaságok száma még ennél is drasztikusabb mértékben, mintegy 35 százalékkal csökkent.¹ Mindeközben a hazánkba irányuló sertésimport többszörösére nőtt.² Azt láthatjuk tehát, hogy az EU-csatlakozásunkkal előállt új versenyhelyzetben a hazai gazdaságok számottevő része nem tudta megállni a helyét. Egészen hasonló hatást gyakorolt a nyílt európai piac a húsfeldolgozó szektorra is: az ezredfordulóhoz képest az országba áramló sertéshús import mennyisége többszörösére nőtt, míg az exportvolumen visszaesett.³

Az itt ismertetett krízishelyzet némileg konszolidálódott ugyan az elmúlt két év során, de továbbra is igaz, hogy a sertés-termékpálya alsó ágának szereplői nagymértékben veszélyeztetettek az EU-n belüli piaci és versenyfolyamatok által. A sikeres válaszlépések megfogalmazásához ismernünk kell a felek között zajló tranzakciók természetét, mennyiségi, minőségi, ár- és strukturális folyamatait. Tanulmányomban e folyamatok „kemény”, mérhető aspektusaival kívánok foglalkozni.

* Egyetemi tanársegéd, Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Vállalatgazdasági és Szervezési Tanszék.

2. Alkalmazott módszerek és források

A tanulmány három logikai egységre bontható: 1. a vágósertés termelő szektor struktúráis jellemzői az EU-n belül; 2. a hazai vágósertés piac ár-, illetve vágásvolumen ingadozásának nemzetközi összehasonlítása; 3. a nyílt piaci verseny beszállító-vevő kapcsolatokra gyakorolt hatásának bemutatása egy hazai nagyfeldolgozó példáján. Az egyes célkitűzések eléréséhez alkalmazott módszereket és forrásokat az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat. Alkalmazott módszerek és források

Table 1. Material and Methods

Célkitűzés	Módszer	Változók	Vizsgált időszak
Termelői struktúra nemzetközi elemzése	Ward-féle hierarchikus klaszter-elemzés	EUROSTAT: - Sertésállomány változása - Gazdaságok számának változása - Gazdaságok átlagos mérete	2003–2007
Az ár- és vágás-volumen ingadozásának mérése	- korreláció számítás (Pearson) - historikus volatilitás - szezonindex számítás	AKI és IRISH FOOD BOARD: - Havi termelői ár - Havi vágások száma	2004–2009.
A piaci verseny hatása egy hazai nagyvágóhíd beszállítói bázisára	Összehasonlító elemzés - import vs hazai - beszerzési csatornák szerint	vágóhídi SAP: - Beszállítói méret - Színhússzázalék - Színhústartalomra vetített beszerzési költség	2003–2007.

Forrás: saját szerkesztés

3. A sertésenyésztés strukturális eltérései az EU-n belül

A jelenlegi EU-27 országok sertéstartói a bővítési időszakban meglehetősen komoly szerkezet-átalakuláson estek át: 2003. és 2007. között a teljes sertésállomány 2,5 százalékkal, a gazdaságok száma mintegy 31 százalékkal csökkent. Ezen a folyamaton belül jelentős mértékű tagországonkénti eltérések voltak, amely eltérések alapján a tagországok csoportosíthatók. A csoportosítást illetően a szakmailag leginkább védhető eredményre a Ward-féle hierarchikus klaszteranalízis vezetett. Ez alapján elkülöníthető öt, eltérő strukturális adottságokkal jellemezhető klaszter.

TK1. „Nagyhatalmak”: Németország, Spanyolország, Lengyelország, Franciaország, Dánia és Hollandia tartozik ebbe a csoportba (a klaszterezés során ide került Írország is, amelyet azonban szakmailag indokoltabb a „TK3” csoportba átsorolni). Ezekben az államokban található az EU sertésállományának mintegy 70 százaléka. A sertéstartó gazdaságoknak ugyanakkor mindössze egynegyede tartozik ebbe a klaszterbe. Ebből fakadóan az átlagos gazdaságméret viszonylag magas: összességében 120 egyed/gazdaság, Lengyelországot figyelmen kívül hagyva 377 egyed/gazdaság. A vizsgált időszakban az egyedszám 3 százalékkal nőtt, míg a gazdaságok száma 15 százalékkal csökkent.

TK2. „Pozíciótartó tagoltak”: Olaszország, Ausztria, Görögország, Lettország és Észtország csoportja. Közös jellemző a tagoltnak mondható gazdaságszerkezet (10–89 egyed/gazdaság). A klaszterben a vizsgált időszak alatt az egyedszám 4 százalékkal nőtt, miközben a gazdaságok száma 25 százalékkal csökkent.

TK3. „Koncentráltak”: ebbe a csoportba nyolc ország került, amelyekben a sertések egyedszáma nagy szórást mutat (80 000 és 6 500 000 egyed között). Közös jellemző a koncentrált gazdaságszerkezet (átlagosan 640 egyed/gazdaság), amelynek logikus következménye, hogy ebben a klaszterben csökkent legkevésbé (12 százalékkal) a sertéstartók száma. A sertésállomány 4 százalékkal csökkent 2003-ról 2007-re.

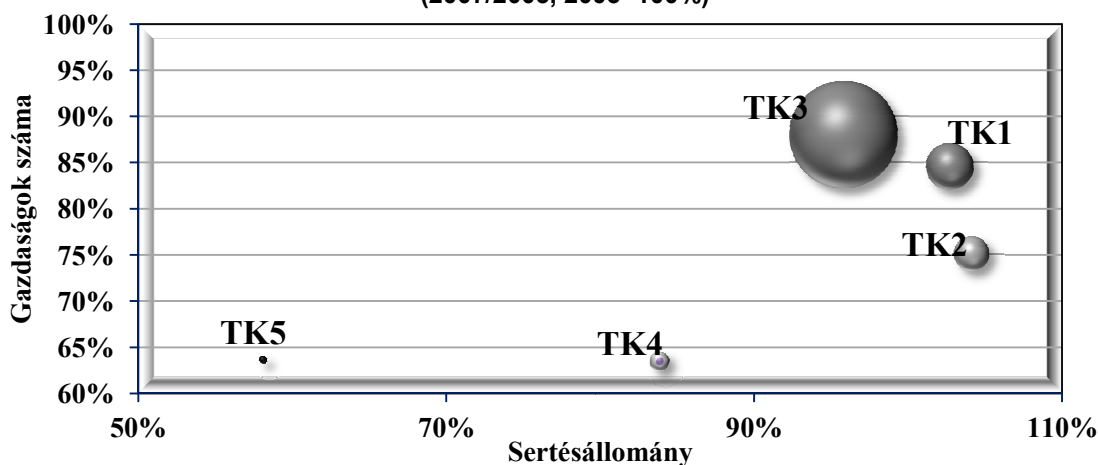
TK4. „Pozícióvesztő tagoltak”: Csehország, Litvánia, Portugália és Magyarország csoportja. Ezekre az országokra egyszerre érvényesül a kicsi, de nem jelentéktelen állományméret (1–4 millió egyed) és a rendkívül tagolt termelői szerkezet (átlagosan 20 egyed/gazdaság). Portugália kivételével a vizsgált időszak alatt újonnan belépő tagokról van szó. Az öt év alatt az egyedszám 16, a gazdaságok száma 37 százalékkal csökkent.

TK5. „Összeomlók”: Románia, Bulgária és Szlovákia képezi ezt a klasztert. A gazdaságok koncentrációja szélsőségesen alacsony (átlagosan 3 egyed/gazdaság). A csoporton belül az egyedszám és a gazdaságok száma egyaránt szélsőséges mértékben csökkent (42, illetve 36 százalék).

Az egyes klaszterekben zajló, eddig szövegesen ismertett strukturális jellemzőkről és folyamatokról az 1. ábra ad összefoglaló tájékoztatást.

1. ábra. A termelői klaszterekre jellemző állomány- és gazdaságszám változás (2007/2003, 2003=100%)

Figure 1. Change of population and farm numbers typical of production clusters (2007/2003, 2003=100%)

Forrás: EUROSTAT adatok alapján saját szerkesztés

Az ábrán a klasztereket jelölő buborékok mérete egyenesen arányos a 2007-re vonatkozó átlagos gazdaságmérettel, ez által visszatükrözve az EU-n belül létező szélsőséges koncentrációkülönbségeket. Részben a klasztertagok listáját fentebb áttekintve, részben a klaszterek ábrabéli elhelyezkedését megfigyelve könnyen beazonosíthatjuk a lényeges pozícióvesztést elszenvedett országok (TK4 és TK5 klaszter) közös jellemzőit: (1) Portugália kivételével a vizsgált időszak során csatlakoztak az EU-hoz, illetve (2) még az EU-szinten kifejezetten tagoltnak számító TK2 klaszterhez képest is jóval kisebb gazdaságmérettel rendelkeznek.

4. A vágósertés termelői ár alakulása néhány EU-tagállamban

Mint minden mezőgazdasági termék esetében, a vágósertések vonatkozásában is az ár képezi az egyik legfontosabb piaci kategóriát. Az ár meghatározó befolyással bír mind a beszállítók, mind a vevők által elérhető profitra.^{5,6} Éppen ezért érdemes e kérdést az EU tagországok körében megvizsgálni. A vizsgálatba a hat legnagyobb nyugat-európai sertés-tartó államot, valamint két olyan országot (Ausztria, illetve Portugália) vontam be, amelyek hasonlóságot mutatnak hazánkkal a sertésállomány méretét, és/vagy a gazdaságméretet illetően. A 2. táblázatban azt mutatom be, hogy a vizsgálatba bevont országok között milyen mértékben korrelálnak az „E” minőségű vágósertések havi nettó termelői árai.

2. táblázat. A vágósertés termelői ár havi alakulásának páronkénti korrelációja néhány EU-tagország között (2004–2007.)

Table 2. Bivariate correlation of the monthly average producer price of slaughter pig in some EU countries (2004–2007.)

Országok	GER	NL	AT	BEL	FR	DEN	HU_€	ESP	HU_Ft	POR
NL	0,99	1								
AT	0,97	0,96	1							
BEL	0,98	0,98	0,98	1						
FR	0,94	0,93	0,93	0,94	1					
DEN	0,91	0,92	0,88	0,91	0,85	1				
HU_€	0,87	0,85	0,82	0,84	0,78	0,85	1			
ESP	0,74	0,74	0,71	0,76	0,81	0,63	0,54	1		
HU_Ft	0,72	0,72	0,63	0,68	0,67	0,74	0,85	0,50	1	
POR	0,74	0,74	0,72	0,75	0,81	0,64	0,57	0,97	0,57	1
ITA	0,63	0,63	0,64	0,58	0,52	0,66	0,65	0,17	0,56	0,23

Rövidítések: GER-Németország, NL-Hollandia, AT-Ausztria, BEL-Belgium, FR-Franciaország, DEN-Dánia, HU-Magyarország, ESP-Spanyolország, POR-Portugália, ITA-Olaszország

Forrás: Irish Food Board és AKI adatok alapján saját számítás

A korrelációs együtthatók segítségével kirajzolódik egy földrajzilag is egybefüggő terület alkotó árhomogén csoport, amelyet szűkebb értelemben Németország, Hollandia, Belgium valamint a hozzájuk képest kis állománnyal, illetve gazdaságmérettel rendelkező Ausztria alkot. A sorhoz tágabb értelemben az eddig felsoroltakon kívül még Franciaország és Dánia csatlakozik. Ezt a csoportot az egyszerűség kedvéért a továbbiakban „kontinentális zónának” fogom hívni. Ehhez a kiterjedt nemzetközi árrendszerhez meglehetősen szorosan kapcsolódik Magyarország is, amennyiben euróban kifejezett árakról beszélünk.

A 2. táblázat adatai között továbbhaladva látható, hogy a három mediterrán ország (Spanyolország, Olaszország és Portugália) felvásárlási árainak alakulása jóval kisebb mértékben kötődik a kontinentális zónához. Portugália esete viszonylag egyszerű: árfolyamatait a spanyol viszonyok határozzák meg ($r = 0,97$). Marad tehát két, nagy sertésállománnyal rendelkező állam, amelyek áralakulását jelentős belső autonómia jellemzi (különösen igaz ez Olaszország esetében).

Az árvolatilitást kifejező szórásértékeket a 3. táblázatban szerepeltetem. Látható, hogy a kontinentális zónát jóval kiegyensúlyozottabb áringadozás jellemzi, mint a mediterrán országokat. Ebből a térségből is kitűnik a vertikálisan integrált dán piac árstabilitása.

3. táblázat. A havi átlagos vágósertés termelői ár volatilitása néhány EU-tagországban (2004–2009)

Table 3. Volatility of the monthly average slaughter pig production price in some EU countries (2004–2009)

DEN	HU_Ft	BEL	GER	AT	HU_€	NL	FR	ITA	POR	ESP
3,98%	4,67%	4,88%	4,95%	5,06%	5,21%	5,27%	5,72%	6,28%	6,77%	6,90%

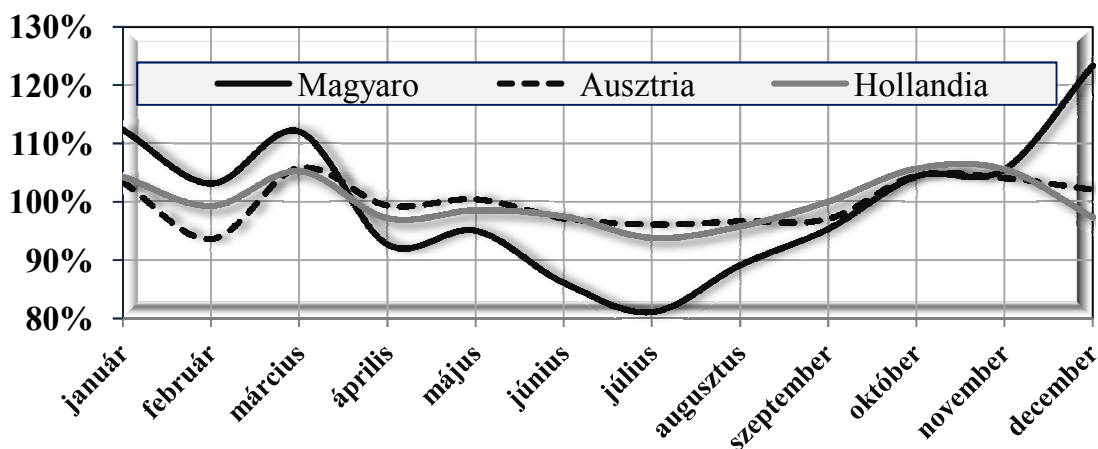
Forrás: Irish Food Board és AKI adatok alapján saját számítás

A magyar árvolatilitás jól illeszkedik a kontinentális térséghez. A magyar termelőknek tehát nem kell a kontinentális zónánál nagyobb árkockázattal szembenéznük. Külön érdekesség, hogy a hazai árakat forintban kifejezett értéken jóval kisebb volatilitás jellemezte, mint euróra átszámított értéken. A vizsgált időszakban tehát az árfolyam-ingadozás inkább tompította a szereplők árkockázatát, mint erősítette. Fontos kérdés, hogy ez a kiegyensúlyozottság igaz-e a vágások mennyiségének alakulására is.

A 2. ábra szezongörbéi azt mutatják, hogy – az árszezonalitással ellentétben – a magyarországi vágások mennyiségének évközi alakulása nagymértékben eltér a kontinentális zónától.

2. ábra. Magyarország és néhány kontinentális ország havi vágásmennyiségének szezonindexei (2004–2009.)

Figure 2. Seasonal indexes of monthly number of slaughterings in Hungary and in some Continental countries (2004–2009)

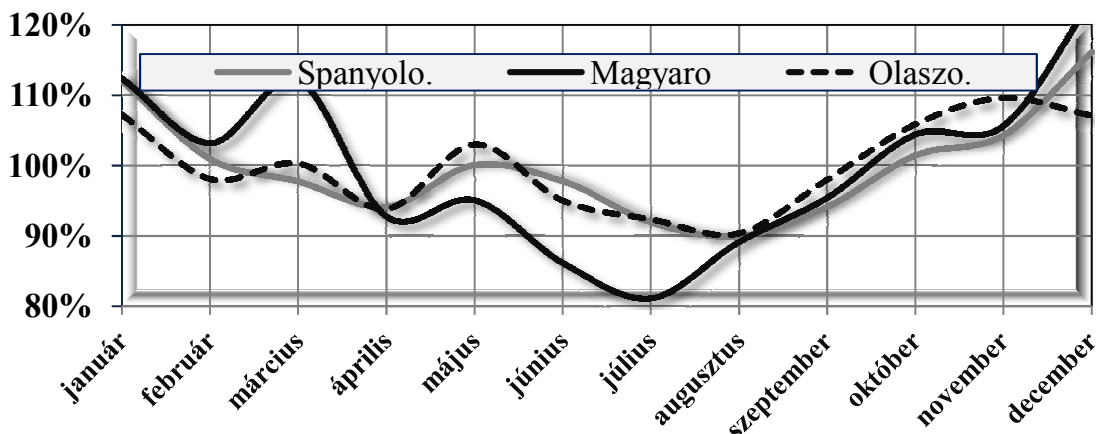
Forrás: EUROSTAT adatok alapján saját számítás

A kontinentális térséghez tartozó országokban egy meglehetősen kiegyensúlyozott mennyiségprofil körvonalazódik, amelyhez képest hazánkban a vágásmennyiség szélsőséges, „U-alakú” szezonalitást produkál. Ugyanennek a szezongörbének a mediterrán országokkal való összehasonlítása a 3. ábrán látható.

Ezen az ábrán szereplő államok mindegyikében nagyobb a szezonális ingadozás a kontinentális zónához képest, azonban a mediterrán országok között sincs olyan, amelyiknél a mennyiségi volatilitás olyan kifejezett lenne, mint hazánkban. A magyarhoz hasonlítható U-alakú görbét egyedül a spanyol indexek alkotnak, de lényegesen kisebb differenciákkal. Összességében tehát a hazai vágások mennyiségére sajátos, szélsőséges szezonális jellemző.

3. ábra. Magyarország és néhány mediterrán ország havi vágasmennyiségének szezonindexei (2004–2009)

Figure 3. Seasonal indexes of monthly number of slaughterings in Hungary and in some mediterranean countries (2004–2009)

Forrás: EUROSTAT adatok alapján saját számítás

5. Az EU-csatlakozás hatása egy hazai nagyvágóhíd beszállítói bázisára

Ahogy azt fentebb láthattuk, 2004 májusától a vágóhidak az Európai Unió nyílt piacáról választhatták ki élőállat beszállítóikat, és ezzel a lehetőségükkel éltek is. Ebben a fejezetben azt szeretném bemutatni, hogy egy tisztán piaci tranzakciókon alapuló vágósertés beszerzést folytató vállalkozás esetében ez a váltás hogyan zajlott le, illetve milyen hatást gyakorolt a beszállítói bázisának szerkezetére.

A csatlakozás évében – a korábbi esztendővel ellentétben – a vállalat intenzíven növelni kezdte beszerzését. Ez kezdetben a hazai beszállítók forgalmát növelte, júniustól azonban az import tevékenység megkezdése újra visszaszorította a hazai termelők értékesítését. Ez a folyamat kitartott egészen 2005. végéig, amikor az import aránya elérte az 50 százalékot. Az importarány növekedése másfél évig tartott, 2006-tól ugyanis ismét a hazai beszerzés nyert egyre nagyobb prioritást.

A teljes időszakon belül – a beszerzési döntések alapján – tehát három, egymástól élesen eltérő szakaszt különböztethetünk meg:

- az „I.” szakaszt (2003. 01.–2004. 05.) a tisztán hazai partnerekre alapozott, erőteljesen csökkenő mértékű vágásszám jellemezte;
- a „II.” szakasz (2004. 06.–2005. 12.) az intenzív importbevonás és a növekvő beszerzési volumen időszaka volt;
- a „III.” szakaszban (2006. 01.–2007. 12.) – a volumen további növelése mellett – az import kiszorulása volt a jellemző.

Leszögezhetjük, hogy a belföldi beszállítók és a külföldi tagországok termelői között a csatlakozást követően éles, „vesztes – nyertes” típusú konkurencia harc alakult ki. Az élesedő verseny jelentősen átalakította a hazai beszállítói kör szerkezetét is. A vizsgált időszak alatt felvásárolt hazai termelésű vágósertések 80 százaléka mindössze 20 (társas) vállalkozás közvetítésével jutott el a vágóhídhöz. Ez a nagybeszállítói kör tevékenységi jellegét tekintve korántsem nevezhető homogénnek, tehát indokolt a további strukturálása („önálló termelők”, „piaci integrátorok”, „szövetkezetek”). A tevékenységi jelleg szerinti csoportosítást természetesen elvégezhettem volna a fennmaradó 220 partner (továbbiak-

ban: „kisbeszállítók”) esetén is. Véleményem szerint ennek a csoportnak beszállító-vevő kapcsolatokban betöltött szerepére szinte kizárólagos hatást gyakorol a kis beszállítói méret, vagyis ebből a szemszögből nézve sokkal homogénebbnek tekinthetők.

Az egyes beszállítói csoportok részesedését a vágóhíd vágósertés beszerzéséből a 4. táblázat tartalmazza. A táblázatban kiemelve szerepel az integrációk összesített részesedése is.

4. táblázat. A hazai beszállítói csoportok százalékos részesedése a vágóhíd hazai beszerzéseiből a vizsgált időszak folyamán

Table 4. Percentage share of domestic supplier groups in the domestic purchases of the slaughterhouse during the investigated period

Beszállítói csatornatípus	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
Szövetkezetek (%)	3	14	37	42	19
Piaci integrátorok (%)	35	27	17	26	53
Integrációk összesen (%)	38	41	54	68	72
Őnálló termelők (%)	33	29	23	16	19
Kisbeszállítók (%)	29	29	22	17	10
Hazai felvásárlás (egyed)	362 708	268 768	232 802	284 682	423 910

Forrás: Vállalati SAP adatok alapján saját számítás

A vizsgált beszállítói kör szerkezetátalakulására vonatkozóan a táblázat, illetve további vizsgálatok alapján az alábbi megállapításokat tehetjük:

- az éles verseny következtében felértékelődött a beszállítói méret jelentősége, ami az integrációk egyértelmű térnyerését idézte elő;
- a nyílttá váló piaci verseny okozta kényszer, illetve az állami ösztönzők hatására létrejövő szövetkezetek nagyon hamar komoly alkuerőre tettek szert;
- a piaci integrátorok, mint nagy volumenkínálatot biztosító partnerek a szövetkezetek olcsóbb helyettesítői lehetnek a beszerzésben;
- a nagy termelő vállalatok egy jelentős részének piaci függetlensége megszűnt;
- a kis beszállítói méret és a függetlenség együttesen komoly versenyhátrányt és a beszállítói körből való kiszorulásnak nagy kockázatát hordozta magában.

6. Következtetések, javaslatok

A nemzetközi összehasonlító elemzés azt mutatta, hogy az Európai Unióban 2003. és 2009. között a vágósertés termelés jelentősen koncentrálódott, amely a gazdaságok számának jelentős csökkenésében mutatkozott meg. A megfelelően nagy sertésállománnyal vagy átlagos gazdaságmérettel rendelkező országok esetében ezt az átalakulást a sertésállomány stagnálása, illetve minimális bővülése kísérte. A túlságosan elaprózódott gazdaságszerkezettel rendelkező országok (mint Magyarország) esetében azonban a gazdaságok számának csökkenése a sertésállomány drasztikus visszaesésével járt együtt, amely a hazai vágósertés-termelés nemzetközi pozícióvesztéséhez és a feldolgozószektor importfüggőségéhez vezetett. A termékpálya jövője tehát nagyban múlik azon, hogy a hazai sertéstartó gazdaságok el tudják-e érni legalább az olasz vagy osztrák gazdaságméretet. Az elaprózódott struktúra negatív hatásainak ellensúlyozásában óriási szerep hárul a beszerző-értékesítő szövetkezetekre, valamint a piaci szerződéseken alapuló integrációkra.

Az árvolatilitások vizsgálata alapján kijelenthető, hogy a hazai termelők – hosszútávon – az árfolyam-ingadozások figyelembevételével sincsenek nagyobb árkockázatnak kitéve,

mint a legnagyobb sertéstartó országok termelői. Kevésbé kedvező a helyzet a vágások számát illetően. A túlzott szezonális ingadozás több problémát okoz: egyrészt rontja a kapacitáskihasználást, s ez által a hatékonyságot; másrészt racionálissá teszi a feldolgozó szektor számára akár az átmeneti költségelőnyt biztosító importbevonást is; harmadrészt mind a feldolgozó, mind a termelőszektor számára finanszírozási és likviditási nehézségeket idézhet elő.

A nyílt piaci verseny beszállítói bázisra gyakorolt hatásának másik vetülete a hazai beszállítói kör drasztikus szerkezetváltozása. A méretkoncentrációval párhuzamosan zajlott a megfelelő volumenkinálatot garantáló integrációk látványos térnyeréssel. Következésképpen kijelenthető, hogy a beszállítók által képviselt volumenkinálat elsődleges verseny-tényező a vágósertés piacon.

JEGYZETEK

1. Eurostat (2009): Livestock: Number of farms and heads by size of farm (UAA) and LFA status. Livestock: Number of farms and heads by size of farm (UAA) and LFA status. [Online] 2009. június 16. [Hivatkozva: 2009. szeptember 16.] <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupModifyTableLayout.do>.
2. Udovecz, G (2007): Verseny és együttműködés a főbb termékpályákon Magyarországon. Stratégiai Együttműködés Konferencia. 2007. április 16. [Hivatkozva: 2010.. február 22.] https://www.aki.gov.hu/download/udovecz_gabor_pdf/846.
3. Nyárs, L. (2008): A sertéstartás és piaci kilátások Magyarországon. [Online] 2008. szeptember 9. [Hivatkozva: 2010. február 22.] https://www.aki.gov.hu/download/nyars_levente_pdf/864.
4. Ruggoor, C.W., Dijkhuizen, A.A.; Huirne, R.B.M.; Marsh, W.E. (1996): Impact of different approaches to calculate the economics of disease in pig farming. Preventive Veterinary Medicine 26, pp. 315–328.
5. Jensen, T.B.; Baadsgaard, N.P.; Houe, H.; Toft, N.; Ostergaard, S. (2008): The association between disease and profitability in individual finishing boars at a test station. Livestock Science Vol. 117, Iss. 1., pp. 101–108.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Eurostat (2009): Livestock: Number of farms and heads by size of farm (UAA) and LFA status. Livestock: Number of farms and heads by size of farm (UAA) and LFA status. [Online] 2009. június 16. [Hivatkozva: 2009. szeptember 16.] <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupModifyTableLayout.do>.
- Jensen, T. B.; Baadsgaard, N. P.; Houe, H.; Toft, N.; Ostergaard, S. (2008): The association between disease and profitability in individual finishing boars at a test station. Livestock Science Vol. 117, Iss. 1., pp. 101–108.
- Nyárs, L. (2008): A sertéstartás és piaci kilátások Magyarországon. [Online] 2008.. szeptember 9. [Hivatkozva: 2010. február 22.] https://www.aki.gov.hu/download/nyars_levente_pdf/864.
- Ruggoor, C.W., Dijkhuizen, A.A.; Huirne, R.B.M.; Marsh, W.E. (1996): Impact of different approaches to calculate the economics of disease in pig farming. Preventive Veterinary Medicine 26, pp. 315–328.
- Udovecz, G (2007): Verseny és együttműködés a főbb termékpályákon Magyarországon. Stratégiai Együttműködés Konferencia. 2007. április 16. [Hivatkozva: 2010. február 22.] https://www.aki.gov.hu/download/udovecz_gabor_pdf/846.

SIPOS TAMÁS*

AZ ATOMERŐMŰ-BŐVÍTÉS TÉRSÉGFEJLESZTÉSRE GYAKOROLT HATÁSA

THE IMPACTS OF THE NUCLEAR POWER PLANT'S EXPANSION FOR THE REGIONAL DEVELOPMENT

ABSTRACT

The planned expansion of the Paks Nuclear Power Plant has a significant relevance not only in the context of Paks city but in the development of the whole Southern-Danube region as well. Such a great investment creates opportunity for the small and the medium size enterprises to stabilize their position and to ensure the subsistence of their employees. Furthermore the expansion generates broader and comprehensive effects regionally because Paks – due to its geographical location – potentially osculates 3 regions where the investment can more directly evolve its effects. The project also has a decisive role in the perspective of Sustainable Development – the satisfaction of the needs of the present generations should not limit the future generations in the satisfaction of their own needs – due to the fact that the society has an ever growing hunger for energy this investment might able to ease this need at least for a while. To consider the national and international electricity industry's development and to decrease Hungary's import dependencies in 2009 the Hungarian parliament had decided to give its theoretical approval for the preparation of the implementation of the new units at Paks.

1. Bevezetés

Napjaink leginkább napirenden lévő témái az energiahatékonyság növelése, megfelelő energiasztruktúra kialakítása, és a fenntartható fejlődés biztosítása. Az atomenergiának fontos szerepe lehet mindezek biztosításában, ugyanakkor továbbra is foglalkozni kell a nukleáris biztonsággal kapcsolatos kérdésekkel is.¹

Tanulmányomban először az atomenergia magyarországi történelmi hátterét tisztázom, mely során kitérek hazánk egyetlen atomerőművének beindulását megelőző időszak legfontosabb lépéseire is. Ezután röviden vázolom az Európai Unió nukleáris energetikával kapcsolatos álláspontjait, majd a Paksi Atomerőmű tervezett bővítésének térségfejlesztésre gyakorolt hatását szemléltetem.

A téma azért is aktuális, mert az Országgyűlés 2009. március 30-án 330 igen, 6 nem szavazat és 10 tartózkodás mellett elvi jóváhagyását adta Pakson új atomerőművi blokk(ok) létesítésének előkészítését szolgáló tevékenység megkezdéséhez, így hamarosan elkezdődhet egy monumentális beruházás, amely az egész térség jövőképét befolyásolja és adhat stabilitást a kis- és középvállalkozások számára.

* Phd-hallgató, Pécsi Tudományegyetem- Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, „A kormányzás területi, történeti és társadalmi dimenziói” Politikatudományi Doktori Program.

2. Történeti áttekintés

Magyarországon a reaktor- és neutronfizikai kutatások 1955-ben kezdődtek. A szovjet tanácsadók által „noszogatott” magyar kormány hitet tett az atomenergia villamosenergia-termelésben történő felhasználása mellett. A kutatások koordinálására létrehozták az Országos Atomenergia Bizottságot. Mivel az ország energiafelhasználása az erőltetett nehézipari fejlesztések következtében és a bővülő villamosításnak köszönhetően rendkívüli ütemben növekedett, időszerűvé vált az atomenergia felhasználásának fokozása. Az első magyar 2 MW teljesítményű VVR (Vízhűtésű Vízmódosított Reaktor) típusú kutatóreaktor 1959. március 25.-én helyezték üzembe a csillebérci Központi Fizikai Kutatóintézetben. A reaktor 38 éves működése során a környezetre káros kibocsátásról nem tudunk.²

A mérföldkövet 1966. december 28-a jelentette, amikor Magyarország és a Szovjetunió aláírta a nemzetközi egyezményt egy atomerőmű magyarországi létesítéséről. Hamarosan megkezdődött a lehetséges helyszínek vizsgálata. Első lépésként 16 üzemi telephely kijelölése történt meg, ezek közül csak a Duna-parti területek lettek megfelelőek a nagy mennyiségű hűtővízigény miatt, valamint további fontos tényezőnek számított az árvíz- és belvízvédelem, az altalaj stabilitása, a földrengésbiztonság, az uralkodó időjárási viszonyok, és – a feltétlenül szükséges - folyamatos és egyirányú széljárás. Előírásnak számított, hogy a telephely környezete síkvidéki jellegű legyen, így az alapozási munkák könnyen elvégezhetőek legyenek. A döntésben végül mindezek mellett fontos szerepet játszott az is, hogy az erőmű 30 km-es körzetében a népsűrűség az országos átlagnál kisebb volt.

Paks a természeti és infrastrukturális adottságai miatt megfelelő helyet biztosít az üzemeltetők elhelyezésére és jól megközelíthető volt a közlekedés által használt útvonalakon (Duna, vasút, közút). A telephely adottságai lehetővé tették a későbbi kapacitásnövelést, gazdaságosan csatlakoztatható volt az országos villamos távvezeték-hálózathoz, továbbá javította a déli országgrész villamosenergia-ellátását.

Természetesen foglalkoztatási kérdések is szóba jöttek. Nagy kérdőjel volt, hogy van-e a beruházás környékén megfelelő mennyiségű és minőségű szabad munkaerő. Ezen kívül közrejátszottak biztonságpolitikai tényezők is, azaz a védhetőség szempontjait is figyelembe kellett venni. 1967-ben született meg a végső döntés: a legalkalmasabbnak ítélt terület a Duna jobb partján, Pakstól déli irányban található.

1968-ban elkészültek az építési tervek, és a következő évben már a földmunkák folytak. De a nagy lendülettel kezdett munka 1970-ben megtorpant, mert a beruházás költségigénye nagyobb volt az eredetileg tervezettnél, a hazai döntéshozók pedig a még olcsó szénhidrogén árak bővületében éltek, ezért úgy gondolták, hogy a fejlesztéseket a szén- és gáz-erőművek terén kell véghezvinni. Az eredeti szerződést úgy módosították, hogy az első 440 MW-os blokk csak tíz év múlva, 1980-ban kerülne átadásra. Nem kellett sok idő, hogy a gazdasági változások, a szénhidrogének árának ugrásszerű emelkedése (1973 – az első olajsokk) ráébressze az illetékeseket, hogy az atomerőmű megépítése nélkül nem lehet fedezni az ország energiaigényét. 1973-ban így nagy erővel folytatódtak a félbehagyott tereprendezési munkálatok, sőt Pakson még abban az évben megkezdődött egy új lakótelep építése is.

A nagyközség élete persze felbolydult az építkezés során, ám a tervezők – az előző nagyberuházások tapasztalatain okulva – külön városrész kialakításával igyekeztek csökkenteni a konfliktusokat. Úgy építették fel a lakótelepet, hogy az építők elvonulása után az üzemelők vehessék igénybe a lakásokat (Kováts B. 1987).

1974-ben átadásra kerültek az első „tulipános házak” is, ahogy a lakótelep épületeit a különleges díszítő minták miatt nevezték (*1. ábra*).

1. ábra. Az épülő „Tulipános házak” az 1970-es évekből

Picture 1. Tulip patterned panel buildings under construction, 1970's, Paks, Hungary

Forrás: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Paks>

1975. október 3-án jeles napra ébredt Paks lakossága: a szovjet és magyar szakemberek ünnepélyes alapkövetélt rendeztek az építkezésen, és a fém urnában elhelyezték a paksi atomerőmű alapító levelét. 1976. január 1-jétől a Magyar Villamos Művek Trösztön belül megkezdte működését a Paksi Atomerőmű Vállalat. 1979. január 1-jén Paks városi rangra emelkedett és ettől kezdve jogos a település „atomváros” elnevezése. 1980. március 7-én az Országgyűlés elfogadta az ún. atomtörvényt, amely szigorú szabályozásokat tartalmazott az erőmű építésével és üzemelésével kapcsolatban.

1980. december 14-én minden elkészült az indításhoz. 11 órakor elkezdődött a művelet-sor és 21 óra 45 perckor a reaktor megkezdte működését. Ez az első önfenntartó, ipari méretű, szabályozott atommag-hasadási folyamat Magyarországon.

Az erőmű által megtermelt energiát el is kellett juttatni a fogyasztókhoz, ezért a hálózatra kapcsolás ugyanolyan fontos esemény volt, mint a reaktor beindítása. December 27-én megkezdődtek a szinkronizálási próbák, mert a villamos rendszer csak megfelelő feltételek mellett kapcsolható össze az országos villamos hálózattal. Éjfél után 13 perccel megtörtént az összekapcsolódás. Az atomerőmű villamos energiát termelt a villamos hálózatra.³

3. Az Európai Unió energiapolitikája

3.1. Alapkoncepció

Az Európai Bizottság 2007. január 10-én mutatta be a közös európai energiapolitikáról szóló hároméves tervet. A cél 2020-ra az, hogy 20 százalékkal csökkenjen az üvegházhatást kiváltó gázok kibocsátása, ami azt jelentené, hogy a Kiotói Jegyzőkönyvben elfogadott 1990-es tárgyév kibocsátásához képest 15%-kal mérséklődne ez a mutató. A Bizottság 2006 márciusában nyitotta meg a vitát az európai energiapolitika jövőjéről a Zöld Könyv

(Green Paper)⁴ kiadásával. Az ebben az időszakban drámaian megnövekedő kőolaj- és gázárak, Európa egyre nagyobb és aggasztóbb függősége a külső szállítóktól, és a globális klímaváltozás okozta ökológiai és gazdasági krízisek csak növelték ennek aktualitását.⁵

A csomag központi elemét a Strategic Energy Review (Stratégiai Energetikai Felülvizsgálat) című kiadvány jelenti, amely az európai gazdaságot energiahatékonyra és alacsony szén-dioxid kibocsátásúvá szeretné alakítani. A Bizottság figyelmeztet arra, hogy az EU energiafüggősége a mai 50%-ról 2030-ig várhatóan 65%-ra, a gázimporttól való függőség 57-ről 84%-ra, az olajiparral kapcsolatos pedig 82-ről 93%-ra növekszik. A jelentés rámutat arra, hogy a jelenlegi széndioxid-kibocsátás csökkentésére tett erőfeszítések ellenére a Bizottság szerint 2030-ra 5%-kal nő a kibocsátott gáz mennyisége.⁶

Véleményem szerint, a fosszilis tüzelőanyagok kiváltását már nem lehet tovább halogatni, hiszen a készletek végesek, a környezetszennyezés drámai méreteket öltött, további pusztítása katasztrófához vezethet. A nukleáris energia békés célú felhasználása lehet az egyik legtisztább és egyben legolcsóbb megoldás ennek a globális méretű problémának a kezelésére. Magyarországon erre, a paksi atomerőmű sikeres és biztonságos működése a kitűnő példa.

4. Az atomerőmű-bővítés várható hatásai

A Föld lakosságának egyre növekvő energiaigényeinek kielégítése komoly feladat, rendkívüli kihívás világszerte. Nincs ez másképp hazánkban sem, hiszen a Pakson jelenleg üzemelő 4 darab 500 MW-os blokk üzemideje – 20 éves üzemidő-hosszabbítást feltételezve – 2032–2037 között jár le, ezért ezeknek a blokkoknak a pótlása elengedhetetlen, ennek szükségességét, tekintettel a hosszú létesítési időre, a Nemzeti Energiastratégiának⁷ kezelni kell.

A paksi atomerőmű tervezett kapacitás bővítése – vagyis két új atomerőművi blokk építése – a régió fejlesztése szempontjából kiemelt jelentőségű projekt, nemcsak Paksnak, hanem környezetének is komoly változást hozhat. A beruházásnak dinamizáló hatása lesz az egész térségre. Új munkahelyek születnek, nőnek a helybeli vállalkozások lehetőségei, újak jelenhetnek meg. A város magasabb iparüzési adóbevételre számíthat, remélhetőleg megáll a lakosság számának csökkenése, jobban ki lesz használva a város intézményrendszere.

A beruházás az új blokk(ok) építésének idejére (kb. 10 év) becslések szerint 5–6 ezer embernek adna munkát. Ez hatalmas szám, jelentősége jóval túlmutat azon, hogy munkahelyeket teremt, hiszen ezeknek az embereknek a Pakson töltött hosszú évek alatt biztosítani kell az elszállásolását, a kulturális, sport- és szabadidős tevékenységét, étkeztetését, gyermekeik elhelyezését, taníttatását stb.

Ahhoz, hogy a térségfejlesztés megvalósulhasson, meg kell teremteni a megfelelő infrastruktúrát, hiszen a leendő építők és üzemeltetők nagy része a Pakshoz közeli településekről fog ingázni nap, mint nap. A térségi munkaerő alkalmazásánál a közlekedési helyzet újrászervezésével (M6-os autópálya Dunaújváros–Pécs szakaszának 2010. március 31-i átadása) a Paksra jutó koncentrált terhelés megoszlik. Előzetes vizsgálatok tárgyát képezik a közúton kívüli szállítási lehetőségek is. Kiemelt kezelést igényelnek a Kalocsai kistérség bekapcsolható munkaerőjének személyszállítási megoldásai (gyűjtőjáratok a szekszárdi és a dunaföldvári hídon keresztül vagy nagyobb kapacitású komp üzembe állítása Pakson).

A megalapozó felmérések, kutatások eredményeinek összevetésével beruházási évekre bontva meghatározható a térséget egyidejűleg elkerülhetetlenül terhelő, szállást igénybe vevő létszám. Ennek megfelelően részletes felmérés készül a térség teljes kereskedelmi szállásállományáról, minősítve azokat. Az elszállásolási koncepciók kiterjedt vizsgálatokat

igényelnek Pakson és a környékbeli településeken, valamint a megyeszékhelyen, Szekszárdon. Alapvető döntéseket igényel, hogy a beruházás tervezői átmeneti vagy végleges megoldással gondolkozzanak. Átmeneti megoldás lehet egy úgynevezett konténertelep létrehozása, végleges megoldás esetén szállodai vagy kollégiumi elhelyezés illetve új lakások építése jöhet szóba.

A majdani döntéshozataloknál a műszaki, a gazdasági, az ellátási és a közlekedési feltételek mellett nem hanyagolhatók el az érintett helyi lakosság várható attitűdjei sem.

A közbiztonság kérdése minden nagyberuházásnál megkerülhetetlen, ennek kezelése kiemelt, kitérve a szervezési, a személyi és tárgyi feltételekre is, melyek fejlesztése az erőműbővítés nélkül aligha valósulna meg.

Nem megkerülhető a Paksra ideiglenesen letelepülő szakemberek kulturális, sport, szabadidős programigényeivel való foglalkozás sem. A városnak fel kell készülnie ezeknek az igényeknek a kielégítésére, fejleszteni, investálni kell, aminek a haszonélvezője szintén a helyi kistérség illetve a régió lakossága lehet. Szükség lesz továbbá exkluzív lakások, családi házak építésére, amelyekben a hazai és külföldi szakemberek évekig élnek majd családjukkal együtt. A településfejlesztési tervekben szerepel egy lakópark megépítése is, melyről már folynak az egyeztetések a helyi önkormányzattal és a potenciális befektetőkkel.

Feltételezhetően a beruházási munkaerő számára létesített szállások egy részét felújítás után lakásként az üzemeltetők használatba vehetik, ezért az új blokkok beruházásához kapcsolódóan Pakson és a környező településeken új családi házas vagy sorházas építési területek kijelölésére, közművesített telkek kialakítására lesz szükség. Pakson és a partnertelepüléseken a várhatóan megnövekvő létszámnak megfelelően változnak a szolgáltatási igények is, amelyek összevetést igényelnek a jelenlegi infrastruktúrával. A közművek mellett a bölcsődei, az óvodai, és az iskolai férőhelyek és a személyzet majdani rendelkezésre állása, a kereskedelmi szolgáltató egységek kapacitása – különös tekintettel az étkezési és élelmiszerellátási lehetőségekre – igényel összehangolást, de nem hagyhatók ki az egészségügyi szolgáltatások sem. A partner önkormányzatokat pedig már most érdemes figyelembe venni, hogy a részleges intézménybezárások, kapacitáscsökkentések ne legyenek visszafordíthatatlanok. Fontos hangsúlyozni, hogy a bővítéssel foglalkozó projekt egyik kiemelt programja a női munkaerő nagyobb arányú részvétele a foglalkoztatásban.

Az erőműbővítés során a környező települések fejlesztési törekvéseinek támogatása továbbra is cél marad, egyrészt pályázati önrész juttatás formájában, másrészt direkt támogatás formájában is. Ezek a támogatások nemcsak az önkormányzatokat, hanem a vállalkozásokat, az intézményeket, az egyesületeket és a civil szervezeteket is érintik. Napirenden van továbbá az atomerőmű által létrehozott, több éve működő területfejlesztési alapítvány céljainak aktualizálása, a kedvezményezett kör logikus kialakítása, forrásainak stabilizálása és növelése, új pályázati ablakok nyitása.

A várhatóan tovább növekvő „nukleáris turizmus” becsatolása a térség idegenforgalmának fejlesztésébe szintén a térség és településfejlesztés szerves részét képezi.

A szerzőnek volt lehetősége megtekinteni több európai helyszínt is, ahol jelenleg is folyik új atomerőművi blokkok építése, így személyesen is tapasztalhatta azok élénkítő hatását az adott térség társadalmi és gazdasági helyzetére.⁸

5. Összegzés

A Magyar Nukleáris Társaság (MNT) megalapozottnak ítéli a parlament által elfogadott Nemzeti Energiastratégiát, és különösen fontosnak tartja az atomenergia jövőbeli szerepére vonatkozó elemeket. Az egyetemeken, kutatóintézetekben dolgozó professzorok és tudo-

mányos kutatókból álló grémium támogatja a villamosenergia-termelésre vonatkozó, az energiapolitika által legrealisabbnak tartott és ezért megvalósítandó célként is kijelölt „atom-szén-zöld” forgatókönyvet – áll a szervezet közleményében, amelyet 2011. október 17-én juttatott el a Magyar Távirati Irodához. A stratégia az atomenergia hosszú távú fenn tartásával, a szén alapú energiatermelés szinten tartásával számol, illetve a megújuló energia arányának növelését irányozza elő a gazdaság teherbíró képességét és a villamosenergia-rendszer szabályozhatóságát szem előtt tartva. Hangsúlyozzák, hogy a megújuló energiaforrások – például a szél és a Nap – nem képesek ugyan helyettesíteni az egyenletes villamos teljesítményt nyújtó, alaperőműként működő atomerőművet, azonban egy egészséges energiamixben fontos szerepet játszhatnak. Hiba lenne ezeket egymással szembeállítva, egymás alternatívájaként feltüntetni - hangsúlyozza a társaság.

A paksi atomerőmű telephelyén tervezett 5. és 6. blokk belépési idejét nem határozza meg az energiastratégia, de az 5. blokk indítása a 2020-as évtized elején feltétlenül lehetséges – fogalmaz az MNT elnöksége.

Mindezek függvényében megállapítható, hogy a nukleáris energia magyarországi kilátásai kedvezőek, de nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy egyes politikai erők a nemzet jövőjét alapjaiban befolyásoló energiastratégiát nem szakmai oldalról, hanem pártpolitikai érdekek alapján közelítik meg. Ennek ellenére a szakemberek bizakodóak, hiszen a paksi atomerőmű sikeres üzemidő-hosszabbítási és kapacitásbővítési projektje kiemelt jelentőséggel bírna Paks város és térsége, a Dél-dunántúli régió, a Kalocsai kistérség és Szekszárd megyei jogú város térség- és területfejlesztése szempontjából. Egy ekkora beruházás esélyt kínál a régió kis- és középvállalkozásainak, hogy stabilizálják helyzetüket, biztos megélhetést nyújtsanak munkavállalóiknak, és megteremtsék egy magasabb életszínvonal elérésének a lehetőségét.

Meghatározó szerepe van a projektnek a fenntartható fejlődés tekintetében is. Az erőműbővítéssel foglalkozó szakemberek a társadalom egyre növekvő energia igényét és a villamosenergia-ipar várható nemzeti és nemzetközi fejlődését figyelembe véve, importfüggőségünk csökkentésére is gondolva döntöttek az új blokk(ok) létesítésének szükségessége mellett.

JEGYZETEK

1. Sipos Tamás (2010): Megoldás lehet? Az atomenergia. In. Glied Viktor–Nagy Roland (szerk.): Függésben – Kényszerpályán a jövő? Publikon Kiadó. Pécs. 185. old.
2. Sipos Tamás (2010): Megoldás lehet? Az atomenergia. In. Glied Viktor–Nagy Roland (szerk.): Függésben – Kényszerpályán a jövő? Publikon Kiadó. Pécs. 186. old.
3. Sipos Tamás (2010): Megoldás lehet? Az atomenergia. In. Glied Viktor–Nagy Roland (szerk.): Függésben – Kényszerpályán a jövő? Publikon Kiadó. Pécs. 187. old.
4. Zöld Könyv, Az Európai Községek Hivatalos Kiadványainak Hivatala, Luxemburg, 2005
5. <http://www.eh.gov.hu/home/html/index.asp?msid=1&sid=0&lng=1&hkl=516>
6. <http://www.europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do>
7. 2011. október 3-án a 2030-ig szóló, de 2050-ig kitekintést nyújtó Nemzeti Energiastratégiáról hozott országgyűlési határozatot a parlament 225 igen, 103 nem szavazattal, tartózkodás nélkül fogadta el.
8. A szerző 2010 szeptemberében Szentpéterváron, Oroszországban a Leningrad Nuclear Power Plant, 2011 márciusában pedig Franciaországban a flamanvillei telephelyen tekintette meg az épülő új blokkokat és tanulmányozta a beruházás infrastrukturális és humánerőforrás szükségleteit, valamint az adott régiók fejlesztésére gyakorolt hatásait.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baranyi Béla, Nagy János (szerk.) (2006): Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Debrecen–Pécs.
- Csom Gyula (2006): Az atomenergia szerepe az energetikában (előadás). Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Nukleáris Technikai Intézet, Budapest. Faragó László (1993): Területfejlesztés: fantom vagy realitás? In: Kovács K. (szerk.)
- Település, gazdaság, igazgatás a térben. Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja 77–92. pp.
- Faragó László (2004): A közösségi (területi) tervezés szerepe a gazdaságfejlesztésben. In: Pálné Kovács Ilona. (szerk.): Versenyképesség és igazgatás. Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, 57–66. pp.
- Kis Mária (2004): „A település-, a kistérség-, és a régiómarketing elméleti kérdései” Európai Kihívások 2. Tudományos konferencia, Szeged p.: 123–129.
- Kovács Balázs (1987): Atomlecke (Paksi eseménynapló). Paksi Atomerőmű Vállalat Nyomda, Paks.
- Sipos Tamás (2010): Megoldás lehet? Az atomenergia. In: Glied Viktor–Nagy Roland (szerk.): Függésben – Kényszerpályán a jövő? Publikon Kiadó. Pécs. 185–201. old.
- Szabó Benjámin (2004): Atomkórkép. Új Palatinus Könyvesház, Budapest.
- Vida Tünde (2011): Szakértők az energiastratégiáról. Paksi Hírnök. XX. évf. 20. szám. 8. old.
- <http://www.atomeromu.hu>
- <http://www.wikipedia.org/wiki/paks>

PINTÉR ÁKOS*

LENGYELORSZÁG LÉGI SZEMÉLYKÖZLEKEDÉSÉNEK KÖZELMÚLTBELI DINAMIKUS NÖVEKEDÉSE, A LENGYEL LÉGI „BOOM” LEGFRISSEBB TRENDJEI

DYNAMIC INCREASE OF THE POLISH PASSENGER AIR TRAFFIC IN RECENT YEARS, THE LAST TRENDS OF THE POLISH AIR BOOM

ABSTRACT

The Polish air traffic has been experiencing a dynamic development in recent years. The country's air passenger traffic has grown 3.5 times more since the turn of the millennium and with more than 19 million passengers Poland ranks clearly the first among the post-socialist countries of Central and Eastern Europe. In the dynamic development of the 11 Polish airports, which serve domestic and international passenger air traffic, has many reasons. The prime reason for the increase in passenger traffic is the emergence of Low-Cost Carriers offering more favourable prizes, in the favour of regional airports. Guest workers from western Europe can reach Poland easier by air and North-American citizens of Polish decent arrive to visit relatives in their 'original homeland'.

In the case of some cultural centres in the countryside tourism has intensified which also has a role in the dynamic increase of air traffic.

1. Bevezetés

Kelet-Közép-Európa posztszocialista országaiban a légiközlekedésben az elmúlt évtizedben szignifikáns növekedés tapasztalható. Nyugat-Európa viszonylagos közelségének és főként fejlettebb gazdaságuknak köszönhetően a visegrádi országok légi közlekedésének fajlagos méretei a legtöbb szempontból megelőzik a kelet-európai államokét.

A vizsgált térségben a légi közlekedési ágazat fejlesztése különösen fontossá vált a rendszerváltozás utáni időszakban, ezen posztszocialista országokban ugyanis Nyugat-Európától eltérően nem épült ki az elmúlt évtizedekben gyorsvasút pálya hálózat, valamint a gyors szárazföldi közlekedésre alkalmas autópályák hossza is jóval elmarad utóbbtól. A repülőterek felszereltsége, kiépítettsége, az 1990 után megújult repülőgéppark életkora, összetétele, a viszonylag korán megjelenő diszkont légitársaságok szerepvállalása, ezen kívül a lakosság javuló átlagos életszínvonala egyaránt hozzájárult az utasforgalom figyelemre méltó növekedéséhez a térségben. Amennyiben az említett terület légi közlekedési adatainak változásait összehasonlítjuk (*1. táblázat*), az értékekből jól látható, hogy a vizsgált időszakban 40% feletti forgalomnövekedésre az államok közül 5 ország volt képes. Románia 50% feletti értékkel első e tekintetben. Magyarország 10% alatti növekedést produkálva utolsó a listán, részben az 1990 előtti kedvezőbb európai kapcsolatainak, részben a piac viszonylagos telítettsége következtében. A táblázat az utasforgalmi adatok változása mellett bemutatja azt is, hogy milyen az adott ország légi hálózatában a fővárosi és vidéki nemzetközi repülőterek aránya. E téren Lengyelországban, több szempontból is tekintélyes változások történtek az elmúlt években.

* Egyetemi tanársegéd, Pannon Egyetem Georgikon Kar; levelező PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktoriskola.

1. táblázat. Az Európai Unióhoz 2004 után csatlakozott kelet-közép-európai országok légi utasforgalmában bekövetkezett változások

Table 1. The fluctuation of the passenger air traffic of Central and Eastern Europe countries which joined to the European Union after the year 2004

Ország	Légi utasforgalom (ezer fő)		Forgalom-növekedés aránya (%)	Ebből fővárosi repülőtér aránya (%)		Változás aránya (%)
	2005	2008		2005	2008	
Észtország	1 433	1 840	22,0	97,8	98,4	0,6
Lettország	1 880	3 722	49,5	99,9	99,1	-0,8
Litvánia	1 471	2 559	42,5	88,4	80,0	-8,4
Lengyelország	11 553	20 709	44,2	61,2	45,5	-15,7
Csehország	11 446	13 653	16,2	94,2	92,5	-1,7
Szlovákia	1 619	2 878	43,8	81,9	77,1	-4,8
Magyarország	7 995	8 604	7,1	99,2	98,1	-1,1
Szlovénia	1 277	1 705	25,1	95,5	98,1	2,6
Bulgária	4 952	6 631	25,3	37,8	48,7	10,9
Románia	4 551	9 330	51,2	75,1	73,2	-1,9

Forrás: A repülőterek honlapjainak adataiból a szerző számításai

2. Lengyelország légi személyközlekedésének jellemzői

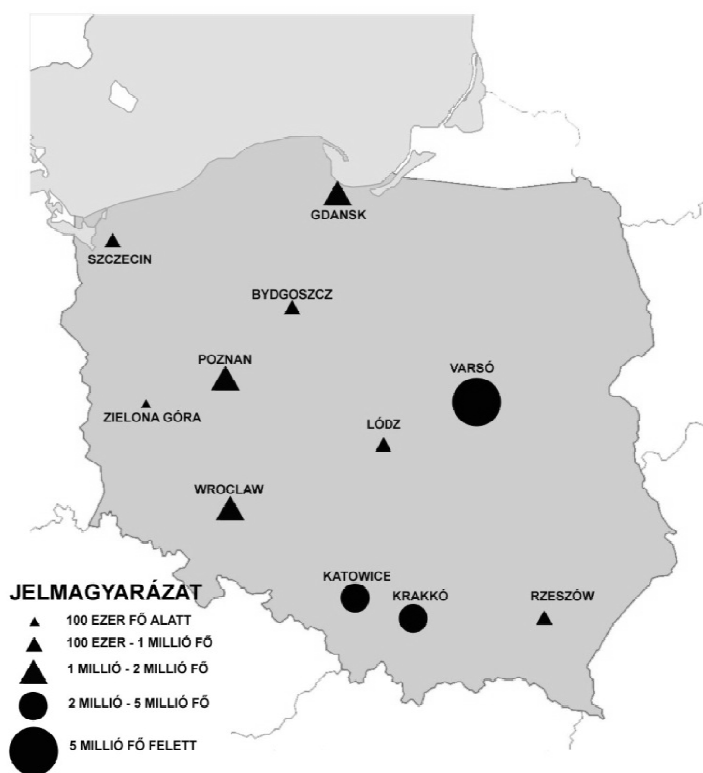
Kelet-Közép-Európa volt szocialista országai közül a legjelentősebb légi személyforgalmat Lengyelország bonyolítja le. A közel 40 millió lakosú ország nemzetközi repülőterein az ezredfordulón összességében nem egész 6 millió utast regisztráltak. Ez a szám 2005-re közel duplájára emelkedve megközelítette a 11,5 milliót, 2008-ra pedig már a 20 millió főt is meghaladta. A 2009-es esztendőben a gazdasági válság érintette ugyan a légi forgalom alakulását is, azonban az utasok száma nem csökkent 19 millió fő alá. Az utóbbi időszak légi utasforgalmi adatainak gyors növekedésében az idegenforgalom bővülése is szerepet játszik. A változatos felszínű, történelmi emlékekben gazdag Lengyelországot 2007-ben 15 millió (17. hely a világon), 2008-ban 12,9 millió turista kereste fel.¹

A főváros repülőtérének részesedése az országos utasforgalomból 2008-ra 50% alatti értékre csökkent, ami a legdecentralizáltabb légi struktúra létrejöttéhez vezetett az egész térségben, köszönhetően az ország több nagyvárosában is működő legalább közepkategóriás repülőtérnek, s az azokon megjelenő és jelentős forgalmat bonyolító diszkont légitársaságoknak. E vidéki „regionális” repülőtér általában a nemzetközi légi közlekedésbe való bekapcsolódás pontjai és létjogosultságukat egyre inkább a fogyasztói társadalom igen intenzív külföldi üdülési, turisztikai és üzleti utazási igénye garantálja.²

Lengyelországban mintegy 166 különféle repülőtérrel tartanak nyilván, közülük 74 futópályája csupán füves, melyek nem alkalmasak utasszállító gépek fogadására, minőségük zömében sportrepülőtér. A 92 további repülőtérnek legalább egy szilárd burkolatú futópályája van. Ezek sport, mezőgazdasági, ipari, katonai, polgári, vagy vegyes funkciójúak. Közülük 11 repülőtér áll rendelkezésre Lengyelország belföldi és nemzetközi légi személyközlekedéséhez.

Lengyelország nemzetközi repülőtereinek földrajzi elhelyezkedése viszonylag egyenletes (1. ábra). Az északkeleti és keleti térségeket leszámítva az ország bármely pontjáról (60–100 km-en belül) valamely nemzetközi repülőtér viszonylag könnyen elérhető.

1. ábra. Lengyelország nemzetközi repülőterei, a légi utasforgalom súlyozásával (2009)
Figure 1. The international airports of Poland, weighted with the air passenger traffic – 2009

Forrás: Saját szerkesztés

Lengyelország nemzetközi repülőtereinek legfontosabb adatairól, forgalmuk alakulásáról a következő táblázatok adnak átfogó tájékoztatást.

2–3. táblázat. Lengyelország nemzetközi repülőtereinek adatai, az utasforgalom változásai
Tables 2–3. The data of the international airports of Poland, the fluctuation of the passenger traffic

Repülőtér	Utasforgalom (fő)						
	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Varsó	4 325 814	6 085 111	7 071 881	8 101 827	9 268 476	9 460 606	8 320 927
Krakkó	517 015	841 123	1 586 130	2 367 257	3 068 199	2 923 961	2 680 322
Katowice	168 126	622 612	1 092 358	1 458 411	1 995 914	2 426 942	2 364 613
Gdansk	270 000	467 000	672 000	1 256 014	1 715 000	1 954 166	1 910 670
Wroclaw	210 873	351 850	465 528	865 933	1 280 511	1 486 442	1 365 456
Poznan	227 874	380 676	418 568	670 702	896 937	1 274 679	1 190 000
Lódz	800		18 000		312 365	339 404	308 700
Rzeszów			91 000		279 996	323 838	383 184
Szczecin	65 000	90 811	101 801	176 670	228 071	302 486	280 000
Bydgoszcz	20 000	26 112	38 684	134 094	179 746	280 182	275 352
Zielona Góra	207	3 949	427	8 316	6 739		3 000
Lengyelország összesen	5 805 709	8 869 244	11 556 377	15 039 224	19 231 954	20 772 706	19 082 224

Város	Repülőtér neve	Elérhető országok száma, 2008	Elérhető városok száma, 2008	Utas-forgalom növekedése 2000–2008 között (többszöröse)	Utas-forgalom változása 2008–2009 között (%)	A repülőterek részaránya Lengyelország összes légi forgalmából (%), 2009
Varsó	Frederic Chopin	43	93	2,19	–12,1	43,59
Krakkó	Il. János Pál	16	33	5,65	–8,4	14,04
Katowice	Katowice International	15	30	14,43	–2,6	12,39
Gdansk	Lech Walesa	11	30	7,24	–2,2	10,01
Wroclaw	Kopernikusz	12	27	7,05	–8,2	7,15
Poznan	Lawica	10	19	5,59	–6,7	6,23
Lódz	Wladyslaw Reymont	6	9	424,25	–9,1	1,62
Rzeszów	Jasionka	5	9		15,5	2,01
Szczecin	Goleniów Solidarnosc	4	6	4,65	–7,5	1,52
Bydgoszcz	Ignacy Jan Paderewski	4	6	14,01	–1,7	1,44
Zielona Góra	Babimost	2	3			
Lengyelország összesen				3,58	–8,1	100

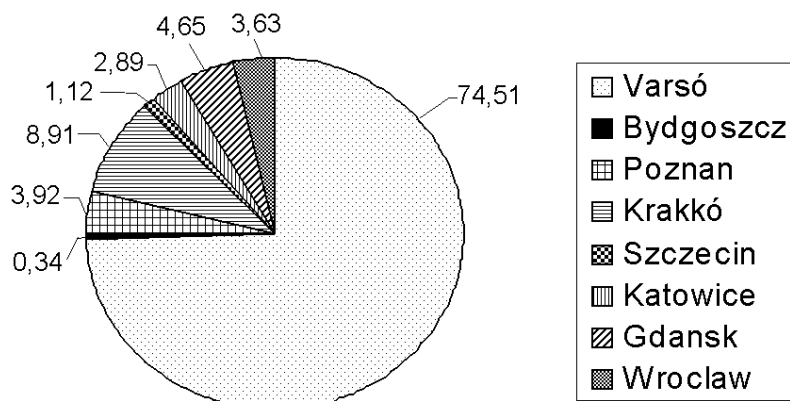
Megjegyzés: Az ábrákon feltüntetett valamennyi repülőtér futópályája szilárd burkolatú

Forrás: A repülőterek honlap adataiból összeállította a szerző

A második táblázatból látszik, hogy az ezredforduló óta a korábbi légi utas számok megsokszorozódásával egyfajta „forgalomrobbanás” játszódott le az országban. A repülőterek forgalomművekedése nem volt egyenletes. A fővárosi repülőtér „rovására” – 30% körüli arányvesztés – egyes vidéki repülőterek feltűnően előretörték. A decentralizáció korábbi arányában erőteljes elmozdulás történt. Az ezredfordulón még Varsó mellett egyetlen vidéki repülőtér forgalma sem ért el 10%-os részarányt, 2009-ben azonban már három – Krakkó, Katowice, Gdansk – is meghaladta azt. A következő diagramok bemutatják, hogyan változott a lengyel nemzetközi repülőterek utasforgalmának aránya az ezredforduló óta.

2. ábra. A lengyel nemzetközi repülőterek aránya az ország összes légi utasforgalmából 2000-ben (%)

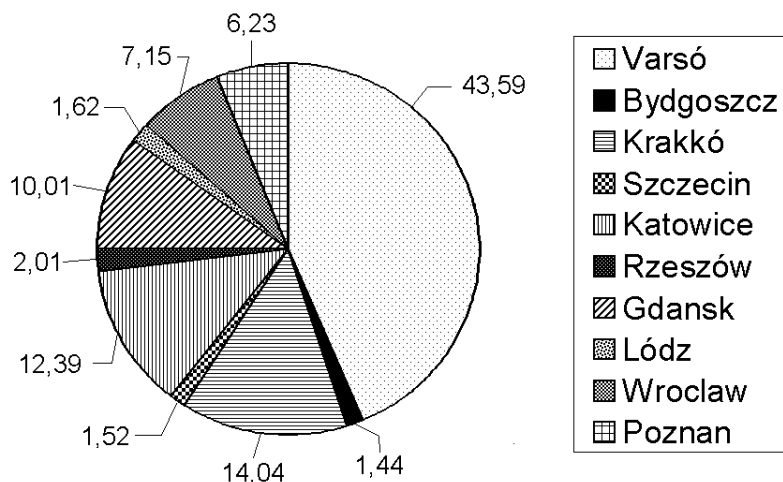
Figure 2. The percent rate of the polish international airports from the whole air passenger traffic of the country in 2000

Forrás: A repülőterek honlap adataiból szerző számításai

3. ábra. A lengyel nemzetközi repülőterek aránya az ország összes légi utasforgalmából 2009-ben (%)

Figure 3. The percent rate of the polish international airports from the whole air passenger traffic of the country in 2009

Forrás: A repülőterek honlap adataiból szerző számításai

3. Lengyelország nemzetközi repülőterei

Lengyelország legnagyobb forgalmú nemzetközi repülőtere a főváros, Varsó közelében működik. A nagy vidéki repülőterek gyors forgalomnövekedése ellenére a Frédéric Chopin-ről elnevezett – korábban Okęcie nevű – légikikötőn realizálódott 2009-ben az ország összes légi utasforgalmának közel 44%-a, mely arány 2005-ben még 61% feletti volt. A Varsóból légi úton elérhető 10 hazai repülőtér közül Krakkó, Wrocław és Gdańsk a legnépszerűbb desztináció. Nemzetközi vonatkozásban a gyorsan bővülő légi menetrendben Európán kívüli – Kelet-Ázsia, Észak-Amerika, Észak-Afrika – területek is közvetlenül elérhetővé váltak a fővárosból. A 2008-ban 43 ország 40 légitársasága által kiszolgált varsói repülőtérrel 4 kontinens 93 városába közlekedtek a repülőgépek. Az utóbbi szám 1992-ben még csupán 40, 2002-ben is csak 48, 2005-ben pedig már 82 város volt. A Nyugat-Európa országaiban dolgozó megannyi lengyel vendégmunkás utazásai tekintélyes légi forgalmat generálnak. A Varsóból indulók számára a külföldi desztinációk közül London, Frankfurt, Párizs és Amszterdam a legforgalmasabb, hiszen e „hub” repülőterekről a távoli kontinensek városai is elérhetők. Amennyiben elfogadjuk a különböző internetes források (pl. Wikipedia) szerint is megadott mintegy 10 millió főt közelítő USA-ban élő lengyel származású amerikai állampolgárok lélekszámát, így e népesség is, rokonlátogatás, vagy őshaza felkeresés okán (örökség turizmus) komoly utaslétszámokat indukál a repülőtérre. Összehasonlításképpen, amíg 2005-ben a repülőtér mintegy 7 milliós utaslétszáma 1 millió fövel elmaradt Budapest-Ferihegy (új nevén Liszt Ferenc Nemzetközi Repülőtér) forgalmától, addig 2008-ban körülbelül ugyanennyivel meghaladta azt és elérte a 9,4 milliós számot. Ezzel a „visegrádi fővárosok” közül az elmúlt néhány év alatt Pozsony (40%) után a leggyorsabb fejlődést érte el, 25%-os növekedési aránnyal. Az utasforgalom abszolút méretét tekintve Varsót csupán Prága repülőtere előzi meg a térségben.

Az ország legforgalmasabb vidéki repülőtere Krakkó közelében üzemel. A mára közel 800 ezer lakosú város és környéke az ország második legjelentősebb urbánus térsége. Történelmi múltja, nevezetességei, híres egyeteme, kutatóbázisa méltán ad nemzetközi rangot a neves kulturális központnak. Krakkó repülőtéri forgalomnövekedésének ezen felül az a körülmény is kedvezett, hogy a szomszédos országokban – Szlovákiában, Csehországban –

nem működnek gyorsan elérhető és jelentős közlekedési kínálatokat nyújtó repülőterek. Belföldi forgalom tekintetében – Varsó a legforgalmasabb desztináció – a fővárostól való nagyobb távolsága is indokolja II. János Pálról elnevezett repülőterének jelentőségét. Az utóbbi évek „forgalomrobbanását” a repülőtér egyértelműen az egymással versengő diszkont légitársaságoknak és a LOT észak-amerikai – Chicago, New York – és közel-keleti járatainak köszönheti.³ 2008-ban 2,9 milliós utasforgalmának nagy része Nyugat-Európa városaiba irányult. A 2005-ben légi úton elérhető 23 desztináció 2008-ra már 33-ra növekedett – 20 légitársaság járataival –, legjelentősebb közülük egyértelműen London, a forgalom több mint 20%-val. 2009-ben kicsit csökkent ugyan az utaslétszám – 2,7 millió fő körülire – tavaly viszont már a 2,8 millió főt is meghaladta.

Légi utasforgalom tekintetében Lengyelország harmadik repülőtere a Felső-Sziléziai Iparvidéken, Katowice vajdasági székhely közelében működik. Katowice repülőterének forgalma az elmúlt évtizedben hatalmasat növekedve – 2000-ben 168 ezer, 2005-ben 622 ezer fő – 2008-ban és 2010-ben meghaladta, 2009-ben pedig megközelítette a 2,4 millió légi utast. A nagy utaslétszám növekedés még a komoly deglomerációs vonzáskörzet kiterjedését tekintve is meglepő. A gazdasági szerkezetváltás és a lakosságszám adatok arról tanúskodnak, hogy az egykoron „szebb napokat látott” nehézipari jellegű iparvidék a foglalkozási szerkezet modernizálódása óta is az ország legnagyobb népességtömről. A felső-sziléziai agglomeráció Közép-Európa egyik legnagyobb, 2,5 millió lakosú policentrikus városegysége.⁴ Az iparvidék városai közül Katowice a legnépesebb. A munka nélkül maradt, vagy nagyobb keresetre vágyó emberek tömegesen vállalnak munkát Nyugat-Európában, így főleg Nagy-Britanniában és Írországbán. Ezek közül a vendégmunkások közül kerül ki a légi utasok nagyobb része. A nemzetközi utasforgalom jelentős részét a repülőtérrel diszkont légitársaságok bonyolítják le, melyek közül a legjelentősebb a Wizz Air, mely 25 desztinációba közlekedtetni járatait. Belföldi forgalom tekintetében Katowice légikikötője meglehetősen elmarad a hazai repülőterek között.

Az ország negyedik legforgalmasabb – 2004-ben Lech Wałęsáról elnevezett – repülőtere a Balti-tenger partján fekvő kikötőváros, Gdansk határában üzemel. Forgalmát tekintve nem sokkal marad el az előbb említett két vidéki légikikötőtől. A „Három Város” repülőtéri forgalmának dinamikus növekedését mutatja a 2008. évi 1,9 milliós légi utasszám, mely 2010-re 2,2 millióra emelkedve a 2005-ös esztendő háromszorosát, a 2000-es év több mint hétszeresét teszi ki. Gdansk a fővárosi repülőtér biztosító repülőtere. Amennyiben bármely okból Varsóban korlátozzák a fel- és leszállást, akkor a repülőgépek ezt a repülőteret veszik igénybe. A Gdanskból repülő főként észak- és nyugat-európai desztinációkat preferáló 13 légitársaság gépei 2008-ban 30 városba közlekedtek. A repülőtéren jelen lévő diszkont légitársaságok közül a Wizz Air és a Ryanair tűnik ki főként német és brit desztinációkkal. A külföldi repülőterek mellett a lengyel Jet Air légitársaság gépei a tengerparti agglomerációt hat belföldi várossal – Varsó, Krakkó, Wrocław, Rzeszów, Poznań, Zielona Góra – is összekötik.

Wrocław nemzetközi repülőtere (mely Kopernikusz nevét viseli 2005-től) a város központjától 10 kilométerre üzemel. Az alsó-sziléziai felsőoktatási-, kereskedelmi- és kulturális központ repülőterének utasforgalma az ezredfordulóhoz képest ma közel hétszeresét teszi ki (2010-ben másfél millió fő feletti légi utassal). A korábban főként belföldi légi utas szállítást szolgáló repülőtéren is megjelentek a nemzetközi diszkont légitársaságok, melyek leginkább brit és német desztinációkkal állnak légi kapcsolatban, felerősítve ezzel a nemzetközi forgalmat. A repülőtéren nagyszabású fejlesztések folynak, melyek következtében a futópálya 3000 méteresre történő meghosszabbításával akár 7 millió utast is képes lesz kiszolgálni évente. Felmerül a kérdés, hogy milyen lesz majd a kihasználtsága a jövőben?

Poznań-Ławica nemzetközi repülőtere az utasforgalmat tekintve a hatodik helyen áll Lengyelországban, s egyben az utolsó, mely évek óta 1 millió fő feletti légi forgalmat bo-

nyolc (2010-ben 1,4 millió fő). Az ország egyik legrégebbi repülőtere vegyes – katonai/polgári – használatú. A 2008-ban 10 ország 19 városát felfűző desztináció hálózatának légi menetrendjében 4 hazai célállomást találunk. Wrocławhoz hasonlóan a repülőtéren egyfelől a diszkont légitársaságok – Wizz Air, Ryanair – szerepe emelhető ki, másrésről pedig a brit és német városok túlsúlya figyelhető meg. Ez utóbbi elsősorban a Nyugat-Európában dolgozó lengyel vendégmunkások utazásainak köszönhető.

Rzeszów, Jasionka nevű repülőtere az utóbbi esztendőben lendületesen fejlődött. E repülőtér Lengyelország délkeleti periferiáját igyekszik bekapcsolni a légi közlekedési hálózatba. Az ország nemzetközi repülőterei közül ez az egyetlen, mely 2010-ig folyamatosan évről évre tovább tudta növelni légi utasforgalmát. Belföldön Varsó és Gdansk légi elérhetősége biztosított menetrendszerű járatokkal. A Ryanair légitársaság 7 különböző brit várossal tart fenn légi kapcsolatot Rzeszówból. Különlegessége, hogy e repülőtérrel kis befogadóképességű, de a nagy utasszállító gépeket közelítő hordtávolságú, üzletembereket, delegációkat szállító magángépek (Business Flight) még az Egyesült Államokba – New York, Newark – is átrepülnek egy írországi köztes leszállással.⁵

A Varsóhoz alig több mint 100 kilométerre fekvő, közel 900 ezer lakosú Lódz repülőterén az utóbbi években indult meg a légi személyközlekedés. A nagy múltú könnyűipari központként – „lengyel Manchester” – ismert nagyváros a világhírű lengyel íróról, Władysław Reymontról elnevezett repülőterének légi forgalma még mindig szerény méretű – 2008-ban 339 ezer –, 2010-ben 393 ezer utas –, azonban a 2005-ös 18 ezres adathoz képest itt közel húszszoros növekedés ment végbe – köszönhetően az átlagosan 90–100 utast szállító Boeing 737-es repülőgépek megjelenésének. Jelenleg a repülőtér 7 külföldi desztinációjára vezető vonalak közül 5 útvonal brit városokba vezet, melyeket a Ryanair légitársaság üzemeltet.

Szczecin-Goleniów – Solidarnośćról elnevezett – repülőterének forgalomnövekedésén ment végbe a leggyengébb utasszám növekedés a közelmúltban. A 300 ezres légi utasforgalmat 2008-ban elérő, azóta kis visszaesést mutató repülőtér viszonylag szerény forgalmának oka egyfelől az országhatár közeli fekvéséből adódó aszimmetrikus vonzásterülete. Berlin közelsége, illetve az Odera torkolati agglomeráció meglehetősen jó közúti és vasúti elérhetősége sem kedvez a repülőtér forgalmának. Szczecin Lengyelország második legnagyobb kikötőipari konglomerátuma,⁶ ezért közlekedésében a tengeri hajózás játssza az elsődleges szerepet. A repülőteret használó 5 légitársaság 6 külföldi várossal áll légi összeköttetésben, évszakosan pedig mediterrán üdülőhelyek szerepelnek a menetrendben.

Bydgoszcz légikikötője Ignacy Jan Paderewski nevét viseli. Innét jelenleg a RyanAir légitársaság 6 nyugat-európai városba közlekedtet járatokat. A repülőteret csak néhány éve vonták be a légi hálózatba, eleinte a nyári szezonra összpontosító charter járatokkal. 2009-ben 275 ezer utast szolgált ki a repülőtér, s ezzel a lengyel repülőterek közül az utasforgalmat tekintve a 10. helyen áll.

Zielona Góra regionális státusú repülőtere Babimost település mellett üzemel. Annak ellenére, hogy a vonzáskörzetén – Wielkopolska – közel 3 millió ember él, nem rendelkezik jelentősebb utasforgalommal, a hozzá viszonylag közel fekvő jóval nagyobb repülőterek miatt. A 2006-ban eddigi legjelentősebb – a 8 ezer főt éppen csak meghaladó – utasforgalma 2009-re 3 ezerre csökkent, a többi repülőtérhez képest szinte teljesen elenyésző.

4. Összegzés

A dinamikusan fejlődő lengyel légi közlekedés korábban nem tapasztalható méreteket öltött a tárgyalt időszakban. Az ország légi utasforgalma 3,5-szeresére növekedett az ezredforduló óta, s a 19 millió utast meghaladó légi utasforgalmával egyértelműen első helyen

áll Kelet-Közép-Európa poszt szocialista országai között. A belföldi és nemzetközi légi utasforgalmat egyaránt szolgáló 11 lengyel repülőtér dinamikus fejlődésében különféle okok játszottak közre. A forgalomnövekedés elsősorban a diszkont légitársaságok megjelenésének köszönhető, melyek kedvezőbb árakat kínálnak az utasoknak, s a vidéki repülőtereket – a Ryanair 8, a Wizz Air jelenleg 6 lengyel repülőtérrel közlekedtet járatokat – részesítik előnyben. A Nyugat-Európában dolgozó vendégmunkások légi úton gyorsabban hazalátogathatnak, s így otthon hosszabb időt tölthetnek. Az Észak-Amerikában élő lengyel származású diaszpóra tagjai rokonlátogatásra, az őshaza felkeresésére érkeznek Lengyelországba, némely vidéki kulturális központban – elsősorban Krakkóban – pedig a turizmus közelmúltbeli felerősödése is hozzájárult a forgalom korábban elképzelhetetlenül gyors növekedéséhez.

JEGYZETEK

1. Internetes forrás: www.unwto.org
2. Erdősi Ferenc (2006): A gyors közlekedés helyzete és kilátásai Kelet-Európában. *Tér és Társadalom*. 2006/4. 15–48. old.
3. Erdősi Ferenc (2007): Kelet-Európa országainak légi közlekedése. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs. 384 p.
4. Probáld Ferenc (szerk.) (2000): Európa regionális földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 580 old.
5. Erdősi Ferenc (2007): Kelet-Európa országainak légi közlekedése. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs. 384 p.
6. Erdősi Ferenc (2007): Kelet-Európa országainak légi közlekedése. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs. 384 old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aubert Antal–Csapó János (2010): Kelet-Közép-Európa országai. In. Tóth József (szerk.): Világföldrajz. MTA. Akadémiai Kiadó. Budapest. 2010. 785–794. old.
- Bognár András (2008): A diszkont légitársaságok térhódítása Európában. *Közlekedéstudományi Szemle*. 2008/3. 36–45. old.
- Erdősi Ferenc (2004): Európa közlekedése és a regionális fejlődés. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 640 old.
- Erdősi Ferenc (2006): A gyors közlekedés helyzete és kilátásai Kelet-Európában. *Tér és Társadalom*. 2006/4. 15–48. old.
- Erdősi Ferenc (2007): Kelet-Európa országainak légi közlekedése. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs. 384 old.
- Gyuricza László (2008): A turizmus nemzetközi földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 320 old.
- Probáld Ferenc (szerk.) (2000): Európa regionális földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 580 old.
- Tóth-Kardos Krisztina (2009): A válság hatása a légi közlekedésre. *Turizmus Bulletin*. 2009/4. 66–69. old.

Internetes források:

www.lotnisko-chopina.pl
www.airport.gdansk.pl
www.krakowairport.pl
www.airport.lodz.pl
www.airport-poznan.com.pl
www.airport.wroclaw.pl
www.plb.pl
www.rzeszowairport.pl

www.airport.com.pl
www.lotnisko.zielonagora.pl
www.katowice-airport.com
www.stat.gov.pl
www.unwto.org
http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_airports_in_Poland
<http://www.aircraft-charter-world.com/airports/europe/poland.htm>

TURCSÁNYI KATALIN*–KÁLMÁN KRISZTINA**

TURISZTIKAI MIKRO- ÉS KISVÁLLALKOZÁSOK A MAGYARORSZÁGI RÉGIÓKBAN

MICRO- AND SMALL TOURISTIC ENTERPRISES IN THE HUNGARIAN REGIONS

ABSTRACT

Hungary has, from a touristic viewpoint, very favourable conditions (natural, cultural resources). Tourism might be one of the sectors, that can make Hungary competitive both in Europe and worldwide. To achieve this end, however, the existing problems need to be identified and solved. This research was conducted in the environment of small- and microbusinesses. The 214 questionnaires were distributed both in person and online in all the Hungarian touristic regions. Our inquiry extended to the economic environment of these businesses and also to their loan taking practices. We also looked at how well they know and utilize the tender opportunities in Hungary and the EU. Finally, we looked at how efficient they perceive the work of the advocate group different. These questions are important, among other things, because succesful tender applications and the developments that result from them may increase the international competitiveness of the Hungarian tourism industry.

1. Bevezetés

A turizmus, illetve a vele szoros kontextusban lévő egyéb ágazatok (kereskedelem, közlekedés, egészségügy stb.) szerepe a világ, így hazánk társadalmi-gazdasági folyamataiban is kiemelkedő jelentőségű, napjainkban az egyik legnagyobb és legdinamikusabban fejlődő ágazat. Jelentős mértékben alakítja az egyes országok, régiók gazdaságát, olykor az egyetlen gazdasági tevékenység. Hazánk adottságai (természeti, kulturális értékek) pedig rendkívül kedvezőnek mondhatók, különösen jó adottságaink vannak az egészségturizmus valamennyi ágában.

A turisztikai ágazatban folyó tevékenység is – hasonlóan a többi ágazathoz – vállalkozási keretek között megy végbe. Ebben az ágazatban a nemzetgazdasági átlagnál magasabb számban fordulnak elő mikro- és kisvállalkozások, de előfordulnak középvállalatok és egészen nagyvállalatok is.

A mikro-, kis- és középvállalkozások nagy száma a szakirodalom szerint összefügg azal, hogy a turizmus piacát dinamikus növekedés jellemzi, a bővülő piacra sok új vállalkozás tud belépni, másrészt egyes termékek esetében viszonylag alacsonyak a belépési korlátok, ami szintén megkönnyíti a mikro- és kisvállalkozások megjelenését.

A turisztikai mikro- és kisvállalkozások mind a piacon elfoglalt számuk, mind az állami-önkormányzati bevételek, mind a foglalkoztatottak száma tekintetében rendkívül dominánsnak tekinthetők. Fontos szerepet játszanak a nemzetgazdaságban azáltal, hogy lehetőséget kínálnak a foglalkoztatásra, a lakosság életkörülményeinek javítására. Hozzájárulnak a fizetési mérleg egyensúly javításához, elősegíthetik az elmaradottabb térségek felzárkóz-

* Tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar ZKK.

** PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar ZKK.

tatását, nem utolsó sorban szerepük van a természeti és a kulturális értékek megőrzésében és hasznosításában.

A szakirodalomban megoszlanak a vélemények arról is, hogy a hagyományos mikro- és kisvállalkozások hosszabb távon fenn tudnak-e maradni. Jelenleg a mikro, kis- és közép-vállalkozások, valamint transznacionális vállalkozások bonyolult, rendszere működik a turizmus területén. Figyelmünket most ebből egy kis szeleltre irányítjuk, a Magyarországon tevékenykedő legkisebb vállalkozások környezetének néhány tényezőjét elemezzük.

A turisztikai mikro- és kisvállalkozások körében végzett vizsgálatunk azok pénzügyi helyzetére, hitelfelvételi szokásaira, pályázati aktivitására és az őket képviselő érdekképviselői szervekről alkotott véleményükre irányult. Dolgozatunkban ennek a vizsgálatnak az eredményeit foglaljuk össze.

2. Mikro- és kisvállalkozások a turizmusban

A turizmus területén nagyszámú mikro- és kisvállalkozás működik. A turizmusban folytatott tevékenységek zöme alapvetően családi kisvállalkozás formájában alakult ki és a múlt század közepéig jellemzően családi keretek között szervezett, kézműves jellegű kisvállalkozások jellemezték az ágazatot

A kisvállalkozások számszerű nagy súlyát magyarázhatja az alacsony belépési korlát, viszonylag kis tőkével, kevés szakismerettel, különösebb akadályok nélkül lehet a turisztikai piacra belépni. Nemzetközi téren, ahogy erre a szakirodalom is utal, a nagyvállalatok gyakran kiszervezik magukból a nem alap- és nem üzleti folyamatokat és ezeket a rugalmasnak számító kisvállalkozásoktól vásárolják.

Fontos jellemzője a mikro- és kisvállalkozásoknak, hogy nem csak az elérhető jövedelem motiválja a tevékenységüket, hanem sajátos életformának tekinthetők, egyfajta presztízt jelent tulajdonosaik számára. Akkor is képesek működni, amikor gazdasági szempontból az már nem racionális.

A kisvállalkozási forma előnyei között említhetjük a családi munkaidőkeret rugalmas felhasználását, ezáltal a szezonalitáshoz való rugalmas, költségkímélő alkalmazkodást. Ugyanakkor a turizmus területén működő kisvállalkozásokra is hátrányosan hat méretükből fakadó tőkeszegénység, a forgótőkehiány, szakismeretek hiánya. Különösen érzékenyen érintik a marketing szemlélet és ismeretek, valamint a pénzügyi kultúra és ismeretek terén mutatkozó hiányosságok. Mindezekhez az őket támogatni hivatott szervezetektől sem kapnak megfelelő segítséget.

A feltételrendszerek/lehetőségek optimalizálásával ezeknek a vállalkozásoknak nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi szintű versenyképessége is nagymértékben növelhető. Ilyen lehetőséget jelenthet pl. a nemrég elindított *Széchenyi kártya* az *Új Széchenyi-terv* vagy az *Új Magyarország Fejlesztési terv* (UMFT), mellyel Európai uniós tagságunk révén hazánk 2007 és 2013 között mintegy 22,4 milliárd euró uniós támogatásban részesül, és amelynek célja, hogy a gazdaság fellendítésével felzárkózhassunk a gazdaságilag fejlett országokhoz. Ez a vidékfejlesztési támogatásokkal együtt közel 8000 milliárd forintos bevételi forrást jelent.

A téma vizsgálatához fontos annak tisztázása mit is tekintünk mikro-, ill. kisvállalkozásnak. Az Európai Unió megfogalmaz bizonyos szabályokat a definícióra vonatkozóan, viszont minden egyes tagállam maga határozza meg az erre vonatkozó mutatószámokat. *(Az uniós szabályozást a 2003/361/EK bizottsági ajánlás tartalmazza.)*¹

Magyarországon a 2004. évi XXXIV. Törvény² szabályozza a mikro- és kisvállalkozások körét. Az éves nettó árbevétel, illetve a foglalkoztatottak száma alapján mikro vállal-

kozásnak minősül a 10 főnél kevesebb alkalmazotti létszámú és legfeljebb 2 millió eurónak megfelelő forintösszegű (~500 millió Ft) vállalkozás. Kisvállalkozás esetében ez 50 főnél kevesebb foglalkoztatottat jelent és legfeljebb 10 millió (~2,5 milliárd Ft) árbevételt.

3. Vizsgálati anyag és módszer

Vizsgálatunkat a Magyarországon működő legkisebb méretű turisztikai vállalkozások körében végeztük, saját szerkesztésű kérdőívek segítségével a mikro- és kisvállalkozások pénzügyi helyzetére, hitelfelvételi lehetőségeire, pályázati forrásokhoz való hozzájutás esélyeire, érdekképviselői szervekkel, fejlesztési ügynökségekkel való kapcsolatukra vonatkozó információkat gyűjtöttünk. Személyes beszélgetéseket folytattunk néhány kisvállalkozás képviselőjével, így árnyaltabb kép rajzolódott ki előttünk, szóban a megkérdezettek nyitottabbak voltak, és olyan kérdésekben is informálódhattunk, amelyek a kérdőívünkben nem szerepeltek. Ezen túlmenően néhány bank és érdekképviselői szerv, vállalkozásfejlesztési alapítvány és regionális fejlesztési ügynökség képviselőivel készítettünk interjút a mikro- és kisvállalkozásokkal való kapcsolatuk tapasztalatiról.

4. A mikro- és kisvállalkozások pénzügyi helyzetének néhány vonatkozása

Ezen vállalkozások jövedelemtermelő képessége alig egytizede az EU15-ök átlagának és csupán 20–22%-a bankképes, ezzel szemben az uniós arány 70–85%. Természetesen ezt a számadatot jelentősen befolyásolják a rendszerváltás után létrehozott ún. „kényszervállalkozások”. Ugyanis, ezek a „vállalkozások” nagyon gyakran csak papíron léteztek, tényleges gazdasági/turisztikai tevékenység folytatása nélkül. Ezzel pedig, nemcsak az állami adóbevételek alakulására voltak negatív hatással, hanem valótlan adatforrással is szolgáltak az illetékes hatóságok számára. Ezen vállalkozói kör számára kínált banki hitelek az elmúlt években rendkívül megrágtak, köszönhetően többek közt a 2008-as világgazdasági válságnak. A kisvállalkozások szempontjából törlesztésük igen rugalmatlan és sok esetben túlbiztosított. A nem bankképes kisebb vállalkozások gyakran nem vállalkozói, hanem személyi hitelekkel bővítik forrásait. A hazai turizmus szezonális jellegéből adódóan bevételeik jelentős része (kb. 80%-a) az 5-6 nyári hónapban keletkezik, a banki hiteleket viszont egész évben, minden hónapban kell fizetni és ez a téli cash-flow-t (pénzügyi egyensúlyt) könnyen felborítja. Emiatt rákényszerülnek, hogy pénzügyi segítséget, a bankokat megkerülve, olyan vállalkozásoktól vegyenek igénybe, akik, főleg hatalmas forgalmuk miatt kedvező, alacsony kamatozású (legfeljebb BUBOR + 1-2%) forgóeszköz hitelhez tudnak jutni. A felmérés eredményeiből kiderült, hogy a vállalkozás jellege, ill. az igényelt hitel típusa között van ugyan kapcsolat, de elmondható, hogy ez a kapcsolat igen laza. Vagyis a vállalkozás típusa nincs szoros kapcsolatban az igényelt banki hitel típusával. A visszaérkezett válaszokból kiderült, hogy főként a turisztikai mikro vállalkozások esetében gyakran az árbevételük jelentős része meg sem jelenik a könyvelésben. A „cafeteria” rendszer 25%-os megadóztatása miatt a vendégek a szolgáltatásoknak egyre kevesebb részét tudják elszámoltatni, a készpénzes fizetésekről pedig gyakran számlát sem kérnek. Ez azért jelent problémát, mert nemcsak valótlan pénzügyi-statisztikai adatokat eredményez, hanem óriási adóbevétel kiesést jelent az állami kassza számára. A turisztikai szektorba ismételten megjelenő, nagy tömegű készpénz pedig nem segíti a szektor „kifelhérítését”.

4.1. A mikro- és kisvállalkozások pályázati aktivitása

Ennek a kérdésnek a vizsgálata azért kiemelkedő jelentőségű, mert nemcsak hazai, hanem Uniós forrásokat is jelenthet ezeknek a vállalkozásoknak. Azonban a jelenlegi pályázati rendszer főként a mikro vállalkozások esetén szinte alig elérhető, emiatt a pályázási aktivitásuk igen csekély. Ennek oka többek közt: a rendkívül magas önrész, a túlságosan bonyolult pályázati feltételrendszer, illetve a kiírások csúszása valamint, hogy az utófinanszírozás miatt a kifizetések csak töredékei a ténylegesen megpályázható összegnek. Az adminisztráció nagyon nehézkes és hosszadalmas (akár két év is lehet, ennyi idő alatt legtöbbször maguk is megoldják a beruházást). A beszerzések köre (lehetséges gépek, eszközök) behatárolt, legritkábban lehet csak használt, de jó állapotú eszközökre pályázni, gyakran kötelező megvenni az áfával agyonterhelt és magas amortizációs költségeket hozó új gépet, eszközt, létesítményt. Szinte minden pályázatnál vannak kötelező, évekre kiható vállalások pl. alkalmazotti létszám, árbevétel stb. ami a mai gazdasági környezetben kiszámíthatatlan következményekkel járhat.

A vizsgálatunk eredménye is igazolja azt a problémát, hogy minél kisebb egy turisztikai vállalkozás mérete, annál kevésbé tudja kihasználni a hazai és Uniós pályázati források kínálatát lehetőségeket. Sajnálatos, hogy a felmérésben szereplő mikro vállalkozások majdnem egyáltalán nem ismeri sem a hazai sem az uniós pályázati lehetőségeket. Több mint felük pedig bár ismeri, de mégsem élt az általuk kínált a lehetőségekkel.

1. ábra. A vizsgálatban szereplő vállalkozások pályázati aktivitása
(vizsgált időszak 2005–2010)

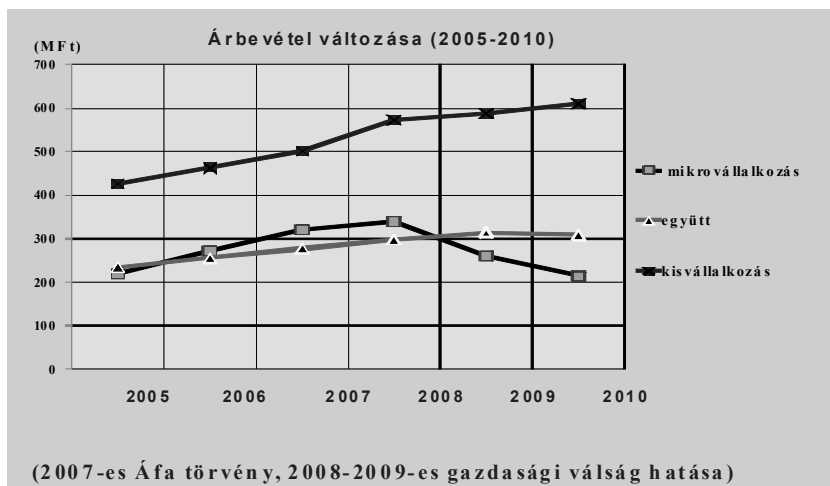

Forrás: Saját szerkesztés – 2011

4.2. Árbevétel és létszám

A vizsgált vállalkozások egy viszonylag dinamikus árbevétel-emelkedés után meglehetősen eltérő módon reagáltak az őket ért negatív hatásokra pl. 2008-as gazdasági válságra vagy a 2007-es Áfa törvényre. Együttesen nézve nem igazán látványos a különbség azonban, ha külön-külön megnézzük, jól látszik, hogy ezek a kedvezőtlen hatások a mikrovállalkozások esetén jóval látványosabb árbevétel csökkenést eredményeztek

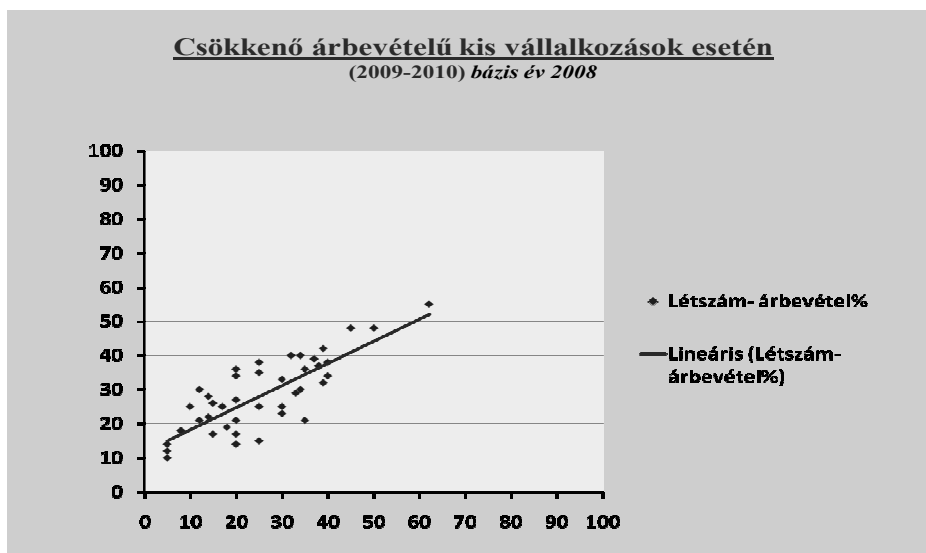
2. ábra. Árbevétel változása a felmérésben szereplő turisztikai vállalkozásoknál
(vizsgált időszak 2005–2010)

Forrás: saját szerkesztés

Összehasonlítva a turisztikai vállalkozások árbevételének változását az alkalmazotti létszám változásával szintén igen érdekes eredményt kapunk. Első hallásra talán evidenciának tűnhet a kérdés vizsgálata, hiszen teljesen természetes, hogy a csökkenő árbevételek előbb utóbb a foglalkoztatott létszám csökkenését eredményezik minden piaci alapon működő vállalkozás esetében. Kedvező gazdasági folyamatok esetén pedig ez a változás nyilván pozitív irányú lesz. Azonban, ha megvizsgáljuk, hogy a mikrovállalkozások esetén mennyire követi szorosan az árbevétel csökkenése az alkalmazotti létszám csökkenését igen érdekes összefüggést figyelhetünk meg. Az általunk tanulmányozott 2009–2010-es időintervallumban (bázisév 2008) jól látható, hogy 40–50, sőt akár 60%-os bevétel kiesés esetén sem a létszámcsoökkentést választják elsősorban pénzügyi helyzetük stabilizálására, hanem pl. gép-, eszköz-eladással próbálkoznak.

4. ábra. A vizsgált, csökkenő ár-bevételű, turisztikai kisvállalkozások
(árbevételének/alkalmazotti létszámának) összefüggései (2009–2010)

Forrás: Saját szerkesztés – 2011

Kisvállalkozásoknál a kapott eredmény jóval szorosabb összefüggést mutatott. A statisztikai eredmények, valamint a felmérés során szerzett információk azt támasztják alá, hogy kedvezőtlen gazdasági folyamatok esetén egy turisztikai kisvállalkozás jóval hamarabb, piacilag rugalmasabban folyamodik a létszámleépítés eszközéhez azért, hogy pénzügyi helyzetét helyreállítsa. Elmondható, hogy ezek a vállalkozások jóval hatékonyabb pénzügyi-kontrolling szemlélettel rendelkeznek. Döntéseikkel a lehető leghamarabb reagálnak a piac változásaira.

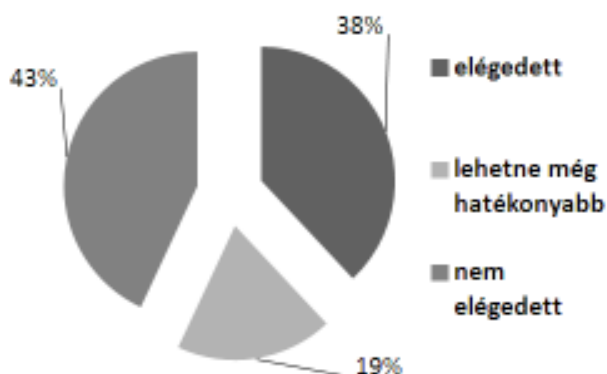
4.3. Kire számíthatnak a mikro- és kisvállalkozások?

Vállalkozás-fejlesztési alapítványok, fejlesztési ügynökségek, érdekképviselői, érdekvédelmi szervezetek sora alakult a vállalkozási tevékenység ösztönzésére, támogatására, segítésére. A vizsgálatban szereplő mikro- és kisvállalkozásoknak mindössze 38%-a elégedett e szervek tevékenységével.

A vállalkozások egy része gyakran nem is ismeri e szervezeteket és azokat a lehetőségeket, amelyeket ezen szervezetek kínálnak. Ily módon keresleti oldalról nem nehezedik nyomás e szervezetekre, nem készítetik hatékonyabb működésre őket.

5. ábra. Az érdekvédelmi egyesületek, szervezetek hatékonyságának megítélése, a vizsgálatban szereplő, vállalkozások körében

Érdekvédelmi szervezetek, egyesületek munkájának megítélése

Forrás: Saját szerkesztés – 2011

5. Záró gondolatok

A mikro-, kis- és középvállalkozási (KKV) szektort a rendszerváltástól folyamatosan növekvő tendencia jellemezte. A hazai gazdasági élet meghatározó elemévé vált, nemcsak a vállalkozások száma, hanem az általuk foglalkoztatott munkaerő létszáma miatt is (jelenleg ez a szektor adja a hazai vállalkozások 99%-át). Napjainkban ezek a KKV-k állítják elő a magyar GDP több mint felét, a versenyszférában foglalkoztatottak, több mint 70%-a ebben a szektorban tevékenykedik. A turisztikai piacon működő, mikro kis és középvállalkozások is igen jelentős részét képezik ennek a szektornak. Piaci versenyképességük megőrzése, megfelelő működési feltételeinek biztosítása létérdek a hazai gazdaság számára.

A felmérés eredményei alapján azt gondoljuk, hogy nagyobb figyelmet érdemelne ez a szektor. Komplex, stratégiai szemléletű szabályozásra lenne szükség, a jelenleginél hatékonyabb, segítő-támogató-tanácsadó háttérrel.

A pályázati rendszer egyszerűsítése, áttekinthetőbbé tétele, a pályázatok GDP-növelő hatásának preferálása, illetve a kifizetések felgyorsítása szintén sokat segíthetne. Nem kevésbé fontos a kapcsolódó területek infrastruktúra-fejlesztés, közlekedés, rendészet, oktatás hatékonyabb összehangolása, új piaci lehetőségek feltárása az egészségügy fejlesztése révén, a már jól működő, wellness-turizmusra épülő, hatékony egészség turizmus kialakítása. Eredményesebben működő érdekvédelem és jobban hasznosítható képzések (pénzügy – számvitel- kontrolling, pályázatírás, informatika, idegen nyelv) tovább erősíthetnék a vállalkozások és rajtuk keresztül az egész gazdaság versenyképességét.

Mindezeket a szempontokat figyelembe véve, egy hatékonyan működtetett turisztikai iparág, jelentős mértékben járulhat/járulhatna hozzá a mai magyar gazdaság problémáinak megoldásához. Trendszerű fejlődése a GDP növelését, mikro-, kis- és közép vállalkozásainak munkaerőigénye a foglalkoztatottsági mutatók javítását, devizabevételei az államadósság forintkímélő törlesztését, beruházás, fejlesztés szükséglete, multiplikátor hatása pedig a gazdaság átfogó élénkítését segítheti elő. Fejlesztése, ha valamikor, akkor manapság igazán az fontos lenne.

JEGYZETEK

1. 2003/361/EK bizottsági ajánlás
2. 2004. évi XXXIV. Törvény

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Magyar Turizmus Zrt. Hivatalos kiadványai.

Chikán Attila (1997): Vállalatgazdaságtan. Aula Kiadó, Budapest.

Kotler P.–Keller, L. K. (2006): Marketing menedzsment. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lengyel M. (2004): A turizmus általános elmélete, Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, KIT.

Leidner, R. (2004): The European Tourism Industry. A multi-sector with dynamic markets – Structures, developments and importance for Europe's economy. European Commission. Luxembourg.

Új Magyarország Fejlesztési Terv. Foglalkoztatás és növekedés – 2007–2013. Második olvasat. www.nfh.hu

Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv – 2007–2013. <http://www.fvm.hu>

Salamon András (2006): Az uniós Magyarország turisztikai jogelmélete és – gyakorlata. Turizmus Panoráma – Különszám.

Tasnádi József (2002): A turizmus rendszere. AULA Kiadó, 2. bővített kiadás, Budapest.

Tasnádi József (2001): Marketing a turizmusban előadás sorozat kézírata alapján. BKÁE.

WTO (1997): International Tourism: A Global Perspective. (Editor: Chuck Y. Gee).

MARTYIN ZITA*–BOROS LAJOS**

A TURIZMUS SZEREPE MÓRAHALOM FEJLŐDÉSÉBEN

TOURISM AND LOCAL DEVELOPMENT – THE CASE OF MÓRAHALOM

ABSTRACT

Nowadays tourism can be a key element of urban and regional competitiveness. It could boost the development of cities and regions through enhancing incomes and employment. Furthermore, tourism also helps to raise the quality of life.

Our aim is to present that with adequate planning and developments a less-known town can become a tourist attraction, too. Of course, the planning and development processes must take into consideration the local characteristics. The paper presents the case of Mórahalom, which is a small town in Southern Hungary. Mórahalom one of the most dynamic towns in its region: once a farm center became a tourist attraction with rapidly growing number of visitors. Few decades ago agriculture was the main economic sector in the area but after massive investments into Spa industry. These investments accelerated the development of Mórahalom and quickly restructured its local economy and society, too. First, local people have started to offer lodgments for tourist then a guesthouse and a four star hotel have opened in the town. Our paper is based on the content analysis of local media and development documents, survey and statistical analysis of the database of the guesthouse. According to our results the visitors are pleased with the Spa and the services offered in Mórahalom. Most of them plan to return in the future.

1. Bevezetés

A turizmus a modern társadalmak életében egyre meghatározóbb szerepet tölt be, hiszen ez a szabadidő eltöltésének elsődleges formája. Éppen ezért fontos hazánkban is építeni erre a folyamatosan erősödő szektorra, hiszen a turizmus pozitív hatásai számos területen érvényesülnek, nemcsak nemzeti vagy regionális, hanem települési szinten is.

Magyarországon is egyre többen szorgalmazzák a turizmus előnyeinek kihasználását. Mórahalom, mely hagyományos mezőgazdasági kisváros volt, felismerte, hogy szükség van a korábbtól eltérő ágazatok fejlődésére is ahhoz, hogy egy sikeres település alakuljon ki. A termálvízadottságot kihasználva, fürdőfejlesztésbe kezdtek, majd egészségközpontot létesítettek, melyeknek köszönhetően fellendült az egészségturizmus a településen. Az utóbbi évtized fejlesztéseinek köszönhetően a Dél-alföldi régió egyik legdinamikusabban fejlődő kisvárosa, de országos szinten is példaértékű, aminek elismerésére 2004-ben elnyerte a Magyar Urbanisztikai Társaság Hild János díját.

Célunk Mórahalom példáján keresztül bemutatni, hogy tudatos tervezéssel és az adottságok kihasználásával egy rövid múltra visszatekintő településen is jelentős turisztikai forgalmat lehet kialakítani. Tanulmányunkban arra a kérdésre keressük a választ, hogy mik a turizmus alapú területfejlesztés lehetőségei, melyek más települések számára is hasznosak lehetnek és vannak-e esetleg korlátai? Mórahalom jó példa arra, hogy a folyamatos fejlesztéssel mennyire felvirágozhat akár egy kis város turizmusa is.

* PhD-hallgató, SZTE Földtudományok Doktori Iskola, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék.

** Egyetemi adjunktus, SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék.

2. Alkalmazott módszerek

Kutatásunkban az általános folyamatok, a turizmus pozitív gazdasági hatásainak bemutatása érdekében, feldolgoztuk és elemeztük a hazai szakirodalmat. Mórahalom fejlődésének bemutatása során a KSH adatait és az Önkormányzattól kapott statisztikai adatokat elemeztük, valamint a helyi média anyagait használtuk fel tartomelemzés céljára. A város turizmus alapú fejlődésének részletesebb elemzéséhez empirikus kutatásunkban Mórahalom két fő turisztikai színterét, a gyógyfürdőt, valamint a Thermál Panziót vizsgáltuk meg. 2010. július 15–19. között kérdőíves felmérést végeztünk az Erzsébet Mórahalmi Gyógyfürdőben, ahol elsősorban arra voltunk kíváncsiak, az ide látogatók hogyan ítélik meg a mórahalmi fürdőt, miért épp ebben a kisvárosi fürdőben töltik szabadidejüket. Naponta 50 ember megkérdezése volt a cél, a kor és a nem kiválasztása véletlenszerűen történt, a válaszadás pedig természetesen önkéntes volt. Így az 5 nap alatt 255 értékelhető kérdőívvel sikerült elkészülni. Az elkészült kérdőívek elemzése során összehasonlításként felhasználtuk a fürdő 2008-as kérdőíves felmérését is. A Thermál Panzió esetében feldolgoztuk a látogatói statisztikákat, és azok alapján következtetéseket vontunk le a város turisztikai vonzáskörzetére vonatkozóan.

3. A turizmus szerepe a területfejlesztésben

3.1. A turizmus főbb folyamatai

KA turizmus a világgazdaság egyik legdinamikusabban fejlődő ágazata. A WTO adatai alapján 1950-ben a nemzetközi turistaérkezések száma 25,3 millió fő volt, míg 2008-ban már elérte a 904 milliót,¹ a nemzetközi turizmus bevételei pedig a 642 milliárd eurót. Európa szerepe hagyományosan jelentős a világ turizmusában, hiszen a globális bevételek több mint felét adja: 322 milliárd eurót.² A turizmus motivációi az évek során természetesen sokat változtak, de napjainkban is az üdülés, pihenés, rekreáció állnak az első helyen, kb. 50%-os részesedéssel. Ez kedvezően hat Magyarország turisztikai helyzetére és lehetőségeire, hiszen főként ezen a téren tudunk vonzó lehetőségeket kínálni az ideérkező látogatók számára.³

A globális keresleti trendek fontos eleme, hogy az idősok részvétele a turizmusban rohamosan nő. Ehhez kapcsolódóan nő a kényelem és biztonság iránti igény, valamint a kényelmes közlekedési formák iránti kereslet. De erősebb az igény a nyugodtabb kikapcsolódásra, nő a személyre szabott, egyedi termékek iránti kereslet is. Mivel az idősok inkább főszezonon kívül utaznak, mert nem szeretik a tömeget, valamint szabadidő bármikor a rendelkezésükre áll, ezért az idősok növekvő részvételének a turizmusban szezonális csökkenő hatása is van.⁴ Az egészségtudatosság, mint nemzetközi trend, hazánkban is egyre több embernél tapasztalható. Bár csökkent az emberek szabadideje, a vásárlóerejük nőtt az elmúlt évtizedekben, így hajlandóak (és képesek) nagyobb összegeket is költeni arra, hogy javítsanak egészségi állapotukon.⁵

A kínálati trendeknél elmondható, hogy a hagyományok felkarolása jelentős turisztikai vonzerőt jelenthet a látogatók számára, ugyanakkor a helyi lakosok jólétét is emeli, a közösséget szorosabbá fűzi.⁶ A fogyasztók hatalmának növekedése rákényszeríti a vállalkozásokat, hogy fogyasztóorientálttá váljanak, mely a turisztikai kínálat minőségének javulását és sokszínűségét eredményezi.⁷

3.2. A turizmus gazdasági hatásai

A turizmus gazdasági hatásai elsősorban a turisták által elköltött pénzen keresztül vizsgálhatóak. A Magyar Nemzeti Bank adatai szerint 1998-ban hazánkban az ágazatból származó devizabevétel 2,5 milliárd USD volt,⁸ 2001-ben pedig már 4,4 milliárd USD. A statisztikák alapján az egy főre jutó költség a tartózkodási idővel, az igénybe vehető szolgáltatások minőségével és mennyiségével arányosan növekszik. A tudatos tervezéssel végzett turizmusnak éppen ezért több pozitív hatása is megfigyelhető egy adott településen. Ilyen a turizmus multiplikátor hatása, amely azt jelenti, hogy a turisták kiadásai jövedelmet nyújtanak a szolgáltatóknak és ez a hatás a gazdaságban továbbgyűrűzve egyre nő. Szintén pozitív hatás a magasabb árszínvonal: a turistaszegzonban emelkednek az árak, hogy a szolgáltatók megtermeljék éves jövedelmüket. Minél szélesebb a turistaszegzon, annál kevésbé kell megemlíteni az árakat, ami pedig a látogatók számára kedvező. Ezért érdemes szezonálitást csökkentő télen-nyáron igénybe vehető szolgáltatásokat kialakítani. A következő pozitív hatás a foglalkoztatásban mutatkozik meg: a turizmus munkahelyteremtő szektor. A turizmus jótékony hatással lehet a gazdasági szerkezetre, mert további fejlődéseket indukál és a helyi lakosság jólétéhez is hozzájárul.⁹ A hazai gazdaságfejlesztés éppen ezért potenciális sikerágazatnak tekinti a turizmust, hiszen egyszerre több cél elérését is szolgálja: munkahelyteremtés, fizetési mérleg javítása és területfejlesztés.¹⁰

A megfelelő turisztikai fejlesztések gyökeres fordulatot hozhatnak egy-egy település életében. Jó példa erre Mórahalom, hiszen húsz évvel ezelőtt még senki nem tekintett rá, mint turisztikai célpont, 2009-ben pedig már kb. 35 ezer vendégéjszakát tudhatott a magáénak, mellyel Csongrád megye 2. legnépszerűbb desztinációja.¹¹ De természetesen fejlődési útja nem egyedülálló az országban, hasonló példát jelent a Szatmár-Beregi síkságon elhelyezkedő Vásárosnamény, amely hosszú időn át mezőgazdasági terület volt, mára azonban számottevő sikereket ér el a turizmus területén, miközben a hagyományos mezőgazdaság visszaszorult.¹² A másik jó példa Kehidakustány, mely az 1990-es évek közepén a csőd szélére sodródott, ám a fürdőfejlesztésnek köszönhetően sikerült megfordítania a kedvezőtlen folyamatokat.¹³

3.3. A turizmus kapcsolata a területfejlesztéssel

A területfejlesztés és a turizmus kapcsolatáról (annak irányairól, jellegéről, jelentőségéről) a felfogásbeli különbségek miatt megoszlanak a szakmai vélemények. Aubert A.¹⁴ szerint a szolgáltatásokra koncentrálo gazdaságokban a területfejlesztés és a turisztikai fejlesztés erősen összekapcsolódik. Az integrált fejlesztés szükségességét alátámasztja a már említett multiplikátor hatás, hiszen a turizmus kihat az egész társadalmi-gazdasági rendszerre. Péteri L.¹⁵ véleménye, hogy a turizmus „tipikus ágazatközi-, tárcaközi- és nemzetközi tevékenység”, amely szoros kapcsolatban van a területfejlesztéssel, területrendezéssel. Michalkó G.¹⁶ is az interszektoralis jelleget emeli ki, amiből fakadóan a turizmus nem csak eszköze a területfejlesztésnek, hanem profitál is belőle. Hanusz Á.–Pristyák E.¹⁷ szatmár-beregi térségben végzett kutatásai is azt a következtetést vonták le, hogy a turizmusnak jelentős területfejlesztő hatása van, mely széles körben megfigyelhető. Csordás L.¹⁸ Alföldön végzett kutatásai is azt bizonyítják, hogy a turizmus az egyik eszköze lehet a terület- és településfejlesztés, valamint a vidéki térségek megújításának. Álláspontunk szerint a turizmusnak nem csak következménye lehet a területfejlesztés, hanem oka is, ugyanis az attrakció megléte nem elegendő a turizmushoz. Azaz egy szoros kölcsönhatás van a két terület között, és nem lehetséges prioritási sorrendet megállapítani. A településfejlesztés az idegenforgalom szükséges feltétele, hiszen csak akkor alakul ki a motiváció

egy terület iránt, ha ott fejlett infra- és szuprastruktúra van, megfelelő a közbiztonság, a higiéniai körülmények és az intézményrendszer. Éppen ezért a településfejlesztési programokban a turizmust gyakran a területfejlesztés szempontjából legfontosabb prioritások közé sorolják.

4. Mórahalom fejlődésének történeti háttere

Mórahalom Csongrád megye déli részén, Szegedtől 20 km-re az 55-ös főút mentén helyezkedik el. A város sokáig nem élvezte a turizmus fentebb bemutatott pozitív hatásait, hiszen az ágazat kialakulása a településen hosszú, és sajátos fejlődési út eredménye. Fejlődési útja figyelemre méltó, hiszen 120 éve még nem is létezett, mint önálló település, ma pedig már saját vonzáskörzettel rendelkező kistérségi központ, Csongrád megye egyik legvonzóbb turisztikai célterülete.

Az 1960. évi népszámlálás adatai szerint Mórahalom lakossága 6142 fő volt, ebből a belterület lakossága 1799 fő.¹⁹ A lakosság szám jelentősen nem változott innentől kezdve, azonban a megoszlás a fordítottja lett. 2008-ban az 5948 főből 4417 a belterületi és csak 1531 fő a külterületi lakos. A legfrissebb adatok szerint (2011. 01. 01) jelenlegi lakosainak száma 6090 fő.²⁰

A hatvanas évekbeli erősen mezőgazdasági jellegét mutatja, hogy az akkori 6142 főből 4895 földművesként dolgozott. Ma már jóval differenciáltabb a foglalkoztatási összetétel, hiszen a turizmusnak jelentős munkahelyteremtő és gazdaságszerkezet-átalakító hatása volt. A település mezőgazdaság-orientáltságról turizmusorientáltságra való átállását jól tükrözi például, hogy a szakiskola mezőgazdasági segédmunka képzésről átállt a turisztikai szektor szolgáltatába (falusi vendéglátók képzése – falusi turizmus; masszörképzés – gyógyturizmus). A fejlődés közigazgatási változásokkal is összekapcsolódott: Mórahalmot 1970-ben nagyközséggé, 1984-ben városi jogú nagyközséggé, majd 1989. március elsején várossá nyilvánították.²¹

5. Mórahalom turizmusa és fejlesztései

5.1. Intézményi háttér

Ahhoz, hogy tervszerű és szervezett turizmusfejlesztés kezdődhessen egy településen, szükség van megfelelő intézményi háttér kialakítására.²² Ennek érdekében 1996-ban megalkult a Turisztikai Egyesület, melynek célja volt, hogy Mórahalmot is bekapcsolja a turizmus piacába, mint turisztikai célterületet. A következő évben – Csongrád megyében harmadikként – Tourinform Irodát alakítottak ki. A város 1999 óta képviselteti magát az utazás-kiállításon is, hogy a potenciális látogatókat tájékoztassák az itt igénybe vehető szolgáltatásokról. Néhány év alatt tehát létrejöttek azok az intézmények, amelyek az idegenforgalom szervezésében, a vonzerők bemutatásában kulcsfontosságúak.

5.2. Mórahalom természeti vonzerői

Természetesen Mórahalom legnagyobb turisztikai vonzerejét a városközpontban lévő gyógyfürdő jelenti, de nem ez az egyetlen érdemleges látnivaló. A környék természeti értékei is vonzóak, mely fontos szerepet játszhat abban, hogy komplex turisztikai terméket kínáljon Mórahalom a város iránt érdeklődő turistáknak. A külterület növényvilága rendkívül gazdag, a semlyékek országos növényritkaságokkal van teli, hogy csak az orchideákat, az egyhajú virágot, a kardvirágot, vagy a kornics tárnicsot említsük. Mórahalom környéke

Csongrád megye botanikai szempontból legjobban kutatott területe.²³ Ökoturisztikai szempontból a legértékesebb területek a védett Csipaki semlyék, Tanaszi rét, Madarász-tó, Nagyszéksós-tó és a Csodarét. Mórahalmon és környékén hét féle túraútvonalat alakítottak ki és 3 kiépített tanösvényt létesítettek. Külön kiemelendő az ún. Bölömbika-tanösvény, mely a madármegfigyelésen kívül a Mórahalmon lévő egyedülálló bivalyrezervátum látogatását is tartalmazza. A bivalyrezervátum 2008 nyarán létesült azzal a céllal, hogy a bivalyok természetes úton rendbe hozzák a kiszáradt nagyszéksósi-tavat, ugyanis ezek az állatok lerágják a nádat, ezzel hozzájárulnak a terület rekultivációjához. A látványosságként is szolgáló rezervátum 47,5 millió Ft-os támogatásból és 2,5 millió Ft önerővel valósult meg.

5.3. A gyógyfürdő fejlődési útja

Az első termálkutat – mely jelenleg is üzemel – 1960-ban fúrták a településen. Erre alapozva 1964. szeptember 5-én megnyílt az állandó (téli-nyári üzemű) fürdő. A fürdő bővítését 1986-ban Kószó Dezső 2 millió Ft-os adománya indította el, ennek köszönhetően megépült a 33,3 x 21 m-es 2 méter mély úszómedence.²⁴

A tervszerű és nagyobb léptékű fejlesztések azonban csak 1999-től indultak meg. Ez év októberében a régi épülethez egy fedett szárnyat építettek, melyben kialakítottak egy tanmedencét és egy gyógymedencét. A 2001-ben elnyert pályázati összegek további fejlesztéseket tettek lehetővé (1. táblázat).

1. táblázat. 2001-ben a mórähalmi fürdőfejlesztésre elnyert pályázatok

Table 1. Financial aids for spa development at Mórahalom in 2001

A pályázat neve	Elnyert összeg	Önerő
Széchenyi Terv Turizmusfejlesztési alprogram	82,5 millió Ft	80 millió Ft
PHARE	150 millió Ft	50 millió Ft

Forrás: www.morahalom.hu

E támogatásoknak köszönhetően 2002-ben elkészült a kültéri úszómedence új csempeburkolata és modern vízforgató-rendszere. Ugyanebben az évben a létesítmény – országosan 41.-ként – megkapta a gyógyfürdő minősítést. Egy új, 3 szintes épület is elkészült 2003 őszén, ekkor ismételtén nőtt a medencék száma, valamint az igénybe vehető szolgáltatások mennyisége és minősége. A fejlesztések ezután sem torpantak meg, sőt: 2004 májusában az eddigi legnagyobb medencebővítés következett be: átadták a családi csúszdás medencét, a csúszdás gyermek- és bébipancsolót, valamint az élmény- és tanmedencét.

Az arculatváltás következtében 2004. július 2-án a komplexum új nevet kapott, innentől nevezik Erzsébet Mórähalmi Gyógyfürdőnek. 2005-ben átadták a rendezvénymedencét, melyre a DARFT határozata alapján Mórahalom 37 millió Ft vissza nem térítendő támogatást nyert. A fejlesztéseknek köszönhetően a fürdő összes vízfelülete elérte a 2200 m²-t, befogadó kapacitása pedig a 4700 főt. A Magyar Fürdőszövetség Minősítő Rendszere alapján gyógyfürdő kategóriában 2006-ban a legmagasabb, 4*-os minősítést érdemelte ki.

A kisebb volumenű fejlesztések 2007-től sem maradtak el. A földszinti finn szauna mellé új csobbanó medencét és pihenőt építettek, majd egy új összekötő épület került kialakításra. Az összekötő épület külső oldalán egy wellness medence is létesült, mely egész évben várja a vendégeket. 2007 szeptemberében átadták az Egészségházat, amely szintén nagyrészt pályázati támogatásból létesült. Ugyanezen évben, a 2004-ben fúrt új termálkút vizét is gyógyvízzé minősítik, a 67,5 °C-os víz a teljes komplexum fűtése mellett Mórahalom középületeinek fűtését is ellátja.²⁵

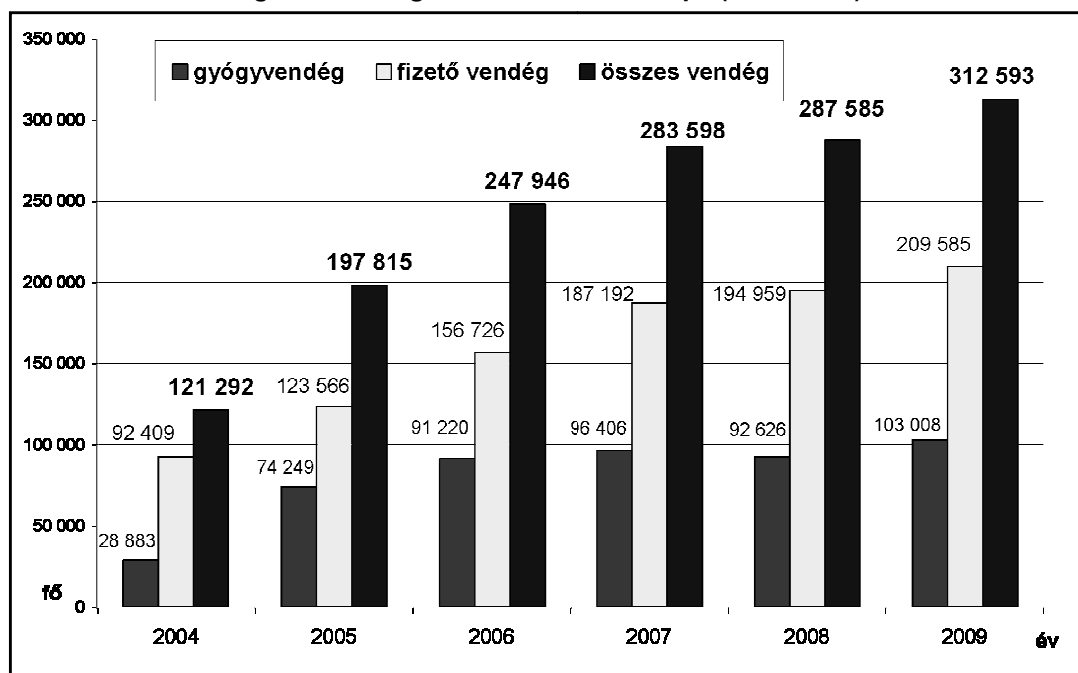
2008-ban újabb nagy léptékű, 880 milliós fürdőfejlesztésbe kezdett a város, melyhez az

Új Magyarország Fejlesztési Terv Dél-Alföldi Operatív Programja 50%-os támogatást nyújtott. A térségben egyedülálló fedett baba-mama barát fürdőszárny átadására 2010 októberében került sor, melynek köszönhetően a fürdő vízfelülete újabb 400 m²-el, területe pedig 3000 m²-rel bővült. A többszintes kalandmedence, a gyermek- és bébipancsoló, a két fedett csúszda, a termál ülőmedence, a jacuzzi, a kneipp-medence, a jégkása kút és a szaunavilág nem csak a forgalmat növeli, hanem a szezonaritást is csökkenti a településen. A fejlesztéssel párhuzamosan egy háromszintes kistérségi járóbeteg-szakellátó központ kialakítására is sor került.

A fejlesztések hatására jelentősen nőtt a fürdő vendégforgalma. A gyógyvendégek körében 2004 és 2005 között figyelhető meg ugrásszerű létszámnövekedés, ennek okai a 2004-es medencebővítések, az épületben megnyíló számos masszázs-szolgáltatás igénybevételének lehetősége és a Panzió megnyitása, mellyel a gyógyulni vágyó vendégeknek lehetősége van hosszabb ideig is a fürdő közvetlen közelében megszállni. Míg 2004-ben még csak kb. 121 ezer látogatója volt a fürdőnek, addig 2009-re ez már meghaladta a 312 ezer főt, vagyis 5 év alatt közel háromszorosára nőtt a vendégforgalom (1. ábra).

1. ábra. A mórachalmi fürdő vendégforgalmának alakulása 2004 és 2009 között

Figure 1. Changes of arrivals at the Spa (2004–2009)

Forrás: Mórachalom Város Önkormányzatának adatai alapján saját szerk.

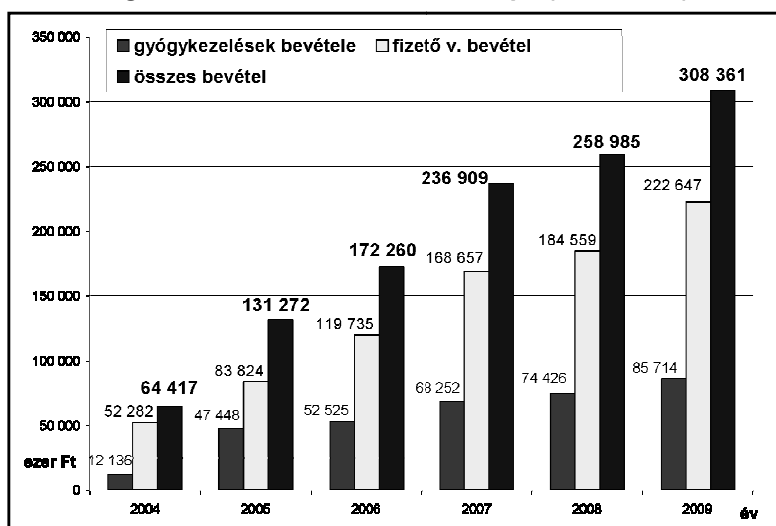
Mindez 2004-ben több mint 64 millió 400 ezer Ft bevételt jelentett, míg 5 évvel később már a 308 millió 300 ezer Ft-ot is meghaladta a fürdő bevétele. Ez azt jelenti, hogy a bevételek az 5 év alatt nemhogy háromszorosára, hanem közel 5-szörösére nőttek (2. ábra).

Az évek során a fejlesztésekkel párhuzamosan a belépőjegy árak is jelentős változáson mentek keresztül. A felnőtt jegy 1999-ben 180 Ft, a diák/nyugdíjas 150 Ft, a családi jegy – 2 felnőtt és 1 gyermek – pedig 540 Ft volt. 2009-ben a felnőtt jegy már 1500 Ft, a diák/nyugdíjas jegy 1100 Ft, a családi jegy pedig 3700 Ft. 2011-ben is emelkedtek valamelyest az árak, de a hatalmas szolgáltatásbővüléshez képest ez nem jelentős. Az emelésekhez hozzájárul természetesen a 10 év alatt bekövetkezett infláció is, de fő oka a jelentős szolgáltatás-bővülés.

Az áremelkedések ellenére országos viszonylatban Mórahalom még mindig az olcsó fürdők közé tartozik, különösen, ha figyelembe vesszük az egyes versenytársaknál elérhető szolgáltatásokat is. A vetélytársak összehasonlítása természetesen nehéz, hiszen minden fürdő más-más szolgáltatásokat kínál, de az Erzsébet Gyógyfürdő például a cserkeszőlői és a dávodi strandnál is több szolgáltatást nyújt, jegyár tekintetében mégis olcsóbb náluk. A szegedi Napfényfürdő ugyan egy jóval magasabb szintet képvisel, azonban a Mórahalomra érkezők szempontjából fontos motiváció lehet, hogy itt bár kevesebb szolgáltatást kapnak, mindenképp megfizethetőbb az itteni fürdő.

2. ábra. A fürdő bruttó bevételének alakulása 2004–2009 között

Figure 2. Gross revenues of the Spa (2004–2009)

Forrás: Mórahalom Város Önkormányzatának adatai alapján saját szerk.

A fellendült turizmus elengedhetetlen feltétele az elsődleges szuprastruktúra jelenléte, ez foglalja magában a szálláshelyeket és a vendéglátóhelyeket. Mórahalmon igen szegényes volt a szálláskínálat, mára azonban ez is jelentősen megváltozott. 2000-ben még csak 3 család foglalkozott magán-szállásadással, míg 2009-ben már közel 80.²⁶ A szálláshelyek száma 2001 és 2009 között több mint tízszeresére, a férőhelyeké 38-ról 682-re nőtt. A jelentős férőhely-bővülésre úgy tűnik szükség is van, ugyanis 2008-ban 35 734 vendégéjszakát töltöttek el a városban, amivel Mórahalomé a megyei rangsorban a második hely. A vendégéjszakák után befolyó idegenforgalmi adó nagysága is jelentősen nőtt (2. táblázat).

2. táblázat. A város idegenforgalmi adóbevételének alakulása 2001–2009

Table 2. Tourist tax revenues in Mórahalom (2001–2009)

Évek	IFA bevétele (Ft/év)
2001	1700
2002	17 800
2003	612 500
2004	1 515 100
2005	3 657 300
2006	5 137 500
2007	6 344 800
2008	8 724 800
2009	8 660 000

Forrás: Mórahalom Város Önkormányzatának adatai alapján saját szerk.

Figyelemre méltó, hogy 2001 és 2008 között több mint 5000-szeresére emelkedtek az idegenforgalmi adóbevételek! A 2009-es év ugyanakkor kisebb csökkenést mutat, mely a gazdasági világválság negatív hatásainak és a sokszor csapadékos időjárásnak tudható be. A 2003-as évtől a bevételekben megfigyelhető ugrásszerű fejlődéshez hozzájárult a Thermál Panzió megnyitása, mely jelentős idegenforgalmi adóbevételt jelent a városnak.

5.4. Mórahalom turisztikai vonzáskörzete a Thermál Panzió adatai alapján

A 2011-ben nyílt Colosseum Hotel megnyitása előtt Mórahalom egyetlen kereskedelmi szálláshellyel rendelkezett: ez a 3*-os Thermál Panzió, melyet 2002 októberében adtak át. A helyi turizmus dinamikus fejlődését mutatja, hogy míg 2003-ban még csak 580 ezer Ft idegenforgalmi-adóbevételt hozott a városnak, 2008-ban már több mint 4 millió 700 ezer forintot. A panzió adatbázisát felhasználva az volt a célunk, hogy felmérjük, honnan keresik fel a leginkább a várost, illetve a gyógyfürdőt. Az adatok 2008 év végiek, de fontos megjegyezni, hogy a Panzió csak 2007. május óta rendelkezik ezzel az adatbázissal. 2008 év végi adatok alapján 603 különböző településről összesen 6744 új vendéget regisztráltak (a visszatérő vendég nem szerepel az adatbázisban), ebből Budapest 1263 új vendéget adott.

Budapest után a legtöbben Szegedről (220) érkeztek a Panzióba, viszont Csongrád megye a megyei listán csak ötödik. Ennek oka egyrészt az, hogy kevés település van a megyében, kevés a nagy küldő központ. Másrészt pedig jól kiépített a közlekedés Szeged és Mórahalom között, így a sűrű buszjáratokkal fél óra alatt elérhető a város, viszont Csongrád megye messzebbi településeiről már nem biztos, hogy megéri Mórahalomra utazni, hisz sok környező (és jobban elérhető) település rendelkezik saját fürdővel (Makó, Hódmezővásárhely, Szentes). A másik két legtöbb új vendéget küldő település Baranya megyében található: Pécs (214) és Mohács (210), míg Baranya megye a harmadik a küldő megyék listájában. A megyei listát vezető Bács-Kiskun megyéből az első település csak az 5. helyen áll: ez Baja (196) (3. táblázat).

3. táblázat. A panzió küldő településeinek top20-as listája Budapest kivételével

Table 3. The 20 most important tourist sending places according to the guesthouse's database (without Budapest)

Település	Megye	Fő	Település	Megye	Fő
1. Szeged	Csongrád	220	11. Százhalombatta	Pest	73
2. Pécs	Baranya	214	12. Bóly	Baranya	70
3. Mohács	Baranya	210	13. Paks	Tolna	70
4. Szekszárd	Tolna	207	14. Harta	Bács-Kiskun	58
5. Baja	Bács-Kiskun	196	15. Debrecen	Hajdú-Bihar	52
6. Kecskemét	Bács-Kiskun	193	16. Vecsés	Pest	48
7. Székesfehérvár	Fejér	122	17. Dunakeszi	Pest	46
8. Dunaújváros	Fejér	101	18. Jánoshalma	Bács-Kiskun	44
9. Kalocsa	Bács-Kiskun	79	19. Sükösd	Bács-Kiskun	44
10. Érd	Pest	78	20. Kiskunfélegyháza	Bács-Kiskun	42

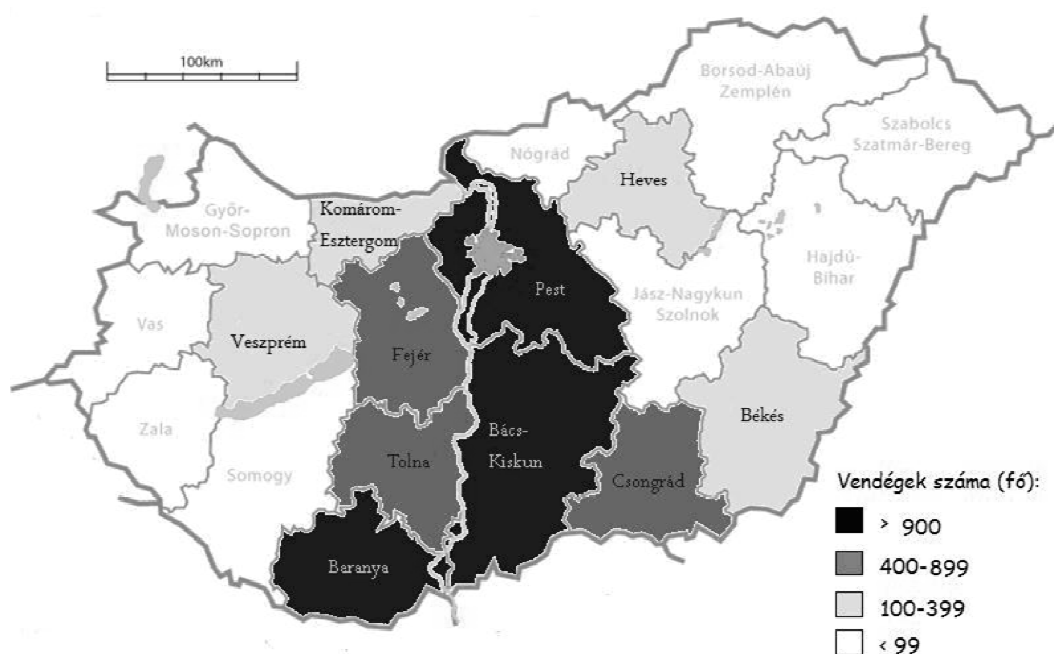
Forrás: Thermál Panzió adatbázisa alapján saját szerkesztés

A 2008. dec. 31-ig a panzióba érkezett új vendégek számát megyénk szerint vizsgálva megállapítható, hogy a három „dobogós” Bács-Kiskun, Pest megye és Baranya megye (3. ábra). Pest megye Budapest kivételével tartalmazza az adatokat, ugyanis a főváros nagymértékben torzította volna a megyei rangsort. Bács-Kiskun megyéből 1203 új fő érkezett a panzióba, ezzel magasan megelőzve a második Pest megyét. Jelentős küldő területnek

mondható még Tolna megye 520 új vendéggel. Szembetűnő, hogy a keleti szomszédos megyékből, valamint Csongrád megyéből kevesen jönnek. Ez persze annak is betudható, hogy aki közel lakik, az csak egy napra látogat el a fürdőbe, és nem tölt el vendégéjszakát a panzióban. A keleti megyék anyagi helyzete is kevésbé kedvező, valamint az ott élők saját megyéjükben is találhatnak jól elérhető és megfizethető árú gyógyfürdőt. A legkevesebben Vas, Borsod-Abaúj-Zemplén és Zala megyéből jöttek.

3. ábra. A panzióba érkezett vendégek megyénkénti megoszlása

Figure 3. Guests of the guesthouse by the county of origin

Forrás: Thermál Panzió adatbázisa alapján saját szerkesztés

5.5. Turizmushoz kapcsolódó egyéb fejlesztések

Ahhoz, hogy ez a város vonzó legyen, nemcsak a fürdő és a szálláshelyek szorulnak folyamatos fejlesztésre, hanem gyakorlatilag a város minden létesítménye. A tájkép szépségéhez ma már egyre nagyobb hangsúllyal járulnak hozzá az épített elemek is,²⁷ így fontos ezek fejlesztése, hogy az ideérkező turista pozitív benyomást szerezzen és komfortosan érezze magát. Az integrált turizmusfejlesztés részeként Mórahalmon ezeket sem hanyagolják el, ezt az alábbi példák is jól illusztrálják.

Az általános iskola fejlesztése, bővítése, új tantermek átadása, arculatváltása 2000-ben történt. Középiskolai résszel is bővítették 2005-ben, hogy minél több ideig maradhassanak a tanulók a városban és a tanulható szakmák is a város turizmusát szolgálják: gyógy-masször, fizikoterápia, falusi vendéglátás.

Az Aranyszöm Rendezvényházat 2003 szeptemberében adták át, ezzel egy profi felszereltségű, 300 fős színháztermet alakítottak ki a város központjában. A színházi előadásokon, gálakon, koncerteken kívül konferenciáknak is helyet ad. 2011-ben már nyolcadjára rendezték meg a ház udvarában a Homokháti Sokadalmat, mely majdnem kétheti programmal, koncertekkel várja az érdeklődőket. Egyre nagyobb számban vonz turistákat a környező településekről, sokan szándékosan ezt az időszakot választják nyaralási idejüknek.²⁸

Mindezek mellett a városban folyamatos a virágültetés, parkszépítés. 2004-ben és 2007-

ben a „Virágos Magyarországért” program különdíjazottja lett.²⁹ A vonzó környezet megőrzése érdekében 2000 óta szelektív hulladékgyűjtés működik a városban, 2009 óta pedig tilos közterületen dohányozni és alkoholt fogyasztani.

Az egészségturizmushoz kapcsolódóan Szent Margit Egészségházat alakítottak ki, számos szakrendelővel, így a városlakóknak, valamint az ideérkező vendégeknek nem kell ezen szolgáltatásokért sem Szegedre vagy más nagyvárosokba utazniuk.

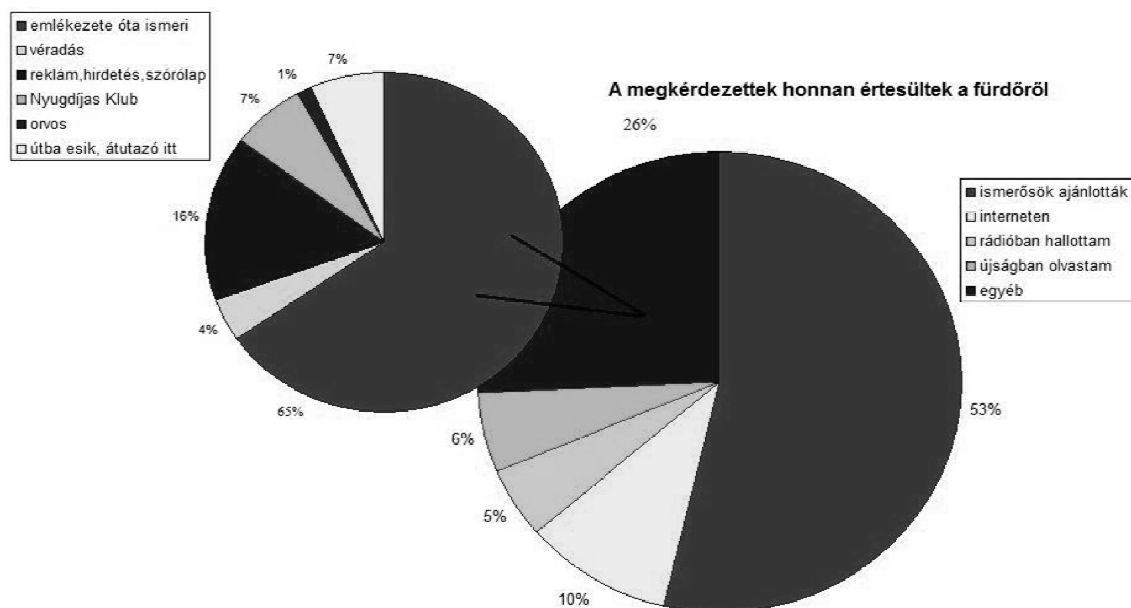
6. A mórakalmi fürdő a vélemények tükrében

Kérdőíves felmérésünkben elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogyan vélekednek a gyógyfürdő látogatói a szolgáltatásokról, az ár-érték arányról, illetve honnan értesültek a mórakalmi fürdőről.

A felmérésből úgy tűnik, az emberek kifejezetten jól érzik magukat a fürdőben. A megkérdezetteknek több mint 63%-a teljes mértékben jól érezte magát, 35% inkább jól és mindössze 4 ember válaszolta azt, hogy inkább nem érzi jól magát. Olyan ember nem volt a megkérdezettek között, aki egyáltalán nem érezte volna jól magát a fürdőben. Akik nem voltak elégedettek, azok közül ketten az építkezésre panaszkodtak (a zaj zavarta őket a nyugodt kikapcsolódásban), egy vendég a hosszú reggeli sorban állás miatt volt elégedetlen, a negyedik válaszadó pedig azért, mert nem kapott beutalót a gyógyvízre, pedig emiatt utazott ide. Kíváncsiak voltunk arra is, a vendégek honnan értesülnek leginkább a fürdőről, melyik reklámforma győzi meg az embereket a legjobban (4. ábra).

4. ábra. A megkérdezettek honnan értesültek a fürdőről

Figure 4. How the visitors heard about the Spa

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerk.

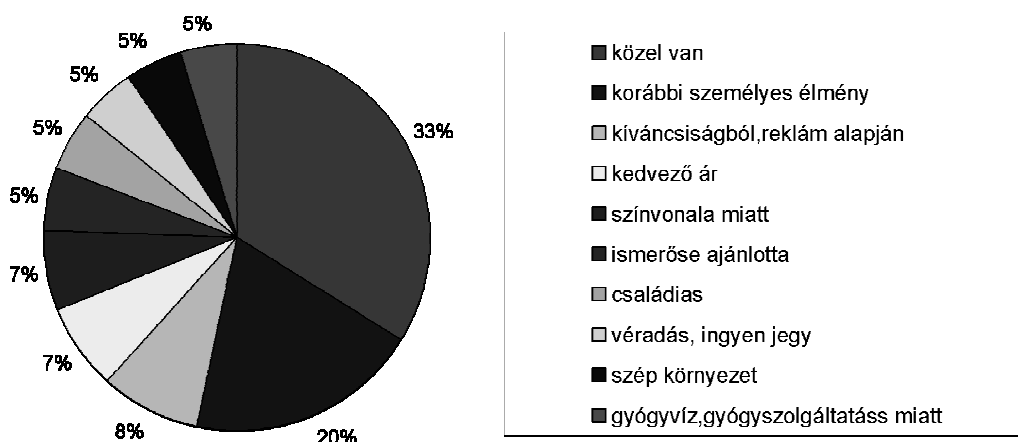
Az eredmény nem meglepő – számos kutatás jutott ugyanerre a következtetésre –, hogy a leghatékonyabb marketingeszköz, amikor az ember saját ismerőseitől, barátaitól kap ajánlást. Ez 53%-ban befolyásolta az ideérkezők döntését. 2 ember kivételével minden megkérdezett ajánlja a fürdőt barátainak, ismerőseinek. Sokan jelöltették be az egyéb kategóriát, amelyen belül elsősorban azt a választ kaptuk, hogy már emlékezete óta ismeri a

fürdőt, helyi vagy környékbeli lakos. Illetve sokan említették a buszokon elhelyezett reklámokat és a különböző szórólapokat is. A megkérdezettek 10%-a az interneten értesült a fürdőről, újságból 6% tudta meg, rádióból pedig mindössze 5%. Sokan több helyről is informálódtak (34-en). Az eredmény hasonló a 2008-ban végzett felméréshez, mely szerint szintén az ismerősök révén informálódtak a legtöbben, illetve magas volt az egyéb kategóriába tartozók száma (néhány tipikus válasz ebből a kategóriából: emlékezete óta ismeri, orvosi beutalót kapott, Nyugdíjas Klubbal jött, stb.).

Hogy miért épp a mórahalmi fürdőre esett a választásuk (5. ábra), arra a legtöbben (79 fő) azt válaszolták, hogy a közelség játszotta a legnagyobb szerepet döntésükben. Ennek megfelelően a megkérdezett vendégek közül a legtöbben Szegedről (82-en), Mórahalomról, Szabadkáról, Domaszékről, Bajáról, Röszkéről, Ásotthalomról jöttek. Az első 10 küldő településben csak Budapest nincs a közelben.

5. ábra. A legnépszerűbb okok, amiért a mórahalmi fürdőt választották 2010-ben

Figure 5. The most important reasons choosing the Spa at Mórahalom

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerk.

Sokan korábbi, személyes tapasztalat miatt választották ismét a mórahalmi fürdőt (18%) – ez a motiváció jelentős volt a 2008-ban válaszadók között is (16%).

Többen kíváncsiságból, reklám alapján, illetve a kedvező ár és az ehhez képest magas színvonal miatt jöttek ide. 2008-ban a legtöbben az új medencék miatt jöttek a fürdőbe, ez az ok a 2010-es kérdőívben nyáron még nem jelentkezhetett, hisz az új fürdőszárny csak októberben került átadásra (míg a korábbi fejlesztéseket már megszokták a vendégek, így azok nem számítottak újnak). Nem elhanyagolható azok száma sem, akiknek ismerőse ajánlotta, hogy jöjjön el: 2008-ban 20%, 2010-ben 5%. Sokan voltak, akik azt szeretik, hogy családias a fürdő, hogy szép a környezet. Többen az önkéntes véradás során kapott ingyen jegy miatt jöttek és természetesen voltak olyanok is, akiket a gyógyszolgáltatások vonzottak ide.

Nem véletlen, hogy a korábbi személyes tapasztalat ilyen sok vendéget vonzott vissza újra, hiszen a megkérdezetteknek majdnem fele (119 fő) már 10-nél is több alkalommal járt a fürdőben. Mindössze 46-an voltak, akik most először jártak itt és azok közül is 43-an tervezik, hogy máskor is ellátogatnak ide. Azt, hogy a fürdő jó benyomást kelt az ideérkező vendégekben az is alátámasztja, hogy a 255 megkérdezettből szinte mindenki tervezi, hogy máskor is ellátogat ide. A visszatérő vendégek közül a legtöbben a környéken laknak, de sokaknak a távolság sem jelent akadályt az újbóli visszatérésre. Akik nem tervezik, hogy még egyszer idejönnek, azok a túlszűfoltásra, a kevés árnyékra hivatkoztak. Az elégedett vendégek 1/5-e a medencék sokféleségét emelte ki, hogy változatosak és minden korosztály igényeit kielégítik. 39 válaszadó

mindennel meg volt elégedve, konkrét dolgot nem tudott kiemelni. 33-an emelték ki a tisztaságot, 28-an pedig a vízminőséget. A válaszadók 10%-a volt elégedett a szép környezettel (az építkezés ellenére is). Többen említették pozitívként a fürdő sokszínűségét és a kiszolgálást. A medencék közül a legnagyobb elégedettséget a rendezvénymedence érte el, majd a csúszdás medencét, a szolgáltatások minőségét, a gyógyvizet, az udvarias személyzetet és a kedvező árakat emelték még ki sokan (10 vagy annál több válaszadó). Az elégedettséget mutatja az is, hogy a megkérdezettek közül 82-en semmit nem tartanak rossznak vagy javítandónak a fürdőben. 39-en a túlszűfoltásra panaszkodtak, 36-an a kevés árnyékre. Sok panasz érkezett még a kevés zöldterületre és arra, hogy meleg a vizek hőfoka.

A válaszadók közül 49-en nem jártak más fürdőben az elmúlt 3 évben. A többiek között a legtöbben Szegeden, Kiskunmajsán, Gyopárosfürdőn és Gyulán fordultak meg az utóbbi években. Szeged kiemelkedő népszerűsége nem is meglepő, hiszen mint már említettem, a megkérdezettek közül Szegedről érkeztek a legtöbben ráadásul Szeged könnyen megközelíthető, ismert turistaközpont. Az itt említett fürdők legtöbbször már ár szempontjából is összehasonlíthatók a mórahalival, de kíváncsiak voltunk, ár-érték alapján milyenek tartják az emberek a mórahalmi fürdőt. Az eredmények alapján a válaszadók reálisnak tartják az árat, hiszen a többség (84%) pont jónak tartotta azt a nyújtott szolgáltatásokhoz képest. A megkérdezettek 12%-a mondta azt, hogy olcsó és csupán 4% tartotta drágának. Egyetlen válaszadó mondta azt, hogy kifejezetten drága.

A megkérdezettek közül mindössze 25-en vettek igénybe szállást, ebből 23-an Mórahalmon, ketten pedig Szegeden. A legjellemzőbb 2–5 eltöltött éjszaka volt (13-an), 4-en töltöttek 10 éjszakánál többet. Mórahalmon 14-en magánszálláson pihentek, 9-en pedig a Panzióban. 68%-uk csinál egyéb programot is a környéken, főként Szegedre és Ópusztaszerre látogatnak el. Ez az arány lehetőséget teremthet arra, hogy Mórahalom különböző turisztikai csomagokat nyújtson, amelyek a városon és fürdőn kívül a környékben lévő lehetőségeket is felölelhetnék.

Figyelemre méltó, hogy a megkérdezettek közül 180-an nem tudtak semmi mást a fürdőzésen kívül, amit Mórahalmon lehetne csinálni. Ezért érdemes lenne hangsúlyozni a város más vonzerőit is, a természetjárást és a szabadidős tevékenységeket (kerékpározás, lovaglás, agroturizmus). Akik tudtak említeni más lehetőségeket, azok főként a lovaglást, a bivalyokat, a Homokháti Sokadalmat és a kirakodó vásárt emelték ki.

Összességében elmondható, hogy a turisták elégedettek voltak a kínált szolgáltatások színvonalával, megfelelőnek tartották az ár-érték arányt és többségük elégedett, visszatérő vendég, melyek mind hozzájárulnak a helyi lakosok életminőségének javulásához.

7. Összegzés

Ezen fejlődési út áttekintése után arra a következtetésre juthatunk, hogy Mórahalom jól példázza a turizmus alapú területfejlesztést, amelynek során a fejlesztések integráltan valósultak meg, és egymás hatásait erősítik. A statisztikai adatok (pl. adóbevételek alakulása) alátámasztják, hogy a turizmus hozzájárult a város gazdasági fellendüléséhez. A bevételeket nem csak a fürdő folyamatos fejlesztésére fordították, hanem az egész város szépítése, korszerűsítése, vonzóbbá tétele valamint a kapcsolódó szolgáltatások bővítése, színvonaluk emelése ment végbe – azaz a turizmus fejlesztését integrálták a városfejlesztés egészébe. Mórahalom a meglévő adottságok és a turisztikai tendenciák figyelembevételével kihasználta lehetőségeit és az egyre nagyobb igényt tartó egészségturizmusra fektette a hangsúlyt. Ez példaértékű lehet a hasonló adottsággal rendelkező települések számára is, hiszen ki- kapcsolódni, gyógyulni vágyó emberek mindig lesznek, a turizmus ezen ágazatára a jövő-

ben is lesz igény. A települések számára tanulságos lehet belátni azt, hogy bizonyos célok elérése után sem szabad egy adott szinten megrekedni. Nem elég a turizmusba bekapcsolódni egy településnek, miután ezt megtette, folyamatosan fejlesztenie, újítania és szélesítenie kell kínálatát, hogy a turizmus piacán tartósan helyt álljon.

A fentebb bemutatott fejlesztések esélyt adnak arra, hogy a gazdasági válságot túlélve még versenyképesebb legyen Mórahalom, hiszen fejlődése nem spontán folyamat, hanem tudatos tervezés eredménye.

A fürdőben végzett kérdőívezés alapján elmondható, hogy az emberek szívesen látogatják ezt a kisvárost, elégedettek a szolgáltatások színvonalával, a medencék sokszínűségével és a környezet rendezettségével, szépségével illetve az ár-érték aránnyal. Nem véletlen, hogy a legtöbb megkérdezett vendég már több mint 10 alkalommal járt a fürdőben. Ugyanakkor az egészségturizmus mellett érdemes lenne a természeti adottságokat jobban kihasználni, hiszen így komplex turisztikai terméket kínálhatna a város az ideérkezőknek, szélesebb programlehetőséget nyújthatna főként a családoso k és a fiatal korosztályok számára, és tovább növelné a vonzerejét, versenyképességét.

JEGYZETEK

1. http://www.unwto.org/facts/eng/pdf/historical/ITA_1950_2005.pdf
2. http://www.unwto.org/facts/eng/pdf/historical/ITR_1950_2005.pdf
3. http://www.unwto.org/facts/eng/pdf/highlights/UNWTO_Highlights09_en_HR.pdf
4. Mester Tünde (2003): Turisztikai trendek Európában. Turizmus Bulletin. 2003/4. szám. 39–42. old.
5. Smith, Melanie–Puczkó László (2010): Egészségturizmus: gyógyászat, wellness, holisztika. Akadémia Kiadó. Budapest. 427 old.
6. Hanusz Árpád–Pristyák Erika (2007): A turizmus szerepe egy vidéki térség szerkezet- és funkcióváltásában. Földrajzi Közlemények. 2007/3. szám. 203–210. old.
7. Puczkó László–Rátz Tamara (2000): Az attrakciótól az élményig. Geomédia Kiadó Rt. Budapest. 49–55. old.
8. Michalkó Gábor (2001): Turizmus és területfejlesztés. In. Beluszky Pál–Kovács Zoltán (szerk.): A terület- és településfejlesztés kézikönyve. CEBA Kiadó. Budapest. 113–120. old.
9. Dávid Lóránt–Bujdosó Zoltán–Patkós Csaba (2003): A turizmus hatásai és jelentősége a területfejlesztésben. In. Süli-Zakar István (szerk.): A terület- és településfejlesztés alapjai. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 433–453. old.; Puczkó László–Rátz Tamara (2005): A turizmus hatásai. Aula Kiadó Kft. Budapest. 49–115. old.
10. Michalkó Gábor (2001): Turizmus és területfejlesztés. In. Beluszky Pál–Kovács Zoltán (szerk.): A terület- és településfejlesztés kézikönyve. CEBA Kiadó. Budapest. 113–120. old.
11. Fürdőre gyűlik a turistahad. Délmagyarország (2010). 100/52. szám. 1. old.
12. Hanusz Árpád–Pristyák Erika (2007): A turizmus szerepe egy vidéki térség szerkezet- és funkcióváltásában. Földrajzi Közlemények. 2007/3. szám. 203–210. old.
13. Dávid Lóránt–Bujdosó Zoltán–Patkós Csaba (2003): A turizmus hatásai és jelentősége a területfejlesztésben. In. Süli-Zakar István (szerk.): A terület- és településfejlesztés alapjai. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 433–453. old.
14. Aubert Antal (2001): A turizmus és a területfejlesztés stratégiai kapcsolata Magyarországon. Turizmus Bulletin 2001/1. szám. 44–49. old.
15. Péteri László (2003): A turizmus és a területi tervezés kapcsolata Magyarországon. Turizmus Bulletin 2003/1. szám. 28–35. old.
16. Michalkó Gábor (2001): Turizmus és területfejlesztés. In. Beluszky Pál–Kovács Zoltán (szerk.): A terület- és településfejlesztés kézikönyve. CEBA Kiadó. Budapest. 113–120. old.
17. Hanusz Árpád–Pristyák Erika (2007): A turizmus szerepe egy vidéki térség szerkezet- és funkcióváltásában. Földrajzi Közlemények. 2007/3. szám. 203–210. old.
18. Csordás László (2003): Helyzetkép az Alföld turizmusáról. In. Baukó Tamás–Nagy Imre (szerk.): A fenntartható fejlődés és az Alföld. Műhelytanulmányok. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 103–144. old.

19. Szécsy György (1967): Képek Mórahalom múltjából és jelenéből. Mórahalmi Tanács. Mórahalom. 50–70. old.
20. <http://portal.ksh.hu/pls/portal/!CP.hnt2.telep?nn=04349>
21. Mészáros Rezső (1997): Magyarország megyei kézikönyvei. Csongrád megye kézikönyve. CEBA Kiadó. 389–404. old.
22. Hanusz Árpád–Pristyák Erika (2007): A turizmus szerepe egy vidéki térség szerkezet- és funkcióváltásában. Földrajzi Közlemények. 2007/3. szám. 203–210. old.
23. Juhász Antal (1992): Mórahalom – A település földje és népe. Mórahalom Város Önkormányzata. 20–125. old.
24. <http://www.erzsebetfurdo.morahalom.hu/partnerinfo/afurdorol/furdotortenet/>
25. Mórahalmi Körképek 2007.
26. <http://www.delmagyar.hu/archivum/?kulcsszo=Mórahalom>
27. Szalai Katalin–Szilágyi Zsuzsanna (2007): A táj a turizmus fókuszában. Földrajzi Közlemények. 2007/3. szám. 147–156. old.
28. <http://www.rendezvenyhaz.morahalom.hu/?menuid=24>
29. Mórahalmi Körképek 1999–2009.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aubert Antal (2001): A turizmus és a területfejlesztés stratégiai kapcsolata Magyarországon. Turizmus Bulletin. 2001/1. szám. 44–49. old.
- Aubert Antal–Berki Mónika (2007): A nemzetközi és a hazai turizmus területi folyamatai, piaci tendenciái a globalizáció korában. Földrajzi Közlemények. 2007/3. szám. 119–131. old.
- Csordás László (2003): Helyzetkép az Alföld turizmusáról. In: Baukó Tamás–Nagy Imre (szerk.): A fenntartható fejlődés és az Alföld. Műhelytanulmányok. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 103–144. old.
- Dávid Lóránt–Bujdosó Zoltán–Patkós Csaba (2003): A turizmus hatásai és jelentősége a területfejlesztésben. In: Süli-Zakar István (szerk.): A terület- és településfejlesztés alapjai. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 433–453. old.
- Hanusz Árpád–Pristyák Erika (2007): A turizmus szerepe egy vidéki térség szerkezet- és funkcióváltásában. Földrajzi Közlemények. 2007/3. szám. 203–210. old.
- Juhász Antal (1992): Mórahalom – A település földje és népe. Mórahalom Város Önkormányzata. 20–125. old.
- Lengyel Márton (1999): Turizmus Magyarországon. Európai Tükör 2000/5. szám. 54–65. szám
- Mester Tünde (2003): Turisztikai trendek Európában. Turizmus Bulletin. 2003/4. szám. 39–42. old.
- Mészáros Rezső (1997): Magyarország megyei kézikönyvei. – Csongrád megye kézikönyve. CEBA Kiadó. Budapest. 389–404. old.
- Michalkó Gábor (2001): Turizmus és területfejlesztés. In: Beluszky Pál–Kovács Zoltán (szerk.): A terület- és településfejlesztés kézikönyve. CEBA Kiadó. Budapest. 113–120. old.
- Michalkó Gábor (2007): Magyarország modern turizmusföldrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 288 old.
- Péteri László (2003): A turizmus és a területi tervezés kapcsolata Magyarországon. Turizmus Bulletin 2003/1. szám. 28–35. old.
- Puczkó László–Rátz Tamara (2000): Az attrakciótól az élményig. Geomédia Kiadói Rt. Budapest. 49–55. old.
- Puczkó László–Rátz Tamara (2005): A turizmus hatásai. Aula Kiadó Kft. Budapest. 49–115. old.
- Smith, Melanie–Puczkó László (2010): Egészségturizmus: gyógyászat, wellness, holisztika. Akadémia Kiadó. Budapest. 427 old.
- Szalai Katalin–Szilágyi Zsuzsanna (2007): A táj a turizmus fókuszában. Földrajzi Közlemények 2007/3. szám. 147–156. old.
- Szécsy György (1967): Képek Mórahalom múltjából és jelenéből. Mórahalmi Tanács. Mórahalom. 50–70. old.

KIS KRISZTIÁN*–NAGY SÁNDOR**

A LEADER-MEGKÖZELÍTÉS ALKALMAZÁSÁNAK TAPASZTALATAI AZ EREDMÉNYESSÉG, HATÉKONYSÁG ÉS FENNTARTHATÓSÁG SZEMSZÖGÉBŐL

THE EXPERIENCES OF THE IMPLEMENTATION OF LEADER APPROACH FROM THE PERSPECTIVE OF EFFECTIVENESS, EFFICIENCY AND SUSTAINABILITY

ABSTRACT

This paper discusses the experiences of the implementation of LEADER approach from the perspective of effectiveness, efficiency and sustainability. In the late 1980s, the EU's rural development policy shifted towards endogenous development, as introduced into the practice of rural development in the framework of the LEADER programme. The LEADER as the new model of rural development policy, the new paradigm of development focuses on participation, cooperation and utilization of the local resources. The basic institutions of implementation of the LEADER programme are the LAGs (Local Action Groups as local partnerships), which have a great role in the local development with their proactive operation. The impact assessment of the implementation of the LEADER approach showed that in spite of several positive examples, there are many factors which hinder the wide adoption of the features of the programme into practice, thus realization of results and impacts expected from it in the process of local development. Therefore, it is absolutely necessary to maintain and strengthen the factors of success and to avoid factors which weaken or hinder the effective adaptation of the method. Thereby it can be hoped that the possibilities provided by the LEADER approach can be utilized in the local rural development.

1. Bevezetés

Az 1980-as években Nyugat-Európa vidéki térségeiben zajló jelentős társadalmi és gazdasági változások eredményeként egyre nőtt az igény a vidékfejlesztés új megközelítése iránt.¹ Ezzel párhuzamosan az Európai Unióban politikai párbeszéd indult arra vonatkozóan, hogy a támogatáspolitikát a szektorális megközelítésről mindinkább a területi megközelítés felé irányuljon. Ennek eredményeként a hangsúly egyre inkább az endogénfejlesztés alkalmazásának irányába tolódott, amely azt hangsúlyozza, hogy a vidéki térségek kapacitásépítés, partnerség építés és közösségi kezdeményezések révén képesek önmaguk megsegítésére.² Ray szerint ezzel együtt egyre elfogadottabbá vált, hogy a vidékfejlesztés területi, endogén modellje hatékonyabban képes a fejlődés előmozdítására, mint annak ágazati, exogén megfelelője.³ Az endogén vagy belső meghatározottságú fejlesztés azon az alapfeltevésen alapul, hogy az egyes vidéki térségek sajátos erőforrásai, illetve azok mobilizálása és hasznosítása jelentik a kulcsot azok fenntartható fejlődéséhez.⁴ Másként megfogalmazva a vidéki térségek fejlődése úgy élelénkíthető leginkább, ha a fejlesztési beavatkozások a helyi erőforrásokon alapulnak.⁵

* Adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar.

** Adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar.

A fentiek egyenes következményeként az EU vidékkel kapcsolatos fejlesztéspolitikájában a hangsúly az endogénfejlesztés alkalmazásának irányába tolódott el, amely a LEADER⁶-program keretében került bevezetésre a vidékfejlesztés gyakorlatába. A fordulat 1988-ban következett be, amikor az Európai Bizottság nyilvánosságra hozta jelentését a vidéki társadalom jövőjéről,⁷ amely lefektette az új fejlesztéspolitikai közelítmóddal kapcsolatos alapelveket, és amellyel a Bizottság elkötelezte magát az endogén, belső erőkre alapozott vidékfejlesztés mellett. Ezt követően az Európai Unió 1991-ben útjára indította a LEADER⁸ Közösségi Kezdeményezést, melynek legfőbb jellemvonása a belső erőforrásokra és a helyi közösségekre építő, részvételen alapuló, alulról szerveződő endogénfejlesztési megközelítés. Kovách⁹ a LEADER-megközelítést a vidékfejlesztési politika olyan új, fejlett modelljeként értékeli, amely kísérletet tesz arra, hogy a hierarchikus beavatkozásokat a helyi fejlesztések olyan rendszere váltsa fel, melynek fő jellemzője a helyi részvétel és partnerség.

A téma időszerűségét és fontosságát támasztja alá, hogy az unióban egyre növekszik a LEADER-módszer alkalmazásának jelentősége a vidékfejlesztésen belül. Dacian Cioloș, az EU mezőgazdasági és vidékfejlesztési biztosa, 2010. november 18-án, az Európai Bizottság által készített, a Közös Agrárpolitika 2013 utáni időszakára szóló programtervnek ismertetésekor kiemelte, hogy „az új KAP-ba még jobban beépül majd a LEADER-megközelítés”.¹⁰

2. Helyi fejlesztés és a helyi partnerségek

Az Európai Unió LEADER programja, mint endogén fejlesztési megközelítés egy kezdeményezés a vidékfejlesztés helyi szinten történő előmozdítására. Az EU deklarált célja a programmal az volt, hogy elősegítse a vidéki térségek sajátos problémáinak leginkább megfelelő innovatív megoldások megtalálását és a helyi vidékfejlesztés modelljeként szolgáljon.¹¹ A vidéki térségek erős differenciáltsága szerepet játszott abban, hogy a kilencvenes években a vidék fejlesztésének a fent említett jellegzetes európai modellje alakuljon ki, ami a helyi fejlesztést helyezi előtérbe a bottom-up politika alkalmazásával.¹²

Adódik a kérdés, hogy vajon miért szükséges a vidékfejlesztés helyi szinten történő megvalósítása. Moseley¹³ könyvében öt fő érvet hoz fel a helyi fejlesztés mellett: (a) a vidéki térségek, lokalitások sokszínűsége, (b) a problémák helyi meghatározottsága, (c) a helyi erőforrások azonosításának és mobilizálásának szükségessége, (d) a helyi erőforrásokra alapozott fejlesztés stabilabb és fenntartható fejlődést eredményez, (e) a globalizáció káros hatásaival szembeni védekezés. Walsh¹⁴ szerint „a helyi fejlesztés több mint a központi döntéshozatali szervek felülről irányított beavatkozásainak kicsiben történő leutánzása... egy radikális válasz, amely új célokat kíván elérni a fejlesztési folyamat során olyan alapelvekre összpontosítva, mint a többszektorúság, integráció, koordináció, szubszidiaritás és a fenntarthatóság”. Más szavakkal a helyi fejlesztés nemcsak a beavatkozások szintjének megváltoztatását, hanem a tágabb értelemben vett fejlődés előmozdításának újabb megközelítéseinek alkalmazását jelenti. A Walsh három egymással összefüggő sajátos feladatot azonosít a helyi fejlesztésben, amelyek annak alapjául is szolgálnak: (a) a piaci kudarcok leküzdése (társadalmilag hasznos dolgok megvalósítása, melyeket a piac kevésbé értékel), (b) a helyi kapacitások javítása (emberek és szervezetek képessé tévése a fejlesztés folyamatában való aktív részvételre), (c) a helyi szereplők hatni tudásának előmozdítása (a helyi szereplők hatalommal, befolyással való felruházása a helyi ügyekbe való beleszólásuk növelése érdekében).

A helyi fejlesztések középpontjában a helyi partnerségek állnak.¹⁵ A helyi partnerségek olyan formalizált együttműködések, amelyek jogi megállapodásokon vagy formális vállalásokon alapulnak, jellemzőjük az együttműködésen alapuló munkakapcsolatok és a kölcsönösen

elfogadott elgondolások mentén történő cselekvés.¹⁶ Másként megfogalmazva a helyi partnerség egy olyan szervezeti berendezkedést foglal magában, amely képes közös célok és közös program mentén az érdekek egyesítésére, és amelynek segítségével válasz adható a közös problémákra és konkrét eredmények valósíthatók meg.¹⁷ Hutchinson és Campbell¹⁸ szerint konszenzus mutatkozik a helyi partnerségek meghatározó jellemzői tekintetében. E szerint a helyi partnerségek: (a) összehozzák a közösségi érdekeket, (b) rendelkeznek közös célokkal és az elérésükhöz szükséges stratégiákkal, (c) megosztják a felelősséget, a kockázatokat, az erőforrásokat és a tudást, (d) működésük kölcsönös előnyöket és szinergiát hoz létre.

Annak érdekében, hogy a helyi partnerségek megvalósíthassák céljaikat, és sikeresen ültethessék át a gyakorlatba a helyi fejlesztés modelljét mindenképpen szükséges bizonyos alapelvek elfogadása, melyeket három csoportba sorolhatunk:¹⁹ (a) a szubszidiaritásnak megfelelő partnerségi struktúrák létrehozása (szervezeti modell), (b) stratégiai tervezés (módszer), valamint (c) közösségi aktivizálás (animáció), folyamatsegítés (facilitáció) és kapacitásépítés (a sikeres megvalósítás középpontjában álló folyamatok). Az előbbiekkal összefüggésben az Európai Bizottság a LEADER-megközelítést nem előre kijelölt és elrendelt, technokrata szemléletű, szektorális intézkedésként, hanem bizonyos alapelvek gyűjteményeként határozta meg.²⁰ A LEADER-megközelítés mögött álló legfontosabb alapelvek a következők:²¹ (a) területalapú megközelítés, (b) alulról építkező (bottom-up) megközelítés, (c) helyi partnerség (helyi akciócsoportok), (d) innováció segítése, (e) integrált, többszektorú megközelítés, (f) hálózatepítés, (g) együttműködés.

3. Helyi vidékfejlesztési partnerségek és a LEADER-megközelítés

Az EU LEADER-programja a korábbiakhoz képes merőben új paradigmát hozott a vidékfejlesztésbe, melynek során a helyi partnerségek komoly szerephez jutottak a vidékfejlesztés megvalósításában. Az előbbiekkal összhangban a program fő célja, hogy a kistérségek belső erőforrásaira építve, az ott élők támogatása térségük hosszabb távú fejlődési lehetőségeinek átgondolásában, és a közösen kidolgozott tervek megvalósításában. A szubszidiaritás elvének megfelelően a fejlesztési program kidolgozói és irányítói a kistérségi szinten megalakult fejlesztő csoportok (helyi akciócsoportok a HACS-ok), amelyek a térség vállalkozóinak, civil szervezeteinek és a közszférának a képviselőit fogják össze az ott élők bevonásával. A LEADER tehát szakít a centralizált, központilag irányított, felülről lefelé (top-down) kialakított támogatási rendszerekkel, amelyek egyik sajátossága, hogy a helyi problémák, lehetőségek és megoldások központi szinten nem ismertek, így azok sok esetben nem kínálnak reális fejlődési utat, mivel nem teszik lehetővé a helyi igényekre alapozott fejlesztési programok megvalósítását.

A HACS-ok feladata a fenntartható fejlődésre irányuló helyi stratégiák kialakítása és végrehajtása. Az előbbiekből adódóan, működésükkel a HACS-ok fontos szerepet játszanak a vidékpolitikai célok helyi szintű megvalósításában. Mindent figyelembe véve komoly esély van arra, hogy helyi partnerségek, a HACS-ok sikeresebben tudnak reagálni a vidéki térségeket érintő sokrétű és összetett kérdésekre, mint a különböző fejlesztési szervezetek és az egyéb szereplők külön-külön. Mindezek háttérében az a meggyőződés áll, hogy a helyi partnerségek olyan adottságokkal vannak felruházva, amelyekkel képesek többlet vagy hozzáadott érték létrehozására, mivel többek, mint az együttműködés és a koordináció pusztá eszközei; valós hatásuk ösztönzi a fejlődést és ez az amiért érdemes azok létrehozása és hasznosítása.²² A helyi vidékfejlesztési partnerségeket értékelő munkájában Moseley hat olyan eredményt azonosít, amely szorosan és három olyat, ami kevésbé kapcsolódik a helyi partnerségek jellemzőihez (l. 1. táblázat).

1. táblázat. Az eredmények kapcsolódása a helyi partnerségekhez**Table 1. Outcomes related to local partnerships**

Szorosan kapcsolódó eredmények	Kevésbé kapcsolódó eredmények
Eredményesség (a partnerség képessége, hogy elérje céljait)	Legitimáció (a partnerség vagy annak eredményének formális vagy informális elfogadása a helyi társadalom részéről)
Endogénfejlesztés (belső erőforrásokra alapozott fejlesztés)	Szervezeti fenntarthatóság (a helyi partnerség képessége, hogy fenntartsa működését és tevékenységét a jövőben)
Kapacitásépítés (a térségben és a partnerségben levők képességeinek javítása)	Fenntartható fejlődés megvalósítása
Integrált fejlesztés (ahol a fejlesztések szinergikusan kapcsolódnak egymáshoz)	
Innováció (új viselkedésmódok és gyakorlati alkalmazások bevezetése)	
Közösségi szerepvállalás (ahol a helyi közösség aktívan részt vesz a partnerség munkájában)	

*Forrás: Moseley, 2003b***4. Helyi vidékfejlesztési partnerségek működésének tapasztalatai az eredményesség, hatékonyság és fenntarthatóság szemszögéből**

A következőkben a témában megjelent releváns elemzések felhasználásával, az eredményesség, hatékonyság és fenntarthatóság szemszögéből vizsgáljuk meg a LEADER-megközelítés gyakorlati alkalmazásának tapasztalatait. Előbb azonban szükségesnek látjuk néhány fogalom és összefüggés tisztázását.

Az eredményességet általánosan megfogalmazhatjuk úgy, mint a kitűzött cél elérése. Akkor mondjuk, hogy valami eredményes, ha a kitűzött célt, az elérni kívánt eredményt megvalósította. Az eredményesség tehát a tervezett eredmény elérésének mértéke, annak kifejezése, hogy mennyire sikerül a célkitűzések eredményekké formálása. Az eredményesség jelen esetben úgy határozható meg, hogy sikerült-e, és milyen mértékben realizálni a Helyi Vidékfejlesztési Stratégiában kitűzött célokat. Természetesen az eredményesség a LEADER-megközelítés esetében nem választható el a módszer sikeres gyakorlatba ültetése során létrejövő hozzáadott értéktől. A LEADER ugyanis nem egyszerűen projektek végrehajtására, a célok szimpla megvalósítására, a csak kézzelfogható eredmények elérésére törekszik. Ahogy az kiderül az előbbiekből, további cél a LEADER-megközelítés jellemzőinek gyakorlatba történő átültetése révén olyan kevésbé vagy nem kézzelfogható eredmények, többleteredmény, együttes hatás létrehozása, ami más típusú fejlesztési beavatkozásokkal nem lehetséges.

A hatékonyság mindig valamilyen eredmény kategória és valamilyen ráfordítás kategória egymáshoz való viszonyát jelenti, ami a terület- és vidékfejlesztési programok értékelésekor az output, eredmény és hatásmutatók viszonyítását jelenti a megvalósítás során felhasznált forrásokhoz.²³ Az előbbi meghatározások jelennek meg az EU költségvetési rendeletében is, ami előírja, hogy az uniós költségvetést a hatékonyság és eredményesség elvével összhangban kell felhasználni. A rendelet hatékonyság alatt az igénybe vett források és az elért eredmények közötti legkedvezőbb arányt, míg eredményesség alatt a kitűzött célok elérését, illetve a kívánt eredmények megvalósítását érti.²⁴

A fenntarthatóság, illetve a fenntartható fejlődés koncepciója – mely a gazdasági, a társadalmi és a környezeti szempontok összehangolását hangsúlyozza – a 21. században min-

den fejlődés, illetve fejlesztés, így a vidékfejlesztés is, elengedhetetlen alapelve. A híressé vált Brundtland jelentésben szereplő definíció szerint a fenntartható fejlődés a fejlődés olyan formája, „...amely kielégíti a jelen generáció szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket”.²⁵ Ha a fenntarthatóság a cél, a fenntartható fejlődés jelenti az ahhoz vezető utat, amelynek megvalósításához a helyi fejlesztés kínálja a legjobb módot.²⁶

A LEADER-megközelítés alkalmazása mögött álló alapkoncepció, hogy a program alapelveinek, jellemzőinek megfelelően megvalósított helyi stratégiák eredményesebb, hatékonyabb fejlesztést tesznek lehetővé és nagyobb mértékben járulnak a fenntartható helyi fejlődéshez, mint a hagyományos, top-down típusú fejlesztések.²⁷ A program sikeressége tehát azon múlik, hogy az alapelveket és a sajátosságokat hogyan és milyen mértékben ültetik át a gyakorlatba.

A továbbiakban a legutóbbi két LEADER-program – LEADER II²⁸ és LEADER+²⁹ – értékelése alapján az eredményesség, a hatékonyság és a fenntarthatóság szempontjából vizsgáljuk a LEADER-módszer alkalmazását a helyi vidékfejlesztésben. A LEADER-megközelítés gyakorlatba való átültetését vizsgáló szakértői elemzések rámutatnak arra, hogy igen sok tényező befolyásolja a módszer eredményes adaptációját, és hogy nem mindig és nem mindenhol sikerül átültetni azt a gyakorlatba. A 2. táblázat a vizsgált szempontoknak megfelelően bemutatja azokat a tényezőket, amelyek segítették, illetve gátolták a LEADER-módszer pozitív hatásának érvényesülését a helyi fejlesztésben. A táblázatból kiderül, hogy igen nagy különbség van a két szakértői elemzés megállapításai között, ami elgondolkodtató.

2. táblázat. A LEADER-megközelítés megvalósításának hatását befolyásoló tényezők értékelése az eredményesség, hatékonyság és fenntarthatóság szemszögéből

Table 2. The assessment of factors influence the impact of the implementation of LEADER approach from the perspective of effectiveness, efficiency and sustainability

Sikertényezők	Gátló tényezők
Eredményesség	
*Valamennyi vidéki térségben alkalmazható módszer	*Rövid, esetenként túl rövid idő a helyi akciócsoportok létrehozására, illetve a LEADER-megközelítés gyakorlatba való átültetésére
*Közelebb hozza egymáshoz a helyi szereplőket, az adminisztrációt és a támogatási rendszert	*A módszer alkalmazását kevésbé elfogadó és befogadó adminisztratív környezet
*Lehetővé teszi az elkötelezett helyi szereplők erőfeszítéseinek mobilizálását	*Hiányos tapasztalatok a helyi kezdeményezés terén
*Kisebb léptékű tevékenységek és fejlesztések megvalósíthatósága	**Rugalmatlan, túlzottan bürokratikus végrehajtás, hosszadalmas eljárások, amelyek távol tartják a projektgazdák egy részét a programban való részvételtől
	**Nem mérhető célkitűzések (inkább szándékok és kevésbé mérhető célok)
	**A helyi stratégia céljai sokszor nem meghatározó tényezői a projektek kiválasztásának
	**Elégtelen, nem megfelelő kapacitásépítés, animáció és facilitálás
	**A helyi stratégiában foglalt célok elérésére való alacsony szintű törekvés
	**Hiányos vagy nem létező teljesítményértékelés az akciócsoportok működésére és a stratégiai célok teljesülésére vonatkozóan (elért eredmények és hozzáadott érték)
	**Kevés konkrétum, illetve segítség a LEADER-megközelítés megvalósításának hogyanjáról

Sikertényezők	Gátló tényezők
Hatékonyság	
*Helyi adottságokat, igényeket, szükségleteket és törekvéseket figyelembe vevő programozás és megvalósítás	*Rövid, esetenként túl rövid idő a helyi akciócsoportok létrehozására, illetve a LEADER-megközelítés gyakorlatba való átültetésére
*A mentalitás megváltozása (passzívból aktív hozzáállás)	*A bottom-up megközelítés elismerésének hiánya, figyelmen kívül hagyása (A LEADER-re csak úgy tekintenek, mint egy támogatási formára nem pedig egy fejlesztési módszerre)
*A szubszidiaritás elvének megfelelően a döntés és az irányítás decentralizációja (a helyi akciócsoportok hatáskörrel és illetékességgel való felruházása)	*A legitimáció hiánya, gyenge és nem reprezentatív helyi partnerség
*A helyi akciócsoportok közvetlen és közvetett hatásai a stratégiai kérdésekre (pl. a munkahelyteremtés, beruházások, diverzifikáció)	**A támogatási források hatékony felhasználására való törekvés hiánya (a cél lehívni és elkölteni a lehető legtöbb támogatást és nem az elérhető eredmények maximalizálása)
**Tapasztalatok átadása, jó gyakorlatok terjesztése	**Holtteher-hatás (pl. félkész vagy befejezett projektek támogatása)
	**Egymástól független projektek és a projektgazdák szokásos tevékenységeinek támogatása
	**Összeférhetetlenség (támogatás az akciócsoportok saját tagjainak)
	**Elégtelen, nem megfelelő kapacitásépítés, animáció és facilitálás
	**Túlzottan bürokratikus végrehajtás, hosszadalmas eljárások (hosszú és részletes pályázati űrlapok szükségessége, késleltetett kifizetések)
Fenntarthatóság	
*Lehetőség a hozzáadott érték és szinergiák létrehozására	*A helyi partnerségek finanszírozási problémái
*Helyi szinten történő kapacitásépítés (helyi társadalom, helyi partnerség)	*A kulcsszereplők nagyarányú fluktuációja
*Fokozott háromoldalú együttműködés a közsféra, az üzleti élet és a civil társadalom között	*Egy-egy szektor vagy a közsféra dominanciája a helyi akciócsoportban
*Társadalmi, gazdasági és környezeti megfontolások integrálása a helyi fejlesztésben	*Más befolyásoló tényezőkhöz képest a beavatkozások kisebb léptéke és hatása
*A LEADER-módszer alkalmazása széles körben nyújt tapasztalatokat a helyi fejlesztés megvalósításának módjáról	**Elégtelen, nem megfelelő kapacitásépítés, animáció és facilitálás
	**Alacsony színvonalú, gyenge stratégiák elfogadása (nem-specifikus célok, homályos beavatkozási logika)

*Forrás: *ÖIR (2003) és **ECA (2010) alapján saját szerkesztés*

Összegezve elmondható, hogy míg az Österreichisches Institut für Raumplanung³⁰ elemzése szerint a LEADER-módszer bizonyítottan hozzájárult a helyi vidékfejlesztés eredményesebbé, hatékonyabbá és fenntarthatóbbá tételéhez, addig az Európai Számvevőszék³¹ jelentésében azt állapította meg, hogy csak kevés bizonyíték áll rendelkezésre arra vonatkozóan, hogy a LEADER eredményesen segítette a vidékfejlesztési célok elérését, illetve a LEADER-megközelítés többletértékének létrehozását.

A LEADER-megközelítés alkalmazásának hatásvizsgálata alapján az ÖIR egy másik tanulmányában azt a megállapítást tette, hogy bizonyos térségekben a részvétel, a partnerség és az együttműködés hatására kimutathatóan erősödött a társadalmi tőke, amely jótékonyan hatott a fejlesztések hatékonyságára és fenntarthatóságára. Az elemzés során kapott eredményeket szemlélteti az 1. ábra, amin látható, hogy kezdetben a klasszikus (exogén, top-down) programok jobb költséghatékonysággal valósíthatók meg, de a részvétel, a part-

A LEADER-megközelítés sikerének alapja a módszer koncepciójának, gondolatiségének megfelelő megvalósítás. Ebben fontos szerepe van a LEADER alapelvei és értékei elfogadásának és az azokkal való azonosulásnak. Fontosnak véljük hangsúlyozni, hogy a vidékfejlesztés, a helyi fejlesztés egy folyamat, melynek eredményeként realizálhatók a kitűzött célok. Ennek fontos eleme a kapacitásépítés és a közösségfejlesztés, melynek segítségével kiépülnek és megerősödnek azok a képességek, amelyek révén a közösségek

alkalmassá válnak a helyi fejlődés irányítására, közös céljaik eredményes és fenntartható megvalósítására. A LEADER filozófiájának alapeleme a helyi közösségekbe vetett hit, hogy azok képesek saját problémáik közösségi megoldására. Ehhez azonban szükség van a térség lakosainak és szervezeteinek kapacitásépítésére, melynek révén képessé válnak erre. A kapacitásépítés többféle tevékenységet foglalhat magában, így pl.: a résztvevők, érintettek képzését, a közöttük való információáramlás segítését, a kommunikáció javítását, a kapcsolatok kialakításának ösztönzését, a másként való gondolkodás segítését, a normák és értékek kialakítását, az együttműködés előnyeinek és lehetőségeinek megismertetését stb. A kapacitásépítés eredményeként a helyi közösség aktívabbá válik mind a programozás, a stratégiaalkotás, mind a megvalósítás folyamatában. A kapacitásépítés, melynek lényege a társadalmi tőke létrehozása és fejlesztése, tehát egy folyamat, mely szükségszerűen megelőzi, illetve kiegészíti a helyi fejlesztési stratégiák kialakítását és megvalósítását. Segítségével elérhető, hogy a társadalmi változások segítsék a stratégiában megfogalmazott célok megvalósítását, ami eredményesebb és hatékonyabb fejlesztőmunkát tesz lehetővé, továbbá hozzájárul, hogy a helyi vidékfejlesztés fenntarthatóbbá váljon. Fontos kiemelni, hogy a helyi társadalom cselekvőképességének javítása a helyi viszonyoknak megfelelően több évet is igényelhet.

Bár a LEADER-megközelítés gyakorlatba való átültetésének felelősei elsősorban a HACS-ok, és ők azok, akiknek a tevékenysége révén létrehozható az elvárt többletérték, mégis fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a helyi fejlesztőmunka sikerességét nagymértékben befolyásolják az érintett szereplők közötti horizontális és vertikális kapcsolatok. E tekintetben kiemelendő a szubszidiaritás elveinek megfelelően végrehajtott decentralizáció az irányítási lánc mentén, a különböző szereplők közötti együttműködés és a koordináció. A helyi vidékfejlesztési stratégiák kialakítása és hatékony végrehajtása megköveteli, hogy a központi hatalom világos alapelvek és értékek mentén, jól definiált, átlátható szabályozást, finanszírozást és intézményi struktúrát alakítson ki. Ennek lényeges részét képezi egy olyan monitoring és értékelési rendszer, amely megfelelő iránymutatásul szolgál az akciócsoportoknak és lehetővé teszi azok teljesítményének mérését és nyomon követését. Az akciócsoportoknak tehát fel kell ismerniük küldetésüket, a finanszírozási és szabályozási oldalról pedig lehetővé kell tenni, hogy a tőlük elvárt feladatokat, funkciókat elláthassák.

5. Összegzés

Az 1980-as évek végén az EU vidékkel kapcsolatos fejlesztéspolitikájában a hangsúly az endogénfejlesztés alkalmazásának irányába tolódott el, amely a LEADER-program keretében került bevezetésre a vidékfejlesztés gyakorlatába. A LEADER mint a vidékfejlesztési politika új modellje, a fejlesztés egy új paradigmája a részvételre, az együttműködésre, valamint a helyi erőforrások hasznosítására helyezi a hangsúlyt. A LEADER-program megvalósításának alapintézményei a HACS-ok, amelyek proaktív működésükkel fontos szerepet játszanak a helyi fejlesztésekben.

Véleményünk szerint a HACS-ok legfontosabb feladata, az adott térségben hozzáférhető társadalmi tőke fejlesztése, melynek tényleges erőforrásként való hasznosítása a területi szereplők együttműködésén alapul. Az együttműködéssel lehetővé válik a társadalmi tőke, mint cselekvést elősegítő erőforrás bevonása a területi folyamatokba, létrehozva ezzel az erőforrások egy új kombinációját, ami jelentősen hozzájárulhat a LEADER-program sikeréhez, illetve a HACS-ok által érintett települések és térségek belső erőforrásokon alapuló fejlődéséhez.

A LEADER-megközelítés megvalósításának hatásvizsgálata kimutatta, hogy több pozi-

tív példa ellenére sok olyan tényező van, amely hátráltatja a program sajátosságai gyakorlatba történő átültetésének széleskörű sikeres végrehajtását, ezáltal a tőle várható eredmények és hatások realizálását a helyi fejlesztési folyamatban. Ezért mindenképpen szükséges a sikertényezők fenntartása és megerősítése, illetve a módszer sikeres adaptációját gyengítő, illetve gátló tényezők kiküszöbölése. E tekintetben a legfontosabb kihívás, hogy a HACs-ok felismerjék küldetésüket, a központi kormányzat pedig szabályozási és finanszírozási oldalról segítse, illetve tegye lehetővé a tőlük elvárt feladatok ellátását, ezáltal remélhető, hogy a helyi vidékfejlesztésben kiaknázhatók a LEADER-megközelítés nyújtotta lehetőségek.

JEGYZETEK

1. Storey (1999).
2. Shortall–Shucksmith (2001).
3. Ray (1999).
4. Lowe et al. (1998); Ward et al. (2005).
5. Ray (1999) i. m.
6. Mozaikszó, mely a program francia elnevezésének (Liaison Entre Actions de Développement de l'Economie Rurale) kezdőbetűiből származik. A program elnevezése magyarul: Akciók közötti kapcsolat a vidék gazdasági fejlesztéséért.
7. CEC = Commission of the European Communities (1998).
8. A LEADER ez idáig három programozási időszakon van túl. A program első (LEADER I) hároméves periódusa 1991–1994 között zajlott, ezt követte LEADER II ötéves programozási időszaka 1995 és 1999 között, majd a LEADER+ 2000–2006 közötti harmadik, hétéves szakasza. A 2007–2013-as programozási időszakot megelőző reformok következtében a LEADER megszűnt, mint Községi Kezdeményezés, és a jelenlegi programozási időszakban beépült a vidékfejlesztés főáramába és mint negyedik, LEADER-tengely a LEADER-megközelítés alapelveinek megfelelő helyi vidékfejlesztési stratégiák megvalósítását támogatja.
9. Kovách (2000).
10. CEC = Commission of the European Communities (2010).
11. Shucksmith (2000).
12. Szörényiné Kukorelli (2005).
13. Moseley (2003a).
14. Walsh (1996).
15. Moseley (2003b).
16. OECD = Organisation for Economic Cooperation and Development (1990).
17. James (2002) idézi Moseley (2003b).
18. Hutchinson–Campbell (1998).
19. Walsh (1996) i. m.
20. Ray (1998).
21. CEC = Commission of the European Communities (2006).
22. Moseley (2003b) i. m.
23. Nábrádi et al. (2008).
24. EC = European Council (2002).
25. Csete–Láng, 2005.
26. Moseley (2003a) i. m.
27. CEC = Commission of the European Communities (2006) i. m.
28. ÖIR = Österreichisches Institut für Raumplanung (2003).
29. ECA = European Court of Auditors (2010).
30. ÖIR = Österreichisches Institut für Raumplanung (2003) i. m.
31. ECA = European Court of Auditors (2010) i. m.
32. ÖIR = Österreichisches Institut für Raumplanung (2004).
33. ECA = European Court of Auditors (2010) i. m.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- CEC (1988): The Future of Rural Society. European Commission. Luxembourg.
- CEC (2006): The Leader approach. A basic guide. European Commission. Luxembourg.
- CEC (2010): Commission outlines blueprint for forward-looking Common Agricultural Policy after 2013. Press Releases, IP/10/1527. Brussels, 18 November 2010. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/1527&format=PDF&aged=1&language=EN&guiLanguage=hu>
- Csete László–Láng István (2005): A fenntartható agrárgazdaság és vidékfejlesztés. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest.
- EC (2002): Council Regulation (EC, Euratom) No 1605/2002 of 25 June 2002 on the Financial Regulation applicable to the general budget of the European Communities. Official Journal of the European Communities. L 248, Volume 45. 16 September 2002.
- ECA (2010): Implementation of the Leader approach for rural development. Special Report, No 5/2010. European Court of Auditors. Luxembourg.
- Hutchinson, Jo–Campbell, Mike (1998): Working in partnership: Lessons from the literature. Research Brief No 63. Policy Research Institute, Leeds Metropolitan University. 4. old. <https://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/RB63.pdf>
- Kovách, Imre (2000): LEADER, a New Social Order, and the Central- and East-European Countries. *Sociologia Ruralis*. 2000/2. szám. 181–189. old.
- Lowe, Philip, Ray, Christopher, Ward, Neil, Wood, David, Woodward, Rachel (1998): Participation in Rural Development: A Review of European Experience. Centre for Rural Economy, Research Report. <http://www.ncl.ac.uk/cre/publish/pdfs/rr98.1a.pdf>
- Moseley, Malcolm J. (2003a): Local Partnerships for Rural Development: The European Experience. CABI Publishing, Wallingford.
- Moseley, Malcolm J. (2003b): Rural Development. Principles and Practice. SAGE Publications, London.
- Nábrádi András, Pető Károly, Balogh Viktória, Szabó Erika (2008): A hatékonyság mérésének módszertana: Különböző szintű hatékonysági mutatók. In: Szűcs István–Farkasné Fekete Mária (szerk.): *Hatékonyság a mezőgazdaságban*. Agroinform Kiadó. Budapest. 23–51. old.
- OECD (1990): Partnerships for Rural Development. OECD. Paris.
- ÖIR (2003): Ex-post Evaluation of the Community Initiative LEADER II. Final Report, Volume 1: Main Report. Vienna. <http://ec.europa.eu/agriculture/eval/reports/leader2/full1.pdf>
- ÖIR (2004): Methods for and Success of Mainstreaming Leader Innovations and Approach into Rural Development Programmes. Final Report. Vienna. <http://ec.europa.eu/agriculture/eval/reports/leader/full.pdf>
- Ray, Christopher (1998): Territory, Structures and Interpretation – Two Case Studies of the European Union's LEADER I Programme. *Journal of Rural Studies*, 1998/1. szám. 163–171. old.
- Ray, Christopher (1999): Endogenous Development in the Era of Reflexive Modernity. *Journal of Rural Studies*. 1999/3. szám. 257–267. old.
- Shortall, Sally–Shucksmith, Mark (2001): Rural development in practice: issues arising in Scotland and Northern Ireland. *Community Development Journal*. 2001/2. szám. 122–133. old.
- Shucksmith, Mark (2000): Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion: perspectives from leader in the UK. *Sociologia Ruralis*. 2000/2. szám. 208–218. old.
- Storey, David (1999): Issues of Integration, Participation and Empowerment in Rural Development: The Case of LEADER in the Republic of Ireland. *Journal of Rural Studies*. 1999/3. szám. 307–315. old.
- Szörényiné Kukorelli Irén (2005): A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben. *Tér és Társadalom*. 2005/3–4. szám. 111–137. old.
- Walsh, James (1996): Local development theory and practice: recent experience in Ireland. In: Alden, Jeremy and Bolan, Philip (eds): *Regional Development Strategies*. Jessica Kingsley Publishers. London. 159–177. old.
- Ward, Neil, Atterton, Jane, Kim, Tae-Yeon, Lowe, Philip, Phillipson, Jeremy, Thompson, Nicola (2005): Universities, the Knowledge Economy and „Neo-Endogenous Rural Development”. Centre for Rural Economy, Discussion Paper Series No. 1. <http://www.ncl.ac.uk/cre/publish/discussionpapers/pdfs/discussionpaper1.pdf>

DÖBÖR ANDRÁS*

A JELENKOR A NEMZETI IDENTITÁS ÉS A POLGÁRI ÁTALAKULÁS SZOLGÁLATÁBAN AZ 1830-AS ÉVEKBEN

JELENKOR IN THE SERVICE OF NATIONAL IDENTITY AND CIVIC TRANSFORMATION IN THE 1830S

ABSTRACT

In my presentation, I would like to introduce the investigation of a news-sheet from the Reform Era, namely the *Jelenkor*, from two different viewpoints. First of all, it appears as a medium in the enrichment and development of our national language, the Hungarian education, science and culture. On the other hand, it was an openly ongoing discussion which had a significant role in the foundation of the national identity and the performance of earl István Széchenyi, who established and cultivated the Hungarian literacy.

Dolgozatomban a *Jelenkor* című reformkori hírlap vizsgálatát szeretném bemutatni a sajtótörténet új, társadalomtörténeti szempontú, analitikus kutatási irányának megfelelően, amely képessé válhat meghaladni a hagyományos, a tartalmat ismertető, a kulturális-társadalmi kontextust mellőző sajtótörténeti felfogást. Ez a módszer új szempontok, elemzési módok, valamint források kutatásba történő bevonását jelenti. Az új megközelítés egyik lehetősége, ahogyan azt Gyáni Gábor egy nemrég megjelent tanulmányában kifejtette, a társadalmi kontextus vizsgálata, a sajtótermék előállításának és készítésének gazdaság- és társadalomtörténete, az újságírók társadalomtörténete, valamint a sajtó és a politikai kultúra belső összefüggésének kutatása.¹

Lipták Dorottya a Magyar Tudományban megjelent tanulmányában az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport alapvetéseként fogalmazta meg, hogy a könyv és a sajtó történetét a társadalmi élet minden aspektusát felölelő, legszélesebb értelemben vett társadalomtörténet részeként kell felfogni, és globális látásmóddal történő megközelítése kívánatos, „hogy a jövőben a társadalmi struktúrák és hálózatok együttese termékeként és összetett társadalmi gyakorlat tárgyaként jelenjen meg.”² Ugyanitt vetette fel annak vizsgálata szükségességét, hogy miként járulnak hozzá a különböző médiumok a polgári nyilvánosság kifejlődéséhez, meghaladásához, a média által indukált új kommunikációs viselkedési kódok elterjedéséhez.³

Mindennek jegyében a *Jelenkor* vizsgálatát két egymással ellentétes, de együttesen hatást kifejtő aspektusból érdemes vizsgálni. Egyrészt: hogy mint médium, mely a legszélesebb köröket vonhatja be a nyilvánosságba, milyen szerepet játszott a nemzeti nyelvünk, kultúránk és tudományunk ápolásában és fejlesztésében. Másrészt: ez a nyilvánosság bevonásával zajló diskurzus a jelzett témákban milyen szerepet játszhatott az újfajta, nem kiváltságokra alapozott közösség, a nemzet, illetve a nemzeti identitás megteremtésében, illetve a lap indításában szerepet vállaló, és szellemi háttérrel adó Széchenyi István gróf civilizátori tevékenységében.

* Történész, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar.

Kutatásom alapját a hírlapi cikkek tartalmi és statisztikai elemzése adja, amely során a megadott témákat összevetem és szélesebb kontextusba emelve elhelyezem a korra már kialakult közbeszéd témahálójában, amelynek kialakult értékpreferenciáiban a közös nevezőnek a kezdetekben a magyar nyelv, kultúra és tudomány ügye mutatkozott. Kutatásaim eredményeképpen igyekszem bemutatni, hogyan viszonyul a téma a korabeli közbeszédet és közgondolkodást uraló és megosztó politikai témákhoz, és a közbeszédet tematizálni igyekvő Széchenyi által sürgetett és elindított folyamatokhoz.

A reformok hívei már a felvilágosodás korában felismerték, hogy a nemzeti nyelv és kultúra nélkül nincsen nemzeti felemelkedés sem. És ebben a folyamatban nem elhanyagolható szerepet kapott a magyar nyelvű hírlapírás. Az első magyar újságírók és szerkesztők mindig hangsúlyozták az anyanyelvű sajtó nagy előnyét: sokkal szélesebb rétegekhez jut el, mint a német vagy latin nyelvű hírlapirodalom.⁴ A reformkorban pedig fontos szerepet kapott a nyilvánosság a polgári átalakulásért vívott politikai küzdelmekben, ugyanakkor a sajtó szerepvállalása visszahatott annak fejlődésre is, ahogyan azt Széchenyi Ágnes egy tanulmányában megfogalmazta: „Az újságírás ugyanis nálunk, és ebben is eltérünk a nyugat-európai fejlődéstől, a reformkori küzdelmekből és a reformkori irodalomból nőtt ki, a gondolatok kiművelésére és (el)terjesztésére irányuló szellemi munka volt, az alkotmányos küzdelem része.”⁵

Magyarországon az 1820-as évek végén Széchenyi István gróf színrelépésével megjelent egy új politikai program, ami a rendi sérelmi politika megyei szintű hatósugara helyett az országos nyilvánosság segítségével kívánta a haza polgári átalakulását és fejlődését szolgálni.⁶ Széchenyi főként angliai útja alkalmával tanulmányozta a politikai klubok és a sajtó, tehát a nyilvánosság szerepét a modern politikai vitakultúra kialakulásában, és a Nemzeti Kaszinó megalapítása után – a cenzúráviszonyok adta keretek között – modern politikai hírlap létrehozása körül bábáskodott. Két éves engedélyeztetési huzavona után 1832 januárjában megjelent a „*Jelenkor. Politikai tekintetben a' két haza 's külföld hírlelveleiből*” Helmecey Mihály szerkesztésében és melléklapja, a „*Társalkodó*”, kezdetben Bajza József, majd Szenvey József szerkesztésében. Széchenyi bár a lap mögött állt, de személyesen nem vett részt a szerkesztésben, és csak a *Társalkodó*-ban publikált időnként. A *Jelenkor* tipográfiaiailag is jelképezi a magyar sajtótörténet új korszakának kezdetét: a hagyományos negyedréti formában, kéthasábos szedéssel indult, 1836-tól azonban – Széchenyi által kiprovokálva – áttért a nagy, angol újságformátumra és a háromhasábos szedésre. A közönségigény és a politikai hírlap közti újfajta kapcsolatot jelzik mindaddig ismeretlen nagyságú példányszámai: 1835-ben 3000 fölött, 1837-ben pedig már több mint 4000-en fizettek rá elő. Mindez annak a fényében jelentős olvasói bázist, olvasóközönséget bizonyít, hogy jól tudjuk, a korban egy lap több olvasó kezébe is került, köszönhetően az olvasótársaságoknak, a kaszinók könyvtárainak, a diáktársaságoknak és a kölcsönkönyvtáraknak, így a tényleges olvasótábor akár az előfizetői létszám többszöröse is lehet.⁷

A siker mögött álló szerkesztő, Helmecey Mihály személye azonban méltatlanul háttérbe szorul a sajtótörténeti feldolgozásokban, holott előéletének, személyiségének és a korabeli értelmiségi körökben betöltött státuszának, társadalmi-szakmai szerepének alapos ismerete szükséges a lap sikerének vizsgálatában. Mivel e tanulmánynak nem feladata Helmecey életútjának részletes bemutatása, ezért csak a témánk szempontjából jelentős momentumok felvillantására vállalkozom ehelyütt.

Helmecey Mihály 1788. szeptember 27-én született katolikus német polgárcsalád gyermekeként eredetileg Bierbrauer Mihály néven, melyet később sárospataki gimnáziumi tanulmányai idején Serfőzőre magyarosít, e néven szerepelt a kecskeméti piarista rendbe való belépésekor 1804–1809 között, amikor Tatán, majd Veszprémben tanítóskodott, és e néven költözött Pestre és kezdte meg egyetemi tanulmányait, amely végül a bölcsész mel-

lett a jogi doktorátus megszerzésével végződött. Nevét majd 1811-ben Kazinczy Ferenc javaslatára, a vele való levélváltás után változtatja Helmecezyre.⁸

Kazinczyval való kapcsolata a névadáson túl alapjaiban változtatja meg életét a feltörekvő költőnek, miután kiadja és elküldi neki „Széphalom urához”⁹ című versét, aki bár bírálja a kiadvány minőségét és az eltúlzott magasztalást,¹⁰ de meggyőzi Berzsenyt, hogy az Helmecezyt bízta meg verseskötetének kiadási munkálataival. Helmecezy alkalmasságát bizonyította azzal, hogy a régóta húzódó kiadásra gyorsan előteremtette a költségeket a pesti és székesfehérvári növendékpapok körében gyűjtött adományokból,¹¹ és Kazinczy értékelte és szükségesnek tartotta poétai tehetségét és gondos grammatikus voltát is.¹²

Berzsenyi verseinek kiadása után csakhamar a pesti irodalmi körök elismert alakja lett, a „széphalmi vezér” barátsága, valamint tettekrevalósága, rugalmassága megnyitotta előtte az ajtókat. Ekkor vált azon írók partnerévé, akik Pesten akarták kiadatni műveiket, és ennek révén építette ki kapcsolatait a nyomdászokkal – elsősorban Trattnerrel. Kazinczy, Virág Benedek, Kis János köteteinek nyomdai munkálatait irányította, tőle kért iránymutatást. Döbrentei Gábor is nyomtatási és kiadási kérdésekben, ráadásul ő volt sok kötetnek ügyes és megbízható korrektora is. Maga Kazinczy is vele intézte ügyeit az egyre inkább elfoglalt Vitkovics helyett, felkérte az általa szerkesztett Báróczy kötet nyomdai ügyeinek intézőjévé, sőt saját munkáinak gyűjteményes kiadását és fordításait is Helmecezyre bízta. A pesti szívésségek intézőjeként kapcsolatot épített ki Kölcsény Ferencsel, Szemere Pállal, sőt Wesselényi Miklós báróval is. Az 1820-as években pedig Kisfaludy Károly köréhez csatlakozott, amelyet többek között Toldy Ferenc, Bajza József és Vörösmarty Mihály neve fémjelzett. Ekkoriban vált Széchenyi hívévé, de Kazinczy barátságát mindvégig bírta, későbbi munkásságával is a nyelvújítás és a magyar nemzeti nyelv és eszme harcosa maradt.¹³

A jó kapcsolatokat teremtő kiadói tevékenység mellett saját maga is költeményeket szerzett,¹⁴ fordított,¹⁵ és saját műveit is kiadta, amelyekért nyelvújítási kísérleteinek túlzásai miatt sokszor komoly támadások érték, mind a nyelvújítók, mind az ellenzők oldaláról. De őt ez nem ingatta meg a nyelvújítási harcban, Kölcsény szerint „*a nem rettegő neologismus pártján*” csak négyen voltak: Kazinczy, Szemere, Helmecezy és ő maga.¹⁶ A támadások keresztútjába akkor került, amikor Berzsenyi verseinek második kiadásához annak tudta nélkül hozzátoldotta saját tanulmányát a nyelvújítási harcról.¹⁷

E művében számba vette az újítás eredményeit és a külföldi példákat, valamint támadta a hazai iskolákat, ahol nyolc évig tanulnak a diákok latinul, közben a „*polgárt és hazafit illető tudományokban csak igen csekély 's felületes útmutatást nyernek*”, pedig „*való nemzeti érzést 's hazafiságot csak nemzeti nyelvű nevelés 's oktatás szülhet.*”¹⁸ Helmecezy tanulmánya a nyelvújítás irodalmában mindkét párt oldalán újra-és újra feltűnt a későbbiekben, és az ifjabb nemzedék Toldy Ferenc szerint ebből merítette meggyőződését. E tanulmánynak nem tiszte elemezni nyelvújító munkásságát, alkotott maradandó és elavult szavakat egyaránt (elem, lény, kényelem, szeszély, ábránd, ünnepélyes, idom, előd, dühöncz, védencz, elméncz, bösz),¹⁹ és élénk vitákat folytatott a nyelvtani helyesség és az írói műgond tárgyában is, ami számunkra elsődleges, hogy nagy kapcsolatrendszere révén társadalmi úton is hatott. Társasági ember volt; Kulcsárnál és Trattnernél állandó vendég és vitapartner, Kisfaludy Károlyt ő irányította Kazinczy felé, Széchenyi is az ő tanácsait követte és a vele való társalkodásból sokat tanult. Wesselényi pedig így szólt, ha pongyola fogalmazást hallott: „*Mit szólna ehhez Helmecezy?*”²⁰

A Jelenkor és Társalkodó szerkesztői-kiadói megbízatásának közvetlen előzményének tekinthetjük, hogy Helmecezy a Kisfaludy-féle Auróra munkatársa lett, amelyben 1822-től kezdve újra megjelennek művei²¹ és fordításai,²² amelyeket Toldy Ferenc később a nyelvújítás terén a legértékesebb munkáinak tartott: „*...első volt, ki éreztette, mit bírand meg a*

nyelv az idegen remekék átültetésében...”²³ Széchenyi István ugyanis már a Hitel 1830. évi megjelenése előtt akciót indított a reformkor új politikai sajtójának megteremtésére, és erre a feladatra Kisfaludy Károlyt szemelte ki, akitől méltán várhatta, hogy az új irodalmi törekvések és a politikai reformok ügyét egy új lapban egyesítse. A lapindításért már 1829-ben folyamodó Kisfaludy azonban nem érte meg a lap indulását, súlyos betegségben 1830. november 21-én elhunyt, így az engedélyezést új emberrel kellett kezdeni. Széchenyi nem habozott sokat, négy nappal Kisfaludy halála után a szintén az Auróra köréhez tartozó Helmecczy javasolta utódnak, és ezt a szándékát keresztül is vitte, holott a kör tagjainak egy része inkább Vörösmartyban gondolkodott. Az udvar 1831. március 11-én Helmecczyre ruházta át a lapengedélyt, aki 1832. január 4-én jelentette meg az első lapszámot, és a lap 1848-as megszűnéséig szerkesztette a Jelenkort.²⁴

A lapban már az indulás évében a nemzeti nyelv és kultúra, valamint a magyar tudomány (Magyar Tudós Társaság) került előtérbe. Az olvasó társaságokról, új kiadványokról, a nyelv terjedéséről, a nemzeti kultúra és tudomány intézményeiről (pl. magyar nyelvű színház, kaszinó) szóló tudósítások ugyanis alkalmasak a kívánt politikai cél, az egymással szembenálló politikai táborok egyesítésére. Áttanulmányozva a Jelenkor 1832., 1834. és 1836. évi évfolyamait azt tapasztaltam, hogy ezen állítások alátámasztására sok írást leltem, tanulmányomban a hely szűke miatt érzékeltetni kívánom ezek mennyiségét és a legkifejezőbbeket idézem.

Ahogy Helmecczy az 1832-es induló évfolyam 1. számában írta: *„Békeség kívül és belől, a’ nemzeti erőnek minden oldalu, szabad, de józan kifejtése, egyesítése ’s az ezen alapodó nemzeti nagyság és hathatás teszi most minden felvilágosultabb igazgatás maximáját”*.²⁵ *„Illy szép időponthoz olly közel s’ nyelvünk országlása és törvényink ujra születése hajnalán, annyi nagy remény elébe menve, mit kívánjunk a’ buzgón szeretett hazának ... mint hogy e’ bölcs és dicséretes uton ... csüggedhetlen hazafisággal, férfias mérséklettel, gondos előrelátással haladjon elő minden tagja, ’s közintézetink virágoztán, műveltségünk diszletén a’ sziv, lélek, ész malasztiban ’s minden lehető beldogság áldásiban részesüljön az egész nemzeti test.”*²⁶

Sok helyet szentelt a lap a helyi olvasó társaságok megalakulásának illetve működésének bemutatására, példaként említhetjük a Zalaegerszegen 1832-ben létrehozotról szóló tudósítást: *„Zala néhány lelkes fiainak azon szent cél tünt nagyra termett lelkök elibe, hogy ... a’ szép tudományok istenasszonyának oltárt emeljenek, ’s ezáltal az emberiségnek a’ legszebb erényre, a mivelődésre t. i. utat nyissanak. ... Jeles ajánlások történtek készpénzben ... könyvekben: sok nevezetes férfi a’ cél alapítására egész könyvtárát ide adakozó...”*²⁷ Hasonlóakról érkezett hír Eperjesről és Nagykatáról,²⁸ „Ipoly-Ság”-ról, ahol Felső-Túr közbirtokos uraságai alapítottak olvasó társaságot,²⁹ Besztercebányáról³⁰ és Szarvasról.³¹

Helmecczy meg is indokolta miért támogatja az olvasótársaságokat: *„A magyar olvasó társaságok szaporodása hazánkban (mint a’ millyet T. Győr vármegyéről a’ Pozsonyi deák újság idei Iső számában közöl) nagy örömet ’s reményt gerjeszt országszerte minden hazafi kebelben, mivel ezeket nem csak műveltség-terjesztésre szolgáló hathatós eszköznek, hanem alapos szerkezet mellett jövőre olly intézetnek is tekinthetni, hol idő jártával előhaladva mindannyi közhasznu nyilvános könyvtár állíttathatik fel, ’s így magányosakra nézve kised, de egyesülve nagy pénzáldozattal e’ nemben annyi csudát mivelhetünk, a’ mennyin most más nyugoti csinos nemzeteknél bámulunk.”*³²

A Jelenkor teret adott az új irodalmi kiadványoknak, és főként a magyar nyelv terjedéséről, a magyarosodásról beszámoló híreknek, például: *„A magyar nyelv előmenetére 1805 óta tett több ízbeli rendelkezésnek Nógrádban olly sikere lön, hogy az ezelőtt magyarul szinte tertőzkodva ’s nagyobb részint hibásan beszélett tisztviselők ’s ügyvédek most hivatalos*

munkálódásik minden ágazatit ... csupán magyarul viszik. Az előrendre így elért cél után az vala még köz ohajtás, hogy a' magyar nyelv tudása a' köznép közt is terjesztessék. ... minekutána ez általános helybehagyást nyert: 'Nógrádi Nemzeti Intézet' név alatt állott fel amaz egyesület, melynek egyes tagjai tíz egymást követő esztendőre 18 ezüst huszast kamatként ajánlottak. ...mert azóta e' szent ügy iránti részvét oly nagy: hogy maholnap Nógrádinak sem fog tartatni ki ... a' magyar nyelv rendszeres divatosítását tettel vagy értékkel előmozdítani vonakodnék."³³

Természetesen a lap a cenzúra adta keretek között érdeklődik a magyar nyelv hivatalossá tételének ügyében munkálkodó országgyűlésről is: „Ez utóbbi üzenetben a' RR a' fontos Nádornak, a' törvények magyar nyelven alkotása tárgyában tett szerencsés sikerű közbenjártaért, melly tette a' Haza iránti legcsillogóbb érdemei közt fog örök időre fényleni a' nemzet legbuzgóbb háláját fejezik ki.”³⁴

Az idő előrehaladtával, az 1834-es és 1836-os évfolyamban az olvasótársaságok háttérbe szorultak, és egyre jobban elszaporodtak azok az információk, melyek iskolák alapításáról, támogatásáról szólnak, és céljuk a „magyar szó” használatának elterjesztése volt a magyarországi nemzetiségek körében. Ebbe a sorba sorolható a Túróc megyéből érkezett tudósítás, melynek „... szorgalmas lakosi is hazafi lélekkel felfogák már, hogy a' magyar nyelv tudása ... honunkban lakó minden polgárnak elmulthatatlanul szükséges... Egy intézet felállításáról gondoskodtak ők, hol az iskolai tanítók a' magyar nyelvet tanulják.”³⁵ Ide tartozik a 1836-os évfolyam augusztus 20-ai számában közölt kassai tudósítás, amely szerint König János lelkész saját költségén indított a külvárosban egy iskolát, amelybe azonnal 70 fiú és 84 lány felvétetett, főként tót nemzetiségűek, és a fél év múlva rendezett meghallgatáson „...valóban örvendeztető vala hallani, melly tisztán s rendesen ejtegették ezen kicsinyek a magyar igéket, mellyeket anyjuk szájából soha nem hallottak.”³⁶ Hasonló híradás érkezett a lőcsei ágostai vallású lánynevelő intézetből is, aminek Rudics József arany sark. vitéz úr 150 pengős kötelezvényt adott „...olgy rendeléssel, hogy annak kamatja, melly két aranyat teszen, évenként azon két növendék leánykának adassék jutalom gyanánt, kik azon évben a' magyar nyelv megtanulásában legtöbb szorgalmat, 's legnagyobb előmenetelt mutattak.”³⁷

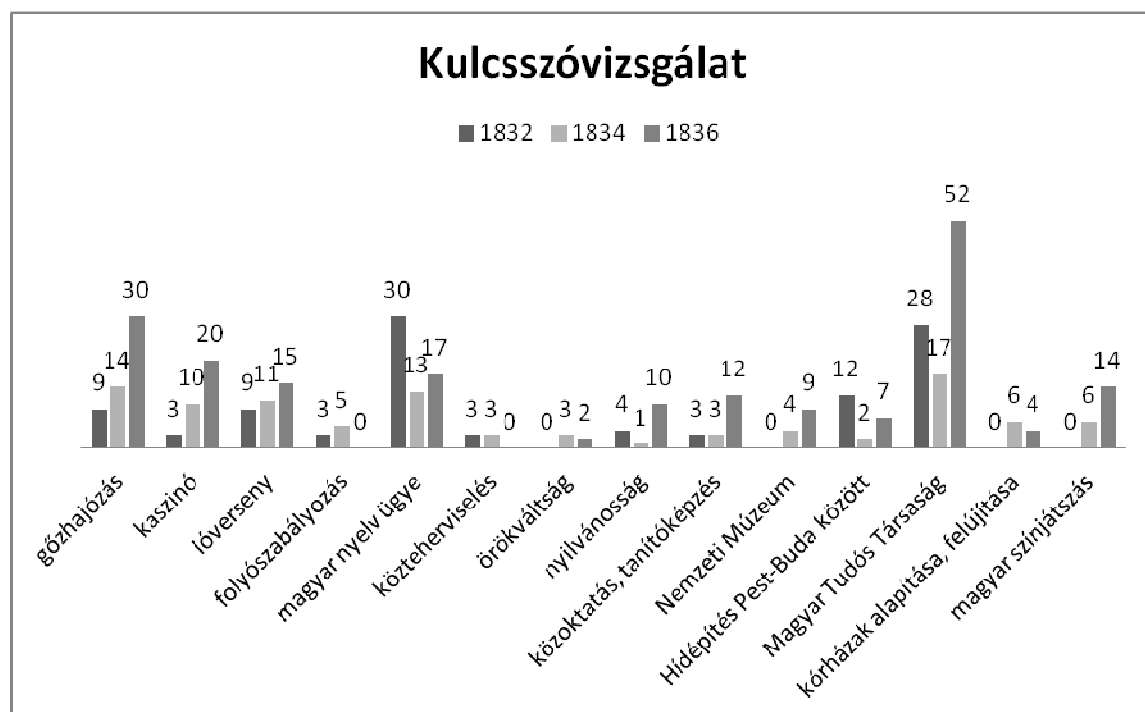
És egymást követték a hasonló cikkek Balassagyarmattól³⁸ és Nyíregyházától³⁹ a pesti Angolkisasszonyok intézetén át⁴⁰ a Temes vármegyei Kissodáig, melynek jegyzőjének azon kéréséről számolt be, hogy félig magyarul és félig oláhul írt tankönyveket a megyebeli iskoláknak a vármegye ingyen nyomtassa ki.⁴¹ Rozsnyóról tudósítva leírta a lap, hogy a várostól északra húzódó 9 tót nemzetiségű helyiségben az utóbbi két évben elterjedt a magyar nyelv, és ezt az iskolák felügyelőjének, a gömöri esperességi biztosnak köszönheti.⁴²

Amint az általam elvégzett kulcsszóvizsgálat eredményét összegző grafikon is jól mutatja, az 1832-es induló évfolyamban egyből a nemzeti nyelv (30 hír) és a tudós társaság (28) ügye került egyértelmű túlsúlyba, holott a Jelenkor már 1832-ben is figyelemmel kísérté és próbálta „népszerűsíteni” Széchenyi civilizátori programjának, kezdeményezéseit – lásd a Pest és Buda közötti állóhíd ügyével kapcsolatba hozható híreket (12), a lóversenyekkel és gőzhajózással kapcsolatos tudósításokat (9-9). Míg olyan a korszak politikusait foglalkoztató témák, mint a nyilvánosság, a közteherviselés, vagy az újoncmegajánlás stb. alig szerepeltek a lapban.

Az 1834-es évfolyam kulcsszóvizsgálatánál megállapítható, hogy az országgyűlési tudósításokra fókuszált a lap, és ennek köszönhetően visszaesett a nyelv ügyével, és a Tudós társasággal foglalkozó hírek száma, de megőrizte helyét a rangsorban, ha hozzáadjuk a magyar nyelvű színjátszással, a magyar színházzal foglalkozó cikkek számát (6).⁴³

Az 1836-os évfolyam kulcsszóvizsgálatának érdekes eredménye a Tudós Társaság híreinek intézményesülése a Jelenkorban, és a gőzhajózással, lóversenyekkel és kaszinókkal

kapcsolatos híryanagy erősödése. A magyar nyelv ügyével, elsősorban az olvasótársaságokkal foglalkozó cikkek száma csökkent, de egyre inkább szaporodott a magyar színjátszással⁴⁴ és a nemzeti múzeummal foglalkozó híradások száma.⁴⁵ Valamint új témaként megjelent az iskolák és a tanítók képzésének ügye is, mint azt korábban idéztük.

Érdekesség a konkrét politikai ügyektől történő egyre erőteljesebb távolmaradás, ami Széchenyi ez idő tájt jellemző szerepvállalásaival is magyarázható. Széchenyi 1834–1836 között írja jelentős publikációit a melléklapba, a Társalkodóba a Duna szabályozásának kérdéséről, ezzel magyarázható talán a folyószabályozással kapcsolatos híryanagy visszaesése a hírlap ezen évfolyamaiban.

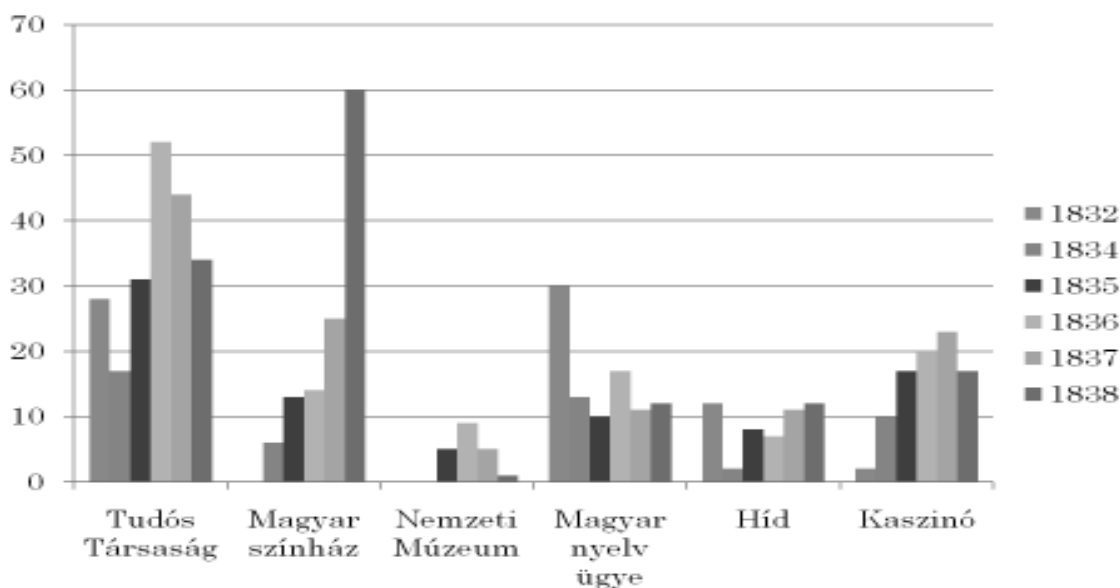
A cenzúrával a lap így is állandó súrlódásban állt. Széchenyi naplójában már 1832. február 22-én olvasható: „*Helmetzy bekam ein Lavatorium*”; vagyis a szerkesztő figyelmeztetést, „fejmosást” kapott a cenzúrától. Február 25-én jegyzi le a következőt: „*Komáromi streicht den (!) alten Helmetzy eine Menge – und ruft bei jeder liberalen Stelle aus – Adhuc principia Comitatus Széchenyi*”; tehát Komáromi Péter helytartótanácsos cenzori minőségében a liberális szövegrészek nagy részét kihúzza, azzal a megjegyzéssel, hogy ezek már megint Széchenyi elvei. A magyar rendek fogadtatása is felemás, erről tanúskodik naplójának 1832. február 10-i bejegyzése: „*O mon Dieu, das auch noch! – C. Z.: Sieben Comitaten haben an Palatin geschrieben, ‘es sollte der Jelenkor verboten werden’*”, azaz: Ó istenem, még ez is! Zichy Károly: Hét vármegye írt a nádornak, „be kellene tiltani a Jelenkort”.⁴⁶

A naplóbejegyzések, főleg a helytartótanácsosról szóló rész alátámasztják azt a megállapítást, hogy valóban Széchenyi elveinek, politikai programjának támogatása lehetett a cél, és ezt az ellenfelek is tudták. A magyar nyelv ügye pedig ekkor már azon kevés ügyek egyike, amelyet egyrészt a cenzúra „átenged” a nyilvánosság irányába, másrészt amely „közös nevezőt” jelenthet az egyre több irányzatra szakadó rendeknek.

A példaként kiragadott idézetek és a kulcsszóvizsgálatok mentén elindulva számszerűen is megvizsgálhatjuk, folytatódott, tendenciává vált-e a Jelenkor későbbi évfolyamaiban a nemzeti kultúra és a magyar nyelv ügyének szerepeltetése. Megvizsgálva az 1832–1838

közötti évfolyamokat, a mellékelt diagramban tüntettem fel a témához kapcsolható publikált cikkek összesített adatait. Ezeket elemezve szembetűnő, hogy bár a „Magyar nyelv ügyé”-hez sorolt cikkek száma az 1832-es évfolyam 30-hez képest visszaesett évi 12–15 írásra, de közben jelentősen emelkedett a Tudós Társasággal (1832-ben 28, 1836-ban 52, 1837-ben 43 cikk), valamint a magyar színházzal [1832 évi 0 cikk után 1836-ban 14, 1837-ben 27, 1838-ban 60(!)], azaz a nemzeti kultúra és tudomány intézményeivel kapcsolatos tudósítások száma.

Érdekes ellenpontot jelenthet a későbbi elemzések számára a Pest és Buda közötti állóhíd ügyében és a Kaszinóval kapcsolatban született cikkek száma, melyek nem érték el egyik évben sem a nemzeti nyelv és kultúra ügyét támogató publikációk számát. Megállapíthatjuk tehát, hogy a Jelenkor szerkesztésekor teljesült Széchenyi ideája, miszerint a magyar nyelv és kultúra ügye lehet az, amiben haladók és maradiak is egyetértenek. A nemzeti identitással felvértezett közvélemény megteremtése pedig az egységes politikai tábor megteremtését vonhatja maga után, amely harcba szállhat a magyar nemzet politikai jogainak kivívásáért, és a polgári nemzetté válásért.

JEGYZETEK

1. Gyáni (2006) 1. p.
2. Lipták (2011) 1123. p.
3. Lipták (2011) 1123. p.
4. Bővebben: Kókay (2001) 25. p., Döbör (2007) 45–50. p., Döbör (2008) 103–115. p.
5. Széchenyi (2004) 1153. p.
6. Gulyás László (2009): Reformkori kísérletek a gazdaság fejlesztésére. In: Gulyás László (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATEPress. Szeged, 31–44. old.
7. V. ö.: Kókay (1979) 372–380. p.; Buzinkay (1993) 26–31. p.; Ferenczy (1887) III. k. 3–24. p.; Kókay (2001) 64–96. p.; Oplatka (2005) 211–212. p.; Fülöp (1978) 92., 94., 106., 109., 120., 122., 124., 140., 156., 172. p.
8. Plot Hildegard (1943) 5–6. p.
9. „Széphalom urához, midőn Mark, Emil, Ferencz nevű első fimagzata születnék” Pest, 1811.
10. Kazinczy levele Kiss Jánosnak 1811. szeptember 6.; Kazinczy levele Kölcseynek 1812. január 5.

11. Plot Hildegard (1943) 7. p.
12. Kazinczy levele Helmeczyhez 1812. április 2.
13. Plot Hildegard (1943) 10–16. p.
14. Legismertebb költeményei e korból: „*Nemzetes Czibulka Anna asszonysághoz, a' pesti német színjátzó társaság első, és nagyjelességű énekesnéjéhez, midőn a nagytekintetű magyar közönséget nemzeti nyelvünkön éneklésével örvendeztetné. A' Dunamelletti régi játékszínen, márcz. 25-ikén, MDCCCXII.*”; *Felsőbüki Nagy Klára kisasszony és boldogasszonyfai Igmándy Antal Somogy' főbírája 's egykori Diaetai Követjének menyekzőjök alkalmára 1816. febr. 26.*”
15. Eckartshausen Károly kedvelt imakönyvét „*Az Isten legtisztább szeretet az én imádságom 's elmélkedésem*” címmel fordította le és adta ki 1813-ban Eggenberger könyvárus, a második javított kiadását pedig 1821-ben Müller János könyvárus költségén.
16. Kölcsey levele Kazinczyhoz 1815. július 5.
17. Helmeczy Mihály: *Értekezés az úgy nevezett újításokról a nyelvben.* Pest, 1916.
18. Plot Hildegard (1943) 21. p.
19. lásd: Simai (1909) 120–124. p.
20. Plot Hildegard (1943) 23. p.
21. Újra megjelenik Czibulka Annához írott verse, átdolgozva „Auróra énekére” (1822); „Harcsózat. 1809” (1823); „Philadelphia” (1824); „A vándor idegen” (1828).
22. Schiller: „Az Ideálok” (1823); „A Patakmelletti Ifjú” (1823); Matthiisson: „Dal 'a Távolból” (1823); Tasso: Szofrónia és Olind (1822); Dias irae (1828).
23. Toldy (1853).
24. Kókay (1979) 373–374. p.; Ferenczy (1887) 2–10. p.
25. Jelenkor (1832) 1. p.
26. Jelenkor (1832) 2. p.
27. Jelenkor (1832) 314. p.
28. Jelenkor (1834) 18. p.
29. Jelenkor (1834) 426. p.
30. Jelenkor (1836) 281. p.
31. Jelenkor (1836) 393. p.
32. Jelenkor (1832) 25–26. p.
33. Jelenkor (1832) 65. p.
34. Jelenkor (1836) 85. p.
35. Jelenkor (1834) 106. p.
36. Jelenkor (1836) 269. p.
37. Jelenkor (1836) 262. p.
38. Jelenkor (1834) 370–371. p.
39. Jelenkor (1836) 221. p.
40. pl. Jelenkor (1834) 153–154.; 502–503. p. és Jelenkor (1836) 253. p.
41. Jelenkor (1836) 281. p.
42. Jelenkor (1834) 385. p.
43. Jelenkor (1834) 25–26.; 105–106.; 121–122.; 529.; 594.; 789. p.
44. pl. Jelenkor (1836) 2.; 37.; 45.; 127.; 253.; 257.; 385. p.
45. pl. Jelenkor (1836) 105.; 127.; 143.; 389. p.
46. Gróf Széchenyi István naplói. IV (2001).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar sajtó története I. 1705–1848. Szerk.: Kókay György. Budapest, Akadémiai, K., 1979.
- Buzinkay Géza (1993): *Kis magyar sajtótörténet*, Bp.: Haza és Haladás Alapítvány.
- Döbör András (2007): *A nemzeti kultúra és a magyar nyelv ügye a felvilágosodás- és reformkori magyar sajtóban.* In: *Kultúra – művészet – társadalom a globalizálódó világban.* Szerk.: T. Kiss Tamás. Szeged, 45–50. p.

- Döbör András (2008): A modernizáció kérdései és útjai a felvilágosodás-kori magyar politikai sajtóban. In: Tradíció és modernizáció a XVIII–XX. században. Szerk.: Bodnár Erzsébet–Demeter Gábor. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2008. 103–115. p.
- Ferenczy József (1887): A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. III. kötet, Bp.
- Fülöp Géza (1978): A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., Akadémiai Kiadó.
- Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830–1836. In: Gróf Széchenyi István minden írása CD-ROM. Bp., Logod Bt., 2001.
- Gulyás László (2009): Reformkori kísérletek a gazdaság fejlesztésére. In: Gulyás László (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATEPress. Szeged, 31–44. old.
- Gyáni Gábor (2006): Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. In: Médiakutató, 2006. évf. 1. szám. (http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_01_tavas/04_sajtotortenet/01.html; Letöltés: 2012. március 21.)
- Jelenkor. Politikai tekintetben a két haza 's külföld hírleveleiből. Szerk.: Helmeczy Mihály. Pest, 1832–1834–1836. évf.
- Kazinczy levelezése. Szerk.: Váczy János. Bp., MTA, 1890–1911.
- Kókay György: A magyar hírlap- és folyóirat-irodalom kezdetei 1780–1795. Budapest, Akadémiai K., 1970.
- Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor (2001): A magyar sajtó története. Budapest, MUOSZ.
- Lipták Dorottya (2011): A modernkori könyv- és sajtótörténeti kutatások állapotáról. In: Magyar Tudomány 2011. évf. 9. sz. 1121–1131. p.
- Oplatka András (2005): Széchenyi István, Bp., Osiris K.
- Plot Hildegard (1943): Helmeczy Mihály. Bp.
- Simai Ödön (1909): Adalék Helmeczy Mihály nyelvújításaihoz. In: Magyar Nyelv, 120–124. p.
- Széchenyi Ágnes (2004): A huszadik század hiányzó sajtótörténete – adósságlista és javaslat. In: Magyar Tudomány, 2004. évf. 10. sz. 1150–1163. p.
- Toldy Ferenc (1853): Emlékbeszéd Helmeczy Mihály felett. In: Akadémiai Értesítő.

DR. KAPOSÍ ZOLTÁN*

AZ AGRÁRKONJUNKTÚRA HATÁSA A NAGYKANIZSAI URADALOM ERDŐGAZDÁLKODÁSÁRA (1850–1914)

THE IMPACT OF THE AGRARIAN BOOM ON THE FORESTRY OF THE MANOR OF NAGYKANIZSA (1850–1914)

ABSTRACT

This study is about the economic modernisation of the Manor of Nagykanizsa (5800 hectare). The Manor of Nagykanizsa was the property of the Prince-Batthyány family for more than 200 years. There was an agricultural boom in 1850-80 in Hungary. During this period the agricultural production increased while the grain strengthened its mono cultural position. In these years the profit maximisation took a central place in the officers' thinking. According to this, a size of 1140 hectare of wood around Nagykanizsa was cut off in 1871–72. The forestry of the manor was controlled by excellent, qualified forest engineers. This released area was used for grain production and livestock. The conversion of forestry had several impacts. It modified the lifestyle of the local society; meanwhile, at the remaining parts it created a professional, country-famous forestry. It was also an important income source of the actual landlord.

Bevezetés

Manapság egyre szélesebb társadalmi körben terjed a természeti értékek újragondolása. Mindez főleg akkor fontos, ha a globális veszélyekre gondolunk: az őserdők kiirtására, az átlaghőmérséklet emelkedésre, az üvegházhatásra, a levegő romlására. Ezt a helyzetet a hedonista ember idézte elő azzal a felelőtlen gazdálkodásával, amelynek motívumai főleg az elmúlt kétszáz év piacgazdálkodási gyakorlatában gyökereznek. Rövid tanulmányunk azt mutatja be, hogy az 1870-es években a tőkés gazdasági rendszer létrejötté során mi történt a Nagykanizsa város környékén lévő hatalmas erdőségekkel, milyen motivációk vezettek a csaknem 2000 holdnyi város környéki erdő kiirtásához.¹

Munkánk apropóját egy érdekes jogeset adja. Kutatásaink során a Magyar Országos Levéltárban, illetve a Zala-és a Vas Megyei Levéltár anyagában találtunk olyan forrásokat, amelyek szerint 1879-ben egy jogi eljárás indult meg Zala vármegye törvényhatósága előtt. Az eljárás tárgya egy képviselői panasz volt, miszerint a hercegi „...*kanizsai uradalomban nagyobb terjedelmű erdőségek kiirtva lettek a megyei hatóság tudta és engedelmé nélkül*”.² A szokásoknak megfelelően elhúzódó vizsgálat indult különböző joghatóságok előtt, az ügy több fórumot megjárt, mígnem tisztázódtak az erdőirtás valós részletei.³ Bár az ügy az uradalom számára megnyugtatóan zárult, mégis érdemes egy pillantást vetni arra, miért is került sor az erdőirtásra. Bemutatásakor nem annyira az ügy jogi fordulataira, hanem az erdők változására koncentrálunk.

* A PTE Közgazdaságtudományi Kar egyetemi tanára, az MTA doktora.

Az erdő a hagyományos gazdálkodás rendszerében

Kanizsa hosszú időn keresztül a Batthyány hercegek hitbizományának mezővárosa és uradalmi központja volt. Jogállása az 1871. évi községi törvényig mezőváros, majd pedig rendezett tanácsú város volt. A városlakók az erdőket a 18. század első felében még szabadon használhatták. Miután azonban 1743 végén gróf Batthyány Lajos megvette a várost és az uradalmat, szigorodtak az erdőhasználati feltételek, de a lakosság megélhetéséhez továbbra is szükség volt az erdőkre. 1811-ben a városi polgárság és Batthyány Fülöp herceg egy szerződéssel szétosztotta a város határában lévő földeket, amely alapján a polgárok a földek mintegy 80%-ával rendelkeztek (10 322 hold), míg a földesúrnak mintegy 20%-nyi föld maradt (2630 hold). Az erdőket illetően még erősebb volt a városi dominancia: a városnak jutott 5333 hold, míg a földesúrnak mindössze 543 holdnyi erdeje maradt. Az erdőkezelést illetően mindkét félnek figyelemmel kellett lennie a jogszabályokra, különösen a Mária Terézia által 1769-ben kibocsátott erdőrendtartásra, valamint az 1807. 21. tc-re, amely főleg az alattvalói közösségek esetében tartalmazott szigorú előírásokat, így például azt, hogy az erdőket a közösségnek együtt kell használni.

Az 1848. évi törvények, valamint az 1853. évi császári pátens után kialakultak a polgári tulajdonviszonyok. A város az idők során egyre több földet szerzett meg a földesúrtól, így 1871-ben, egy Fülöp herceg halála után készült összeírás szerint a 12 900 holdas területnek már 85%-a volt a városlakóké, míg a hercegi család földjei már csak 1200 holdat tettek ki.⁴ Ez az 1200 hold integráns részét képezte a város körüli uradalmi birtokoknak, amelyek Sormás, Szepetnek, Homokkomárom, Obornak, Eszteregnye, Fityeháza és Bajcsa körül terültek el, s amely uradalomnak 1871-ben 9891 hold volt a terjedelme. Tegyük hozzá, hogy a kanizsai központú nagybirtok egy nagyobb, egységes irányítású, öt uradalomból álló, 32 675 holdas hercegi hitbizománynak volt a része.⁵

Az erdő a legnagyobb kiterjedésű földbirtoktípus volt Kanizsán. A város körül északi, keleti és déli irányban mintegy 5500 holdnyi olyan homokos terület található, ahol erdők helyezkedtek el. Ez a terület alapvetően abban különbözött az ország más homoki területeitől, hogy ezen a tájon jelentős a csapadékmennyiség, amely lehetővé tette jó néhány fafajta megélhetését.⁶ Erdő sok helyen volt a város határában, a legnevezetesebb részek az Alsó-erdő, a Felsőerdő, a Katonatemetés, a Bálikás és a Vajda voltak.⁷

Miért volt fontos az erdő a lakosságnak? Az erdő a korabeli népesség számára a megélhetés alapvető feltételeit biztosította. A fa univerzális alapanyag volt, a házipítéstől annak berendezésén keresztül az ipari termelőeszközökig szinte minden fából készült, nem is beszélve a tüzelőről. A faizás sokáig olyan jog volt, amelyet a város a földesúrával szemben hosszú távon magának tudott biztosítani: minden marhával rendelkező városi gazda egy szekér tűzifát termelhetett ki és szállíthatott az udvarába, az ellenőrzés és elosztás már a városi önkormányzat hatásköre volt. A városlakók az 1753. évi úrbéri szerződésben is fenn tudták tartani régi jogaikat, de kikötötte az uradalom, hogy sövénynek való vesszőt csakis a tisztartó engedélyével lehet vágni.⁸ Vannak adatok arra, hogy a 18. század vége felé már csak a szegényeknek engedélyezték a szabad faizást, a többiek számára a favágást, a fahordást feltételekhez kötötték. Az 1753. évi szerződésben a városiak megkapták az általuk használt erdőkben a sertésmakkoltatás lehetőségét, a gubacszedés azonban tilalmazott volt számukra. A méhészkedés a Kanizsa-környéki nagyobb erdőkben elterjedt gazdálkodási tevékenység volt, olyannyira, hogy már magának a városnak kellett az erdei méhesekről intézkednie. A vadászat lehetősége eleinte nem volt fontos a földesúrnak, de a későbbiekben a lakosságnak megtiltották.⁹ E rövid áttekintésből is kitűnhet, hogy a városi és a város környéki erdők nagyon fontosak voltak a helyi lakosság megélhetése szempontjából.

Agrárkonjunktúra és az erdőirtások megindulása

Az 1850–73 közötti gazdasági konjunktúra nagy hatást gyakorolt a város életére. Egyrészt a népesség száma gyorsan emelkedett: a század közepi mintegy 10 ezer fős közösség 1870-re már 17 ezer főre növekedett. A lakosság jelentős része agrártermeléssel is foglalkozott, így nagyon fontos volt számukra, hogyan juthatnak újabb és újabb szántóparcellákhoz, kertekhez, rétekhez, szőlőkhöz. Másrészt az agrárkonjunktúra alatti magas árakat igyekezett az uradalom kihasználni, ezért lépéseket tett a hagyományos művelési szerkezet megváltoztatására, aminek többek között a nagy kiterjedésű erdők és legelők látták a kárát. Azt sem szabad ugyanakkor elfeledni, hogy az 1850-es években meginduló vasútépítések miatt is kritikus helyzetbe kerültek a régi erdőségek: egyrészt az építkezések alapanyagigénye miatt, másrészt a vasútépítés területi szükséglete miatt is csökkent az erdők területe.¹⁰ Nagykanizsán az 1861-ben megnyílt vasúthoz a hercegnek el kellett adnia egy nagyobb területet.¹¹ Ismert, hogy jelentős kanizsai vállalkozások nőttek fel az erdészeti alapanyagán.¹² Ezeket a hatásokat jól mutatja Plosser Ignác uradalmi erdőmérnök jelentése 1858-ból, amely szerint a kanizsai uradalomban akkor 5556 hold erdő volt, ami annak következménye, hogy időközben 716 hold erdőt már kivágtak. Ennek nagy része Sáncz-pusztán történt, ahol mintegy 630 holdat irtottak ki.¹³ Tegyük hozzá, hogy a kanizsai uradalom erdői meglehetősen egyenetlen színvonalúak voltak, aminek egyik legfontosabb oka, hogy az 1860. évi úrbéri rendezésig az erdők egy része (1542 hold) közös használatú föld volt, így 4019 hold volt már korábban is tartósan az uradalom kezelésében.¹⁴

A 19. század második felében Magyarországon létrejöttek azok a törvények, amelyek már európai szintre emelték az erdőkezelés szabályozását. Az 1879. évi 36. számú erdőtörvény szigorú kööttségeket hozott. Ennek egyik eleme volt a királyi erdőfelügyelőségek, illetve az erdőhivatali központok felállítása. A törvény előírta az erdőtulajdonosoknak, hogy öt éven belül üzemtervet kellett készíteni, s azt az erdőhivatallal jóváhagyatni, amely intézménynek pedig kötelessége volt az erdőkezelési szabályokat betartatni.¹⁵ Az erdőhivatali szervezet az idők során némileg változott.¹⁶

Nagykanizsa város erdőkezelése

A polgári törvények kialakulása megteremtette a „város legnagyobb kintsét”, vagyis a Nagykanizsa tulajdonában lévő városi erdőt. Ez annyit jelentett, hogy a város közössége immáron rendelkezett saját erdejével, abban a polgároknak szabad legeltetési joga volt. A városi erdő ugyanakkor közbirtokosságban volt, amely fölött a város mindenkori testületei egzsztáltak. Az 1879. évi erdőtörvény külön is előírta, hogy a közbirtokossági földeket együtt kell kezelni.¹⁷ 1871-ben Kis- és Nagykanizsa közös tulajdonában 3843 hold erdő volt.¹⁸ A jogszabályok szerint a városi erdők gondozására erdőmestert kellett fogadni, mivel a lakosság szabadossága miatt az erdők állománya jelentősen leromlott.¹⁹ Az erdőmester feladata volt a kanizsai erdőterület felmérése, a vágásterv elkészítése, a vágás biztosítása és ellenőrzése.²⁰ Mivel az üzemtervek készítésre a városnak, mint önkormányzati szervezetnek nem volt szakmai kapacitása, így annak létrehozására pályázatot kellett kiírnia.²¹ Tegyük hozzá, hogy szakmai vélemények szerint az üzemtervek szerint kezelt erdők állapota sokkal jobb volt, mint az üzemterv nélkülieké.²²

A szigorú szabályozás szerint az 1880-as évektől a városi kézben lévő erdők kivágását csak miniszteri engedéllyel lehetett végrehajtani, ám azt is látni kell, hogy a város szinte mindig megkapta erre a lehetőséget, amikor az ínségesekre hivatkozott. A nagykanizsai belvároshoz legközelebb a szabadhegyi szőlő melletti Békástói erdő feküdt, nem véletlen,

hogy azt vágják ki először.²³ Adataink szerint 1871-1910 között a város tulajdonában lévő erdők területe 472 holddal csökkent.²⁴ A városhoz tartozó erdőket a tisztviselők vadászat céljából szabadon használhatták. De a város nemcsak irtotta az erdőket, hanem telepített is: az 1900-as évek elején a futóhomokos gördővényi területekre fekete, erdei banksz- és szurkosfenyőt, valamint akácot telepített.²⁵

A városi erdők Nagykanizsa gazdálkodási rendszerében egyre fontosabbá váltak. Az erdei gazdálkodás alapfunkciója maradt a lakosság tüzelővel való ellátása, ugyanakkor a város bevételei között egyre fontosabbá vált az erdei jövedelem. Az 1880-as évek második felében az üzemtervi rendszernek megfelelően évi 2400–2500 m³ fát vágta ki. Ennek egy részét hasáb- és dongafaként értékesítették, másik részét pedig a városi intézmények fűtésére és egyéb szükségletekre használták fel. Volt a városnak egy csemetekertje is, 1887-ben például 57 hl makkot ültettek el.²⁶ A városnak a századfordulón sikerült hosszú távú bérletbe adnia erdőket, ami egyrészt a bevételek stabilitása, másrészt pedig a hozzárendelhető kiadások szempontjából is jól jött.²⁷ A városnak kötelessége volt a vagyonával jól gazdálkodni, s minden bevételi forrást megragadni. A favágások alkalmával a terméket a helyszínen árverésen, azonnali készpénzfizetés terhe mellett értékesítették.²⁸ Ugyanígy jártak el a gubacstermessel is.²⁹ Ezek a bevételi források csak pár ezer forintot hoztak, de a városnak minden fillérre szüksége volt.

Az uradalom erdőkezelési gyakorlata

Batthyány Fülöp herceg 1871. évi halála kétségtelenül fordulópont volt az uradalom gazdasági működésében. A hitbizomány és a hercegi cím Batthyány Gusztáv kezébe került, aki 1838-tól kezdve Angliában élt, s a magyarországi nagybirtokaira igazából azért volt szüksége, hogy angliai életét finanszírozni tudja.³⁰ 1871-ig a nagykanizsai uradalomban alapvetően házi kezelésű majorsági termelést folytattak, ami a körmendi jószágkormányozóság és a kanizsai tiszttartó irányításával történt. Az új tulajdonoshoz azonban sokkal jobban illett a bérleti gazdaság, ami viszont alapvető szakítás volt az uradalom korábbi gazdálkodási gyakorlatával. 1871 őszén a hitbizomány uradalmainak mezőgazdasági területeit négy vállalkozónak (Karczag Béla és István, valamint Nádosy István és Kálmánnak) évi 125 000 forintért 25 évre bérbe adták.³¹ A szerződés az egyes uradalmakon belül a birtokok szétválasztását is magával hozta: az erdők megmaradtak uradalmi kezelésben, de minden egyéb terület a haszonbérlok kezébe került. Az uradalom kezelésének e gyakorlata egészen a második világháború végéig megmaradt. Akkoriban a térségben a hosszú távú bérletek nem voltak ritkák, így például 1872-ben Festetics György nem messze lévő 60 ezer holdas birtokát (az erdők nélkül) 25 évre adta bérbe egy pénzügyi intézménynek.³²

Az erdőtörvény értelmében az uradalomnak is létre kellett hoznia a saját erdőhivatalát. A kezdeti időkben még volt helyi irányítója a nagykanizsai erdőgazdaságnak, de 1878–83 között pár évig a Körmenden működő főerdész látta el az irányítási feladatokat. Ennek kapcsán az uradalom bérloki úgy gondolták, hogy a szerződés révén minden földesúri városi épület felett rendelkeznek, s ebből komoly jogi perpatvar is kialakult, amelynek végén aztán az erdőhivatal vezetője végül is beköltözhetett a Fő úti hercegi épületbe.³³ A törvényi kötelezettségeknek való megfelelés és a gazdasági racionalitás mindenképpen egy főállású erdőmester alkalmazását feltételezte: 1885-től Pálffy Alajos erdőmester irányította az uradalmat, s így az erdőgazdálkodást is. Pálffy Trencsénből származott, az ottani Makón született 1856-ban. Középiskoláit Nyitrán és Budapesten, míg az erdészeti akadémiát Selmecbányán végezte el. Erdőgyakornokként a nagyváradai püspökségnél kezdte tevékenységét, majd 1885-ben került a nagykanizsai hercegi uradalomba, mint főerdész és uradalmi keze-

lő. Tevékenysége túlterjedt az uradalmi funkción: a megyei bizottságnak, nem különben a helyi takarékpénztárnak is biztosa volt.³⁴ halála után méltó követője akadt: 1924 elejétől Barthos Gyula kinevezésével folytatódott a térség minőségi erdőgazdálkodása.³⁵

1871 után a mindenkori erdőhivatali vezető gondoskodott az uradalom működtetéséről. Az ő feladata volt a bérleti szerződések teljesítésének ellenőrzése, a vagyonállag megőrzésének felügyelete, majd pedig a bérletek lejártával az új haszonbérlekkel való tárgyalás. Állandó kapcsolatban volt a jószágkormányzósággal, avagy a főtitkárral. A megmaradt hercegi földeken való erdészeti működési rendjét úgy alakították ki, hogy saját állandó munkások helyett a környék lakosságának munkaerejét (őket bérmunkásként alkalmazva őket) vették igénybe. Maga az erdészeti személyzet hét főből állt (erdőmester, körvadász, 5 erdőőr). Rajtuk kívül az uradalom alkalmazott még egy irodaszolgát és házmestert, egy kocsist, egy orvost és egy ügyvédet.³⁶ Az erdészeti foglalkoztatás egy különleges esete volt az első világháború, amikor is orosz hadifoglyokkal termeltetették ki a fát.³⁷

Amikor Batthyány Gusztáv herceg 1871-ben átvette a kanizsai birtokot, az teljesen aránytalan művelési szerkezettel rendelkezett. A terület 56 %-át kitevő erdők az uradalom vagyontömegének (művelhető föld, erdők, regálejogok, épületek) alig több mint 20%-ot jelentettek.³⁸ Ráadásul az erdők jövedelmezősége sem volt magas: 1871-ben az 5550 hold erdőből az évi jövedelem mindössze 13 901 forint volt, amihez még hozzá kell venni az 1000 forintnyi gubacs után járó, valamint az 1490 forint legeltetési bevételt, vagyis együttesen 16 372 forintot hozott a kanizsai erdő a mindenkori földesúrnak, ami meglehetősen alacsony összeg a szántógazdaság és állattartás bevételeihez képest.³⁹ Ugyanakkor a korszak az agrárkonjunktúra időszaka volt. Mivel az erdőkből származó holdankénti jövedelem a szántókénak csak 20–25%-át biztosította, így joggal merült fel a birtokkormányzóság által az erdők csökkentésének, illetve a szántók és rétek növelésének igénye. Csak összevetésként: 1895-ben az ország erdőszültségének aránya 22%, Zaláé 25% volt,⁴⁰ vagyis a nagykanizsai hitbizományi birtokok esetében az 56%-os arány valóban nagyon magasnak mondható. A jószágkormányzóság világosan felismerte, hogy a „*hitbizományi uradalmak a hiányos gazdasági rendszer folytán keveset jövedelmeznek, és hogy a termelési ágak célszerű beosztása által a jövedelmezés nevezetes lendületet nyerne*”.⁴¹ Mindezt mérlegelve a felsőbb hatóságok beleegyezését elnyerve a hitbizomány négy uradalmában 3000 holdnyi erdő kivágását rendelték el, amiből a nagykanizsai uradalom területére 1936 hold jutott.⁴² A határozatot a Hitbizományi Bíróság jóváhagyta. Az 1871. évi bérleti szerződés világosan tartalmazta a bérlek erdőirtási feladatait. A relatíve magas éves bérleti díjat úgy állapították meg, hogy abba a kiirtott területeken folyó mezőgazdasági termelés hozadékát is belegendolták.⁴³

A kivágott fa piaci ára 275 865 forint volt, amely összeget a hitbizomány vagyonállagához csatoltak.⁴⁴ Mindazonáltal egy évtizeddel későbbi adatok arra utalnak, hogy az erdőirtás során követtek el számos hibát is. Ezek egyike lehetett, hogy sokszor olyan területeken is irtottak, ahol nem kellett volna, s jó minőségű faállományokat is elpusztítottak. A másik panasz az volt, hogy a bérlek összejátszottak a volt tisztekkel, s elképzelhető, hogy közösen, kölcsönös haszonnal döntöttek az irtandó területekről. Mindez ugyanakkor feltételeken értendő, mivel a panaszok az 1884. évi birtokátvételnél keletkeztek, amikor is Batthyány Gusztáv fiához, Ödönhöz került a hitbizomány. Az átadás-átvétel alkalmával felvett jegyzőkönyv szerint az erdészeti károk mintegy 75 000 forintba rúgtak.⁴⁵

A hatalmas tarvágások után több nagy kiterjedésű major kialakítására került sor. Ekkor hozták létre Nagykanizsa keleti határában a 780 holdas felső-sánczi szántó- és rétgazdaságot, amely minőségi gazdálkodást produkált. De szintén ekkor jött létre Szepetnek határában a bánfapusztai major, nem is beszélve a Sormástól északra lévő Fülöpmajorról. Nem úszta meg az erdőirtást a kiskanizsai határ melletti, de már Homokkomáromhoz tartozó

Zsigárd sem. Szerencsére a homokkomáromi kerületnek Obornok falu határában lévő ösbükkös vidékét nem érte károsodás. Az 1870-es évek közepén az új majorokban épületeket emeltek, munkaerőt telepítettek, vagyis igen kiterjedt szántóföldi termelés és állattenyésztés indult meg. A századfordulón a külterületnek számító majorokban már mintegy 300 fő élt, ahol a felnőttek döntő többsége cseléd és béres volt. Levéltári kutatásaink során számos olyan mezőgazdasági épület tervrajzát sikerült megtalálnunk (istállók, sertésólak, birkaaklok, kukoricás górék, pajták stb.), amelyek mind az 1870-es évek közepén készültek, s a kiirtott területeken építették föl őket.⁴⁶ Ez érthető is: az új területeken a bérlők jövedelmet akartak elérni.

Mielőtt bárki esztelen pusztításra gondolna, jelezzük, hogy az erdők irtása a korabeli Magyarországon sajátos kortünet volt: 1867–1885 között országos szinten 480 ezer holddal csökkent az erdőállomány területe.⁴⁷ Galgóczy Károly 1877-ben megjelent művében – érzékelve a hatalmas erdőirtásokat – már úgy vélekedett, hogy a korábbi aszályoknak, az éghajlatváltozásnak, s nem utolsósorban egyes térségekben bekövetkező egészségromlásnak az erdők pusztítása az alapvető oka.⁴⁸ De világosan lehetett ezt helyben is érzékelni. Neusiedler János zalai erdész 1875-ben azt írta, hogy „*Ismertem és megnevezhetnék Tolna-, Baranya, Zala, kiválsólag Somogy és Veszprém megyékből több tekintélyes földbirtokost is, kik erdőiket irgalom nélkül letaroltatták, és voltak esetek, hol az erdésznek állását kellett odahagynia, mert a kezelése alatt álló erdő pusztítását, urának ellenére, akadályozni akarja*”.⁴⁹ Mintegy két évtizeddel később pedig azt állapíthatta meg, hogy „...*az erdőkezelés ... erdészek kezeiben volt, úgy látszik, hogy az erdők még sem szaporodtak, hanem 30–40% elpusztult*”.⁵⁰ Ugyanez volt a helyzet a szomszédos Somogyban is, ahol 1870–85 között az erdők terjedelme 28%-ról 21%-ra zuhant.⁵¹ Nemcsak a világi, hanem az állami és az egyházi nagybirtokokon is hatalmas erdőpusztításokat végeztek ebben az időben.⁵²

Az uradalom a törvényi előírásoknak megfelelően részletes üzemtervet készítettett, amelyben pontosan felmérték az erdők területét, illetve meghatározták az erdők kezelését. A terv kidolgozása során a hitbizomány két déli, egymáshoz közel eső uradalmának, a kanizsai és a Dráván túli ludbregi uradalom üzemtervét együtt készítették. Az üzemterv kidolgozása egy 3700 holdas területen nem volt egyszerű, s ráadásul sokba is került. A kanizsai–ludbregi üzemtervet 1872–75 között, vagyis négy év alatt dolgozták ki, összköltsége 9895 forint volt. Viszonylag sok ember kellett hozzá: a tisztek és szakértők mellett naponként négy napszámos, utóbbiak évente 97 napon át 70 krajcáros napszámmal dolgoztak.⁵³ A magas költségek miatt kérte is az uradalom, hogy a kiadást a hitbizomány vagyonszállagának terhére állapítsák meg, ám ezt a kérést a hitbizományi bíróság elutasította, így csakis az üzemi bevételekből lehetett finanszírozni a költségeket.⁵⁴

Az uradalom erdőállománya az 1870-es évek végén 3740 holdat tett ki, amelyből 60 éves fordára lett beosztva 3077 hold, 40 éves fordára pedig 663 holdnyi terület. A kanizsai erdőket öt üzemosztályba sorolták be.

1. táblázat. A nagykanizsai erdők üzemosztálybeli besorolása (1879)⁵⁵

Table 1. Classification of the forests of Nagykanizsa according to operating departments

Üzemosztály	Elhelyezkedése	Uralkodó fafaj
1. üzemosztály	Zsigárdi erdő	tölgy
2. üzemosztály	Nyíres erdő	nyír
3. üzemosztály	Obornaki	bükk
4. üzemosztály	Gyótai erdő	gyertyán
5. üzemosztály	Cerinai erdő	tölgy

Az uradalom erdőkezelési gyakorlatának része volt a tűzesetek utáni helyreállítás is. A hitbizományi kötöttségek miatt a haszonélvezőnek kötelessége volt minden egyes vagyontárgyról elszámolni a nagybirtokok várományosainak, ami egyben a rekonstrukció végrehajtását is feltételezte. Tűzeset pedig bőven akadt, forrásaink között a szándékos gyújtogatástól a villámcsapásig nagyon sok oka volt a nagyobb erdőtűzeknek. 1885-ben például a Czerinai és a Zsigárdi erdőben volt nagy pusztulás: Zsigárdon 3 hold fenyőcsemete, míg Czerinán 8 holdnyi terület pusztult el, itt már az értékesebb tölgy és bükk is bőven előfordult. Az újraterelítés költségeit a biztosító fedezte, de a munka végrehajtása az erdőgazdaság feladata volt.⁵⁶

Még meg kell jegyeznünk, hogy sok esetben nem csak az azonnali, vagy hosszú távú haszon vezette az uradalmat. Sok helyen valóban igen leromlott állapotban voltak az erdők, amit célszerű volt kivágni, illetve később újraterelíteni. S nem is érték véget az erdőirtások. Amikor 1896-ban 20 évre bérbe adták a kanizsai uradalmat Linczer Béla budapesti gyárosnak, a bérlő vállalta, hogy a Kanizsától délnyugatra lévő, de már Szepetnek közigazgatási határához tartozó 1186 holdas gyótapusztai erdős területet kiirtja, s művelésre alkalmassá teszi.⁵⁷ Helyén az uradalom egy új majort kívánt építeni, 45 000 forintos költséggel. A major tervezését és felépítését Roman Morandini építészeti vállalkozása nyerte el.⁵⁸ A gyótai erdőirtás, a terület megtisztítása és a major felépítése 10 évig tartott. A Gyótapusztán létrehozott major az uradalom egyik legjobban működő üzemévé vált a későbbiekben. A gyótai erdőirtás után újabb nagy pusztítás már nem történt, így a későbbiekben egészen a második világháború végéig, a herceg Batthyány–Strattmann uradalmi erdészet stabilan mintegy 3300 holdon gazdálkodott.⁵⁹

Befejezés

Láthattuk: a magyarországi erdők tulajdon szerinti sokszínűsége esetünkben egyáltalán nem jelentkezett: a Kanizsa környéki erdők vagy a város, vagy az uradalom kezében voltak.⁶⁰ De az elmondottakból kitűnik, hogy a makrogazdasági folyamatoknak jelentős hatása volt a helyi gazdálkodásra, aminek eredményeképpen a város körüli területeken az erdők állománya rövid idő alatt alaposan lecsökkent. Tanulmányunk elején még azt írhattuk, hogy 1811-ben a város határának 45%-át még erdők borították, míg a század vége felé, 1895-ben már csak 27%-nyi terület minősült erdőnek.⁶¹ Uradalmi szinten vizsgálva még rosszabb a helyzet: 61%-ról 33%-ra csökkent az erdők aránya. Ugyanakkor az is tagadhatatlan, ahogy az erdőfelügyelőségek kiépülésével, s nem utolsósorban az uradalom minőségi erdőkezelési gyakorlatával egy új folyamat is elindult: kialakult a modern erdőgazdálkodás.

JEGYZETEK

1. A tanulmányban szereplő össze területi mértékegység a korban szokásos kat. holdban történik (1 hold = 1600 négyszögöl, vagyis 0,58 hektár).
2. Vas Megyei Levéltár. Gróf Batthyány Lajos hitbizomány iratai (a továbbiakban VML. BLHI). 11. doboz, III. 26/61. (Ezúton mondok köszönetet a szombathelyi levéltár igazgatójának, Tilcsik Györgynek, s a levéltár többi dolgozójának a kutatás során nyújtott segítségért.)
3. Nem tárgya írásunknak az ügy jogi szemléletű vizsgálata, de az világos, hogy a jogeset kapcsán feltárul a korabeli világ számos sajátos, sokszor korrupciós vonása.
4. Zala Megyei Levéltár (a továbbiakban ZML). Nagykanizsa város levéltára. „Kis- és Nagykanizsa Város Birtokfőkönyve a hitelesített adó-cataster szerint”. 1871. október 5.
5. A hg. Batthyány hitbizomány a körmendi, a nagykanizsai, az intai, a ludbregi és a trautmansdorfi uradalomból állt össze. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL.). P 1313. Fasc. 138. No. 14.

6. Páll Miklós (1957) 278. p.
7. Halis Évkönyv (2005) 85. p.
8. Kerecsényi Edit (1987) 298. p.
9. MOL. P 1313. Fasc. 37. No. 514–520.
10. Zalai Közlöny, 1873. február 5.
11. MOL. P 1322. Fasc. 116. No. 328–336.
12. Elég lehet itt a hatalmas karriert befutó Gutmann-családra utalni. Lásd: Kerecsényi Edit, 1979.
13. MOL. P 1322. Fasc. 156. No. 312–313.; illetve VML. BLHI. 43. doboz, 1871. május 9-i jelentés.
14. VML. BLHI. 43. doboz, 1871. május 9-i jelentés.
15. www.1000 év törvényei. 1879. 36. tc. II–III. fejezet.
16. Lásd az államerdészetről írtakat Hakonczy Zoltán, 1971. munkájában. A két világháború közötti időszak változásairól lásd Szakács László, 1991. 3. 5–63. p.
17. Erre szükség is volt, mert sok helyen előfordult, hogy a közbirtokosság elkezdte az erdőt kiirtani, és szántóvá vagy legelővé alakítani. Lásd: T. Mérey Klára, 2007. 134–135. p.
18. ZML. Nagykanizsa város levéltára. „Kis-és Nagykanizsa Város Birtok főkönyve a hitelesített adó-cataster szerint”. 1871. október 5.
19. Ez elég általános tendencia volt. Lásd: Magyar Eszter, 2002. tanulmányát.
20. Barbarits Lajos, 1929. 79. p.
21. Lásd például: Erdészeti Lapok, 1922. február; amikor is a város kezében lévő 3115 holdas erdő üzemtervére kerestek szakembert.
22. Barthos Gyula, 1949. április.
23. Halis Évkönyv (2005) 85. p.
24. Magyarország városainak háztartása (1916) 218–217. p.
25. Páll Miklós, 1957. 278. p. Ezek közül a szurkosfenyő szinte egyedülálló ma is az országban, a gördővényi terület ma természeti védett föld.
26. Nagykanizsa város tanácsának jelentése 1887-ről. Zalai Közlöny, 1887. május 19.
27. Lásd például: Zalai Közlöny, 1901. november 16. Beszámoló a város 1902-re tervezett költségvetéséről.
28. Zalai Közlöny (1899) február 25.
29. Zalai Közlöny (1895) augusztus 31.
30. Rákossy Anna (2006) 182. p.
31. MOL. P 1313. Fasc. 138. 1871. év.
32. Zalai Közlöny, 1872. május 2. Érdekes módon az ország más vidékein az ilyen egyben lévő nagybérletek nem voltak népszerűek, sok helyen az uradalmat feldarabolva, kisebb egységekben adták bérbe. Erre egy példa a hatalmas kiterjedésű tatai- és gesztesi uradalom. Lásd: Szabad György (1957) 404–420. p.
33. VML. BLHI. 36. doboz, 1885. év.
34. Burgenländisches Landesarchiv. Abteilung Batthyány: Landesforschungsarchiv. Herrschaftsarchiv Kittsee (A továbbiakban BLA. AB. LFA. HK.). Nagykanizsa. Gazdasági számadások, 1875–1918. Pálffy Alajos 1856-ban született, 1884-től alkalmazta az uradalom. Az erdőmester fizetése az első világháború előtti években 4000 korona volt, amihez 4 hold szántó, 0,5 hold kert járt, de kapott tűzifát is, valamint 4 marha és 12 sertés tartására lehetőséget. Lásd még: Magyarország és Külföld. 1898. (II. évfolyam.) 9–10–11. szám, 18. p.
35. Ezt a korabeli legfontosabb szaklap, az Erdészeti Lapok cikkei is megerősítik. Barthos Gyula egyébként 1919. november 12-én az uradalom erdőtisztje, majd pedig 1924-ben az erdőhivatal vezetője lett. Ő irányította az uradalmat 1945-ig, amikor államosították az erdőket. Életrajza: Erdészeti Lapok, 1999. december, 376. p.
36. BLA. AB. LFA. HK. Nagykanizsa. Gazdasági kimutatások, 1875–1918. Uradalmi zsoldmutató tábla, 1914.
37. Ugyanott. 1916. január 31.
38. MOL. P 1313. Fasc. 139. No. 276.
39. VML. BLHI. 43. doboz, 1871. év.
40. Az arányokhoz: A magyar korona országainak (1897) 1. kötet, 274. p.; ill. Simonffy Emil (2002): 120. p.

41. VML. BLHI. 11. doboz, III. 26/61. Zarka Sándor hitbizományi gondnok a szombathelyi törvényszéknek írt levele. 1879. október 11.
42. VML. BLHI. 11. doboz, III. 26/61. Zarka Sándor hitbizományi gondnok tényállás ismertetése a Zala megyei hatóság kiküldöttsége számára a kanizsai uradalomban végrehajtott erdőirtásról. 1879. október 11. A levél ugyanazon a napon íródott, mint az előbb indexben közölt beszámoló.
43. MOL. P 1313. Fasc. 139. No. 95–101.
44. Ugyanott.
45. MOL. P 1313. Fasc. 139. No. 453–481.
46. A tervrajzok döntő többsége a VML. BLHI. 43. doboz iratai közül került elő.
47. Orosz István (1979) 1046. p. táblázata alapján számolva.
48. Galgóczy Károly (1877). A mű az MTA pályázatán magas díjat nyert.
49. Zala-Somogyi Közlöny, 1873. május 18.
50. Zalai Közlöny, 1895. szeptember 21.
51. T. Mérey Klára (2007) 133. p.
52. Lásd erre vonatkozóan: Magyar Eszter, 2002. munkájában bemutatott eseteket.
53. VML. BLHI. 11. doboz, III. 26/70. 1875. év.
54. VML. BLHI. 11. doboz, III. 26/70. 1876. március 28.
55. MOL. P 1313. Fasc. 139. No. 98. 1879. október 10.
56. VML. BLHI. 36. doboz. 1885. május 2. Gazdatiszti jelentés.
57. VML. BLHI. 16. doboz. A bérletre meghirdetett gazdaságok listája. 1895. április 2.; illetve VML. BLHI. 17. doboz. Szerződés Linczer Béla nagybérllővel. 1896.
58. VML. BLHI. 17. doboz. Szerződés Roman Morandinivel. 898. augusztus 27.
59. MOL. P. 1322. Fasc. 100. No. 675.
60. Kolossváry (1975) 56. p. Magyarországon 1896-ban a mintegy 7,5 millió hektárnyi erdő állami, törvényhatósági és községi, közbirtokossági, magánalapítványi, közalapítványi, hitbizományi, egyházi testületi és személyi, részvénytársasági és magánbirtokosok között oszlott meg.
61. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája, 1897. 1. kötet, 274. p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája, 1897. 1. kötet. KSH.
- Barthos Gyula (1949): Vázlatok az „állami kezelésbe” vett erdők köréből. Erdészeti Lapok, 1949. április.
- Barbarits Lajos (1929): Nagykanizsa. Magyar városok monográfiája 4. Budapest.
- Galgóczy Károly (1877): Az erdőségek és a befásítás fontossága Magyarországon éghajlati és nemzetgazdasági tekintetben. Budapest.
- Hakonczay Zoltán (1971): Az államerdészet 90 éve. Erdészeti lapok, 1971. június.
- Halis István (2005): A Békástói erdő. In: Halis Évkönyv (Szerk.: Czupi Gyula). Nagykanizsa, 2005. 79–96. p. Halis István Városi Könyvtár.
- Horváth Gyula (1861): Kanizsa város története s annak jelen viszonyai. Kanizsa.
- Kaposi Zoltán (2009): Kanizsa gazdasági struktúrájának változásai 1743–1848. Nagykanizsa. Czupi Kiadó.
- Kaposi Zoltán (2008): Város és agrárrendszer a polgárosodás korában. A mezőgazdaság változásai Nagykanizsán. In: Műhelytanulmányok, 2008. 4. Pécs. PTE KTK.
- Kerecsényi Edit (1987): Az erdő szerepe a zalai parasztság 18-19. századi gazdálkodásában. In: A dél-dunántúli aprófalvak és szórványok település és társadalomtörténete. Zalai gyűjtemény 27. Zalaegerszeg.
- Kerecsényi Edit (1979): A nagykanizsai Gutmann-család felemelkedése a nagyburzsoáziába. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. Zalai Gyűjtemény 12. Zalaegerszeg.
- Kolossváry Szabolcsné (1975): A magyar erdőgazdálkodás történelmi fejlődése. In: Az erdőgazdálkodás története Magyarországon (Szerk.: Kolossváry Szabolcsné). Budapest, 1975. Akadémiai Kiadó.

- Magyar Eszter (2002): Az 1879. évi erdőtörvény kibocsátásának körülményei. *Agrártörténeti Szemle* (44. évf.), 2002. 3–4. 319–348. p.
- Magyarország városainak háztartása az 1910. évben. *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat*, 58. kötet. Budapest, 1916. KSH.
- Orosz István (1979): Magyarország mezőgazdasága a dualizmus első évtizedeiben. In: *Magyarország története 1848–1890* (Szerk.: Kovács Endre). Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó.
- Páll Miklós (1957): A Nagykanizsa-környéki homokterületek fásításának kérdései. *Erdészeti Lapok*.
- Rákossy Anna (2006): Batthyány Gusztáv, a hitbizomány birtokosa 1870–1883 között. In: *A Batthyányak évszázadai* (Szerk.: Nagy Zoltán). Kőrmend–Szombathely, 181–186. p.
- Simonffy Emil (2002): A polgári földtulajdon kialakulása és a birtokmegosztás Délnyugat-Dunántúlon. Zalaegerszeg. ZML.
- Szabad György (1957): A tatái- és gesztesi Eszterházy uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Szakács László (1991): Az erdészeti igazgatás Zala megyében a két világháború közt (1919–1946). Az erdőfelügyelet és az erdőgazdálkodók hivatalai. *Erdészettörténeti Közlemények*, 1991. 3. 5–63. p.
- T. Mérey Klára (2007): Somogy megye gazdasága és társadalma a dualizmus idején. In: T. Mérey Klára: *Település – megye – régió*. Pécs. 119–171. p. MTA RKK. Pécs.

CSEHNÉ PAPP IMOLA*

A HAZAI FELSŐOKTATÁSBAN RÉSZT VEVŐ HATÁRON TÚLI MAGYAR HALLGATÓK MUNKAERŐPIACI ELKÉPZELÉSEI

LABOUR MARKET EXPECTATIONS OF HUNGARIAN STUDENTS LIVING BEYOND HUNGARY, STUDYING IN HUNGARIAN HIGHER EDUCATION

ABSTRACT

The paper discusses the opinion and ideas of minority Hungarian students living beyond the borders of Hungary. They form one of the segments of students studying within Hungarian higher education, starting their career in the near future.

The objective of the questionnaire survey is to explore the intent and thoughts of Hungarian students living beyond Hungarian borders but studying in Hungary: why they study in higher education, how they see their labour market positions and job opportunities in the future, whether they see the true picture of the Hungarian labour market, what plans they have.

The research is based on the hypothesis that studying and work represent an outstanding value for the students coming from beyond the borders to the mother country, therefore they make a profit from it and feel safe in Hungary. Most of them does not use Hungary as only a step towards some European Union or other country but they expect their future in Hungary. Another hypothesis is that the minority Hungarian students beyond Hungary have relatively true picture and knowledge about the possibilities offered by the Hungarian labour market. While the first hypothesis was proved to be completely true, the second was confirmed only partly.

1. Bevezetés

Egy fejlett tudásalapú társadalom megteremtését, fenntartását és folyamatos fejlődését meghatározza az oktatás, a felsőoktatás minősége. A napjainkban, mondhatni világszerte uralkodó gazdasági válság és az ebből származó munkaerőpiaci egyensúlyzavarok továbbmélyítették az utóbbi években is megfigyelhető társadalmi jelenség okozta gondokat, azaz a felsőfokú végzettséggel rendelkező pályakezdők munkavállalási, elhelyezkedési nehézségeit.

Magyarországon e kiéleződött probléma azért is kap kiemelt figyelmet, mivel a rendszerváltás utáni felsőoktatás tömegesedése folyamányaképp a hallgatók száma rövid időn belül ugrásszerűen megnőtt. Ennek a folyamatnak köszönhetően napjainkban egyre több a felsőoktatásban tanuló hallgatók száma, miközben a munkaerőpiac a munkavállalási lehetőségek egyre szűkösebb körét kínálja számukra; a piac telítődik, a friss diplomás munkanélküliség egyre csak nő. Ezért a pályakezdők számára egyre nyilvánvalóbbá kell válnia, hogy a diploma nem feltétlenül jelent belépőt a munka világába, ahol sajnos nem egyszerű a már több éves tapasztalattal rendelkező munkavállalók helyzete sem.

* PhD, egyetemi docens, Szent István Egyetem, Gödöllő, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar.

2. A külhoni magyarok és a Márton Áron Szakkollégium

Az elmúlt években több folyamat befolyásolta a határon túli magyarok magyarországi tanulmányi és nem tanulmányi jellegű migrációját.

A magyar rendszerváltással kezdődően a magyar állam segítséget nyújtott a határon túli magyaroknak az anyaországi oktatási intézményekben való továbbtanulásra.

Az 1990-es évek elején megszilárdult az az elgondolás, miszerint a határon túli magyarokat a szülőföldjükön való maradásban és boldogulásban kell segíteni. Ennek megfelelően a folyamatosan változó nemzetpolitika is erre vette az irányt. Az 1990-es évek nemzetpolitikájának központi eleme egy olyan jellegű támogatáspolitikát volt, amely a határon túli magyarság szülőföldi jólétét és gyarapítását tűzte ki célul. A támogatás számottevő része az oktatásban valósult meg.

Az anyanyelvi intézmény kezdeti háttér hiányának pótlását a külhoni magyar fiatalok ösztöndíj-támogatások révén történő Magyarországon való képzések finanszírozásával kívánták megvalósítani. E szerint Magyarországon olyan külhoni magyarokat kell képezni, akik szülőföldjükre térve meg tudják állni helyüket a munkaerőpiacon, sőt a többségi lakossággal szemben előnyt is élveznek. A szülőföldön maradás gondolatkörével fűződött össze a hazatérés támogatása is. Ennek ellenére köztudott, hogy az ösztöndíjasok jelentős része nem tért vissza szülőföldjére. Egyes becslések alapján tudjuk, hogy a Magyarországon felsőfokú végzettséget szerzett határon túli magyar fiatalok csaknem 50%-a az anyaországban maradt a tanulmányok befejezése után. Korábban végzett kutatásokból kiderült, hogy a hazatérés nehézségei, az otthoni közeg, a munkahelykeresés akadályai, a Magyarországon való maradás mellett szóló szakmai, személyes, kapcsolati és egyéb érvek felerősítették az áttelepülési hajlandóságot. Azonban, ami inkább a legvonzóbb célként fogalmazható meg a külhoni magyarok esetében, az az anyanyelven való tanulás lehetősége. Ezért a Magyarországon tanuló külhoni magyarok nagy hányada az anyaországban maradt kamatoztatni tudását, és nem tért vissza szülőföldjére.

A magyar felsőoktatásban tanuló külhoni magyarok támogatójaként megfogalmazható Márton Áron Szakkollégium a magyar állam 1990 óta alakuló magyarságpolitikájának egyik alapintézménye. A Szakkollégiumot 1991-ben alapították azzal a céllal, hogy elhelyezést biztosítson határon túlról érkező, elsősorban magyar anyanyelvű, magyar származású fiatalok számára, azonban azokat a hallgatókat is nyitott ajtó fogadja, akik nem magyar származásúak, de a magyar nyelvvel, kultúrával szeretnének megismerkedni, vagy a magyar felsőoktatásban tanulni.

Nem egyszerű diákszállásról van szó. Ösztöndíjazással, széleskörű szolgáltatásokkal, kulturális és szórakoztató programokkal várja a hallgatókat. A kollégium 1999-ben szakkollégiummá alakult, így a hallgatók elszállásolása mellett olyan egyetemet kiegészítő készségek, képességek képzését vállalta fel, amelyek ma már nélkülözhetetlenek a munkaerőpiacon.

A kollégium további három nagy vidéki egyetemi centrumban is megalakult. 2001-ben adták át a vidéki kollégiumokat. Erre szeptemberben került sor Szegeden, majd októberben Pécsen és végül novemberben Debrecenben. Így vált a kollégium országos hálózattá.

A Márton Áron Szakkollégiumok legfontosabb célkitűzése elsősorban, hogy a magyar felsőoktatásban résztvevő határon túli hallgatók kellemes körülmények között és eredményesen végezdhessék tanulmányaikat, valamint szakmai szempontból biztosítsák számukra termékeny magyarországi tartózkodásukat. Alapvető cél, hogy a hallgatók tanulmányaik alatt se veszítsék el kapcsolatukat a szülőfölddel. A magyar felsőoktatásban, illetve kollégiumi képzések során szerzett szaktudással, ismeretekkel minél több hallgatót elősegítsenek szülőföldre történő visszatéréséhez. A kollégium ehhez elsősorban szakmai és anyagi segítséget biztosít számukra.

3. A vizsgálat

A vizsgálat célja rávilágítani arra, hogy a felsőoktatásban részt vevő hallgatók mit észlelnek a kialakult munkaerőpiaci helyzetből. A vizsgálati minta kuriózuma, hogy a Magyarországon felsőoktatásban résztvevő határon túli magyar hallgatókra terjed ki. A külhoniság kérdéskörének ritkán vizsgált és elemzett ténye szolgált azzal az ötlettel, hogy a magyar felsőoktatásban tanuló, a közeljövőben pályakezdőként kilépő hallgatók egy – reprezentatívnak nem mondható – szegmensét, tehát az anyaországban tanuló határon túli magyar hallgatókat fogja át a kutatás.

A kutatás feltételezése szerint a határon túlról az anyaországba érkező hallgatók számára kimagasló értéket képvisel a tanulás és a munka, ennek következtében „megtalálják számításaikat”, biztonságban érzik magukat Magyarországon, illetve a nagy részük nem kizárólag „ugródeszkának” használja az anyaországot más Európai Unió vagy azon kívüli országba való továbblépéshez, hanem jövőjüket legtöbbször Magyarországon képzelik el. További feltételezés, hogy a határon túli magyar hallgatók viszonylag reális képpel, ismeretekkel rendelkeznek a magyar munkaerőpiac által kínált lehetőségekről.

A kutatómunka alapjául önkitöltős kérdőív szolgált, melyben a tartalmi és formai felépítésnek megfelelően három témakör különíthető el: a válaszadó személyére vonatkozó kérdések, a válaszadó jelenlegi tanulmányaira vonatkozó kérdések, a válaszadó munkaerőpiaci helyzetével, elhelyezkedési terveivel kapcsolatos kérdések.

A vizsgálat 2010-ben zajlott a budapesti Márton Áron Szakkollégiumban, amely a magyarságpolitika egyik alapintézménye és a határon túli magyar hallgatók befogadó helye.

A minta demográfiai adatait tekintve lényeges, hogy a vizsgálat 114 határon túli, nappali tagozaton tanuló magyar hallgatóra terjed ki, ahol az Ukrajnából érkezők többsége (44%, 50 fő) jellemző. Romániából 16% (18 fő), Szerbiából 20% (23 fő), Szlovákiából 19% (22 fő) érkezett. Az egyéb ország Franciaországot takarja, ahonnan 1 fő, (1%) származik.

A megkérdezettek között a nő–férfi arány 55–45% (63–51 fő), mint általában a felsőoktatásban. Ez alól a Romániából érkező hallgatók képeznek kivételt, mert köztük több a férfi.

A válaszadók legnagyobb arányát, azaz 45%-át (51 fő) a 21–23 éves korcsoport képviseli. Ezt követi 28%-kal (32 fő) a 18–20 éves korosztályba tartozóké; a válaszadók 20%-a (23 fő) a 24–26 év közötti, és a 27–29 éves korcsoportba 7% (8 fő) esik.

1. táblázat. A hallgatók megoszlása nemek és országok szerint (fő és %)

Table 1. Distribution of students according to genders and countries (head and %)

		Kitöltők neme (fő)		
		Nő	Férfi	Összesen
Ország	Románia	7 (39%)	11 (61%)	18 (16%)
	Szerbia	14 (61%)	9 (39%)	23 (20%)
	Szlovákia	14 (64%)	8 (36%)	22 (19%)
	Ukrajna	27 (54%)	23 (46%)	50 (44%)
	Franciaország	1 (100%)	0	1 (1%)
	Összesen	63 (55%)	51 (45%)	114 (100%)

Forrás: Saját kutatás

4. A kutatás eredményei

Iskola típusok alapján legnagyobb arányban állami gimnáziumból érkeztek a hallgatók (66%, 75 fő). A válaszadók 20%-a (23 fő) szakközépiskolában végezte tanulmányait, 13%-uk (15 fő) egyházi iskolába, 1%-uk (1 fő) pedig alapítványi iskolába járt. Érdekes, hogy a Romániából érkező összes válaszadó hallgató (18 fő) gimnáziumot végzett, és minden Szerbiából származó hallgató (23 fő) szakközépiskolában végezte középfokú tanulmányát.

Összességében a vizsgálati mintában is tetten érhető az az országos jelenség, hogy az anyák iskolai végzettsége valamivel elmarad az apáké mögött. Legnagyobb arányban a felsőfokú végzettségű szülők dominálnak a megkérdezettek között. Az anyák esetében 37%-nak (42 fő) van felsőfokú végzettsége, az apák esetében pedig 39%-uk (44 fő) rendelkezik diplomával. Az édesanyák esetében ezt a számot követi a szakközépiskolai végzettséggel rendelkezők 32%-kal (37 fő). Az édesapák körében ez másként alakul. A felsőfokú végzettséget 25%-kal (28 fő) a szakközépiskolai végzettség követi. A legkisebb arányban a 8 általános iskolai végzettség jelenik meg, 4%, illetve 5%-nál.

A hallgatók pontosan felének, azaz 50%-ának (57 fő) község a lakóhelye. 31%-uk (35 fő) származik kisvárosból, 12%-uk (14 fő) pedig megyeszékhelyről. A válaszadók csupán 7%-a (8 fő) érkezett nagyvárosból, valamint ami nem meglepő adat, senki sem élt a származó ország fővárosában. Érdekes különbségek észlelhetők országonkénti bontásban: Romániából legnagyobb arányban, 44%-a (8 fő) a megyeszékhelyet jelölték meg a megkérdezettek, a Szerbiából érkező hallgatók többsége 43%-a (10 fő) kisvárosban élt, Szlovákiából származó résztvevők 68%-a (15 fő) és az Ukrajnából valók 56%-a (28 fő) községet jelölt meg.

A hallgatók kiemelkedő része a neves hazai felsőoktatási intézményekben tanul. Legnagyobb arányuk, 39%-a (44 fő) az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, 19% (22 fő) a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 8%-uk (9 fő) a Semmelweis Egyetemen, 6% (7 fő) a Budapesti Corvinus Egyetem, 5%-uk (6 fő) pedig az Óbudai Egyetem hallgatója. 5%-nál kisebb részvételi arány jellemzi a többi – nem nevesített – intézményt.

A kutatás szempontjából lényeges információ volt, hogy a válaszadók milyen szakon (képzési területen) szereznek diplomát, hiszen ez az adat mutathat rá arra, hogy a pályaválasztás előtt álló fiatalok mennyire veszik figyelembe a munkaerőpiac igényeit:

- A bölcsész tudományi képzési területhez tartozó szakok közül az anglisztika (6 fő), germanisztika (1 fő), finnugor nyelvek (1 fő), japán (1 fő), magyar nyelv (2 fő), néprajz (2 fő), régészet (2 fő), szabad bölcsészet (2 fő) és pszichológia (3 fő) jelent meg.
- A gazdaságtudományok képzési területbe tartoznak a gazdálkodási és menedzsment (4 fő), kereskedelem és marketing (3 fő), nemzetközi gazdálkodás (2 fő), pénzügy és számvitel (3 fő), turizmus-vendéglátás (2 fő) szakok. A hallgatók 12,3%-a (14 fő) tanul e képzési területen.
- Az informatika képzési terület körébe tartozik a gazdaságinformatikus (1 fő), mérnök informatikus (9 fő) és a programtervező informatikus (11 fő) szakok.
- A jogi és igazgatási képzési területből a jogászok (3 fő) kaptak helyet.
- A műszaki képzési területhez az építész (2 fő), a gépészmérnök (5 fő), a had- és biztonságtechnika (1 fő), a könnyűipari mérnök (1 fő), a műszaki menedzser (3 fő), a vegyészmérnök (2 fő) és a villamosmérnök (6 fő) szakok párosulnak.
- A művészet képzési területnél a festőművész (1 fő) szak került elő.
- Az orvos- és egészségtudomány képzési terület az általános orvos (3 fő), a fogorvos (2 fő), az egészségügyi szervezés és menedzsment (2 fő) és még a gyógytornász szakokat (4 fő) takarja.

- A pedagógusképzés képzési területéhez az óvodapedagógia (2 fő), tanító (2 fő), tanár (1 fő) szakok jelentek meg a vizsgálat során.
- A társadalomtudomány képzési területéhez a nemzetközi tanulmány (2 fő), politológia (3 fő), szociológia (3 fő), kommunikáció és médiatudomány (2 fő, kulturális antropológia (1 fő) sorolható.
- A természettudomány képzési terület körébe jelenleg a földrajz (4 fő), matematika (1 fő), kémia (2 fő) szakok tartoznak.

Összesítve, a vizsgált hallgatók legnagyobb arányban, egyenlő mértékben 18,4%-ban (21 fő) a bölcsész tudományi és informatikai képzési területen végzik felsőfokú tanulmányaikat. Ezt szorosan követi a műszaki képzésben résztvevő hallgatók tábora 17,6%-kal (20 fő). A gazdaságtudományi területen a hallgatók 12,3%-a (14 fő) végzi tanulmányait. Az orvos- és egészségtudomány, valamint a társadalomtudomány képzési területen 9,6–9,6% (11–11 fő) tanul. Ezt követi a természettudományi terület 6,2%-kal (7 fő), majd a pedagógusképzésben résztvevők 4,4%-kal (5 fő). Az utolsó két helyen 2,6%-kal (3 fő) a jog és igazgatás és 0,9%-kal (1 fő) a művészet képzési terület foglal helyet.

2. táblázat. A hallgatók megoszlása képzési területek szerint (fő) (%)
Table 2. Distribution of students according to the area of education (head) (%)

Képzési területek	Gyakoriság (fő)	Százalék (%)
Bölcsész tudomány	21	18,4%
Gazdaságtudomány	14	12,3%
Informatika	21	18,4%
Jog és igazgatás	3	2,6%
Műszaki	20	17,6%
Művészet	1	0,9%
Orvos-és egészségtudomány	11	9,6%
Pedagógusképzés	5	4,4%
Társadalomtudomány	11	9,6%
Természettudomány	7	6,2%
Összesen	114	100,0%

Forrás: Saját kutatás

A kutatás szempontjából releváns az a kérdés, hogy a vizsgált hallgatók miért döntöttek úgy, hogy részt vesznek a felsőoktatásban. A hallgatók válaszai alapján kiderül, hogy a tanulmányok folytatásában a legnagyobb szerepet a diplomával való könnyebb elhelyezkedés kapta, amelyet a hallgatók 69%-a (77 fő) jelölt meg. Ezt követi 66%-kal (74 fő) a diplomával elérhető magasabb fizetés, majd a harmadik helyen szerepel a szakma iránti érdeklődés, amelyet a hallgatók 63%-a (73 fő) jelölt a felsőoktatási továbbtanulás mellett való döntés legnagyobb szereplőjeként. A vizsgálati mintában résztvevők értékeit jelzi az, hogy 89%-nál (101 fő) egyáltalán nem játszott szerepet a felsőoktatásban való részvételnél az a tény, hogy a hallgató a középiskolai tanulmányai után nem tudott elhelyezkedni, továbbá az sem, hogy azért jelentkezett volna felsőoktatásba, mert nem akart dolgozni (75%, 85 fő).

A legszembetűnőbb eredmény hogy a hallgatók 76%-ánál (87 fő) a legnagyobb szerepet a szakma iránti érdeklődés kapta a szak kiválasztásakor. Szerencsés módon a hallgatók 91%-ánál (104 fő) egyáltalán nem játszott szerepet az a tény, hogy csak erre a szakra volt esélye, hogy felvegyék. Továbbá a hallgatók 85%-ánál (97 fő) egyáltalán nem kapott szerepet a szak véletlenszerű kiválasztása, valamint 79%-uk (90 fő) nem azért döntött jelenlegi szakja mellett, mert azt könnyű elvégezni.

A hallgatók 68%-a (78 fő) egyedül döntött a továbbtanulással kapcsolatban, 20%-ban (23 fő) a szülőikkel, 7%-a (8 fő) kedvesével, illetve barátjával döntött. Barátok vagy osztálytársak hatására a hallgatók csupán 2–2%-a (2-2fő), tanára hatására 1% (1 fő) jutott elhatározásra.

A legtöbb hallgató 29%-ban (70 fő) az internetet és 26%-ban (65 fő) a felvételi tájékoztatót használta segítségként a szak kiválasztásához. Ismerősöktől tájékozódott 16% (40 fő), 13%-ban az egyetemi tájékoztatási anyagot is felhasználták. Pusztán 12%-uk (29 fő) kapott felvilágosítást iskolájától, illetve tanárától, valamint a hallgatók csupán 4%-ban (10 fő) kértek tájékoztatást szüleiktől. Jellemző továbbá, hogy a minta 67%-a (76 fő) legalább két információs forrást is megjelölt, vagyis relatíve tájékozottan döntött továbbtanulását illetően.

Fontos volt a kutatás szempontjából, hogy a hallgatók mennyire érzik magukat szakmailag felkészültnek arra, hogy kilépjenek a munkaerőpiacra. A válaszadók 59%-a (67 fő) a diploma megszerzése után szeretne elhelyezkedni, de ezzel párhuzamosan továbbtanulni is. Ettől lényegesen kevesebb azon hallgatók aránya, azaz 16% (18 fő), akik csupán dolgozni szeretnének. A megkérdezettek 13%-a (15 fő) még nem tudja milyen döntést fog hozni, s végül csupán 12%-uk (14 fő) tervezi a továbbtanulást.

A továbbtanulni szándékozó hallgatók 38%-a (31 fő) tervezi továbbtanulását jelenlegi oktatási intézményében és jelenlegi szakán, tehát szakmai ismereteiket szeretnék bővíteni. Meglepő, hogy ezt követi azon hallgatók aránya, akik a továbbtanulásukat külföldön tervezik, arányuk 21% (17 fő). A hallgatók egyforma eloszlásban, azaz 16-16%-ban (13–13 fő) tervezik továbbtanulásukat jelenlegi intézményükben, azonban más szakon, valamint másik intézményben más szakon. Legkisebb arányban, vagyis a hallgatók 9%-a másik intézményben, de jelenlegi szakán szeretne továbbtanulni.

Bár a hallgatók több mint fele (57%, 65 fő) már munkatapasztalattal gazdagodva fog tanulmányai befejezése után kilépni a munkaerőpiacra, szakmai érdeklődésének megfelelő munkát csupán 22,8%-k (26 fő) végez.

A jövőbeli elhelyezkedést illetően a Romániából és Szlovákiából érkező hallgatók legnagyobb arányban, azaz 39% és 55%-ban (7, illetve 13 fő) Budapesten szeretnének dolgozni. Az Ukrajnából jövő hallgatók esetében nincs akkora differenciálódás, mint az előzőek között, azonban látható, hogy legnagyobb arányban, tehát a hallgatók 30%-a (15 fő) szintén Budapesten tervezi az elhelyezkedést. Kiemelkedő adat, hogy a Szerbiából származó válaszadók több mint fele, tehát 57%-a (13 fő) külföldön, de nem származási országában tervezi a jövőbeli munkavállalását. Az egyéb kategóriába csak egy, Franciaországból származó hallgató tartozik, ő pedig Magyarországon bárhol szívesen elhelyezkedne.

3. táblázat. A hallgatók megoszlása a tervezett elhelyezkedés szerint (fő) (%)

Table 3. Distribution of students according to the planned employment (head) (%)

	Budapest		Bárhol Magyarországon		Lakóhely		Külföld		Összesen	
	(fő)	(%)	(fő)	(%)	(fő)	(%)	(fő)	(%)	(fő)	(%)
Románia	7	39%	4	22%	2	11%	5	28%	18	100%
Szerbia	5	22%	3	13%	2	9%	13	57%	23	100%
Szlovákia	12	55%	3	14%	4	18%	3	14%	22	100%
Ukrajna	15	30%	9	18%	12	24%	14	28%	50	100%
Egyéb	0	0%	1	100%	0	0%	0	0%	1	100%
Összesen	39	34%	24	21%	16	14%	35	31%	114	100%

Forrás: Saját kutatás

Magyarország bármely régiójában való elhelyezkedésre a legnagyobb hajlandóságot a Romániából származó válaszadók mutatják 22%-kal (4 fő). Lakóhelyükhöz közel, azaz származási országában vagy a határ mentén az összes vizsgált hallgatót tekintve az Ukrajnából érkező hallgatók aránya a legmagasabb 24% (12 fő), tehát bennük a legnagyobb a hazatérési hajlandóság.

Az elhelyezkedéssel kapcsolatos kérdések között kiemelkedő szerepet játszott, hogy milyenek a hallgatók kereseti igényei. Összességében elmondható, hogy a válaszadók nagy arányának magas elvárásai vannak a fizetési igénnyel kapcsolatosan. A bölcsészek közül legnagyobb arányban, azaz 57%-ban (12 fő), az orvos- és egészségtudomány képzési területen résztvevők 55%-ban (6 fő), valamint a művészeti pályán elhelyezkedni kívánó 100%-ban (1 fő) a diplomás minimálbér kétszereséért szeretnének elhelyezkedni. A gazdaságtudományi területen tanuló hallgatók azonos eloszlásban 43–43%-ban (6–6 fő) a diplomás minimálbér kétszereséért és háromszorosáért vállalnának munkát. Az informatikai képzésben résztvevők 57%-a (12 fő), a műszaki végzettségűek 45%-a (9 fő), és a jogi pályán tanuló hallgatók 100%-ban (3 fő) a diplomás minimálbér háromszorosát szeretnék keresni egy hónapban. Meglepő, hogy a pedagógusok több mint a fele, azaz 60%-a (3 fő) a diplomás minimálbér háromszorosában bizakodik. A természettudomány képzési területen tanuló hallgatók 57%-a (4 fő) szeretné a diplomás minimálbér kétszeresét, valamint a társadalomtudományban tanuló 45%-a (5 fő) a diplomás minimálbér háromszorosát szeretnék megkeresni.

4. táblázat. A hallgatók véleményének megoszlása kereseti igényeikről képzési terület szerinti felosztásban (fő) (%)

Table 4. Distribution of opinions of students about their salary requirements according to their areas of education (head) (%)

	Diplomás minimálbér		Diplomás min.bér kétszerese		Diplomás min.bér háromszorosa		Összesen	
	(fő)	(%)	(fő)	(%)	(fő)	(%)	(fő)	(%)
Bölcsész	6	29%	12	57%	3	14%	21	100%
Gazdaság	2	14%	6	43%	6	43%	14	100%
Informatika	2	10%	7	33%	12	57%	21	100%
Jog	0	0%	0	0%	3	100%	3	100%
Műszaki	3	15%	8	40%	9	45%	20	100%
Művészeti	0	0%	1	100%	0	0%	1	100%
Orvos, egtud.	2	18%	6	55%	3	27%	11	100%
Pedagógia	0	0%	2	40%	3	60%	5	100%
Természet	1	14%	4	57%	2	29%	7	100%
Társadalom	2	18%	4	36%	5	45%	11	100%
Összesen	18	16%	50	44%	46	40%	114	100%

Forrás: Saját kutatás

Az elhelyezkedéssel összefüggésben lényeges szempont, hogy a hallgatók véleménye szerint a diplomaosztás után mennyi idő múlva fognak tudni elhelyezkedni. A megkérdezettek bizakodóak az elhelyezkedési esélyeket illetően. A hallgatók többsége, azaz 32%-a (37 fő) véli úgy, hogy a diploma megszerzése után 1–3 hónappal el fog tudni helyezkedni; 30%-a (34 fő) nem tudja mennyi lesz ez az idő, 18%-uk (20 fő) nagyon optimistán úgy gondolja, hogy a diplomaszerzés után azonnal talál magának munkát. A hallgatók szintén 18%-a véli úgy, hogy 3-6 hónap (21 fő) szükséges számára a munkahelytaláláshoz, és csupán 2% (2 fő) gondolja, hogy félévénél hosszabb idő után fog tudni elhelyezkedni.

A hallgatók pontosan tisztában vannak azzal, hogy mennyire keresett választott szakmájuk a munkaerőpiacon. A bölcsészek a legnagyobb mértékben, 43%-ban (9 fő) úgy vélekednek,

hogy szakmájuk közepesen kelendő a munkaerőpiacon. A gazdasági képzésekben résztvevők 79%-a (11 fő) szintén úgy gondolja, hogy szakmája közepesen keresett a munkaerőpiacon. E szempontból az informatikusoknak van a legnagyobb önbizalmuk, hiszen 62%-uk szerint a szakma, amelyet tanul nagyon keresett. A jog és igazgatás képzési területbe tartozó jogászok 67%-a (2 fő) úgy véli, hogy szakmáját közepesen keresik a munkaerőpiacon. Szintén nagyon keresett kategóriába sorolták a műszaki végzettségű hallgatók saját szakmájuk keresettségét, 50% (10 fő). A művészeti képzési területbe ugyan csak 1 fő tartozik, és ő úgy gondolja, hogy szakmáját kevésbé keresik. Meglepően tapasztaltam, hogy az orvos- és egészségtudományi képzési területen tanulók 45%-a (5 fő) a közepesen keresettnak véli szakmáját. A pedagógus-képzési területen tanuló válaszadók legnagyobb arányban, tehát 60%-ban (3 fő) szerint kevésbé keresik a szakmájukban tevékenykedő szakembereket. A természettudomány képzésben résztvevők 71%-a (5 fő) közepesen keresettnak véli szakmáját. Végül, a társadalomtudomány képzési területen tanulók 55%-a (6 fő) kevésbé keresettnak minősíti végzettségét.

5. táblázat. A hallgatók véleményének megoszlása szakmájuk munkaerőpiaci keresettségéről képzési terület szerinti felosztásban (fő) (%)

Table 5. Distribution of opinions of students about the labour market positions of their profession, according to their areas of education (head) (%)

	Kevésbé keresett		Közepesen keresett		Nagyon keresett		Összesen	
	(fő)	(%)	(fő)	(%)	(fő)	(%)	(fő)	(%)
Bölcsész	8	38%	9	43%	4	19%	21	100%
Gazdaság	0	0%	11	79%	3	21%	14	100%
Informatika	0	0%	8	38%	13	62%	21	100%
Jog	0	0%	2	67%	1	33%	3	100%
Műszaki	1	5%	9	45%	10	50%	20	100%
Művészeti	1	100%	0	0%	0	0%	1	100%
Orvos, egtud.	2	18%	5	45%	4	36%	11	100%
Pedagógia	3	60%	2	40%	0	0%	5	100%
Természet	1	14%	5	71%	1	14%	7	100%
Társadalom	6	55%	4	36%	1	9%	11	100%
Összesen	22	19%	55	49%	37	32%	114	100%

Forrás: Saját kutatás

A vizsgálat lényeges részét képezte annak feltérképezése, hogy milyen a határon túlról érkező hallgatók közérzete egyes tényezők mentén. Egy 7 fokú skálán kellett megjelölniük közérzetüket hét tényező mentén, ahol 1 volt a legrosszabb, a 7 pedig a legjobb. Arra a kérdésre, hogy hogyan érzi magát Magyarországon a hallgatók legnagyobb mértékben, vagyis pontosan 37 fő jelölte az 5 fokot a skálán, és 2 fő jelölte az 1-t. Hogyan érzi magát az egyetemen, kérdésre a 6. fok emelkedett ki, amelyet 36 hallgató választott, és 1 fő pedig egyáltalán nem érzi jól magát az egyetemen. Hogyan érzi magát a kollégiumban, szintén az 5 fokú skálát jelölték a legtöbben, azaz 31 fő és az 1 skálát pedig 2 fő jelölte. A hallgatók közül 35 fő a 6 fokú skálát jelölte arra a kérdésre, hogyan érzi magát a társadalmi életben, itt is 2 fő jelölte az 1 skálát. A diákéletben a legtöbb, azaz 32 hallgató a 6 fokú skálát jelölte meg, és szintén 2 hallgató jelölte az 1 fokot. Családi életében 38 fő a 6-os és 37 fő pedig a 7-es skálát jelölte, amely azt jelzi, hogy családi életük kielégítő számukra. Arra a kérdésre, hogyan érzi magát párkapcsolatában csak 104 főtől érkezett válasz, így közülük 44 fő érzi úgy, hogy párkapcsolata kielégítő számára, ezért a 7 fokot jelölte a skálán, valamint 12 fő nem érzi jól magát a kapcsolatban, így az 1 fokot jelölte. A hallgatók összességében mind a hét tényező szempontjából relatíve jól érzik magukat.

Végül a megkérdezettek arról nyilatkoztak, hogy „hogyan látják magukat 10 év múlva?”. Szinte az összes megkérdezett hallgató körében megjelent a szakmájában sikeres karrier, elismerés valamint a szakmai fejlődés (67%). Ezt szorosan követi a boldog család (56%), gyerekek (48%) és az anyagi biztonság (47%). Sokuknak nagyon fontos, hogy mindezek mellett elég szabadideje is legyen családjára és saját magára. Akadtak olyan válaszadók is, akik a továbbképzést, mint a szakmai sikeresség fontos feltételét fogalmazták meg, ám ez a válaszadók kis hányadánál (12%) jelent meg.

5. Következtetések és javaslatok

A kutatás első feltételezése, miszerint a határon túlról az anyaországba érkező hallgatók számára kimagasló értéket képvisel a tanulás és a munka, ennek következtében „megtalálják számításait”, biztonságban érzik magukat Magyarországon, beigazolódtak.

Hiszen a legtöbben (66%) gimnáziumi tanulmányok után jelentkeznek felsőoktatásba; legnagyobb arányban a felsőfokú végzettségű szülők dominálnak a megkérdezettek között; a hallgatók kiemelkedő része a neves hazai felsőoktatási intézményekben tanul.

A megkérdezett hallgatók 76%-a (87 fő) olyan szakon végzi felsőfokú tanulmányait, amelyet érdeklődése alapján választott ki; nagy arányuk, 68%-a (78 fő) egyedül határozott arról, hogy milyen végzettséget szeretne szerezni a felsőfokú tanulmányok elvégzésével; legtöbb hallgató az első diploma megszerzése után már el szeretne helyezkedni, azonban még további felsőfokú tanulmányokat is folytatna. A legtöbb hallgató elégedett jelenlegi intézményével és a képzés színvonalával, és továbbtanulását a szakma iránti elkötelezettség motiválja. A vizsgált hallgatók a felsőoktatásban való részvételtől, a diploma megszerzésétől egyfajta munkaerőpiaci stabilitást, biztonságot várnak. A hallgatók összességében jól érzik magukat.

A második feltételezés, hogy a határon túli magyar hallgatók viszonylag reális képpel, ismeretekkel rendelkeznek a magyar munkaerőpiac által kínált lehetőségekről csak részben nyert bizonyítást.

Ezt igazolja az a tény, hogy a legnagyobb arányban Budapesten szeretnének elhelyezkedni a megkérdezettek, hiszen ott van a legtöbb álláslehetőség; többségük tisztában van szakmája munkaerőpiaci helyzetével. A vizsgálati minta esetében is az országos tendenciák érvényesülnek a felsőoktatásban részvevő hallgatók szakmaválasztását illetően. A bölcsész és informatikai szakmák 18,4%-kal (21 fő) vezetnek a sort. A bölcsészek eleve hátrányos helyzetben vannak a munkaerőpiacon, mivel e foglalkozások a túltelített szakmák között foglalnak helyet. Ezzel ellentétben az informatikusok jó eséllyel indulnak a diploma megszerzését követően. Hozzájuk hasonlóan kedvező helyzetben lehetnek a munkaerőpiacon a műszaki végzettségűek is, akik aránya e kutatásban 17,6% (20 fő). Jelen vizsgálati minta esetében a jog és igazgatással kapcsolatos foglalkozások valamint a művészeti pályák a legkevésbé népszerűek.

Ennek ellenére a megkérdezettek túlzottan bizakodóak az elhelyezkedési esélyeket illetően, mivel legnagyobb arányban úgy vélik, hogy elég számukra 1–3 hónap a munkahely megtalálásához. Felmérések és kutatási tapasztalatok alapján a reális munkakeresési idő 3–6 hónap közé tehető.

A legtöbb hallgató, azaz 44%-uk (50 fő) fizetési igénye a diplomás minimálbér kétszerese. Nem sokkal kevesebb azon hallgatók aránya, tehát 40%-a (46 fő), akik a diplomás minimálbér háromszorosáért szeretnének dolgozni. A hallgatók csupán 16%-a (18 fő) vállalna munkát diplomás minimálbérért. A válaszadók nagy arányának magas elvárásai vannak a fizetési igénnyel kapcsolatosan. Arra lehet következtetni, hogy a válaszadó hallgatók

nem eléggé tájékozottak e téren és a bérekkel szembeni elvárásaik irreálisnak mondhatók, főleg egyes képzési területen.

Öröndetes, hogy a határon túlról az anyaországba érkező hallgatók jól érzik magukat a környezetükben, kiemelkedő részük neves hazai felsőoktatási intézményekben tanul, melyet érdeklődése alapján, egyedül választott, és a diploma megszerzésétől egyfajta munkaerőpiaci stabilitást, biztonságot vár.

Tény, hogy a hallgatók nem rendelkeznek elegendő és reális információkkal a munka világáról, a munkáltatók elvárásairól. Ez egyrészt az oktatási rendszer, másrészt a hallgatók saját hibájában keresendő. Megoldás lehetne erre a problémára, ha a felsőoktatási intézmények a szakok oktatásához kapcsolódóan minél több szakembert hívnának az intézmény, vagy karok rendezvényeire, konferenciáira, esetleg előadások tartására, hogy a hallgatók olyan szakembertől kapjanak közvetlenül információkat szakmájukról, akik már több éves tapasztalatot tudhatnak maguk mögött.

Nagyon lényeges továbbá, hogy a hallgatók látogassák a karrierirodákat, munkaügyi ki- rendeltségeket és állásbörzéket, ahol különböző kiadványokkal, munkaerő-közvetítéssel támogatják a pályakezdőket. Lehetőségük van egyéni, illetve csoportos tanácsadást is igénybe venni, aminek köszönhetően megismerkedhetnek az álláskeresés, vagy az állásinterjú fogásaival és a munkavállaláshoz szükséges ismeretekkel. Széleskörű szolgáltatást nyújtanak a munkaügyi központok mellett működő FIT irodák is, amelyet igénybe vehet bárki, aki a pályaválasztásához illetve az álláskereséséhez információkat, segítséget szeretne kapni. A munkanélküliség komoly probléma, ami állandó feladatot jelent a társadalomnak, szociális és munkaügyi szervezeteknek.

A határon túli magyar hallgatók számára hatalmas lehetőséget nyújt a Balassi Bálint Intézet, amely központi szerepet tölt be a magyar nyelv tanulása, tanítása, a képzés módszertani központjának kialakítása vonatkozásában. Mindezek mellett egy egyéves előkészítő kurzus keretein belül lehetőséget ad azon határon túli hallgatók számára, akik főiskolai, illetve egyetemi tanulmányaikat Magyarországon szeretnék végezni. Így ezen hallgatók számos más ismeret mellett képet kaphatnak a magyar munkaerőpiac igényeiről és elvárásairól is, majd ennek függvényében hozhatják meg pályaválasztási döntésüket.

JEGYZETEK

1. www.martonaron.hu

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Czeglédi Csilla (2009): Hallgatói attitűdök a felsőoktatási intézmények kiválasztásánál, In: A tudomány felelőssége gazdasági válságban KHEOPS Előadástétel. ISBN 978-963-87553-5-3 346. old.
- Keczer Gabriella (2007): Az egyetem szerepe a tudásalapú régiófejlesztésben. In: Konferencia-kiadvány Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia, Eötvös József Főiskola, 2007. március 23. szerk.: Gulyás László, Eötvös József Főiskola, Baja, ISBN: 978-963-7290-52-7
- Szarka László–Kötél Emőke (szerk.) (2008): Határhelyzetek, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2008.

GULYÁS LÁSZLÓ: Beszámoló

a

IV. TÖBB NEMZETISÉGŰ ÁLLAMOK KELETKEZÉSE ÉS FELBOMLÁSA KÖZÉP-EURÓPÁBAN

tudományos konferenciáról

Az Egyesület Közép-Európa Kutatására (több társrendezővel közösen) 2012. március 2-án rendezte meg ezen konferenciát. A délelőtti plenáris ülésen, melyre a Szegeden, Móra Ferenc Múzeumban került sor az alábbi plenáris előadások hangzottak el:

- **Dr. habil. Marjanucz László:** A modern román államiség kezdetei 1812–1861
- **Prof. Dr. Raffay Ernő:** Az ideológia szerepe Nagy-Románia létrejöttében
- **Prof. Dr. Majoros István:** Franciaország szerepe Nagy-Románia létrejöttében
- **Prof. Dr. habil. Szakály Sándor:** A második bécsi döntés és a katonai bevonulás
- **Dr. habil. Gulyás László:** A közigazgatási reformok és a kisebbségi kérdés a szocialista Romániában
- **Vincze Gábor:** Budapest Románia politikájának két mélypontja (1958, 1988) – és ami közte történt.

A ebéddel összekötött jó hangulatú szakember találkozó után a délután folyamán az alábbi 4 szekcióban:

- 1. szekció: A HABSBURG BIRODALOM ÉS UTÓDÁLLAMAINAK TÖRTÉNETE**
Szekcióelnökök: Dr. Vizi László Tamás PhD és Dr. Kugler József PhD
- 2. szekció: KÖZÉP-EURÓPA GAZDASÁGTÖRTÉNETE**
Szekcióelnök: Prof. Dr. Kaposi Zoltán
- 3. szekció: ROMÁNIA TÖRTÉNETE**
Szekcióelnök: Dr. habil. Kókai Sándor
- 4. szekció: REGIONALISTA-GEOGRÁFUS SZEKCIÓ**
Szekcióelnök: Dr. Csüllög Gábor PhD

Összesen 36 előadás magas színvonalú előadás hangzott el.

A Dráva-medence kutatása a horvát–magyar határ két oldalán IPA finanszírozásban

2011–2012 során a Somogy megyei Önkormányzat gesztorálásával, öt intézmény partnerségében egy energetikai jellegű kutatási projekt kerül megvalósításra. A projekt a geotermia 4 szakmai területére koncentrálni fog.

Geotermális energiaforrásokra vonatkozó kutatás Magyar részről az érintett megyékben, azok kisvárosaiban és térségükben található geotermikus potenciál feltérképezése, ehhez kapcsolódóan adatbázis készítés, szükséges adatok beszerzése, ennek alapján pedig eredmények értékelése történik.

Jogi szabályozás vizsgálata Az EU-szabályozáshoz kapcsolódóan számos probléma vetődik fel magyar és horvát részről egyaránt, hiszen a jogi környezet megszigorodása alkalmazkodásra kényszeríti a szereplőket. Az elmúlt években az EU keleti bővítése révén is új szabályozókkal bővítették az energiafelhasználásra vonatkozó jogi kereteket. Ez mind az újonnan csatlakozott országok, mind a csatlakozás előtt állók számára nagyobb odafigyelést és új szabályozási eszközrendszer és jogi keret megalkotását tette szükségessé. A megújuló energiaforrások előtérbe kerülése pedig egyfajta evidenciát jelentett a primer és szekunder erőforrások leépítésének szükségessége által. Mind az EU, mind a magyar és a horvát partner részéről meg kell vizsgálni a jogszabály-változási folyamatoknak az elemeit, a menetét, a szigorodás feltételrendszerét.

Gazdaságossági vizsgálatok Fontos a gazdaságossági tényezőket is figyelembe venni, így elengedhetetlen pénzügyi feltételezések készítése egyes európai országokkal összehasonlításban. Fontos hangsúlyozni az esetleges innovációs potenciál növekedését, az újítások költségigényét és azok megtérülésének időbeli alakulását, hiszen a költséghatékonyság előtérbe helyezésével ezek mind szerepet játszanak a beruházásokban.

Területfejlesztési vizsgálatok Egy vagy több, a geotermikus energiát sikeresen alkalmazó település vizsgálata, elemzése és az energiaforrás hatására végbemenő, bekövetkező hatásokból modellek kidolgozása, települések-térségek tipizálása.

Szerk.: MEZEI CECÍLIA és BAKUCZ MÁRTA
Agrárátalakulás, környezeti változások és regionális fejlődés
 Tanulmányok Buday-Sántha Attila 70. születésnapjára

A Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának kiadványa értékes olvasmány minden – az agrárgazdaságtan, a környezetgazdálkodás és regionális fejlődés iránt – érdeklődő számára. A tanulmánykötet meghatározó filozófiai gondolata már a címből is kitűnik. A kötet bemutatja Buday-Sántha Attila munkássága során érintett témaköröket, 46 szerző írása alapján.

Az ünnepelt agrárgazdaságtan iránti érdeklődése már pályája elején körvonalazódott. Buday-Sántha Attila 1964-ben a Keszthelyi Agrártudományi Egyetemen végzett, majd agrár-mérnök tanári és vállalatgazdasági szakmérnök végzettséget is szerzett. 1969-től gazdasági tanárként dolgozott, 1972-től pedig a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának alkalmazásában áll. 1989 óta az Agrár-, Környezet- és Regionális Gazdaságtan Tanszék vezetője volt. A Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola alapítója és vezetője 2011 végéig. Kutatásait öt nagy témakörre lehet osztani: település- és térségfejlődés, vidékpolitika és vidékfejlesztés, agrárgazdasági folyamatok, környezetvédelem-fenntarthatóság, társadalmi-gazdasági kihívások és válságok. A Karon e területekhez kötődő tárgyakat oktat mind alap, mind mesterképzésen, illetve a doktori iskola keretein belül is.

Recenzióink tárgyául szolgáló kötet bevezető fejezetében pedig Buday-Sántha Attila munkásságáról olvashatunk bővebben és egy vele készített interjú alapján megismerhetjük az elmúlt időszakban bekövetkezett változásokról alkotott véleményét. Az utána következő tanulmányok az említett öt terület alapján lettek csoportosítva, és azok határozzák meg a kötet fejezeteit.

Az első részben a település- és térségfejlődéssel kapcsolatos tanulmányokat olvashatunk. Nyolc tanulmány foglalkozik a falvak városok kapcsolatával magyarországi, illetve romániai, kelet-német és európai vonatkozásban. Az első dolgozat *Enyedi György* Falvak és városok című tanulmánya, amely a város és vidéke térkapcsolatok közelmúltbeli változását mutatja be. A falu-város kapcsolatának elemzésénél a mezővárosokra helyezte a hangsúlyt. A napjainkban kiformalódó nagyvárosi régiók mellett a társadalmi kiegyenlítődés és a kisvárosi funkciók szegényedése központi témája a tanulmánynak. Kiemeljük a dolgozat summázatát: „...a falvak és városok funkcionális tartalma, társadalmi szerkezete, térkapcsolatainak jellege az ezredfordulón jelentősen megváltozott, ám a településállomány egy részében a falu/város dichotómia továbbra is jellemző.” (34. o.) Ezt követi *Farragó László* tanulmánya a falvak sorsáról, amelyben a szerző kiemeli, hogy az urbanizáció a falvakról is szól. A magyar településállomány szerkezete nem nagyon változott, de társadalmi-gazdasági potenciálja leértékelődött. A tanulmány a szokásostól eltérő megközelítést adja a falvak helyzetének. A falvak a jövőben nem a centrum-periféria fogalompárok alapján különböznek majd a városoktól, hanem sajátosságaik és funkcióik alapján. *Benedek József* írásából a romániai regionális központok jellegzetességeit ismerheti meg az olvasó. Három történelmi időszakra bontva vizsgálja a szerző a központokat (1920–1945, 1948–1989, 1989–). A vizsgálat eredményeként az derül ki, hogy a regionális központokban és a fővárosban a lakosság jelentős mértékben koncentrálnak és a kisvárosok erősödése várható. *Orosdy Béla* írásából a városmarketing és a pécsi turizmus témakörébe nyerhetünk betekintést. A tanulmány a TÉDEEM Pécs Nonprofit Kft. – „Pécs város turisztikai és márkaszerkezetéről”, vagyis az EKF elemzések, tapasztalatok és workshopok összefoglalója, de ezen kívül a városmarketing térhódításait és sajátosságait is megismerhetjük az írásból. *Bakucz Márta* írásában szintén megjelenik a 2010-es EKF projekt, a lakosság elégedettsége szempontjából megvilágítva. A felmérést a pécsi lakosú hallgatókkal és a helyi lakossággal

készítették. Jól látható az írásból, hogy a Magyar Turizmus Zrt. tevékenysége Pécs nemzetközi értékesítéséért korlátozott anyagi és humán erőforrásokkal bír, ezen kívül a program hatását is ismerteti a pécsi szállodák működésére. *Kocziszy György* az Észak-Magyarországi régió felzárkózási kísérleteiről ír, egészen az 1867-et követő időszakról kezdve. A fellendülés időszakát követő lassú fejlődés mellett az 1984-1989-es időszakot jellemző hanyatlásra is kitér. Véleménye szerint jelenleg a recesszió és a megoldás keresése a meghatározó. *Horváth Gyula* a keletnémet regionális fejlődés természetrajzát ismerteti. A Mezzogiorno térség rövid elemzésével indul a tanulmány, mint egy összehasonlítási alap, mert számtalan közös vonás regisztrálható a két térség közt. Majd kitér a német birodalom térszerkezetére, ahol számos egyedi sajátosság is tapasztalható. Az első fejezet záró tanulmánya *Sarudi Csaba* A GDP területi különbségei Európában című írása, amelyben a tagállamok és a régiók fejlettségi különbségeire tér ki. Részletesebben a kelet- közép európai országok közötti különbségekkel foglalkozik, részben az 1990 utáni átalakulások miatt, részben pedig a terület homogenitása miatt.

A második fejezetben szintén nyolc tanulmány szerepel. Ezek a vidékpolitika és vidékfejlesztés témakörével foglalkoznak. Az első tanulmány *Varga Gyula* vitaindító könyvbe-mutatója, *Buday-Sántha Attila*: Agrárpolitika – Vidékpolitika című könyvéhez. Magáról a könyvről is szó esik a tanulmányban, melyet egyetértő és kritikus hangvételű megjegyzésekkel zár a szerző. Az írás a MTA Pécsi Területi Bizottságának ülésére készült, melyet a könyv és a szerző tiszteletére szerveztek. A második tanulmány *Rechnitzer János* gondolatait tartalmazza a területi- és vidékpolitikáról. Tanulmányának célja a vidék fogalmának újbóli körbejárása, majd a vidékre irányuló fejlesztések rendszerének pontosítása, ezek megvalósítását szolgáló beavatkozások jellemzőinek rendszerezése. *Nagy Frigyes* a földbirtok-politika szerepét hangsúlyozza a társadalmi-gazdasági fejlődésben. Véleménye szerint a liberális földfelfogás és a közgazdasági kategóriákat mellőző, a földet kizárólag a nemzet kincsének tekintő felfogás közti középútnak kell megtalálni. Szó esik a birtokstruktúra történelmi alakulásáról, a kárpótlás és a privatizáció hatásairól, a magyar sajátosságokról és a sürgős agrárpolitikai tennivalókról is. Ezt követi *Szűcs István és Balyi Zsolt* birtokpolitikához kapcsolódó tanulmánya, amely a birtokpolitika és a földpiac összefüggéseit tárja fel. Véleménye szerint a földpiac állami szabályozásának fő kérdései a birtokpolitika, családi gazdaságok és a koncentráció köré csoportosulnak. A szerzők hangsúlyozzák a földbérleti rendszer nélkülözhetetlenségét a birtokpolitikában, és a bérleti díjakra ható tényezőkről is szó esik; végezetül a földárak növekedésére ható tényezőkről olvashatunk az Európai unió csatlakozás után. *Szörényiné Kukorelli Irén* a rurális tér sikertényezőiről szóló dolgozatának témája, hogy mi a siker titka? Két fontos kérdést fogalmaz meg a szerző: „a sikeres város ismérvszerkezetének elemei átültethetők-e a vidék ismérveiként”; „az elmúlt tizenöt év folyamatai, az infokommunikációs (IKT) szektor elterjedése és annak hatása mennyiben módosítja az akkor megállapított kritériumokat”? (183. o.) Alapvetően a sikeresség három pillérét, és azok összetevőit elemezte. *Finta István* a közösségi programok lehatárolásának problémáit foglalta össze Magyarországra vonatkoztatva. Bemutatja, hogy a két nagy közösségi fejlesztéspolitika hogyan kívánta biztosítani a köztük lévő szinergiák érvényesülését, és hogy ez milyen következményekkel járt a különböző tércategóriák, de különösen a vidék fejlődése szempontjából. Ezen belül szó esik az ÚMFT-ÚSZT támogatási gyakorlatáról, és a megoldási lehetőségekről is. *Romány Pál* három szemelvény és egy epilógus felvázolásával mutatja be Erdei Ferenc miniszteri tevékenységét. Elsőként 1944. évi belügyminisztersége, majd az 1948-as államminisztersége, végül az 1949-es földművelésügyi miniszterségének időszakát mutatja be, de a tanítói és agrárpolitikusi pályája kapcsán is ír Erdeiről. A fejezet záró tanulmánya *Glatz Ferenc* írása, mely a vidékpolitika és a vidékfejlesztés fogalmáról és intézményeiről szól. A két fogalom körüljárása után a Ma-

gyar Nemzeti Vidéki Hálózat kerül szóba, illetve az, hogy mit is várhatunk tőle. Felveti a kérdést, hogy a hálózat centralizált vagy decentralizált hálózatként működhet-e jobban?

A tanulmánykötet harmadik részében olyan agrárgazdasági folyamatokról szóló tanulmányok kaptak helyet, amelyek a kereskedelemmel, a növénytermesztéssel, az állattenyésztéssel egyaránt foglalkoznak. Elsőként *Villányi László* tanulmánya a magyar agrárkereskedelmi tendenciákat mutatja be az elmúlt 10 évre vonatkozóan. Jelentős befolyásoló tényezőként az Európai Unióval kialakított kapcsolatok és az új tagállamok közötti helyzet jelenik meg. Kérdés, hogy a magyar agrárium ebben a rendszerben helyt tud-e állni? A szerző részletesen bemutatja az elmúlt tíz év folyamatait, eredményeit, amelyek alapján arra a következtetésre jut, hogy a magyar agrár- és élelmiszeripar nem, vagy csak részlegesen tudta eredményesen kihasználni az európai uniós csatlakozás hatásait. Ezt követi *Sipos Béla* – az előzőektől részben eltérő – módszertani dolgozata, amelynek témája a hosszú ciklusok kimutatása a búza- és árpatermés-mennyiségi időszakaiban Magyarországon. 1851 és 2009 közötti adatok alapján készült az elemzés. Bemutatja a Kondratyev ciklusok alakulását az elmúlt két évszázadban, illetve az empirikus vizsgálatok eredményeit is a búzatermesre és az árpatermesre vonatkozóan. Ezt követi *Széles Gyula* az állattenyésztés feszültségpontjairól készült írása. Felhívja a figyelmet az állatállomány példátlan csökkenésére. Célként a mezőgazdasági termelés, elsősorban az állatállomány versenyképességének javítását határozza meg. Szó esik az integrációs kapcsolatokról az állattenyésztésben, és a szakágazati sajátosságokról is. *Horn Péter* írása a vízhasznosítás szemszögéből a fenntartható állattermék-előállítás kérdéseiről szól. Kísérletet tesz, hogy bemutassa a vízhasznosítás hatékonyságában mutatkozó mélyreható különbségeket egységnyi állati termékre vetítve, a haszonállatok típusától függően, továbbá érzékeltetni kívánja kiragadott példákra a szelekciós előrehaladás hatásait is. Ezután *Somogyi Sándor* az élelmezési logisztika, az integráció és kooperáció néhány elvi kérdésével foglalkozik. Kiemeli, hogy a logisztikai lánc működésének legtöbb problémája az átfutási idő problémájában jelenik meg. Zárásként javaslatokat tesz, következtetéseket von le a megfelelő működésre vonatkozóan. *Vincze Mária* a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem professzora, a PTE KTK díszdoktora a romániai mezőgazdaság regionális eltéréseit elemezte. Kiemeli, hogy több regionális vidékfejlesztési tervre lenne szükség, amit alátámaszt a romániai agrárgazdaság és vidék jellemzőinek bemutatásával is. Felhívja a figyelmet a kérdés összetett jellegére és további tanulmányozásra ösztönöz. A fejezet záró tanulmánya *Hajdú Zoltán* írása, mely a szovjet szűzföldprogramról (1953–1964) szól. Bemutatja, hogy mindig is problémát jelentett a mezőgazdaság a Szovjetunióban, 1953 után pedig stratégiai döntést kellett hozni a fejlesztéséről. Tanulmánya a területi kiterjedésekről s a program folyamatáról is szól.

A negyedik részben a fenntarthatóság a központi téma. A kilenc tanulmány a környezettel, termőfölddel, éghajlattal foglalkozik elsősorban. Az első tanulmányban *Lengyel Imre* a fenntarthatóság és alulról szerveződő fejlesztési stratégiák témakörét dolgozza fel. Szóba kerül a gazdaságfejlesztési stratégiák átalakuló elméleti háttere és az alulról szerveződő regionális politikák. A mű rávilágít arra, hogy „a fenntarthatóság szemlélete előtérbe került mind a közgazdaságtanban és gazdaságpolitikában, mind a regionális tudományban”. (332. o.) Ezt követi *Németh Tamás* értekezése a termőföldről, amelyben a szántóföld folyamatos csökkenésének problémájára hívja fel a figyelmet. A tanulmányban a terület-használatról, a talajról és a fenntarthatóságról is szó esik a precíziós gazdálkodás mellett. *Kerekes Sándor* a környezetvédelem körülbelül fél évszázados múltja visszatekintő történelmét foglalja össze. A történelmi áttekintés során Kuznets, Meadows, Porter, Malthus is előkerül. A tanulmány befejezéseként a hazai úttörők munkásságát elemzi. *Fodor István* a környezetvédelem és konfliktusairól szól a területi politikával kapcsolatban. A környezeti konfliktusok, katasztrófák mellett az ipari hulladékok, levegőszennyezettség, hulladékgaz-

dálkodás kerül szóba. Véleménye szerint az egyre súlyosbodó környezeti válság lassításához a társadalmi-gazdasági, illetve a természeti-környezeti érdekek regionális harmonizálására az eddigieknél sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani, mert csak így előzhetjük meg az egyre súlyosabb környezeti konfliktusok kialakulását. *Erdősi Ferenc* a fenntarthatóság és klímaváltozás témakörét vizsgálja. A fenntarthatóság történeti áttekintése mellett annak jellemzőit járja körül. A klímaváltozás tudatosulása mellett, a klímaváltozást, mint a fenntarthatóság modelljének változóját mutatja be, zárásként pedig néhány ajánlott megfontolást tesz. Kapcsolódva az előző témához, *Ligetvári Ferenc* az éghajlatváltozás okozta terhekről és csökkentésükről ír. Fontos, hogy „számolnunk kell a demográfiai növekedéssel és a fejlettebb technikai kultúrával rendelkező országoknak erkölcsi kötelessége az elmaradt térségek lakóinak főleg fizikai védelmet, de szellemi megújulást is nyújtani”. (377. o.) Szóba kerül a kiútkeresés problematikája és a rendszerelvű modellek és a vízkészletek hasznosítása is. Ezt követi, szintén az éghajlatváltozáshoz kapcsolódóan, *Nemes Csaba* tanulmánya, mely az éghajlatváltozás kezeléséről szól. Számba veszi az éghajlatváltozás lehetséges okait, az eddigi sikeres fellépéseket ellene, de a megújuló energiaforrások és a takarékoság fontossága is helyet kapott a tanulmányban. Foglalkozik a tévedésekkel és a kudarcokkal illetve a finanszírozás bizonytalanságával is. *Popp József* az élelmezés-, energia- és környezetbiztonság közötti növekvő feszültségekről szól. Az Európa 2020 stratégiából indul ki elemzése. Az élelmezésbiztonság terén a népességnövekedést, környezeti problémákat (vízhiány), klímaváltozást említi, az energiabiztonság esetében pedig az olajimport-függőség, a biomassza és a fosszilis energia kerül a középpontba. Ezek mellett szóba kerül a környezetbiztonság és a fenntartható termelés, és a felhasználás is. A fejezet záró tanulmánya *Nagy Imre* írása, mely az urbanizált és védett területek környezeti konfliktusait mutatja be a Vajdaságban. A Vajdaságban alacsony az aránya a védett területeknek, amely sok esetben az urbanizáció, az agrárgazdálkodás és az infrastruktúra-építés veszélyének van kitéve. A szabályozás pedig késésben van, a veszélyek kiszűrése nehézkes, és eredménytelen.

A záró fejezetben a társadalmi- gazdasági kihívások és válaszok témakörébe illeszthető nyolc tanulmány szerepel. Olvashatunk a biotechnológiai szektor egyetemi vállalkozóiról, az önkormányzatokról, oktatásról és költségvetésről is többek között. *Nováky Erzsébet*: Hová-merre tart Magyarország? című írása a bizonytalan jövőt hangsúlyozza. „Egy akadémiai kutatás eredményeit felhasználva mutatja be, hogy a jövőt meghatározó társadalmi csoportok gondolkodásában és magatartásában rejlő alternatív lehetőségek eltérő keretfeltételeket nyújtanak a pozitív és a negatív töltetű szakértői előrejelzések realizálása számára”. (424.o.) A 2025-re történő várakozásokat mutatja be a hazai fiatalok szemszögéből. Ezt követi *Erdős Katalin* és *Varga Attila* kutatásának – az egyetemi vállalkozók a magyarországi biotechnológiai szektorban – eredményeit összefoglaló írás. Két kérdésre koncentráltak. Először „Az USA intézményrendszerétől jelentősen különböző magyarországi környezetben megjelenik-e az a kutatótípus, akit Etzkowitz jellemez”. (436. o.) Másodszor: létezik-e Magyarországon az a kutató, aki a vállalkozás indítását a tudományos karrier részeként, azt segítő lépésként tekinti?” (436. o.) Ezen túlmenően tipizálják az egyetemi vállalkozás-alapítókat is. Ezt követi *Lehoczky Judit*: A pénzügyi válság és az önkormányzatok című tanulmánya, melyből kiderül, hogy a válság hatása legközvetlenebbül az önkormányzatokat érintette, azonban nehéz meghatározni a valós folyamatokat. *Nemes Nagy József* a területi igazgatás átalakításáról szól. Hangsúlyozza, hogy egy modern állam nem működhet területi igazgatás nélkül. Ír az igazgatás egységéről és tagoltságáról, és a szintek viszonyáról is, a térségi szintek lehatárolásáról. Hangsúlyozza, hogy az igazgatási székhelyek meghatározása is fontos; vagyis hogy hova csatolnak bennünket, és hogy hol legyenek a központok. *Pálné Kovács Ilona* a területi decentralizáció dilemmáiról írt tanulmányt. Először általánosságban szól a decentralizáció dilemmájáról, majd a magyarországi decent-

ralizáció kérdése kerül előtérbe. Az írásból világosan látszik, hogy részben az elaprózott helyi önkormányzati szerkezet akadályozta meg, hogy a decentralizáció előnyei érvényesülhessenek. *Baranyi Béla* és *Nagy János* a debreceni agrár- és gazdasági felsőoktatást mutatja be regionális szerepkörben. Bemutatják az egyetem másfél évszázados múltját, majd a jelenleg fennálló új kihívásokat. Az oktatási és kutatási potenciál mellett annak makroregionális szerepét is elemzik a szerzők. *Novotny Gábor* A makroregionális stratégiák – több mint a területi kohézió gyakorlati modelljei? című tanulmánya a makroregionális stratégiákat a lisszaboni szerződésben a társadalmi és gazdasági kohézió mellett harmadik kohéziós célként megjelenő területi kohézió fényében vizsgálja. A kötetet záró írása *Hanyecz Lajos* Új költségvetési modellek című tanulmánya. A hatékonyság, eredményesség, a vevői igények magas szintű kielégítésére való törekvés, az élesedő verseny területén megjelenő problémákat tárgyalja. A tervezés és a költségvetés-készítés problémái is megjelennek az írásban, majd a Better Budgeting és a Beyond Budgeting koncepció bemutatására és összehasonlítására kerül sor.

Egészében véve a kötet tanulmányai érdekes bepillantást adnak a regionális gazdaságtan, az agrárgazdaságtan, a vidékpolitika, a vidékfejlesztés és a fenntarthatóság aktuális kérdéseibe.

Weber Erika

UJVÁRY GÁBOR (szerk.):

A negyedik nemzedék és ami utána következik.

Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében

Ráció Kiadó. Budapest. 2011.

illetve

UJVÁRY GÁBOR (szerk.):

Történeti átértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus

Ráció Kiadó. Budapest. 2011.

A Ráció Kiadónál a Kodolányi János Főiskola Történeti Műhely sorozatának 2., illetve és 3. kiadványa fontos igényt kívánnak kielégíteni. A kötetek szerkesztője, Ujváry Gábor, és a szerzők a két világháború közötti magyar történetírásról igyekeznek újragondolt, pontos és átfogó regiszterű áttekintést nyújtani. Mindkét kötet kurrens tendenciát tükröz, ugyanis a kortárs történettudományi recepció mind gyakrabban fordul az olyan, korábban ideológiai vagy más okok miatt nem, vagy csak egyoldalúan feldolgozott korszakokhoz, mint például a két világháború közötti magyar történetírás és politika. A fentiek ismeretében talán nem meglepő, hogy a két kötet bemutatására egy recenzió belül vállalkozom.

Fontos kiemelni, hogy két olyan munkát vehet kezébe az olvasó, amelyek nem csupán részproblémákat tárgyalnak, hanem a vizsgált korszak, a 20. század első felére jellemző magyar történetírás, és ezáltal a szellemi irányzatok átfogó képét is felrajzolják. Bátran lapozhatják a köteteket azok is, akiknek csak fragmentált ismereteik vannak a két világháború közti, a trianoni tragédiával sújtott Magyarország szellemi küzdőtereiről és társadalmi viszonyairól. Olyan vezérfonalat kapnak a kezükbe, mely segítségével a kor talán két legfontosabb történetírója, Szekfű Gyula és Hóman Bálint munkásságát és törekvéseit tágabb szellemi kontextusba helyezhetik, ezzel megértve jelentőségüket is. A szerkesztő, Ujváry Gábor figyelmes az olvasóval szemben, ügyel arra, hogy a tanulmányok sorrendje a szerzők által vizsgált témák széles regisztere mellett is egységes narrációt hozzon létre.

A negyedik nemzedék és ami utána következik kötet a szakma által egyik legjelentősebbnek tartott magyar történész, Szekfű Gyula életének, munkásságának és recepciójának elbeszélésére vállalkozik. Szekfű Gyulát az 1913-ban megjelent *A száműzött Rákóczi*, majd a több mint négy évtizeddel később írt *Forradalom után* című munkájának a romantikus nemzeti múlttal való leszámolása, illetve a reformkonzervatívként folytatott tevékenysége miatt mind a jobb, mind a baloldali diskurzus kritikával illette. A kötet szerkesztője, Ujváry Gábor a jelenségre reflektálva hangsúlyozza, hogy: „[...] Vérbeli történész volt. Egyetlen magyar historikus sincs, akiről ennyit – és ennyire eltérő véleményeket hangsúlyozva – írtak volna. [...] Bármint vélekedjenek róla, rendkívüli tudását, forrásismeretét, és formaalkotó képesség el kell ismerni. E kötet szerzőinek többsége is hasonló álláspontot képvisel.” A kötet tehát konszenzus eredménye, azonban nem hiányzik belőle a vitára való készség sem, a mellékelt DVD pedig Hanák Gábor által készített *Képek és emlékezések – Szekfű Gyuláról tanítványai és pályatársai* című filmösszeállítást tartalmazza.

A munka hármas tagolású. A nagyjából szimmetrikus terjedelmű blokkok összesen tizenhat tanulmánya Szekfű pályakezdését és a bécsi éveket, történészi munkásságának és az azt tápláló szemléletnek, illetve a történész és gondolkodó kapcsolati hálójának bemutatását határozta el. Az első fejezetből kirajzolódik a főszereplő személyes története, benne a levéltárosi munkával eltöltött periódussal, illetve az a szellemi környezet, melyben historiográfussá vált. Szekfű a „boldog békeidőkben” született Székesfehérváron, nagyjából akkor, amikor a Nyugat első nemzedékének legkiemelkedőbb alakjai is. Kiemelkedően termékeny kora volt ez a magyar történelemnek. Csurgai Horváth József erre a korszakra és Szekfű fehérvári kötődésére reflektál a levéltári munkára alapozó, *Szekfű és Székesfehérvár* című tanulmányában. 1900 és 1904 között Szekfű a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem hallgatójaként tanúja lehetett Budapest világvárossá válásának, de látta a társadalmi elit működésének elavult és protekcionista mechanizmusát is, mely az országot szinte megbénító első világháború és az országcsonkító trianoni békediktátum után csak még inkább állandósulni látszott. Szekfű Gyula utólag a „neobarokk” jelzővel illette a 20. század első felének magyar társadalmát, ami a tekintélytiszteletet és szolgálatteljesítést megkövetelő, ámde alkalmatlan (ennek ellenére általa bizonyos fókig támogatott) vezetőség bírálata is volt egyben. Paksa Rudolf *Szekfű Gyula Alma Matere* című tanulmányban izgalmas kísérletet tesz a kor despotikus és protekcionista viszonyainak elbeszélésére egy Ady Endre által írt, öccse, Ady Lajos tapasztalatára támaszkodó publicisztikán keresztül: „Hála a hálát érdemlőnek, sikerült nálunk gyökerestül kiirtani a protekcionizmus járványát. A mai posta levelet hozott nekünk. A levelet egy fiatalember írta, panaszos és szomorú. Azt panaszolja, hogy pályája legelején visszaverték, mert nincsen protekciója. A fiatalember szorgalmas és derék. Ambiciózus és jeles diák volt. Most, júniusban tett érettségi vizsgát. Legelső lett és tiszta kitűnő. [...] Vérmes reményei nem voltak. Szimplex tanár akart lenni. Elég szerény vágy. [...] Folyamodott az Eötvös Kollégiumba – jeles érettségi bizonyítvánnyal s a tanári kar áradozó ajánló levelével, s várt. [...] Biztosra vette, hogy felveszik e stipendiumos helyre. [...] Augusztus 25-én, öt nappal az egyetem megnyitása előtt visszajött a kérvényre, hogy fel nem vehető a kért alapítványi helyre. [...] Az Eötvös Kollégium stipendiumát protekció nélkül még nem kapta meg érdemes ember, de protekcióval már érdemtelen is.” Hogy Szekfűnek volt-e protekciója, a szerző nem árulja el, de annyi biztos, hogy az Eötvös Kollégium növendékeként megismerkedett a későbbi szellemi elit alakjaival, és maga is annak tagjává vált. R. Várkonyi Ágnes kitűnő tanulmányában Szekfű pályakezdő éveiről és a *Száműzött Rákóczi* című, a kuruc vezér alakját deromantizáló tanulmány negatív recepciójáról ír. Célja Szekfű Gyula és nála korábbi generációhoz tartozó Angyal Dávid levelezésén keresztül annak bemutatása, hogy magát már az alkotói periódusa elején szinte kilátástalan szituációba lavírozó fiatal történész hogyan képes mégis kitörni ebből a helyzetből.

A második fejezet Szekfűt már kiforrott történészként tárgyalja. Erős Vilmos bevezető tanulmánya Szekfű gyakorlatilag mindvégig változatlan történetírói koncepcióját vázolja, miközben vitát nyit annak fő kérdéseiről. A szerző megállapítása, hogy Szekfű historiográfiai felfogását el kell különíteni publicisztikai és politikusi munkásságától. Gyurgyák János Szekfűt a magyar konzervatív hagyomány kontextusában kívánja elhelyezni, miközben azon kérdésekhez szeretne közelebb jutni, hogy milyen módon tett kísérletet a történész a konzervatív hagyomány megújítására, milyen maradandó eredményeket ért el, és kimutatható-e kapcsolat az ideológus és a történetíró Szekfű között. Vizi László Tamás a fejezetet lezáró kiváló tanulmánya Szekfű széles látókörét illusztrálja, miközben a történész francia háborúkat leíró szövegrészeit vizsgálja, melyek a *Magyar történetben* jelentek meg.

A harmadik, *Kapcsolati háló* című blokk kísérlet annak feltérképezésére, milyen viszony fűzte az öt megelőző, a saját, és azt öt követő történészi generációkhoz. Újszerű, de a kor szellemi kontextusát és a szereplők szoros összefonódását ismerve nem meglepő az ismeretégi rendszer felől történő megközelítés. Szekfű Hóman Bálinthoz és Angyal Dávidhoz fűződő kapcsolata már feldolgozott, kevésbé ismert epizódok azonban azok, melyek Marczali Henrikkel, Szabó Dezsővel, Házi Jenővel és Mályus Elemérrel kapcsolatosak. A fejezetet és a kötetet Ujváry Gábor *Kis magyar história – nagy-magyar történeusről* című értekezése zárja. Ujváry Szekfű és Kosáry Domokos „közöslátó” szemléletét, Gragger Róberttel történő levelezését és Hóman Bálinttal való közös munkáját mutatja be, kitekintést adva a kor bel- és külpolitikai eseményeire is.

A *Történeti ártértékelés* című kötet Hóman Bálint, a 20. század egyik talán legjelentősebb történetírójának és politikusának pályaképét és szellemiségét tárja az olvasó elé. Hóman a magyar középkorral foglalkozó munkái a jelenben is megjelennek reprintként és korszerűnek ítélve a történész szakma ma is hivatkozik rájuk, míg politikusi pályafutásának mindaddig kevesebb és egyoldalú figyelmet szenteltek. Közismert, hogy Hóman Bálint kultuszminiszterként elődje, Klebelsberg Kunó munkáját folytatta, az iskolarendszer megformálása mellett fontos szerepet játszott a magyar kultúra külföldi bázisainak létrehozásában is. Miközben történészi megítélése viszonylag homogén, addig politikusi tevékenységének recepciója Szekfű Gyulához hasonlóan napjainkban is kettős. Míg az utóbbit a magyar történelem egyes alakjait deheroizáló szemlélete, és a második világháború utáni, addig Hóman Bálintot a német megszállás alatti sok szempontból vállalhatatlan politizálása miatt támadják/támadták. A DVD melléklettel érkező kötet szerzői Hóman ártértékelésére vállalkoznak, és történészi-politikusi képet a tudományszervező alakjával is kiegészítik.

A kötetben szereplő húsz tanulmány öt fejezetet alkot. A blokkok sorra veszik Hóman történészi, közgyűjteményi szakemberi, illetve politikusi minőségét, ezt követi a Szekfű kötetből már ismert nagyszerű ötlet, a főszereplő kapcsolati hálójának bemutatása, a munkát Szekfű székesfehérvári kötődései zárják.

Az első fejezet Hóman történetírói alakját, illetve munkásságát vázolja. Romsics Ignác bevezető tanulmánya megalapozza a témáról való beszédet, úgy, hogy Hómant a magyar historiográfia kontextusában helyezi, el kiemelkedő helyet követelve számára, miközben leírásaiban a kronológiára is koncentrált, és ha szükséges, kiáll a történész mellett, álláspontját konkrét adatokkal támasztva alá. A blokk cikkei, miközben Hóman középkorkutatói érdemeit dicsérik, azt vizsgálják, felismerhető-e átfedés történészi és kultúrpolitikai szemlélete között. Szabados György felhívja a figyelmet a tudományos alapoktól elrugaszkodó recepció veszélyére és tényére: „[...] Tudósi következtetéseit befolyásolta-e a magyar politikai élet aktualitása? Kényes kérdés, amit akkor nem szerencsés a konzervatív-jobboldali Hómanhoz képest ellentétes beállítottságú kutatónak firtatnia, ha historiográfiai felkészültség híján, sőt indulatoktól vezérelve teszi mert így téves eredményre lehet jutni.” Szende László záró értekezése a *Magyar történet* keletkezését és korbéli recepcióját – az elutasítások és támadások okait vizsgálja.

A közgyűjteményi szakember figurája kevésbé reprezentált a Hóman Bálintról való beszédben, ennek a hiánynak a pótlására vállalkozik Gedai István, Szögi László és Debreczeni-Droppán Béla. A fejezetből Hómant az Egyetemi Könyvtár, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum keretén belül működő tehetséges szervezőként, pragmatikus vezetőként ismerjük meg, aki az ideálisnak tartott megoldások mellett mindig a realitásokon alapulót is figyelembe vette, és sokat tett a kulturális örökség megőrzéséért és gyarapításáért.

Hóman Bálint politikusi pályájának és eszmerendszerének (újra)rajzolására vállalkoznak a harmadik fejezet szerzői. Szerteágazó kérdésről van szó, hiszen Hóman munkássága mind a bel-, mind a belpolitikára hatást gyakorolt, miközben igazán maradandót kultuszpolitikusként alkotott. Pritz Pál arról értekezik, hogy Hóman interpretációjában a magyar külpolitika nyomasztó képet festett. Történészként visszatekint a (gyakran nem létező) diplomáciánk évszázadaira, és megjegyzi, hogy a második világháború előestéjén is a nagyhatalmak által behatárolt szűk térben kellett vergődnünk. Tőkész László Hómant olyan kultúrpolitikusként mutatja be, aki azért nem kívánt közeledni az angolszász, ezen belül is az amerikai szellemi világhoz, mivel idegenkedett az individualista kapitalizmustól. Tőkész rögtön hozzáteszi, hogy elitizmusa és katolicizmusa távol tartotta a náci eszméktől is, németbarátságának alapját az értelmiségi-egyetemi, illetve az első világháborúban tapasztalt bajtársiasság jelentette.

A *Történeti ártértékelésben* is az olvasó egy precízen megrajzolt kapcsolati hálót kap. Ujváry Gábor vaskos értekezésében Hóman és Gerevich Tibor barátságáról beszél. Mindketten „kiváló tudósok, rátermett és vérbeli tudományszervezők”, annak ellenére, hogy az előbbi németbarát, az utóbbi viszont németellenes volt, ami a világháború harmadik évében már elhidegüléshez vezetett. Dénes Iván Zoltán *Hóman Bálint és Szekfű Gyula kapcsolata, 1913-1946* izgalmas olvasmány. A két tudós pályája számos ponton találkozik, de el is tér. A szerző felhívja a figyelmet, hogy ez az eltérés különösen az MTA nagyjutalmának Szekfű Gyula részére történő odaítélésben, majd a második világháború utáni személyes élettörténetekben nyilvánul meg. Míg Hómant bíróság elé állítják, elítélik és bebörtönzik, Szekfű egy delikát poszt, a moszkvai nagyköveti pozíció birtokosa lesz. Dénes Iván Zoltán arra vállalkozik, hogy tetemes referenciaanyag felvonultatása mellett bemutassa a két történetíró egymásról alkotott véleményét, és a köztük lévő kapcsolat (át)alakulását.

Az utolsó fejezet a főszereplő fehérvári kötődéseit emeli ki. Hóman Bálint 1932-től három cikluson át Székesfehérvár parlamenti képviselője volt, Demeter Zsófia szerint alakja összefügg a várost modernizálni vágyó politikusával, aki az 1938-as Szent István-év szervezésének vezérfigurája is volt. Vizi László Tamás a *Biztos befutó* című tanulmányában egy konkrét eseményt, az 1939-es választások tükrében vizsgálja Hóman székesfehérvári kampányát és ezen belül elhangzott beszédeit.

A tanulmányok szerzői nem teszi próbára az olvasók türelmét a szakzsargon öncélú mutatójaival, és a kihívást az érvelés meggyőző, történeti adatok és recepció által alátámasztott voltában látják. A két kötet több eltérő fókuszpontú tanulmányt közöl, így jogosan merülhet fel kérdés, hogy vajon megőrződik-e ilyen struktúrában a kellő koherencia, amely egy ilyen jelentős tudományos munkával szemben elvárható. Ezt általában az dönti el, hogy egyes fejeztek, illetve tanulmányok mennyire párbeszédképesek egymással. A szerkesztő, Ujváry Gábor munkáját dicséri, hogy ezen a téren a kötetek összetartozása biztosítva van. Nem kétséges számomra, hogy fontos munkák születettek.

Dr. Szűts Zoltán¹

¹ Főiskolai docens, Kodolányi János Főiskola, Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

M. CSÁSZÁR ZSUZSA
Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon

Kevés olyan régiója van Európának, ahol ennyire sok nemzet és nemzetiség él együtt, békességben és feszültségben, mint a Balkán-félsziget által körülhatárolt földrajzi terület. A félsziget etnikai összetétele az elmúlt húsz évben jelentősen megváltozott, a régi Jugoszlávia romjain megszülető új államokban többséggé váló kisebbségek a vérzivataros időszakot követő törékeny status quo állapotában gyakran nehezen adják meg azokat a kisebbségi jogokat, melyeket nem is olyan régen még ők maguk is követeltek.

Éppen ezért időszerű M. Császár Zsuzsának – a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézete docensének – könyve, mely a Balkán-félsziget régi és új országainak kisebbségi oktatáspolitikáját veszi górcső alá, rámutatva arra a – nemcsak a régióra érvényes – különösen fontos igazságra, hogy a „kisebbségi oktatás a kisebbség-védelem alfája és ómegája, az identitástudat, az anyanyelv, a nemzetiségi kultúra megőrzésének színtere”.

Minden a régiót kutató szakember számára nyilvánvaló, hogy a térség az elmúlt pár évtizedben olyan hatalmas változáson ment keresztül, hogy számos tudományos mű újragondolása feltétlenül szükséges vált, ráadásul – a szeizmológia példájával élve – a mozdulatlanlannak látszó felszín alatt a mélyben olyan hatalmas erők feszülnek össze, melyek előrejelzése még a legtapasztaltabb kutatók számára is komoly nehézséget jelent. E sorok írójának szerencséje volt találkozni olyan neves, a volt Jugoszlávia kisebbségeit jól ismerő szerb professzorral, aki a délszláv háború kezdetén, a horvátországi háború idején hosszú publikációban fejtette ki, óriási szakmai tudására támaszkodva, hogy miért nem fog kiterjedni a háború Bosznia irányába, majd nem sokkal később kitört a boszniai háború....

A régió kisebbségeit kutató szakemberek jól tudják, hogy milyen nehézségekkel jár a megfelelő források fellelése, hiszen a háborút megszenvedő kisebbségek a mai napig nehezen nyílnak meg a kérdező előtt, tartva attól, hogy esetleg új hazájukat is elveszíthetik egy rosszul kiejtett mondat miatt. A fiatal országok kisebbségekkel foglalkozó állami hivatalai szintén óvatossak, hiszen többen a Balkán-félsziget országai közül az Európai Unióba igyekeznek, így óvakodnak attól, hogy a legkisebb mértékben rossz fényt vessen rájuk bármilyen elhibázott mondat, vagy döntés. A szerző időt és energiát nem sajnálva próbálta feltárni a félsziget országainak – kiemelten a volt-Jugoszláviának – kisebbségi oktatási rendszerét, ott ahol ezt „súlyos történelmi örökség, az etnikai konfliktusok, és a kudarcok politikája terheli”.

A könyv bevezetőjében megismerkedhetünk a Balkán térbeli lehatárolásának meghatározásával, majd az etnikai viszonyok, a kisebbségek általános ismertetése, az európai kisebbségvédelmi-, kisebbségi oktatási gyakorlatának összefoglalása és a Balkánon alkalmazott kisebbségi oktatási gyakorlat bemutatása teszi érthetőbbé az olvasó számára annak a régiónak a megértését, ahol létezik olyan ország – és mindez Európában – ahol jelenleg is huszonnégy kisebbséget tartanak nyilván.

A félsziget kisebbségeit érintő állami oktatáspolitikának vizsgálata nemzetpolitikai szempontból is tanulságos lehet szűkebb hazánk kutatói számára, hiszen a Balkán több országában – így Horvátországban és főként Szerbiában – jelentős számú magyar kisebbség él. Több területen párhuzamok vonhatók a Balkán régió és hazánk kisebbségpolitikája között, így Magyarországon és a Balkán országaiban is jelentős nehézséget okoz a roma kisebbséggel szemben kialakítandó helyes kisebbségpolitika, valamint a hazánkkal szomszédos, a Balkán-félszigeten elhelyezkedő országok ugyanolyan érzékenyen követik figyelemmel a hazánk kisebbségi politikáját, és az ehhez kapcsolódó oktatáspolitikáját, ahogy hazánk kutatói és kötetünk szerzője is kiemelt figyelmet szentel ennek a fontos és kiemelt témának az adott országokban.

Magyarországtól eltérő a Balkán régió kisebbségei esetében, a vallási kisebbségi oktatási gyakorlat: a Balkán-félsziget két nagy világvallás, az iszlám és a kereszténység metszéspontjába esik. Tény, hogy a Nyugat és a nyugati kereszténység akkor figyelt fel igazán a délszláv háború eseményeire és jelentőségére, amikor az iszlám érzékelhetően erősödni kezdett a félszigeten, szélsőségesen fanatikus iszlám harcosok jelentek meg a muzulmán bosnyák kisebbség oldalán, és az iszlám nem is titkoltan hídfőállást épített ki magának Európa délkeleti sarkában. Mindemellett, ahogy ez a szerb-horvát háború idején jól érzékelhető volt, a kereszténység két ága, a katolikus és az orthodox is antagonisztikus kapcsolatban állt és áll egymással.

Ahogy a szerző is megjegyzi, napjaink tudósai és politikusai egy olyan eredendően problematikus térségként kezelik a Balkánt, amely veszélyt jelent egész Európa biztonságára és stabilitására. A Balkánon az államiság és az etnicitás mélyen összekapcsolódik, a közelmúltban lezajlott háborúk, konfliktusok, nemzetiségi és vallási ellentétek állandósulása miatt az etnikai helyzet kiegyensúlyozatlannak, problémákkal terheltnek tűnik. Ebből fakadóan kitüntetett figyelemmel bír a kisebbségi kérdés.

A könyvben először Horvátországot vizsgálja meg a szerző, melynek területén a délszláv háború idején háborús cselekmények zajlottak, azt az országot, ahol emiatt a szerbek agresszornak számítottak, így hiába maradtak a szerbek még a háború alatti és utáni kivándorlás után is a legnagyobb lélekszámú nemzetiség Horvátországban, az ott maradt szerbeket ez – főleg a kezdetekben – igen hátrányosan érintette. A szerb kisebbséghez való többségi viszonyulás paradox módon a magyar kisebbségre is jelentős hatással volt, mivel a magyar kisebbség kisebbségi oktatásra vonatkozó igényei esetén a horvát állam figyelembe vette a szerb kisebbség majdani reakcióját, hiszen akkor a jóval nagyobb – és kevésbé elfogadott – szerbség igényeit is ugyanolyan szinten kellett volna kielégítenie. Pozitív előre lépést az országban élő kisebbségek életében csak Horvátország EU csatlakozási szándéka hozta (2002-től).

Bosznia-Hercegovina, mely az etnikai konfliktusok és az embertelenség szimbólumává vált, továbbra is kiemelten problémás országnak számít, a felszín alatt ott izzanak azok a konfliktusok, amelyeket a nemzetközi rendezés csak befagyasztott, de nem oldott meg. Bosznia-Hercegovina lakosságának döntő többségét a muzulmán bosnyák, a katolikus horvát és az orthodox szerb lakosság adja. Jelenleg szinte semmiféle kezdeményezés nincs arra nézve, hogy a nemzeti kisebbségek gyermekei (17 nemzetiséget tartanak számon az országban) iskolákban tanulhassák anyanyelvüket, valamint, hogy a tantervek az ő szükségleteiket is kielégítsék. Az iskolák pedagógiai követelményei a többségi nemzet kultúrájára, történelmére vannak redukálva, ezért – állapítja meg a szerző – reális veszély a kisebbségi kultúrák és identitás eltűnése Bosznia-Hercegovinában.

Szerbia a délszláv háborúhoz kapcsolódó nemzetközi embargóval, a NATO bombázással, a milosevic-i diktatúra nehézségeivel, a környező országokból érkező nagyszámú szerb menekülttel, Montenegró, majd Koszovó kiválásával és az ehhez kapcsolódó gazdasági, politikai és társadalmi problémákkal kellett megküzdjön. Így a kisebbségvédelem hosszú ideig háttérbe szorult, csupán 2000 óta léteznek új kisebbségvédelmi jogszabályok, törvények, melyek előrelépést jelentenek az előző évtizedhez képest, azonban a változások nagy része megmaradt a jogalkotás szintjén. A magyarok ki- és elvándorlása, a jelentős szerb migráns érkezése (és Vajdaságba történt tudatos betelepítésük) jelentős változásokat hozott az elmúlt húsz évben, mindezt a magyar kisebbség kárára. A Szerbiában élő kisebbségek között kevésbé ismertek a vlachok, melyeket már Tito idejében sem ismertek el önálló kisebbségként. A rendkívüli nehézségek árán fennmaradt – latin nyelvet beszélő – kisebbség akkor került reflektorfénybe, amikor Románia azzal fenyegette meg Szerbiát, hogy ha nem garantálja a vlachok kisebbségi jogait, akkor megvétőzhatja Szerbia uniós tagjelölti

státuszát. E sorok írójának volt szerencséje Közép-Szerbiában egy vlach nemzetiségi találkozón részt venni 2008-ban, ahol a nemzetiségi vezetők elpanaszolták, hogy Románia se anyagilag, se könyvekkel nem támogatta őket az elmúlt évek során, valamint a román nagykövetség egyetlen munkatársa sem jelent meg a vlachok kisebbségi találkozóján, így a szerb tagjelölti státusszal kapcsolatos román reakciót vizsgálva a politika kiismerhetetlen útvesztőibe jutnánk.

A szerző külön foglalkozik az albán kisebbséggel, amely immár államalkotó nemzet Albánia mellett Koszovóban, de kisebbségben él Macedóniában, és ami miatt az egész ország egy időzített bombához hasonlít, tekintettel az albánok függetlenségi törekvéseire, melyben időnként a fegyverek szava volt mérvadó. Macedónia kiemelten odafigyel az országban élő kisebbségek oktatására, a tankönyveket a többségi nemzet és a kisebbségek nyelvén is kiadják, többek között ezzel is gátat szabva az albán szeparatista törekvéseknek. Macedóniában már jelentősebb számú török kisebbség is létezik, melyet a muzulmán albán kisebbség erőteljesen próbál asszimilálni.

Az újonnan született kis államok, Koszovó és Montenegró két eklatáns példája a kisebbségi létből többségi államalkotó nemzetté váló olyan etnikumoknak, melyek az államalapítás után nehezen adják meg a kisebbségeknek azokat a jogokat, melyeket annak idején teljes joggal megköveteltek. Koszovó kérdése sokrétűen összetett, nacionalista ideológiákkal átszőtt problematika. Az előzmények ismertek, ennek tükrében az albánok ellenséges hozzáállása a kisebbségbe került szerbekkel szemben érthető, az albánok vonakodnak attól, hogy elismerjék a szerb kisebbség jogait, a szerb közösség pedig nem ismeri el a koszovói intézmények jogosultságát. A szerző találóan jegyzi meg, hogy ahhoz, hogy az új állam a világpolitikában elnyerje létjogosultságát „az albánságnak meg kell barátkoznia a kisebbségek jelenlétével, és meg kell tanulnia, mit jelent a kisebbségek jogainak biztosítása, illetve mit is jelent többségnek lenni”. Montenegróban az albánok kisebbségben vannak, így az ország figyelmet szentel az albán kisebbségi oktatásra, viszont a többi kisebbség, így a bosnyák, horvát nyelve megegyezik a többség nyelvével, ezért e kisebbségek anyanyelvi oktatása nem kap súlyozott szerepet az országban.

A szerző külön figyelmet szentel a muzulmán többségű Albánia kisebbségi oktatáspolitikájára, melyen keresztül ismerteti a Balkán-félsziget muzulmán lakosságának történelmét és oktatásukat, és említést tesz arról, hogy muzulmán népesség demográfiai növekedése jóval nagyobb a keresztény lakossághoz képest. E tendenciát figyelembe véve megállapítható, hogy pl. Macedóniában a XXI/XXII század fordulójára az albánság kerülhet többségbe.

Végül bemutatja a roma oktatás ügyét néhány dél-kelet-európai ország példáján keresztül. A roma népesség közel 70%-a Európa középső és keleti felén, valamint Dél-Kelet-Európában él, a Balkán-félszigeten a legjelentősebb számarányt Bulgáriában, Macedóniában és Romániában alkotják. A szerző az országok példáin keresztül kiemeli, hogy a romákat kísérő előítéletek, a negatív diszkrimináció, Európa más országaihoz hasonlóan létező jelenség, sajnálatos módon a roma nyelv és kultúra eltűnőben van, és azok az országok, melyek már tagjai az Európai Uniónak, vagy oda igyekeznek, hiába dolgoznak ki deszegregációs és integrációt elősegítő terveket, ezek legtöbbször megmaradnak a terv szintjén.

M. Császár Zsuzsa könyvét haszonnal forgathatják mindazok a kutatók, akik a kisebbségek kutatásával, védelmével foglalkoznak, azok az olvasók, akik kicsit jobban szeretnék elmélyülni a Balkán izgalmas és ellentmondásos világába, és mindemellett adalékként szolgálhat ez a könyv saját kisebbségeink jobb megértéséhez is.